

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 1 (21)

Луцьк
Вежа-Друк
2020

Редакційна колегія

Ліпич Л. Г., доктор економічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Бояр А. О., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Васілевські Мірослав Dr hab. (Суспільна вища школа підприємництва та управління, м. Лодзь, Польща).
Карлін М. І., доктор економічних наук, професор, заступник головного редактора (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Крикавський С. В., доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка».
Маріуш Подзьор Dr hab. (Вища школа економіки та інновацій, м. Люблін, Польща).
Павліха Н. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Полінкевич О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Павлова О. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Павлов К. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Стащук О. В., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Черчик Л. М., доктор економічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Чорна Н. П., ,, доктор економічних наук, доцент (Тернопільський національний економічний університет).
Шворак А. М., доктор економічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).
Кулинич М. Б., кандидат економічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал / уклад. Любов Е 45 Григорівна Ліпич, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2020. – № 1 (21). – 228 с.

У виданні «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» розміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

*Журнал є науковим фаховим виданням, включений до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, **категорія Б** (наказ Міністерства освіти і науки України 11.07.2019 № 975).*

*Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.*

УДК 33(062.552)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Стащук Олена ФІЛОСОФСЬКІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ.....	7
Andrii Syschuk, Iryna Panasiuk HISTORY AND PRACTICE OF TECHNICAL METHODS OF THE INTERNATIONAL CURRENCY MARKET (ІСТОРІЯ І ПРАКТИКА ТЕХНІЧНИХ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО РИНКУ)	12
Стрішенець Микола, Павлова Олена, Павлов Костянтин СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ Г. С. СКОВОРОДИ	22

РОЗДІЛ II. ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Захарченко Володимир УЧАСТЬ ГРОМАДЯН ТА ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ)	32
Лутчин Наталія, Саган Діана ОЦІНКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ ТА АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЙОГО ЗРОСТАННЯ	38
Деркач Тетяна РОЛЬ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ	49
Чорна Неля, Чорний Роман РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ	64

РОЗДІЛ III. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Lubov Lipych, Anna Mokhniuk E-BUSINESS IN UKRAINE: PECULIARITIES, TENDENCIES, PROSPECTS (ЕЛЕКТРОННИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ)	74
Орлова-Курилова Ольга МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ	80
Ryszard Kamiński RAPORTOWANIE ZAGADNIENIŃ Z OBSZARU SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW W ŚWIETLE PRZEPISÓW PRAWA I DOŚWIADCZEŃ PRAKTYCZNYCH (ЗВІТНІСТЬ ПРО ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З ОГЛЯДУ	87

НА ЗАКОНОДАВЧІ ПОЛОЖЕННЯ І ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД)

Халіна Вероніка, Васильєва Тетяна

КЛІЄНТООРІЄНТОВАНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА: ФОРМУВАННЯ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ 98

Лялюк Алла

ПРОБЛЕМИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ 108

Volodymyr Sysoiev, Viktoria Pysmak

DIAGNOSTICS OF ENTERPRISE LOGISTIC ACTIVITY 117
(ДІАГНОСТИКА ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА)

Коноваленко Анастасія

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ МАРКЕТИНГОВОГО МЕХАНІЗМУ 129

Сур'як Алла

ІННОВАЦІЙНЕ СПОЖИВАННЯ ЯК СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА СПОЖИВАЧА 137

РОЗДІЛ ІV. РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Павлова Олена, Павлов Костянтин

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В РЕГІОНІ 146

Ішук Світлана

СУЧАСНИЙ СТАН І КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАГОТІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА М'ЯСА У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ 155

Новосад Оксана

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ НА ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ 165

РОЗДІЛ V. ГРОШІ, ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ

Возняк Галина

ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ 173

Версаль Наталія, Шолохова Ганна

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ЗОВНІШНІХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ 182

Ільчук Павло, Коць Ольга, Кудь Анастасія

ПОКАЗНИКИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ФАКТИЧНИЙ СТАН ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІЗ ПОКАЗНИКАМИ ПОЛЬЩІ, ШВЕЙЦАРІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ 195

РОЗДІЛ VI. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ, СТАТИСТИКА ТА МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ Й ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Гринькевич Ольга, Гринькевич Василь, Мельничук Юлія

ЕКОНОМІКО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ 206

Кулинич Мирослава, Шворак Анатолій, Жиленко Людмила

ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ В УМОВАХ МАЙБУТНІХ ЗМІН ПРОФЕСІЇ БУХГАЛТЕРА 216

Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки» 225

CONTENT

CHAPTER I. ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Olena Stashchuk PHILOSOPHICAL DETERMINANTS OF FINANCIAL SECURITY OF JOINT STOCK COMPANIES	7
Andrii Syshchuk, Iryna Panasiuk HISTORY AND PRACTICE OF TECHNICAL METHODS OF THE INTERNATIONAL CURRENCY MARKET	12
Strishenez Nicholas, Pavlova Elena, Pavlov Constantine SOCIO-ECONOMIC VIEWS OF G. S. SKOVORODA	22

CHAPTER II. ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Zakharchenko Volodymyr PARTICIPATION AND CITIZENS' PARTICIPATION IN PROVIDING EFFICIENT ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES (IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION REFORM)	32
Lutchyn Nataliya, Sagan Diana ASSESSMENT OF THE NATIONAL WEALTH OF UKRAINE AND ANALYSIS OF ITS GROWTH FACTORS	38
Derkach Tatyana THE ROLE OF THE CHEMICAL INDUSTRY IN THE ECONOMY OF UKRAINE	49
Chorna Nelia, Chorny Roman THE LABOUR MARKET IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES	64

CHAPTER III. ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Lubov Lipych, Anna Mokhniuk E-BUSINESS IN UKRAINE: PECULIARITIES, TENDENCIES, PROSPECTS	74
Orlova-Kurilova Olga METHODOLOGICAL APPROACHES TO ANALYSIS OF INNOVATION PROCESSES IN ENTREPRENEURSHIP ..	80
Ryszard Kaminski REPORTING ISSUES IN THE AREA OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE LIGHT OF LEGAL PROVISIONS AND PRACTICAL EXPERIENCE	87
Khalina Veronika, Vasil'eva Tatyana CLIENT-ORIENTED ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY: FORMING SOCIAL RESPONSIBILITY FOR SERVICES	98
Lialiuk Alla PROBLEMS OF FALSIFICATION OF FOOD PRODUCTS AND WAYS OF ITS ADDRESS	108
Volodymyr Sysoiev, Viktoria Pysmak CURRENT SITUATION AND KEY TRENDS OF MEAT PROCUREMENT AND INDUSTRIAL PRODUCTION IN REGIONS OF UKRAINE	117
Anastasiia Konovalenko THE INTERACTION BETWEEN THE SUBJECTS IN MARKETING MECHANISM	129
Alla Suriak THE INNOVATIVE CONSUMPTION AS A MODERN ECONOMIC BEHAVIOR	137

CHAPTER IV. REGIONAL ECONOMY AND ECONOMY OF NATURAL RESOURCES

Pavlova Elena, Pavlov Constantine THE CURRENT SITUATION AND THE PROSPECTS OF RENEWAL DEVELOPMENT ENERGY IN THE REGION	146
Ishchuk Svitlana CURRENT SITUATION AND KEY TRENDS OF MEAT PROCUREMENT AND INDUSTRIAL PRODUCTION IN REGIONS OF UKRAINE	155
Novosad Oksana	

AREAS OF IMPLEMENTATION OF INNOVATION MEASURES ON THE GAS DISTRIBUTION ENTERPRISES OF THE WESTERN REGION	165
--	-----

CHAPTER V. MONEY, FINANCE AND CREDIT

Halyna Voznyak VIOLATIONS AND ABUSES IN THE MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES AT THE LOCAL LEVEL IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION	173
Versal Nataliia, Sholokhova Hanna ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF EXTERNAL FUNDING OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN UKRAINE	182
Pavlo Ilchuk, Olha Kots, Anastasiia Kud UKRAINIAN BANKING SYSTEM CAPITALIZATION INDICATORS: FACT STATE AND COMPARATIVE CHARACTERISTIC WITH POLAND, SWITZERLAND AND GERMANY	195

CHAPTER VI. ACCOUNTING, AUDITING, STATISTICS, MATHEMATICAL METHODS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Olha Hrynkevych, Vasyl Hrynkevych, Yulia Melnychuk ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE	206
Kulynych Myroslava, Shvorak Anatolii, Zhilenko Lyudmila IMPLEMENTATION OF DIGITAL LITERACY UNDER CONDITIONS OF THE FUTURE CHANGES IN ACCOUNTANT PROFESSION	216
Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University».....	225

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 336.1:334.722.8]-049.5

Сташук Олена,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів та кредиту,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2622-7353,
e-mail: my-helena@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-7-11>

ФІЛОСОФСЬКІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ

У статті встановлено, що фінансова безпека акціонерних товариств є поняттям міждисциплінарним, а її сутність визначається широким діапазоном концепцій крізь призму дослідження фінансової безпеки як економічного, суспільного та філософського явища. Доведено, що проблематика вибору найбільш прийнятної методології дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств тісно взаємопов'язана із окремими філософськими детермінантами системи забезпечення фінансової безпеки корпоративних структур. Систематизовано основні філософські детермінанти, які властиві фінансовій безпеці акціонерних товариств: фінансова безпека як категорія надбудови, взаємодія зовнішнього та внутрішнього, детермінованість явища, єдність теорії та практики. Запропоновано авторський підхід до розуміння таких детермінант та особливостей їх застосування у процесі наукового пізнання фінансової безпеки акціонерних товариств.

Ключові слова: фінансова безпека, акціонерні товариства, філософські детермінанти, теорія та практика дослідження, методологія дослідження.

Сташук Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра финансов и кредита,
г. Луцк

ФИЛОСОФСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВ

В статье установлено, что финансовая безопасность акционерных обществ является понятием междисциплинарным, а ее сущность определяется широким диапазоном концепций сквозь призму исследования финансовой безопасности как экономического, общественного и философского явления. Доказано, что проблематика выбора наиболее приемлемой методологии исследования финансовой безопасности акционерных обществ тесно взаимосвязана с отдельными философскими детерминантами системы обеспечения финансовой безопасности корпоративных структур. Систематизированы основные философские детерминанты, которые свойственны финансовой безопасности акционерных обществ: финансовая безопасность как категория надстройки, взаимодействие внешнего и внутреннего, детерминированности явления, единство теории и практики. Предложен авторский подход к пониманию таких детерминант и особенностей их применения в процессе научного познания финансовой безопасности.

акционерных обществ.

Ключевые слова: финансовая безопасность, акционерные общества, философские детерминанты, теория и практика исследования, методология исследования.

**Olena Stashchuk,
Professor, Doctor of Economics,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Finance and Credit,
Lutsk**

PHILOSOPHICAL DETERMINANTS OF FINANCIAL SECURITY OF JOINT STOCK COMPANIES

The article establishes that the financial security of joint stock companies is a concept of interdisciplinary, and its essence is determined by a wide range of concepts through the prism of the study of financial security as an economic, social and philosophical phenomenon. The problem of choosing a methodology for investigating the financial security of joint stock companies is the focus of not only financial scientific thought, but also individual philosophical studies. In order to comprehensively take into account all existing concepts and taking into account the importance of the philosophical foundations of financial security, the aim of the article is to maximally approximate financial security to the underlying principles of philosophy, as well as to establish the relationship between such scientific disciplines.

The author proved that the problem of choosing the most appropriate methodology of financial security research of joint stock companies is closely interconnected with certain philosophical determinants of the system of financial security of corporate structures. The main philosophical determinants inherent in the financial security of joint-stock companies are systematized: financial security as a category of superstructures, interaction of external and internal, determinism of a phenomenon, unity of theory and practice. It is noted that financial security as an add-on category is reflected through internal and external relations; the interaction of internal and external manifests itself through the interconnections between the structural elements; determinism in financial security is manifested through the existence of tight dependencies between factors and performance; the principle of unity of theory and practice ensures the objectivity of research.

Key words: financial security, joint stock companies, philosophical determinants, theory and practice of research, methodology of research.

Постановка проблеми. Поняття безпеки не можна вважати поняттям сталим, оскільки вона залежить від обсягів та ефективності використання відповідних ресурсів та здатності максимально швидко адаптуватися до нових умов функціонування її у часі та просторі. Водночас, фінансова безпека є комплексною філософською категорією, що дозволяє виокремити окремі філософські детермінанти функціонування безпеки у процесі вивчення феномена фінансової безпеки корпоративних структур. Теоретичне дослідження феномена та окремих видів безпеки у розрізі таких дисциплін, як філософія, соціологія, фінанси є пізнанням специфіки прояву феномена безпеки загалом [12, с. 84]. Тому, вважаємо, що фінансова безпека акціонерних товариств потребує ідентифікацію та обґрунтування філософських детермінант її функціонування, що в подальшому сприятиме розвитку науки про фінансову безпеку в умовах становлення демократичного суспільства, розвитку та посилення ролі фінансових комунікацій у підвищенні ефективності функціонування акціонерних товариств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на вище відзначене, варто констатувати і той факт, що фінансова безпека як поняття знайшла своє відображення у різного роду дослідженнях. Зокрема, окремі соціологічні аспекти фінансової безпеки стали предметом досліджень таких науковців, як В. В. Горлинського [1], Д. В. Іванова [3], М. Д. Капланова [4], С. С. Куликова [3], Л. Я. Курочкіної [3], В. А. Ліпкана [2] та інших. Безпеку як фінансову категорію розглянули у своїх роботах О. І. Барановський [9], А. О. Єпіфанов, [5], Є. П. Картузов [6], В. П. Пономарьов [7], В. В. Шликов, [8] та інші. Проблеми формування світоглядних основ фінансової безпеки були досліджені у роботах відомих науковців-філософів, а саме: Л. В. Балахонської [11], В.С. Дієва [13], В. Покрушинського [14], О. В. Писар [10], Н. Б. Пугачової [10], І. В. Усик [12] та інших. Проте, такі дослідження мають подекуди точковий характер, у них відсутній комплексний підхід до вирішення

проблематики фінансової безпеки, у тому числі й у частині формування методології її дослідження.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Фінансова безпека не є тим станом, який встановлюється один раз на довгостроковий період часу. Нині можемо спостерігати масу визначень фінансової безпеки держави, суб'єктів господарювання (з врахуванням видів їх економічної діяльності або організаційно-правових форм господарювання), фінансових інститутів, домогосподарств та особи. Більшість із таких визначень розглядають дефініцію фінансової безпеки, насамперед, як можливість протистояти загрозам, що спричинені фінансовими чинниками або діями окремих осіб. Проте, на наш погляд, фінансову безпеку кожного окремого її об'єкта може бути досягнуто тоді, коли вони зможуть перманентно функціонувати за мінімального ризику порушення рівноважного фінансового стану.

Проблема вибору методології дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств є предметом уваги не лише фінансової наукової думки, а й окремих філософських досліджень. Однак, розробити універсальний метод пізнання будь-якого конкретного явища є неможливим, бо використані методи для подолання певної фінансової проблеми можуть бути непридатними для вирішення іншої. Тому кожен застосований метод повинен бути адекватним до виду та глибини існуючої проблеми. Складність пізнавального процесу і динамічний розвиток фінансово-економічного середовища функціонування акціонерних товариств зумовлюють необхідність пошуку новітніх методів дослідження.

Мета статті. Враховуючи той факт, що поняття безпеки, в тому числі й фінансової, має міждисциплінарний характер та ґрунтується на філософії, економіці та соціології, виникає потреба у застосуванні системного підходу до наукового пізнання фінансової безпеки акціонерних товариств. З метою комплексного врахування усіх існуючих концепцій та враховуючи важливість філософських основ фінансової безпеки, метою статті є максимальне наближення фінансової безпеки до засадничих основ філософії, а також встановлення взаємозв'язку між такими науковими дисциплінами.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що теоретична концептуалізація фінансової безпеки акціонерних товариств, дозволяє нам автентифікувати її як категорію надбудови, що можна обґрунтувати через такі аспекти: з однієї сторони, фінансова безпека акціонерних товариств зумовлена фінансовими відносинами, а з іншої – фінансова політика та стійкий розвиток акціонерних товариств становлять надбудову. Фінансові відносини у цьому контексті визначають зміст фінансової безпеки та є базисом фінансової політики. Причому, фінансовій безпеці характерна узгодженість між її суб'єктами та об'єктами. Це пов'язано з тим, що фінансова безпека акціонерних товариств існує у діючих фінансових процесах, що виникають під впливом об'єктивних фінансових відносин. Це можна ідентифікувати як об'єктивну основу. Що стосується суб'єктивного базису, то його зміст визначається пріоритетними напрямками, завданнями, цілями та механізмом забезпечення фінансової безпеки акціонерних товариств. З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що консенсус між об'єктивним та суб'єктивним є складовою фінансової політики акціонерних товариств та окреслює теоретичні аспекти їх фінансової безпеки.

Окрім того, фінансовій безпеці властива взаємодія зовнішнього та внутрішнього. Йдеться про те, що фінансову безпеку акціонерних товариств можна розуміти як єдине ціле, яке обумовлене взаємодією із реальним фінансово-економічним середовищем (зовнішня взаємодія). Щодо внутрішньої взаємодії, то її суть проявляється через особливості будови самої фінансової безпеки та взаємозв'язків між структурними елементами. У цьому контексті також варто відзначити, що процес взаємодії фінансової безпеки акціонерних товариств із фінансовим середовищем можна поділити на два основних аспекти: вплив фінансового середовища на фінансову безпеку акціонерних товариств та навпаки – вплив фінансової безпеки на фінансове середовище. Можемо констатувати виникнення зовнішніх загроз фінансовій безпеці акціонерних товариств. Водночас, зміни, що відбуваються у взаємодії структурних елементів фінансової безпеки акціонерних товариств у частині їх впливу на рівень фінансової безпеки, та зміни певних параметрів зі зміною часової компоненти спричиняють виникнення внутрішніх загроз фінансовій безпеці акціонерних товариств. Тому діалектика зовнішнього та внутрішнього є також невід'ємною складовою фінансової безпеки акціонерних товариств і визначає зміст її наукового пізнання.

Ще однією основоположною характеристикою методології пізнання є детермінованість явищ.

Так, фінансова безпека акціонерних товариств не є явищем постійним, а може набувати у різні часові періоди різних показників. Окрім цього, детермінізм у фінансовій безпеці проявляється через існування жорстких залежностей між факторами та результативним показником. Прикладом такої залежності може бути обчислення інтегрального рівня фінансової безпеки акціонерних товариств, що відображається через взаємозв'язок результативної ознаки (рівень фінансової безпеки) та окремих факторів її формування (рівня рентабельності, платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності).

Варто також зазначити, що у процесі наукового дослідження фінансової безпеки акціонерних товариств доцільно використовувати методологічний принцип єдності теорії та практики. Як стверджують науковці, теорія без практики є абстрактною, а практика без теорії – стихійною та такою, яка не має доцільності та цілеспрямованості [15, с. 167]. Практика у дослідженні фінансової безпеки акціонерних товариств полягає у забезпеченні такої фінансової діяльності та прийнятті конкретних фінансових рішень, за допомогою яких досягається результат (може відобразитися у часткових або інтегральних показниках фінансової безпеки акціонерних товариств). Теорія ж повинна відображати об'єктивну реальність та дійсність у її взаємозв'язку із часовими складовими у минулому, теперішньому і майбутньому, виявляти тенденції, напрями її розвитку [16, с. 123]. Формування напрямів та інструментів досягнення фінансової безпеки акціонерних товариств, пошук форм забезпечення оптимального її рівня, уміння оперувати методами та прийомами пізнання, нормами, а також синтез знань про фінансову безпеку визначає теорію фінансової безпеки акціонерних товариств. Практика у методології пізнання фінансової безпеки полягає у проведенні експерименту, що проявиться у формі запровадження теоретичних здобутків наукового дослідження у практику функціонування конкретних акціонерних товариств регіону, галузі, масштабу діяльності.

Висновки та пропозиції. Отже, відзначимо, що поняття фінансової безпеки, безперечно, є фундаментом усіх фінансових рішень підприємницьких структур. Разом з тим, кількість дефініцій фінансової безпеки у сучасній фінансовій науці є іноді навіть занадто багато, що, в свою чергу, призводить до надмірних труднощів щодо розуміння та опанування такого поняття. Саме виокремлення філософських детермінант фінансової безпеки акціонерних товариств дозволяє більш чітко встановити концептуальні та методологічні аспекти фінансової безпеки корпоративних структур, ідентифікувати форми прояву такого поняття та встановити взаємозв'язок між філософськими та фінансово-правовими основами фінансової безпеки акціонерних товариств. Тому вважаємо, що з філософських аспектів безпекології, фінансова безпека акціонерних товариств є таким безперервним процесом функціонування та розвитку фінансів акціонерних товариств, що сприяє самозабезпеченню їх фінансово-господарської діяльності.

Джерела та література

1. Горлинський В. В. Безпека суспільства: ціннісний дискурс. Стратегічна панорама. 2005. № 3. С. 26 - 37.
2. Ліпкан В. А. Глосарій теорії безпеки. URL: <http://lipkan-glos.blogpost.com>. Дата звернення 15.04.2019.
3. Курочкина Л. Я., Куликов С. С., Иванов Д. В. Диалектика безопасности социотехнических систем. Вестник Воронежского государственного технического университета. 2012. Т. 8. № 6. С. 96.
4. Капланов М. Д. Проблемы формирования культурных стратегий безопасности в условиях усиления социальных рисков. Вестник Адыгейского государственного университета. 2009. № 2. С. 39 – 46.
5. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова. Суми.: УАБС НБУ. 2009. 295 с.
6. Картузов Є.П. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємств. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 9 (135). С. 115 – 124.
7. Пономарев В.П. Концепция экономической безопасности предприятия // Бизнес-информ.– 2008.– №15–16. – С. 110–113.
8. Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия. СПб. 2007. 138 с.
9. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. К.: УБС НБУ, 2014. – Т.1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. 831 с.
10. Пугачева Н. Б., Писар О. В., Ребрик Э. Ю. Формирование мировоззренческих основ безопасности жизнедеятельности. Экономические и гуманитарные исследования регионов. 2012. № 1. С. 57 – 58.
11. Балахонская Л. В., Балахонский В. В. Безопасность общества: историко-философские и теоретические

аспекты осмысления. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России: общий курс / под ред. В. К. Сенчагова. М.: Дело. 2005. С. 24 – 28.

12. Усик И. В. Безопасность как философская категория. Научный вестник МГТУГА. 2006. № 101. С. 84 – 88.

13. Диев В. С. Роль философии в изучении проблем безопасности. Гуманитарные науки в Сибири. 2008. № 1. С. 45– 46.

14. W. Pokruszynski. Filozofia Bezpieczenstwa. Wyzsza szkola gospodarki euroregionalnej w Jozefowie. Jozefow. 2013. Str.144.

15. Чернілевський Д.В. Методологія наукової діяльності: навчальний посібник: вид. 2-ге, допов. Вінниця: Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.

16. Пирожков Г. П. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота 2013. № 2. Ч. 2. С. 121 – 126.

References

1. Horlyns'kyu V. V. (2005). Bezpeka suspil'stva: tsinnisnyy diskurs [Society Safety: Valuable Discourse]. Stratehichna panorama – Strategic panorama, (3). – P.26 – 37. [in Ukrainian].

2. Lipkan V. A. (2015). Hlosariy teoriiy bezpeky [Glossary of the theory of security]. Removed from: <http://lipkan-glos.blogpost.com>. [in Ukrainian].

3. Kurochkina L. YA., Kulikov S. S., Ivanov D. V. (2012). Dialektika bezopasnosti sotsiotekhnicheskikh system [Dialectics of Security of Socio-Technical Systems]. Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta - Bulletin of the Voronezh State Technical University, Vol. 8. No. 6. P. 96. [in Russian].

4. Kaplanov M. D. (2009). Problemy formirovaniya kul'turnykh strategiy bezopasnosti v usloviyakh usileniya sotsial'nykh riskov [Problems of formation of cultural security strategies in the context of increasing social risks]. Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta - Bulletin of the Adyghe State University, (2). P. 39 – 46 [in Russian].

5. Finansova bezpeka pidpryyemstv i bankiv's'kykh ustanov: Monohrafiya / Za zah. red. d-ra ekon. nauk, prof. A.O. Yepifanova» [Financial security of enterprises and banking institutions: Monograph / By Ed. Dr. Econ. Sciences, prof. AO Epiphonov]. 2009. – P. 295. [in Ukrainian].

6. Kartuzov YE.P. (2012). Vplyv ryzykiv i zahroz na stan finansovoyi bezpeky pidpryyemstv [Influence of risks and threats on the financial safety of enterprises] , Aktual'ni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy, (9). – 115 – 124. [in Ukrainian].

7. Ponomarev V.P. (2008). Kontsepsiya ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya [The concept of economic security of the enterprise]. Biznes-inform - Business Inform, (15-16). – 110 – 113. [in Russian].

8. Shlykov V.V. (2007). Kompleksnoye obespecheniye ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya [Complex provision of economic security of the enterprise]. SPb - St. Petersburg, P. 138. [in Russian].

9. Baranov's'kyu O. I. (2014). Filosofiya bezpeky : monohrafiya : u 2 t. [Philosophy of security: monograph: 2 t., K.: UBS NBU. 831 P. [in Ukrainian].

10. Pugacheva N. B., Pisar O. V., Rebrik E. YU. (2012). Formirovaniye mirovozzrechenskikh osnov bezopasnosti zhiznedeyatel'nosti [Formation of worldview principles of life safety]. Ekonomicheskkiye i gumanitarnyye issledovaniya regionov - Economic and humanitarian studies of the regions, (1), P. 57 – 58. . [in Russian].

11. Balakhonskaya L. V., Balakhonskiy V. V. (2005). Bezopasnost' obshchestva: istoriko-filosofskiy i teoreticheskiy aspekt osmysleniya [Security of society: historical-philosophical and theoretical aspects of understanding]. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii: obshchiy kurs - Bulletin of the St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia: general course. P. 24 – 28 . [in Russian].

12. Usik I. V. (2006). Bezopasnost' kak filosofskaya kategoriya [Safety as a philosophical category]. Nauchnyy vestnik MGTUGA - Scientific Herald MSTUGA, (101). P. 84 - 88 . [in Russian].

13. Diyeu V. S. (2008). Rol' filosofii v izuchenii problem bezopasnosti [The role of philosophy in the study of security problems]. Gumanitarnyye nauki v Sibiri - Humanities in Siberia, (1). P. 45 – 46. [in Russian].

14. W. Pokruszynski. (2013). Filozofia Bezpieczenstwa [Security Philosophy]. Wyzsza szkola gospodarki euroregionalnej w Jozefowie - Higher school of Euroregional economy in Jozefów. 144 P. [In Polish].

15. Chernilev's'kyu D.V. (2010). Metodolohiya naukovoyi diyal'nosti: navchal'nyy posibnyk: vyd. 2-he, dopov [Methodology of scientific activity: textbook: type. 2nd, papers.]. Vynnytsya: Vyd-vo AMSKP - Vinnitsa: View of the AISC. P. 484. [in Ukrainian].

16. Pirozhkov G. P. (2013). Istoricheskiye, filosofskiy, politicheskiye i yuridicheskiye nauki, kul'turologiya i iskusstvovedeniye [Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history]. Voprosy teorii i praktiki - Questions of theory and practice, (2). CH. 2. P. 121 – 126. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.

УДК33.061.066

Andrii Syschuk,
Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka EUNU,
Department of International Economic Relations and Project Management
Lutsk, ORCID ID: 0000-0002-7379-8063
E-mail: asyshchuk@gmail.com

Iryna Panasiuk,
student of the Department of International Relations,
major in «International Economic Relations»,
Lesya Ukrainka EUNU
Lutsk, ORCID ID: 0000-0001-7097-9996
E-mail: panasiuk.ira123@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-12-21>

HISTORY AND PRACTICE OF TECHNICAL METHODS OF THE INTERNATIONAL CURRENCY MARKET

Introduction. Technical analysis is an assessment of the behavior of the international currency market over a period of time. Due to the unpredictability of the dynamics of the international currency market and the possibility of losses from the conducted transactions, the study of technical means becomes of particular importance and relevance. It is the comparative analysis that identifies the advantages and disadvantages of each of the methods in order to further formulate the most profitable trading strategy.

The purpose of the article is a comparative analysis of the technical analysis methods used by analysts in today's international currency market; comparing the selected instruments of each method and determining the most effective ones.

Results. Within the framework of this study three main methods of technical analysis of the international currency market were considered: graphic, method of mathematical approximation and theory of economic cycles. The individual instruments of each of the methods, such as «Japanese candlestick», simple moving average, the moving average convergence divergence (MACD), MACD histogram, Elliott waves, Fibonacci retracement levels are reviewed. A comparative analysis of the selected instruments is carried out on the basis of research of the specificity of each of them. Examples of graphs, indicators and histograms are given. It is identified that the main differences are the complexity of use (ie the use of mathematical computing and computer technology) and the type of strategy (short or long term). Common features of methods of technical analysis of the currency market are: the purpose of the analysis, the object of analysis and the influence of the factor «psychology of people».

Conclusions. It is revealed that one can obtain the most accurate results in predicting the dynamics of currency quotations only by combining several methods simultaneously. Knowing the strengths and weaknesses of different technical analysis tools, you can use them to validate each other's signals. As a result of such tactics, the analyst will get more accurate indicators that will bring him a profit. The prospect of the research is to find the best strategic schemes using a wide range of technical tools for international currency market analysis.

Keywords: foreign exchange market, currency quotes, technical analysis, trading, Elliot waves.

Сищук Андрій,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проектами,
м. Луцьк

Панасюк Ірина,
студентка факультету «Міжнародних відносин»,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

ІСТОРІЯ І ПРАКТИКА ТЕХНІЧНИХ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО РИНКУ

Розглядаються основні методи технічного аналізу міжнародного валютного ринку: графічний, метод математичної апроксимації та теорія економічних циклів. Наведені характеристики окремих інструментів кожного з методів: «японські свічки», звичайне ковзне середнє, сходження/розбіжність ковзних середніх (MACD), гістограма MACD, хвилі Еліота, рівні Фібоначчі. Проведено компаративний аналіз обраних інструментів на основі дослідження специфіки кожного з них. Визначено їхні основні відмінності та спільні ознаки. Виявлено, що лише шляхом комбінування декількох методів одночасно можна отримати найбільш точні результати у передбаченні динаміки котирувань валют.

Ключові слова: валютний ринок, котирування валют, технічний аналіз, трейдинг, хвилі Еліота.

Сишук Андрей,
кандидат економічних наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра международных экономических отношений и управления проектами
г. Луцк

Панасюк Ирина,
студентка факультета «Международных отношений»,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк

ИСТОРИЯ И ПРАКТИКА ТЕХНИЧЕСКИХ МЕТОДОВ АНАЛИЗА МЕЖДУНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО РЫНКА

Рассматриваются основные методы технического анализа международного валютного рынка: графический, метод математической аппроксимации и теория экономических циклов. Приведены характеристики отдельных инструментов каждого из методов: «японские свечи», обычное скользящее среднее, сходжение/расхождение скользящих средних (MACD), гистограмма MACD, волны Эллиота, уровни Фибоначчи. Проведен компаративный анализ выбранных инструментов на основе исследования специфики каждого из них. Определены их основные отличия и общие признаки. Обнаружено, что только путем комбинирования нескольких методов одновременно можно получить наиболее точные результаты в прогнозе динамики котировок валют.

Ключевые слова: валютный рынок, котировки валют, технический анализ, трейдинг, волны Эллиота.

Target setting and its significance. Technical analysis is an assessment of the behavior of the international currency market over a period of time. It can be used to trace the fluctuations in the market price in previous periods, to assess the market situation on the currency market which will be used to build a winning trading strategy.

Globalization and financial market integration processes are becoming increasingly important. To facilitate and accelerate foreign exchange transactions a single financial space is needed, which the Forex market stands for today. However, due to the unpredictability of its dynamics and possible losses from the conducted transactions, the application of technical means is important in currency trading. Against this background, a comparative analysis of the technical methods of the international currency market is necessary to identify their main advantages and disadvantages, and to shape the direction of further research.

Analysis of recent research and publications. Theoretical and practical studies of technical methods of financial market analysis for the last 5 years have been conducted by such domestic scientists as: A. V. Matviichuk, I. I. Strelchenko (application of advance indicators' system), A. V. Sliusar (Elliott wavelet wave identification), O. V. Tyvodar (analysis of moving average and singular decomposition), Ye. I. Bakai, V. V. Kabachii (estimation of different time measurements) and others. The works of O. I. Bereslavka (international calculations), P. A. Shabdyraimov (strategy of behavior in the foreign exchange market), K. K. S. Todorova, O. M. Hostryk (evaluation and analysis of modern trading platforms in the foreign exchange market) are devoted to clarifying the specifics of foreign exchange transactions in international markets. Aung Khant Min, Jake Elliot Drew Barefoot (currency trading system development), Murat Öztürk

(heuristic-based trading system on Forex data), Jozef Barunik (asymmetric volatility connectedness on the Forex market) should be noted among foreign scientists in foreign market research.

However, despite the current developments in the subject, the empirical (applied) aspects of technical analysis need to be further investigated in order to optimize their application in specific market situations.

The purpose of the article is to make a comparative analysis of the technical methods used by analysts in today's international currency market. **The assignment of the article** is to compare the individual tools of each method and determine the most effective among them.

Presentation of the main material and substantiation of the obtained research results. The period of creation of the international currency market with floating (not fixed) exchange rates was the 70s of the last century, known by the transition from Bretton Woods to the Jamaican currency system. The waiver of the gold exchange standard has greatly expanded the ability of states to determine the essence and principles of their own exchange rate policy, exchange rate regimes. At the same time, given the high volatility of the prices, especially in times of economic instability, preconditions for the expansion of speculative financial transactions, including in the international currency market, were created.

Predicting future currency price dynamics based on the history of their behavior emerged in the early 1990s. At the same time, the researchers proposed to distinguish 3 types of trends in prices changes:

- a «bullish» trend (exchange rate increases);
- a «bearish» trend (exchange rate decreases);
- a «flat» trend (the market is in the consolidation zone, fluctuations of the exchange rate are insignificant). [7, p. 123]

The basis of the technical analysis is built on 3 postulates that follow from the Dow's theory, developed by Charles Dow in 1900:

- 1) all possible factors are taken into account during pricing;
- 2) price movements are subject to trends;
- 3) the history develops in a spiral, therefore, it has the property of repeating itself. [8, p. 227]

In technical analysis, three methods are used to study the nature and patterns of price movements: graphical, mathematical approximation and theory of economic cycles. The graphical method emerged before others because of its ease of use and is capable of solving modeling problems on almost any time scale. The downside is the presence of a certain subjectivity, as an expert analyzes the already constructed chart.

Methods of mathematical approximation have become relevant along with the computer technology development, because they require large-scale mathematical calculations unlike the usual graphs. Their tasks are to filter out trend movements from non-trend ones.

The theory of economic cycles is used by experienced analysts to determine long-term price dynamics that can cover years. However, this method is much more complicated to use than the previous ones. In addition, the results often do not coincide with the real state of the market, since its mathematical conceptualization does not take into account a number of external factors.

The graphic analysis involves the study of the price graphs (charts), which are the basis for further forecasts of price dynamics. The most popular chart is “Japanese candlestick”. Four indicators are used for its construction: the opening price, closing price, maximum and minimum prices for the period (Open, Close, Max and Min respectively). The coordinate system is rectangular (time is indicated on the horizontal axis, the price is indicated on the vertical axis). The example (see Figure 1) shows a weekly chart of the EUR / USD currency pair for the period 2018/10/01 — 2018/12/17.

A white candle (bullish candle) indicates that the closing price has exceeded the opening price, and a black (bearish candle) indicates the opposite. The last candle (bullish) on the chart as of 2018/12/17, as seen in Figure 1, has the following characteristics: Open — 1,1305; Close — 1,1359; Max — 1.1486; Min — 1,13. Therefore, graphical analysis as exemplified by the «Japanese candlestick» helps the trader to see who currently holds the advantage in the market – «bulls» or «bears».

It should be noted that the price graph is a time series that allows you to use the methods of mathematical statistics and time series analysis. The main methods of time series analysis are spectral; correlation; neural networks; autoregressive and moving average models. In practice, when trading in the Forex market, the study of methods begins with a moving average, as it is further used as a component of more complex indicators. Moving average is a lagging indicator which smooths the price data and makes the current trend more visible. [4, p. 16]

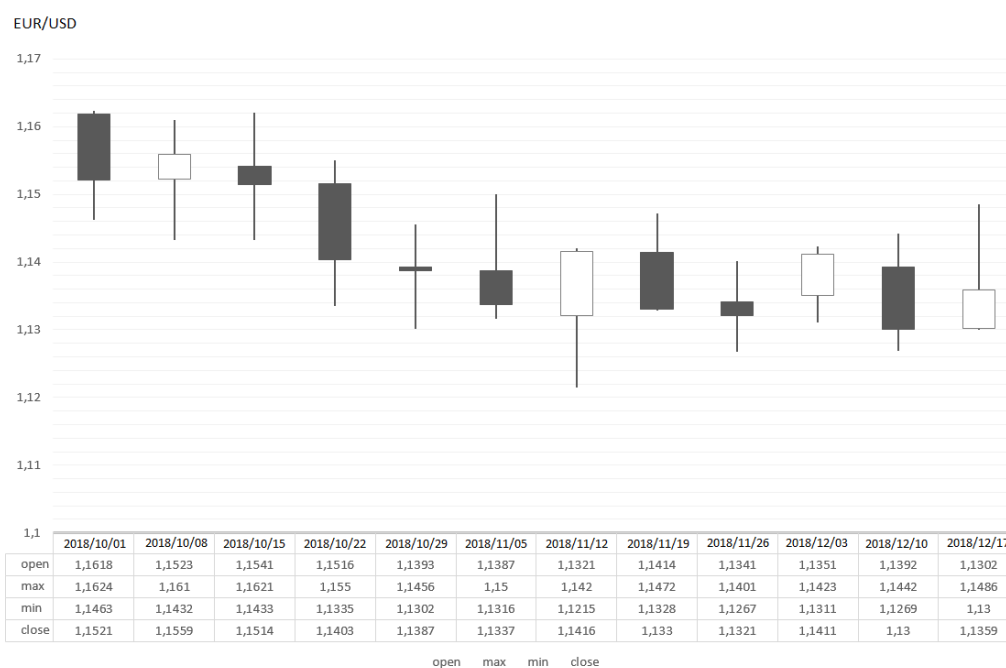

Fig. 1. The «Japanese Candlestick» chart for EUR/USD over a period of 2018/10/01 — 2018/12/17.
Source: compiled by the author according to the quotes values from the Forex Club website (<https://www.fxclub.org>).

Simple Moving Average is a moving average of the average prices for the selected period and is determined by the formula:

$$\text{Simple Moving Average} = \frac{\sum_{i=1}^n P_i}{n} \quad (1)$$

Where P_i are market prices (usually the closing price is taken – Close);

n — is the smoothing length or the period of the moving average.

A weekly time chart with a period $n = 5$ can be used to construct a moving average curve. Using Formula 1, we calculate the moving average of prices for the last 5 weeks ($p_n - p_{n-5}$) and add the value to the chart for the last week. Then we calculate the moving average for $p_{n-1} - p_{n-6}$ and enter the obtained value on the penultimate week, etc. The result is a curve (Figure 2):

The smaller the moving average parameter, the faster it detects a new trend, but produces more erroneous fluctuations. The larger the parameter, the slower the curve determines the new trend, but produces less erroneous fluctuations. The multiple curves can be plotted at a time for more accurate results in technical analysis. Description of the main moving average signals:

1) With a positive slope of the price curve, the reverse of the moving average curve from the bottom up is regarded as a buy signal. Conversely, with a negative slope of the price curve, the reverse of the moving average curve from top to bottom is a signal for sale.

2) The crossing of the long moving average and the short one from the bottom up is regarded as a signal to buy and vice versa.

3) The intervals of the greatest divergence of two moving averages are considered as a signal of a possible change of trend.

4) The slope of the moving average curve usually indicates the strength or speed of the trend. If the curve grows rapidly, the upward trend is strong. If the curve grows slowly, the upward trend is weak. The same analogy applies to the downward trend.

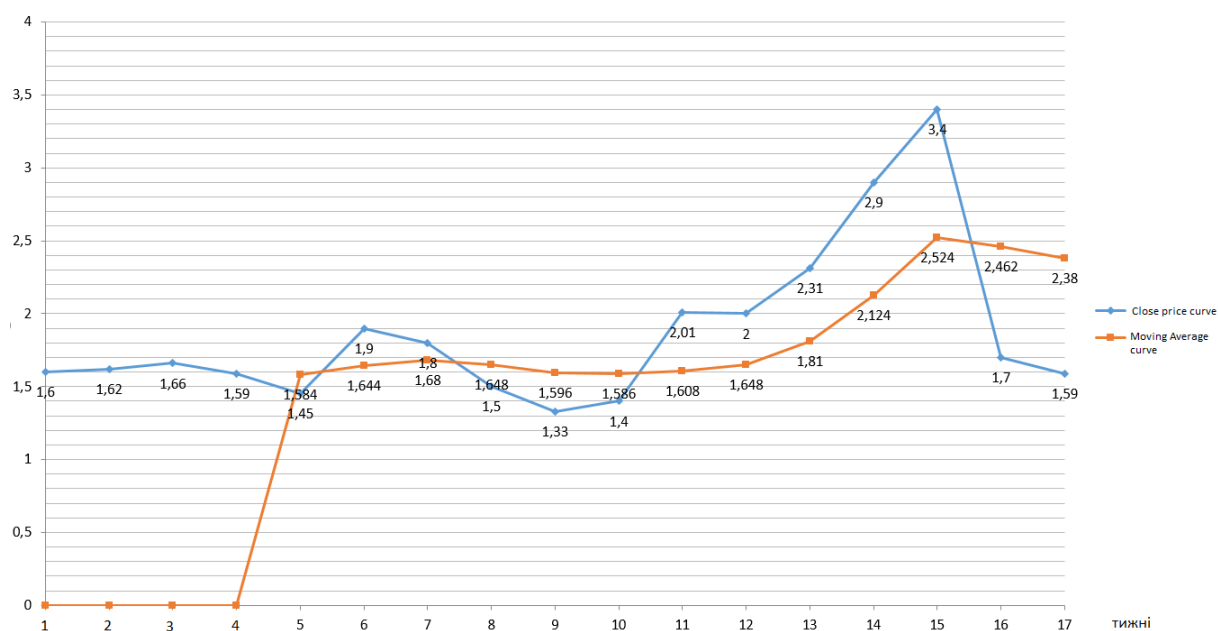

Fig. 2. An example of constructing a moving average curve.

Source: compiled by the author

5) Moving averages with round periods (50, 100, 150, etc.) are called moving support and resistance levels. The moving average convergence divergence (MACD) indicator is a momentum indicator that shows the relationship between two moving averages of price. [3, p. 20] Two curves (usually an exponential moving average) are used to plot the chart, with shorter and longer periods. Then a third average is used as a signal line to help determine when to buy and sell. [3, p. 20]

The exponential moving average is determined by the formula:

$$EMA = (Close \times P) + EMA(prev) \times (1 - P) \quad (2)$$

Close is the current period close price, EMA(prev) is the previous period's exponential moving average value and P is the percentage of using the close price value [4, c. 16].

There are two ways to plot a MACD: a linear MACD and a MACD histogram. To calculate the linear MACD, periods 12 and 26 are taken by default:

$$MACD = (EMAs(12) - EMAI(26)), \quad (3)$$

$$Signal = EMAa(EMAs(12) - EMAI(26)) = EMAa(9). \quad (4)$$

where EMAs(12) is the exponential moving average with a short period;

EMAI(26) is an exponential moving average with a long period;

EMAa(9) is a smoothing exponential moving average with a short period identified by the difference between EMAs (12) and EMAI (26).

To construct a MACD histogram, it is necessary to remove the signal line (EMAa (9)) from the linear MACD. Usually, it is placed on a separate chart in the programs of technical analysis (Metatrader, Dealing Desk, Trade Station, Metastock). An example is shown in Figure 3.

The following is a description of the main MACD signals of the histogram:

If there is an upward trend in the Forex market and the slope of the histogram goes down, it means that the growth rate of the trend is gradually decreasing. Therefore, you need to look for points for sale.

If there is a downward trend and the histogram goes up, it means that the rate of the price descent is decreasing and you need to close the positions for sale.

The MACD histogram works in a proactive. Therefore, if the maximum values are reached as the histogram grows, then the next maximum price is likely to be higher than the previous one. Similarly, with the minimum.

Divergence allows fixing the main reverses and the beginning of a new trend.

Fig. 3. An example of the MACD histogram.

Source: Super MACD Histogram, Metatrader 5

The main advantage of MACD histograms is the appearance of earlier signals than when using a single indicator. This is explained by the earlier manifestation of divergence on the histogram than the intersection of the moving averages. But the histogram is just a supplement to the indicator, and MACD shows the main reaction to the market. In addition, the disadvantage of MACD histograms is the filing of numerous erroneous signals in the flat (consolidation zone).

Unlike the graphical method and the mathematical approximation method, the theory of economic cycles for the analysis and forecasting of foreign exchange markets is applied mainly theoretically. In our opinion, its applied value should not be ignored, since this model is based on the third postulate of technical analysis which states about the cycle of history.

The wave theory of Ralph Nelson Elliott originated in the 30's of the last century. The foundations of this theory were the works by Charles Dow, William Hamilton and Edward Jones, the founders of the classical technical analysis. According to the theory, the movement of prices in the market is subject to the psychology of people and is a cyclical process of changing the impulse waves to the correction ones and vice versa. [6, p. 16] There are 8 waves in any price movement: 5 on-trend (impulse) and 3 against the trend (correction). In Fig. 4 waves 1,3,5 are impulse ones, as they determine the trend, and waves 2 and 4 are the corrective ones. In Figure 4 waves 1,3,5 are impulse, as they determine the trend, and waves 2 and 4 are the corrective ones. The corrective figure consists of three waves - A, B, C. In this case, A and C are impulse waves and B is a corrective wave. The Elliott sequence is a fractal, and each wave breaks down into smaller ones, preserving the structure. And the dependence of the links among themselves is determined by the Fibonacci levels, which became the mathematical basis of the theory. The number of Elliott waves coincides with the Fibonacci numbers. Fibonacci's ratios and correction lengths based on them are used to determine price targets. The ratio of the length of the correction to the previous movement of the market is often equal to 62%, 50%, and 38%. [1, p. 52] The classical wave ratio is as follows:

- the 2nd wave - 0.382, 0.5 or 0.618 of the 1st wavelength;
- the 3rd wave - 1.618, 0.618 or 2.618 of the 1st wavelength;
- the 4th wave - 0.382 or 0.5 of the 1st wavelength;
- the 5th wave - 0.382, 0.5 or 0.618 of the 1st wavelength;
- wave A - 1, 0.618 or 0.5 of the 5th wavelength;
- wave B - 0.382 or 0.5 of the wavelength A;
- wave C - 1.618, 0.618 or 0.5 of the wavelength A. [2, p. 121]

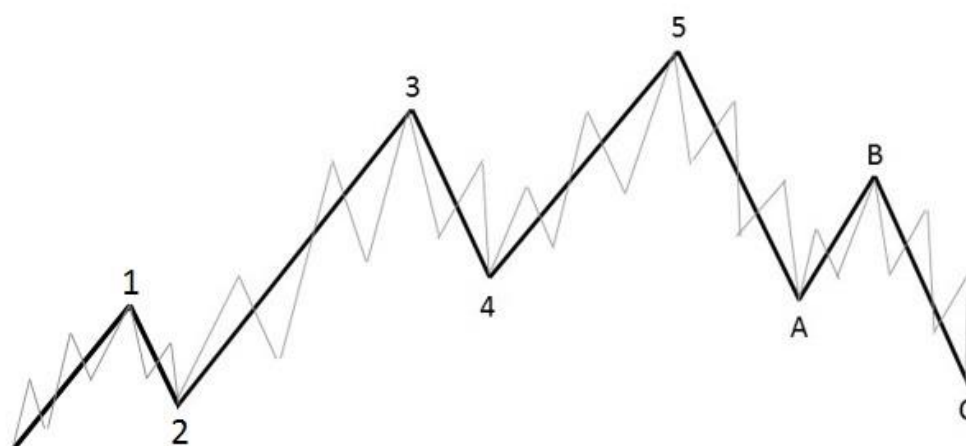

Fig. 4. An example of a complete Elliott wave cycle.

Source: created by the author

There are 3 basic rules for recognizing and plotting Elliott waves:

- wave 2 can in no case go beyond the level of wave 1;
- wave 3 can never be the shortest of a sequence. This is usually the wave with the strongest impulse;
- wave 4 never goes beyond the price territory of wave 1.

A novice trader can use an auxiliary tool to plot Elliott waves, as finding extrema on the chart can be difficult. You can select indicators such as WATL (Wave AutoTrendLines), NeelyElliottWave, or Elliott Wave Prophet. An example is a ZigZag indicator (Figure 5), but its operation depends on the correct entry of the input parameters. Therefore, extremes are often found and waves are built manually. Basically, it is enough to use the “Japanese candlestick” or any other graphic tool for the layout of the waves. You can use the ATR (Average True Range) indicator to calculate the stop loss. Stop Loss is the automatic closing of a position when a price reaches a certain level. A set of these technical tools can be found in the Metatrader versions 4 and 5. The task of the trader is to determine the entry point (this is nothing but the end of the Elliott full wave cycle) and to choose the correct point to set the stop loss.

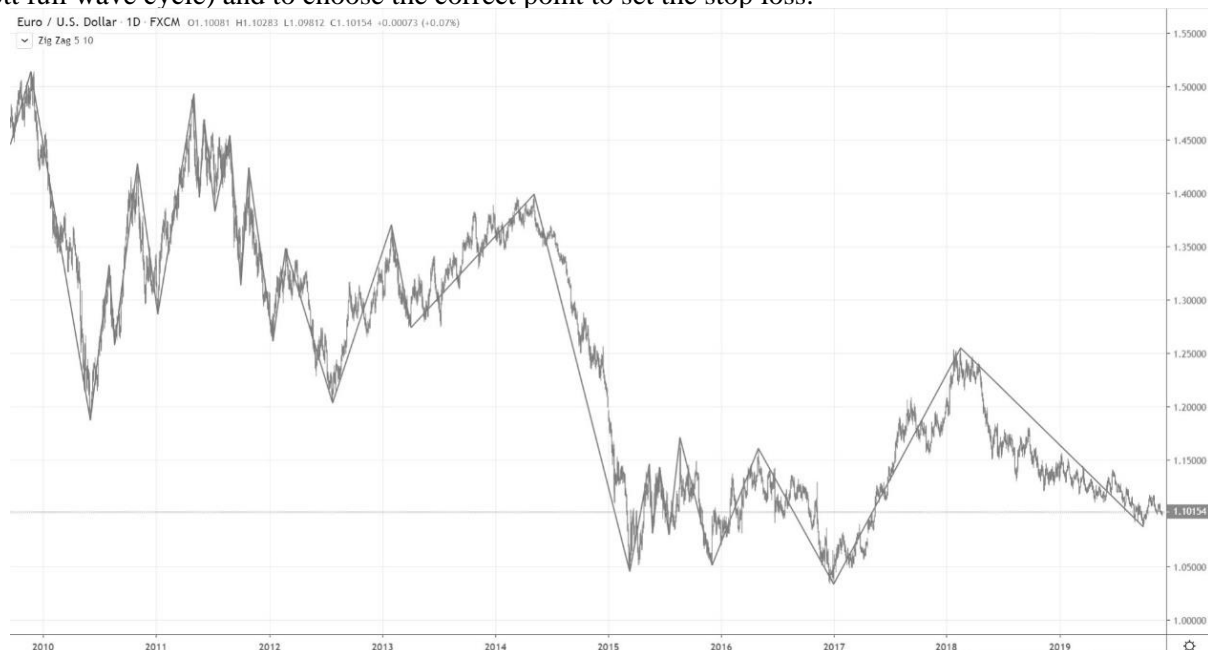

Fig. 5. Zigzag indicator (Elliott waves).

Source: TradingView platform (<https://www.tradingview.com>).

Elliott wave theory classifies correction waves into 4 types of models:

— zigzag;

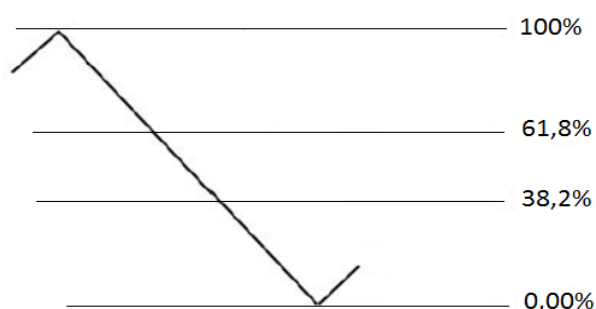

Fig. 6. «Bearish» trend

Source: created by the author

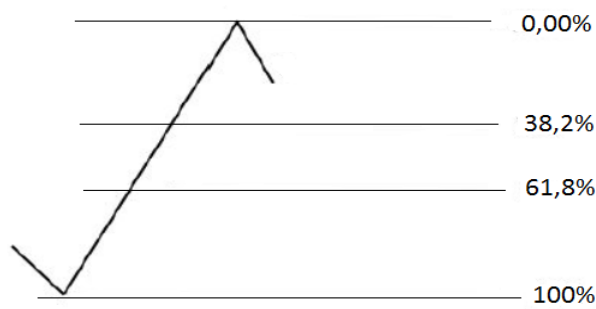

Fig. 7. «Bullish» trend.

Source: created by the author

— flat;

— triangle;

— combination.

Each model, in turn, has different variations, which makes them a difficult subject to study. It can take years to understand the theory and learn how to read real quotation charts. In general, the recommended step-by-step strategy for working with Elliott waves is the following:

- 1) determine the direction of the trend and be ready for the moment when the trend ends;
- 2) find the area where the appearance of correction is the most probable; determine the correction model and its behavior;
- 3) take advantage of additional technical analysis techniques to predict the point of completion of the trend;
- 4) enter the position when the trend is expected to resume, taking into account the specific entry rules for each model.

Trading using the wave method is a difficult task as such, but when combined with other methods it is possible to get rid of the subjectivity of the Elliott waves. In the second step (search of the correction) you can run the built-in tool in the Metatrader — Fibonacci Extension. It is important not to make a mistake by selecting the Fibonacci levels that are used when the impulse is over (wave 5) and the correction begins. The Fibonacci extension is built when none but the first impulse has passed (wave 1). In the last step (opening the position) it is advisable to activate the MACD histogram, which has been already described above. In this case, its purpose is to detect a slowdown in an impulse when the price reaches the price zone where trading can begin from. You can also strengthen by using the third tool - the Fibonacci levels.

The Fibonacci levels are the percentage ratios of the Fibonacci coefficients. Only a few levels are important for practical application:

— Fibonacci corrective levels: 11,8%; 23,6%; 38,2%; 50,0%; 61,8%; 76,4%; 88,2%.

— Fibonacci impulse levels: 123,6%; 138,2%; 161,8%; 200,0%; 238,2%; 261,8%; 300,0%; 338,2%; 400,0%; 423,6%. [5, p. 41].

Fibonacci levels allow identifying possible correction goals, as well as strong levels of resistance and support. Typically, this tool is already built into trading platforms. It is also in the Metatrader technical arsenal. In practice, it becomes apparent that no trend can continue indefinitely, and sooner or later the correction occurs. Therefore, the main levels are corrective levels: 38.2%, 50.0% and 61.8% (Figures 6; 7).

These levels have the greatest resistance and support when changing course. Most often, on the basis of practical research, it is found that the price is adjusted by 38.2%. [5, p. 41] If you combine the Elliott waves, the moving average and the Fibonacci levels, the most likely reverse of the curve and the beginning of a new trend will be observed at 38.2%. By activating this tool, you can track the change in exchange rates, which lies in the range of values specified by the Fibonacci ratios.

The subjectivity of Elliott's wave theory is that any two analysts who apply this technique in the same market often get different results. However, this theory may become more powerful in predicting currency fluctuations in symbiosis with another element of technical instrumentation. The main difference between the three methods of technical analysis in the complexity of use, i.e. in the application of mathematical computing and computer technology. The choice of any of them depends on the experience and the level of knowledge of the trader. Also, each method is different in strategy (short or long term). Common features of the graphical method, mathematical approximation and theory of economic cycles are the purpose of analysis, the object of analysis and influence of the «psychology of people» factor.

Conclusions and prospects for further research. Technical analysis methods are different and allow the use of a wide range of tools. Each trader can choose the tool that will be most convenient for him.

It is most advantageous to combine several technical tools at the same time. Knowing the weaknesses and strengths of different instruments, you can choose the ones that will confirm each other's signals. This combination will allow you to make the right decisions when trading in the foreign exchange market and maximize profit of traders. The prospect of further research is about finding the best strategic schemes using a broad spectrum of technical analysis tools of the international currency market.

Джерела та література

1. Аfenкина Е. М. Применение теории волн Эллиота при анализе индекса РТС. *Новый университет. Сер. «Экономика и право»*: «Коллоквиум», 2015. Вып. 6(52). С. 52-55.
2. Куличкина И. И. Волновая теория Эллиота как метод технического анализа. *Новые информационные технологии в науке* : сб. ст. межд. науч.-практ. конф. Уфа : МЦИИ ОМЕГА САЙНС, 2017. Вып. 3. Ч. 1. С. 120-122.
3. Min, A. K., Barefoot, J. E., & Cullen, M. R. Currency Trading System Development. 2019. 125 p. URL: <https://digitalcommons.wpi.edu/iqp-all/5402> (retrieved: 30.11.2019).
4. M Ozturk, IH Toroslu, G Fidanю. Heuristic based trading system on Forex data using technical indicator rules: thesis for the master degree: the graduate school of natural and applied sciences of middle east technical university, 2015. 115 p.
5. Пушкин А. А. Особенности построения и применения линий тренда, горизонтальных уровней, каналов, уровней Фибоначчи в биржевой торговле. *Актуальные проблемы современной науки* : сб. тез. науч. ст. науч.-практ. конф. Санкт-Петербург–Астана–Київ–Вена : «Интернаука», 2019. С. 35—44.
6. Слюсар А. В. Система прийняття рішень на основі вейвлетної ідентифікації хвиль Елліота : магістерська дис. : 124 Системний аналіз / Слюсар Андрій Вячеславович. Київ, 2018. 72 с.
7. Шабдыраймов П. А. Анализ и его роль для выстраивания стратегии поведения на валютном рынке. *Развитие науки и техники: механизм выбора и реализация приоритетов*: сб. ст. межд. науч.-практ. конф. Омск : «АЭТЕРНА», 2017. Вып. 6. Ч.2. С. 122124.
8. Щитова А. С. Анализ методов прогнозирования валютного рынка. *Проблемы и перспективы экономических отношений в постиндустриальном обществе*: сб. ст. межд. науч.-практ. конф. Самара : «АЭТЕРНА», 2017. Вып. 2. Ч.2. С. 226—230.

References

1. Afenkina E. M. (2015). *Primenenie teorii voln Ellyota pri analize indeksa RTS [Application of the Elliott Wave Theory in the Analysis of the RTS Index]*. *Novyy universitet. Ser. «Ekonomika i pravo»*. 6(52), (pp. 52-55). Kollokvium [in Russian].
2. Kulichkina I. I. (2017). *Volnovaya teoryia Ellyota kak metod tekhnicheskoho analiza [Elliott Wave Theory as a Method of Technical Analysis]*. *Novye informatsionnye tekhnologii v nauke: sb. st. mezhd. nauch.-prakt. konf. Ufa: MTsII OMEGA SAYNS. Vyp.3 (1), (pp. 120-122)* [in Russian].
3. Min, A. K., Barefoot, J. E. D., & Cullen, M. R. (2019). Currency Trading System Development. Retrieved November 30, 2019, from <https://digitalcommons.wpi.edu/iqp-all/5402>.
4. M. Öztürk, IH Toroslu, G Fidanю. (2015). *Heuristic based trading system on Forex data using technical indicator rules: thesis for the master degree: the graduate school of natural and applied sciences of middle east technical university* [in English].
5. Pushkin A. A. (2019). *Osobennosti postroeniya i primeneniya liniy trenda, gorizontalnykh urovney, kanalov, urovney Fibonachchi v birzhevoy trgovle [Features of the Construction and Application of Trend Lines, Horizontal*

Levels, Channels, Fibonacci Levels in Exchange Trading]. *Aktualnye problemy sovremennoy nauki: sb. tez. nauch. st. nauch.-prakt. konf. - Sankt-Peterburh–Astana–Kyev–Vena: „Internauka”, (pp. 35–44)* [in Russian].

6. Sliusar A. V. (2018). *Systema pryiniattia rishen na osnovi veivletnoi identyfikatsii khvyl Elliota* [Decision Making System Based on Elliott Wavelet Wave Identification]. *Mahisterska dys.: 124 Systemnyi analiz - Sliusar Andrii Viacheslavovych – Kyiv* [in Ukrainian].

7. Shabdyraimov P. A. (2017). *Analiz i ego rol dlia vystraivaniya strategii povedeniya na valyutnom rynke* [Analysis and Its Role for Building a Strategy of Behavior in the Foreign Exchange Market]. *Razvitie nauki i tekhniki: mekhanizm vybora i realizatsiya prioritetov: sb. st. mezhd. nauch.-prakt. konf. 6(2), (pp. 122–124) — Omsk — “AETERNA”* [in Russian].

8. Shchitova A. S. (2017). *Analiz metodov prognozirovaniya valyutnogo rynka* [Analysis of Methods for Forecasting the Foreign Exchange Market]. *Problemy i perspektivy ekonomicheskikh otnosheniy v postindustrialnom obshchestve: sb. st. mezhd. nauch.-prakt. konf. 2(2), (pp. 226–230) — Samara — “AETERNA”* [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.12.2019 р.

УДК 338.08 (075.8)

Стришенець Микола,
доктор історичних наук, професор,
м. Луцьк,
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlov.kostiantyn@eenu.edu

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-22-31>

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОГЛЯДИ Г. С. СКОВОРОДИ

У статті здійснено аналіз праць Г. С. Сковороди, в яких висвітлюються питання господарського та суспільного розвитку переважно Слобідської України. З'ясовано його погляди щодо економіки, досліджено зміст концепції “споріднена” праця, котра розглядається мислителем як важливий засіб досягнення благополуччя і щастя кожною людиною.

У вченні Г. С. Сковороди відбився протест українського народу проти пригнічення та несправедливості, показано настрої трудових мас, моральна чистота їх прагнень. Його твори пройняті пафосом критики несправедливості, вад українського суспільства ХУІІІ ст. Безкомпромісність Григорія Савича, його послідовність у відстоюванні своїх переконань, життєве кредо служать прикладом для нащадків.

Ключові слова: економічні погляди, Г. С. Сковорода, господарство, розвиток, суспільство, тенденція.

Стришенець Николай,
доктор исторических наук, професор,
г. Луцк

Павлова Елена,
доктор экономических наук, професор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

Павлов Костянтин,
доктор экономических наук, професор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Г. С. СКОВОРОДЫ

Анализируются работы Г. С. Сковороды, в которых рассматривается хозяйственное развитие преимущественно Слободской Украины ХУІІІ века. Показывается утверждение феодально- крепостнического

строю, усиление эксплуатации крестьян и горожан. Стремление людей к справедливому распределению материальных и социальных благ оборачивалось еще большим угнетением. Г. С. Сковорода выступает против порабощения народа, подвергает критике общественный строй. Причину бед и страданий народа видит у несправедливого распределении продуктов труда и моральном опустошении.

Разрабатывает учение, получившее название “сродный” труд. Сущность его состоит в том, что труд должен выступать внутренней потребностью человека и приносить ему наслаждение. Человек может познать свою природу, свои склонности к определенному виду деятельности.

Ключевые слова: экономические взгляды, Г. С. Сковорода, хозяйство, развитие, общество, тенденции.

**Strishenez Nicholas,
Ph. D. in Historical, Professor,
Lutsk**

**Pavlova Elena,
Ph. D. in Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk**

**Pavlov Constantine,
Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk**

SOCIO-ECONOMIC VIEWS OF G. S. SKOVORODA

Introduction. The article analyzes the works of G. S. Skovoroda, which highlights issues of economic and social development of predominantly Sloboda Ukraine. His views on economics have been elucidated, the meaning of the concept of "related" work has been explored, which is considered by the thinker as an important means of achieving the well-being and happiness of every person.

The vision of G. S. Skovoroda to build a future, just society where good and prosperity will reign is revealed.

The purpose of the article. The purpose of the study is to study the socio-economic views of GS Skovoroda, to clarify their content.

According to the purpose of the research the following tasks are outlined: stages of formation of economic views; the concept of "related" labor as the basis of life and its limitations; ways to build a just and happy society.

Results. A society where each person realizes his natural endowments in kindred labor and enjoys it can be brought to life through education and self-discovery that serves as a universal vehicle for moral restructuring of the world. Material relations and relationships between people are governed by the observance of moral principles. The basis of morality and justice is related work, which is beneficial to society as a whole. The very process of its implementation is enjoyable.

Conclusions. The economic views of GS Skovoroda were formed together with the outlook, with an understanding of social processes, the search for ways to solve their challenges, explaining the meaning of human life and ways to obtain happiness. The statements were made more concrete, and the interpretation, which was a heuristic means of obtaining new conclusions, was deepening.

In the 60s of the 18th century. GS Skovoroda is mainly interested in the issues of moral principles of practical human behavior, believes that the forces of good, which resist evil, are in the man himself and given to him by nature. They need to be known, opened and put into action. To overcome evil, you must lead a lifestyle worthy of man.

The unity of good and beauty is the source of human happiness. Beauty is organically associated with kindness.

Key words: economic views, GS Skovoroda, “related” labor, economy, development, society, tendency, Slobidska Ukraine.

Постановка проблеми та її значення. Григорій Савич Сковорода - видатний поет, письменник, філософ, оригінальний мислитель, котрий виражав ідеї гуманізму та селянського просвітництва. І.

Я.Франко писав, що у його творах відбилися "... нові ідеї європейської філософії і етики; ті самі ідеї рівності людей, простота їх натуральних взаємин, котрі у Франції проповідував Руссо" [27, с. 125].

Пристрастна думка Г. С. Сковороди не мирилася з несправедливістю, таврувала можновладців, які з небаченою наполегливістю прагнули до наживи і збагачення. Світ зла у мислителя конкретизований. Його носіями він вважав поміщиків, чиновників, здириників та ін. представників панівних верств суспільства.

Г. С. Сковорода унікав всього того, що могло б пригнітити дух людини, її устремління до волі та свободи. Впродовж всього життя проводив незалежний спосіб життя, не спокушувався на багатство і славу. Відмовився прийняти чернецтво, хоча йому пропонували високий церковний сан та посаду, залишився з народом, став виразником їхніх прагнень, сподівань на щастя і свободу.

У вченні Г. С. Сковороди відбився протест українського народу проти пригнічення та несправедливості, показано настрої трудових мас, моральна чистота їх прагнень. Його твори пройняті пафосом критики несправедливості, вад українського суспільства ХУІІІ ст. Безкомпромісність Григорія Савича, його послідовність у відстоюванні своїх переконань, життєве кредо служать прикладом для нащадків.

У свідомості сучасників Г. С. Сковорода виступає, насамперед, як вільнодумний філософ, мандрівний мислитель, у якого висока освіченість поєднувалася із мудрістю. Його ім'я займає почесне місце серед видатних діячів минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення творчої спадщини Г. С. Сковороди розпочалося з публікацією його творів. При житті вони не публікувалися, хоча і набули популярності. В рукописному вигляді поширювалися серед кобзарів та лірників [15, с. 147].

Друком почали з'являтися після смерті мислителя. Вперше серйозно над збиранням і описом його творчої спадщини почав займатися М. І. Антоновський [7]. В 1798 році він опублікував збірник "Наркис" з кількома його роботами. Пізніше (1861 р.) І. Т. Лисенков надрукував вибрані твори Г. С. Сковороди з назвою: "Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды. С его портретом и почерком его руки" [7]. Перше наукове видання творів Г. С. Сковороди здійснив (1894 р.) харківський проф. Д. І. Багалій [12]. В.Д.Бонч – Бруєвич запланував видати зібрання творів у двох томах. Проте опублікував лише один том [2].

Паралельно з публікацією творів Г. С. Сковороди відбувалося їхнє вивчення, дослідження світогляду мислителя. З'являються нечисленні розвідки. Серед них виділяється праця І. Я. Франка, яка визначає місце Г. С. Сковороди в історії української культури. Г. С. Сковорода, на його думку, відіграв "...вельми помітну роль в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найзамітнішу з усіх діячів наших ХУІІІ віку [28, с. 79]. Проте більшість дослідників цікавилася не стільки змістом творів Г. С. Сковороди, скільки самою його легендарною постаттю.

З підготовкою до відзначення 250 – річчя від дня народження (1972 р.) Г. С. Сковороди посилилася увага до видання його творів та їх вивчення [13; 14]. Було здійснене нове, доповнене наукове видання творів у двох томах. Так як праці Григорія Савича є пам'яткою української старокнижної мови ХУІІІ ст., які увібрали в себе елементи старослов'янської, російської та живої української мови Слобідської України, максимально збережено мовностилістичну своєрідність [10]. Зберігаючи основні принципи відтворення тексту та керуючись прагненням зробити його доступним для широкого кола читачів, зроблені певні зміни в орфографії та пунктуації відповідно до сучасного правопису [16; 17]. Вірші, пісні, байки, епіграми, листи, написані латинською мовою, подаються в перекладі на українську [9]. Виняток зроблено лише деяким творам, написаним переважно двома мовами (латинською і українською).

Діалоги та притчі друкуються повністю, тільки окремі з них - у фрагментах. В діалогічних творах часто зустрічаються репліки, вступні слова, роздуми, розмірковування, котрі виражають погляди Г. С. Сковороди, відображають мотиви його душевного занепокоєння. Це своєрідні монологи, позначені емоційним пафосом.

Інтерес представляють також і листи як цінне джерело для з'ясування економічних поглядів мислителя, його ставлення до суспільства. Серед адресатів - Я. І. Долганський, художник з міста Острогожська, С. М. Курдюмов, харківський купець, Я. П. Правицький, учень Харківського колегіуму, згодом священик з села Бабаї на Харківщині, Є. Є. Урюпін, харківський купець третьої

гільдії та ін. Перше місце, за кількістю листів, посідає М. І. Ковалинський, учень Харківського колегіуму, пізніше вихователь дітей гетьмана України К. Г. Розумовського [9, с. 67].

Листи різні за змістом: ділові, офіційні, повчальні, написані віршами, прозою, латинською чи українською мовами. Вони адресовані людям різного соціального становища: учні, вчителі, купці, поміщики, священники [15, с. 47].

Зусиллями радянських вчених, переважно, філологів, філософів та істориків, з позицій марксистсько-ленінської методології, було розглянуто ідейно - теоретичне багатство творів Г. С. Сковороди, визначено його місце в літературному і філософському рухах України ХУІІІ ст. Разом з тим слід підкреслити, що питання економіки, підняті у творах мислителя, зокрема можливість людини утвердити себе у “спорідненій” праці, яку він вважав важливим засобом досягнення щастя, не знайшли достатнього висвітлення у публікаціях як радянського періоду історії України, так і в період уже незалежності. Хоча останнім часом і з’явилося декілька навчальних підручників і посібників, але економічні погляди мислителя розглядаються, переважно, побіжно, у контексті загального господарського розвитку [3; 6; 26]. Внесок безпосередньо Григорія Савича невизначено. Отже, до останнього часу економічні погляди Г. С. Сковороди не знайшли всебічного висвітлення на сторінках публікацій різного характеру.

Постановка завдання. Тому метою дослідження є вивчення суспільно-економічних поглядів Г. С. Сковороди, з’ясування їх змісту.

Відповідно до мети дослідження окреслено такі завдання: етапи формування економічних поглядів; концепція “спорідненої” праці як основи життя та її обмеженість; шляхи побудови справедливого і щасливого суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Григорій Савич Сковорода - видатний представник суспільної думки України ХУІІІ ст. народився 3 грудня 1722 року у селі Чернухи на Полтавщині в сім’ї незаможного козака. Отримавши домашню освіту, в 1734 році поступає на навчання до Києво-Могилянської академії. Як одного з найкращого студента і співака академії в 1741 році запрошують до придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни у Петербург [1, с. 195]. Пробувши тут три роки, в 1744 році повертається до академії для продовження навчання. Через рік (1745 р.), у складі місії генерала І. Вишневецького, виїздить до Угорщини. Крім названої країни відвідує ще Австрію, Польщу і Чехію. Повернувшись в Україну (1751 р.) викладає поезію в Переяславській семінарії. На заняттях висловлює думки, котрі суперечили офіційно - догматичному погляду на поезію. Єпископу Н. Срібницькому заявив: “Одна справа пастуша сопілка, інша - пастирський жезл”. Це суперечило ортодоксальній церковній ідеології і Г. С. Сковороду звільняють із навчального закладу.

За рекомендацією митрополита Т. Щербацького в 1753 році влаштовується працювати домашнім учителем сина багатого поміщика С. Томари, але не бажаючи терпіти образи, через невеликий проміжок часу залишає родину поміщика і здійснює мандрівку до Москви. Майже рік проводить у Троїце - Сергіївській лаврі, працює у її бібліотеці, поповнюючи свої знання [8, с. 62]. Повернувшись в Україну, працює домашнім учителем дітей заможних родин у поміщицькому маєтку, розташованому в селі Ковраї. Тут він мешкає до 1758 року, потім переходить на роботу до Харківського колегіуму, де викладає поезію, грецьку мову та курс синтаксису. Через вільнодумство, розбіжності у поглядах на мораль та поезію Г. С. Сковороду звільняють з колегіуму. В 1768 році він влаштовується викладачем етики у додаткових класах названого колегіуму. У курсі лекцій з “Християнського добронравія” тобто етики, відповідно до власних морально-етичних і педагогічних принципів просвітницької концепції, подавав тлумачення десяти божих заповідей, котрі відрізнялися від ортодоксальних поглядів. Церковники визнали лекції такими, що шкодять церковним догмам. Лекції були заборонені, а самого Г. С. Сковороду звільняють з посади викладача додаткових класів при Харківському колегіумі [15, с. 49].

Останні 25 років життя Г. С. Сковорода проводить у мандрах по Слобожанщині. Це був період, коли на Слобожанщині і в Україні в цілому остаточно утверджувалися кріпосницькі відносини. Катерина ІІ ліквідує Запорізьку Січ. Трудове козацтво втрачає свободу і потрапляє у кріпосницьку залежність.

Г. С. Сковорода бачив, що прагнення людей праці до справедливого розподілу матеріальних і соціальних благ обертається ще більшим посиленням гноблення. Зростає несправедливість, злочинність, занепадають духовні цінності. Головне джерело нещастя і страждань людей,

невдоволення долею вбачає у несправедливому розподілі результатів праці та моральній спустошеності. Мислитель виступає проти поневолення людини, наруги над її гідністю, розробляє вчення, де вістря критики суспільних відносин та боротьби за їх перебудову переноситься у сферу моралі. Приходить до висновку, що своє щастя людина може знайти тільки у “спорідненій” праці.

Безпосереднє знайомство з умовами праці та життям простих людей, суспільними порядками давало Г. С. Сковороді багатий матеріал для творчості, розвитку його таланту. Цьому сприяла й освіта, здобута в Києво-Могилянській академії, де він мав можливість ознайомитися з найважливішими ідеями і традиціями західноєвропейського просвітництва, зокрема з вірою у всемогутність людського розуму, в неминучість торжества правди і справедливості. Крім того, в процесі самоосвіти Г.С.Сковорода багато надолужив того, чого не отримав в академії. Не аби яку роль в цьому відіграла і його філософська вдача, розуміння філософії як науки життя [4, с. 26]. Не випадково саме у цей час і були написані основні його твори, діалоги, притчі, трактати.

Помер Григорій Савович Сковорода 9 листопада 1794 року у селі Іванівці (нині Сковородинівка Золочівського району) на Харківщині. Перед смертю заповів написати на пам’ятнику такі слова: “Світ ловив мене та не впіймав” [5, с. 239; 15, с. 5]. Втечу від світу не слід розглядати як проповідь безсилля, відмову від боротьби зі злом, а як несправедливе суспільство, котре намагалося втягнути Г. С. Сковороду у свої тенети. Він не перейшов на бік панівних верств суспільства, у залишився з народом, ставши виразником його прагнення до щастя.

Основу творчої спадщини Г. С. Сковорода складають два збірники: віршований “Сад божественных песней прозябший из зерн священнаго писанія” і прозовий “Басни Харьковскія” [15, с. 34-60, 86-112]. Вірші та пісні першого збірника супроводжуються епіграфами з Біблії, багатьма примітками, коментарями, котрі подають додаткову інформацію до змісту [29, с. 72]. Так, у пісні “Всякому городу нрав и права” поміщено епіграф з одного із творів староримського мислителя Горація. Найбільш рання пісня датована 1757 роком, а найпізніша 1785 р. Пісні писалися з різних приводів. В окрему збірку об’єднані були пізніше, очевидно, біля 1758 р.

У першій пісні збірника “Сад божественных песней...” розкривається настрій Г. С. Сковороди, бажання йти шляхом, до якого він відчуває покликання. Найбільшим джерелом душевної насолоди визначається чисте сумління, що уособлює життя у злагоді з природою. Прославляє вільну людину, якій підвладне все: “вседержитель воздвиг чада не в рабство, а в свободу. Не мешают... ни горы, ни реки, ни моря, ни пустыни. Провидит отдаленное, прозирает сокровенное, заглядывает в прежде бывалое, проникает в будущее...” [6, с. 44].

У пісні, присвяченій гетьману Б. Хмельницькому, звучать мотиви вільності, духовної свободи, котра є найбільшою цінністю людського життя. “Вольность” Г. С. Сковорода цінує вище “злата”, “батьком вольности” називає “героя Богдана” [17, с. 91].

Життя міста розкривається в пісні “Всякому городу нрав и права” [15, с. 40]. Розпочинається пісня словами старовинного прислів’я “Що не город, то нором, що не голова, то розум”. Г. С. Сковорода зазначає, що “Всякому голову мучит свой дур. А мне одна только в свете дума, как бы умерети мне не без ума” [15, с. 41]. Далі розкриваються яскраві картини міського життя та образи панів, підпанків, злодіїв, шахраїв тощо. Тут і купець Федько, котрий “при аршине все лжет”, лихвар, що мріє про великі проценти, пани, які будують великі палаци, “стягивают” (скуповують) землі та ін., здійснюють полювання із собаками, займаються “амурними” справами, п’яними оргіями та ін. Не пропустив мислитель і юриста - кручкотворця, котрий тлумачить право на свій лад, збагачується на хабарях [15, с. 40]. Своє ставлення до існуючого ладу як осередка зла Г. С. Сковорода визначає в 12-тій пісні збірника. Він критикує суспільний лад, підкреслює, що не бажає “за барабаном йти пленять города” або “штатским саном пугать мелочных чинов”.

Осудом суспільного зла пройнята пісня “Оставь, о дух мой, вскорь все земляным места”. Григорій Савич пише: “Кинь весь мир сей прескверный. Он-то вточь есть темный ад. Пусть летит, невеж враг черный та в горный развысит град. О, сколь великим весельем довольствуются знатные и достаток имеющие в свете персонь... а мы, беднячье, достатков не имущие, как бы от крупниц с столов их падающих питаемся” [20, с. 324]. Рятівним способом запобіганню зла мудрець вважає самопізнання, втілення якого позбавить людей суспільних вад і пороків. Коли людина відмовиться від злого на користь добра, то відкриється шлях до щастя. Щастя є внутрішній стан людської душі, “душевная крепость”. Категорично заперечував уявлення про щастя багатіїв, які ведуть

паразитичний спосіб життя за рахунок “беднячя”. Щастя, за твердженням Григорія Савича, не пов’язане з багатством, маєтками, великими площами земель. Захоплення золотом і багатством не приносить щастя. Часто стає навіть причиною нещастя. Він пише: “... бог одарил Вас (панов) грунтами, но вдруг может то пропасть, а мой жребий с голяками, но бог мудрости дал часть” [15, с. 53].

Людське життя, на думку Г. С. Сковороди, цінне не тривалістю, а чесністю. “Чиста совість” - основа справді людського життя. “Лучше час честно прожить, неж скверно целый день”. Висловлює презирство до лестоців, закликає ніколи не заздрити іншим ні в чому. “Нищета мне есть приятель - давно мы с нею сваты” [15, с. 42].

Збірник “Басни Харьковскія” складаються з 30 байок [15, с. 86-112]. Перші 15 байок написані в кінці 60-х років ХУІІІ ст., коли Г. С. Сковорода залишив Харківський колегіум. Про це чітко зазначається в листі до П. Ф. Панкова: “В седьмом десятке нынешняго века устав от учительской должности и уединясь в лежащих около Харькова лесах, полях, садах, селах, деревнях и пчельниках” [15, с. 48], решта 15 байок були написані впродовж 1769 - 1774 рр. у селі Бабаї.

Для Г. С. Сковороди байка - це символ і алегорія, котрі дають простір для роздумів, моралізаторства і мудрої поведінки у різних життєвих обставинах. Байка, на його думку, це “мудрая игрушка”, яка має в собі “силу” [3, с. 31].

У байках оспівується любов, дружба, розум, позитивні людські якості. Справжня цінність людини визначається не зовнішністю, одягом, багатством, походженням, титулами, чинами, а внутрішніми рисами. Це - розум, чесність, працьовитість та ін. У байці “Оленица и кабан” висміюються кабани, що хочуть записатися в кабани і мріють лише про титули. Г. С. Сковорода їдко висміює панство, котре мріяло тільки про чини, титули, не розуміючи того, що вони їм “совсем не сродное” [19, с. 127]. Критикуються чиновники тогочасного суспільства, їхнє нестримне прагнення до багатства, показується ненадійність багатства. Г. С. Сковорода нагадує, що “многое множество богачей всякий день преобразуется в нищину”. Дуже цікава в цьому розумінні байка “Жабы”. Тут говориться, що прагнення до нагромадження багатства, гонитва за славою, чинами пов’язане з небезпеками і хлопотами. Григорій Савич пише: “Всякое изобилие может оскудеть и высохнут как озеро, а честное ремесло есть неоскудевающий родник не изобильного, но безопасного пропитания” [15, с. 95; 18, с. 116]. Він робить підсумок, що багатство не приносить справжнього щастя, а приводить лише до втрати людської внутрішньої свободи.

Г. С. Сковорода піддає різкій критиці станомо - кріпосницький лад, поміщицько- державний апарат влади тогочасного суспільства, порівнює правителів із вовками, котрі правлять у вівчарні, їдко висміює чиновників за паразитизм і домагання багатства. Показує поведінку панівних верств суспільства, їхнє неробство, жадібність, лицемірство, лукавство. Він пише, що це: “Серебролюбивы, честолюбивы, сластолюбивы, ласкатели, сводники, немилосердны, непримирительны, радующиеся злом соседским, полагающих в прибылях благочестье, целующие всяк день заповеди господни и за алтын оные продающиеся” [25, с. 72]. “Славолюбие многих поволокло в стать, совсем природе их противную” [15, с. 94].

З неповагою мислитель пише про мораль золотолюбців, показує їхню внутрішню спустошеність. Образно це подано в пісні, котру наспівує багач, мандруючи: “Пусть я во свете скверен, но был бы только богат, днесь не в моду совесть, но злато идет в лад. Как нажил, не спросят, только б жирный был грош. Сколь богат, столь всем брат и честен и пригож, что у нас бесчестно в мире? Кошель пустой” [25, с. 70]. Впадає в очі багатство мови, багатогранність негативних рис, якими наділяє чиновників Г. С. Сковорода.

У творі “Беседа нареченная двое” сучасне йому суспільство називає “життєйським морем”. Це натовп, що бриде і складається з бідних і багатих, зграї “честолюбцов”, “сластолюбцов”, шлях яких супроводжується “пищанием и ржанием”, “свистом”, “конским топотом”, “восклицанием торжествующих и поваренными запахами, гаром и курением” [25, с. 72]. Висвітлюючи негаразди “життєйського моря”, Г. С. Сковорода, як справжній мореплавець, котрий тривалий час плавав серед розбурханих хвиль, сказав: “Пловуши на море мира сего, ее вижу, издалеча землю святую. О сладчайший, желанный край” [23, с. 96].

Соціальне розшарування суспільства мислитель пояснює причиною порушення природних законів. У творі “Брань архистратыга Михаила со сатаною”, говорячи про подорожнього,

підкреслює, що його шлях зі сходу пролягає не в світлу південну країну, а закінчується “во мраке полунощном”. Небесні сили дивляться на подорожнього “с уныньем и милосердствую о нем возгласили: О бедный страдалец! Сей есть сребролюбец. Боже мой. Весь обременен мешками, сумками, кошельми, едва движется, будто навюченный верблюд. Каждый ступень ему мукою” [25, с. 69].

Г. С. Сковорода підносить значення праці в житті людині. У праці “Пчела и шершень” прославляє працелюбність бджіл, критикує шершнів, котрі живуть за рахунок пограбування меду. Але працю не абсолютизує, не розглядає як панацею від усіх негараздів. Виступає проти примусової, підневільної праці. У творі “Книжечка о чтении священного писания наречена жена Лотова” засуджує “рабское иго и тяжелую работу” [21, с. 47]. Розрізняє процес праці та її результати. Процес праці - це “делание”, а підсумок її - це продукт споживання, який використовує людина для проживання і задоволення своїх потреб. Проте головним є не задоволення продуктами споживання, а отримання насолоди від праці. У байці “Пчела и шершень” бджола, на запитання шершня про те, що вона так багато працює, коли плодами її праці користуються інші, відповідає: “Ты высокий дурак, господин советник... нам несравненно большая забава собирать мед, нежели кушать. К сему мы рождены и не престанем, поколь умрем. А без сего жить и в изобилии меда есть для нас одна лютейшая смерть” [22, с. 126].

Говорячи про спільну працю, Г.С.Сковорода не висловлює критичних зауважень щодо приватної власності. Критикує лише велику феодальну власність та нагромадження багатства. Проти надмірностей у цьому плані часто вживає вислів Сократа: “Живу не для того, щоб їсти і одягатися; їм і одягаюсь, щоб жити” [6, с. 124].

Г. С. Сковорода вважає, що праця повинна бути за покликанням душі, виступати внутрішньою потребою людини і приносити їй насолоду. Людина повинна пізнати свою природу, “сродность”, схильність до певного виду діяльності. Пізнавши її, займаючись нею людина стає корисною собі і суспільству. Вибір виду діяльності не може бути довільним. Він визначається природою, здатністю людини до того чи іншого виду праці. “Без охоты все тяжело и самое легкое” [20, с. 339-340]. Схильність людей до різних видів праці розрізняє їх, але праця, як процес “делания” об’єднує, “сличает”. Думка прогресивна, але не здійснена, утопічна в період життя Г.С.Сковороди. У нього суспільний поділ праці не пов’язується з власністю, з суспільними відносинами, а виводиться із природних здібностей людини, які кладуться в основу соціальної рівності.

Не високі чини, м’яка постіль, солодка їжа становлять щастя людини. Не шукайте щастя, пише Г. С. Сковорода, в “знатном доме, в пригожем, доходном месте, в прибыльном звании. Все то внешность, что находится вне человек. Чего хочешь ищи, но не потеряй мира” [24, с. 421].

Григорій Савич пише: “Премилосердичая и попечительная мать наша натура... одна для всякого дихания добра, а не для некоторых выборных” [20, с. 331]. При такому розумінні кожна людина повинна бути щасливою відповідно до свого покликання і здібностей. Але це не так. Багато людей, незважаючи на важку працю, живе у бідності і злиднях. Це не примхи природи, а результат дії суспільних порядків. Мислитель пише: “Неужели ты думаешь, что примилосердная и попечительная мать наша натура затворила им двери к счастью, сделався для них мачехою” [20, с. 331]. “Люди в жизни своей трудятся, мечутся, а для людского чего, то многие и сродности сами не знают. Если что разсудить, то всем человеческим затеям, сколько их там тысяч разных ни бывает, видит один конец - радость сердца” [11, с. 55; 20, с. 359]. Отже, Г. С. Сковорода вважав, що однією з важливих передумов досягнення щастя кожною людиною є концепція “спорідненої” праці. Учені наголошують, що Г. С. Сковорода вперше в історії української науки ввів поняття “споріднена” праця [26, с. 185].

Новий устрій, нове суспільство, за словами Г. С. Сковороди, повинно будуватися на спільній праці, яка є основою благополуччя і щастя кожної людини. У праці “Разговор, называемый Алфавит или букварь мира” проголошується, що праця є не лише природна потреба, але і база всього суспільства. У ньому не буде зла, тяжкої виснажливої праці, гноблення, бідних і багатих, не має “зависти, ненависти, гнева, скорби...” [6, с. 51]. Г. С. Сковорода вірить у побудову нової форми суспільного життя, у творчі можливості народу: “Боже мой, чего не умеем. Чего мы не можем” [20, с. 336].

Григорій Савич жадібно шукав таку науку, котра могла б показати способи побудови справедливого суспільства для людей. Називає цілий ряд природничих наук, серед яких - механіка, математика, фізика, медицина тощо [20, с. 356], але жодна з названих наук не давала відповіді на поставлене питання. Тому вважав, за можливе, задовольнитися теорією самопізнання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Економічні погляди Г. С. Сковороди формувалися разом із світоглядом, з розумінням суспільних процесів, пошуком способів вирішення їх викликів, поясненням смислу життя людини і шляхів до отримання щастя. Твердження конкретизувалися, поглиблювалися інтерпретація, котра виступала евристичним засобом отримання нових висновків.

У 60-х роках ХУІІІ ст. Г. С. Сковорода цікавиться переважно питаннями моральних принципів практичної поведінки людини, вважає, що сили добра, котрі протистоять злу, знаходяться у самій людині і дані їй від природи. Їх потрібно пізнати, відкрити і привести у дію. Щоб подолати зло, необхідно вести спосіб життя, гідний людині.

У 80-х роках ХУІІІ ст. Г. С. Сковорода переходить від моралістичних ідей до цілісного етичного вчення, в центрі якого перебуває поняття “спорідненої” праці як основи життя. Центральним осередком всіх людських вчинків є досягнення добра і блага. Все корисне для людини є бажаним для неї. Єдність користі і краси служить джерелом людського щастя. Краса органічно пов’язана із добротою. Гідність людини визначається не зовнішніми якостями, не одягом, чинами, походженням, а справами.

Щастя доступне всім і кожному. Природа не обділила нікого. Варто тільки відмовитися від згубних бажань, пізнати у собі “справжню” людину, щоб знайти своє покликання і щастя у “спорідненій” праці, яка зробить “нужное нетрудным, а трудное - ненужным”.

Суспільство, де жодна людина реалізує свої природні обдарування у спорідненій праці і дістає насолоду від цього можна втілити у життя за допомогою освіти і самопізнання, котре служить універсальним засобом моральної перебудови світу. Матеріальні відносини та стосунки між людьми регулюються додержанням моральних принципів. Основою моральності і справедливості виступає споріднена праця, яка є корисною для всього суспільства. Сам процес її виконання приносить насолоду.

Усна пропаганда вчення серед народу показала його незавершеність, яке виявилось в нерозумінні суспільної природи людини. Споріднена праця обмежувалася соціальним становищем всіх і кожного. Щоб поправити все це, потрібно не самопізнання, а відповідний рівень розвитку суспільних відносин і продуктивних сил суспільства.

Джерела та література

1. Барабаш Ю.Я. “Всем человека о поэзии Григория Сковороды и немного о нем самом”. Москва, 1972. № 11. С. 193-209.
2. Бонч-Бруевич В.Д. Собрание сочинений Г.С. Сковороды. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича. Санкт-Петербург, 1912. Т. 1. 321 с.
3. Злупко С.М. Економічна думка України (від давнини до сучасності): навчальн. посібник. Львів: вид-во ЛНУ ім. І.Я. Франка, 2000. 429 с.
4. Іваньо І.В. Проблеми жанрової специфіки філософських творів Г.С. Сковороди. *Філософська думка*, 1972. № 5. С. 18-29.
5. Історія філософії: хрестоматія. К.: Наукова думка, 1993. 239 с.
6. Корнійчук Л.Я. Історія економічної думки України: навчальн. посібник. К.: КНЕУ, 2004. 431 с.
7. Лисенков И.Т. Сочинения в стихах и прозе Григория Савича Сковороды. С его портретом и почерком его руки. Санкт – Петербург, 1861. 263 с.
8. Махновець Л.І. Григорій Сковорода: біографія. К.: Наукова думка, 1972. 116 с.
9. Махновець Л.І. Про хронологію листів Григорія Сковороди. Радянське літературознавство, 1972. № 4. С. 62-69.
10. Мишанич О.В. Григорій Сковорода і усна народна творчість. К.: Наук. думка, 1976. 182 с.
11. Попов П.М. Новознайдений тексти Г.С. Сковороди. Радянське Літературознавство, 1950. № 3. С. 54-62.
12. Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. С портретом его, видом могилы и снимками почерка. Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1894. Т. 7. С. 3-306.

13. Сковорода Г.С. Літературні твори. К.: Наукова думка, 1972. 329 с.
14. Сковорода Г.С. Вибрані твори. К.: Дніпро, 1972. Т. 1-2.
15. Сковорода Г.С. Вірші. Пісні, Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. К.: Наукова думка, 1983. 542 с.
16. Сковорода Г.С. Твори. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 1-2.
17. Сковорода Г.С. Пісні та фабули. De libertate: повне зібрання творів. К.: Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 90-93.
18. Сковорода Г.С. Басня. Жабы. Там же. С. 115-120.
19. Сковорода Г.С. Басня. Оленица и кабаны. Там же. С. 126-130.
20. Сковорода Г.С. Разговор пяти путников о истинном счастье в жизни. Там же. С. 323-365.
21. Сковорода Г.С. Книжечка о чтении священного писания, наречена жена Лотова. Там же. С. 42-57.
22. Сковорода Г.С. Басня. Пчела и шершень. Там же. С. 123-130.
23. Сковорода Г.С. Пря бесу со Варсавою. Там же. С. 95-100.
24. Сковорода Г.С. Разговор, называемый Алфавит, или букварь мира. Там же. С. 418- 456.
25. Сковорода Г.С. Брань архистратыга Михаила со сатаною. Там же. Т. 2. С. 65-74.
26. Тарасенко М.Ф., Русин М.Д. Історія філософії: підручник. К.: Вікар, 1994. 346 с.
27. Франко І.Я. План викладів історії літератури руської. Радянське літературознавство. 1958. № 3. С. 120-126.
28. Франко І.Я. Сочинения Григория Савича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д.И. Багалеем. Х., 1894: рецензія. Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Львів, 1895. Кн. 1. С. 79-80.
29. Яременко П.К. Поетична спадщина Григорія Сковороди. Наукові записки: Львівський державний педагогічний інститут. 1946. Т. 1. Вип. 1. С. 69-84.

References

1. Barabash, J.J.(1972) Wsem sheloveka o poezij Grihorij Skoworodi I nemnogo o nem samom. Moskva. 11, 193-203 [in Russian].
2. Bonsh–Brujevush, W.D. (1912) Sobranij sochinenij G.S. Skoworodi. S biografiej G.S. Skoworodi M.I. Kovalinskogo. S zametkami I primeshanijami Wladimira Bonsh-Brujevisha. Sankt – Peterburg, T.1, 312 [in Russian].
3. Zlupko, S.M. (2000) Ekonomishna dumka Ukraini (wid dawnini do sushasnosti): nawshalni posibnik. Lviv: wid –wo LNU im. I.J. Franko, 429 [in Ukrainian].
4. Ivanjo, I.W. (1972) Problema schanrowoji spezifiki filosofskich tworow G.S. Skoworodi. Filosofska dumka. 5, 18-29 [in Ukrainian].
5. Istoria filosofii: chrestomatija (1993) K.: Naukowa dumka, 239 [in Ukrainian].
6. Kornijshuk, L.J.(2004) Istoria ekonomishnoj dumki Ukraini:navshalnij posibnik. K.: KNEU, 431 [in Ukrainian].
7. Lisenkow, I.T. (1861) Sochinenia w stishash i proze Grihoria Sawisha Skoworodi. S eho portretom i posherkom eho ruki. Sankt –Peterburg, 263 [in Russian].
8. Mashnovez, L.I. (1972) Grihorij Skoworoda: biohrafia. K.: Naukowa dumka, 116 [in Ukrainian].
9. Mashnovez, L.I. (1972) Pro shronologij listow Grihoria Skoworodi. Radianske literaturosawstwo, 4, 62-69 [in Ukrainian].
10. Mischanish, O.V. (1976) Grihorij Skoworoda i usna narodna tworshist. K.: Naukowa dumka, 182 [in Ukrainian].
11. Popow, P.M. (1950) Novoznajdeni teksti G.S.Skoworodi. Radianske literaturosawstwo, 3, 54-62 [in Ukrainian].
12. Sochinenia Grihorij Sawisha Skoworodi, sobranij i redaktirowanij prof. D.I. Bagaliem. S portretom ego, widom mogili i znimkami posherka. Sbornik Charkowskoego istoriko– filologisheskogo obschestwa. 1894. T. 7, 3-306 [in Russian].
13. Skoworoda, G.S. (1972) Literaturni twori.K.: Naukowa dumka, 329 [in Ukrainian].
14. Skoworoda, G.S. (1972) Wibrani twori. K.: Dnipro.T. 1-2 [in Ukrainian].
15. Skoworoda, G.S. (1983) Wirschi. Bajki . Dialogi. Traktati. Pritshi. Prozowi perekladi. Listi. K.: Naukowa dumka, 542 [in Ukrainian].
16. Skoworoda, G.S. (1961) Twori. K.: Wid-wo AN URSS. T. 1-2 [in Ukrainian].
17. Skoworoda, G.S. (1973) Pismi ta fabuli. De Libertate: povne zibranja tworiw, K.: Naukowa dumka. T. 1. 90-93 [in Ukrainian].
18. Skoworoda, G.S. Basnja. Shabi.Tam sche, 115-120 [in Ukrainian].
19. Skoworoda, G.S. Basnja. Oleniza i kaban. Tam sche, 126–130 [in Ukrainian].

20. Skoworoda, G.S. Razgovor pjati putnikow o istinom schasti w schizni. Tam sche, 323-365 [in Ukrainian].
21. Skoworoda, G.S. Knischeshka o shtenji swjaschenago pisanija, nareshchena schena Lotowa. Tam sche, 42-57 [in Ukrainian].
22. Skoworoda, G.S. Basnja. Pshela i schershen. Tam sche, 123-130 [in Ukrainian].
23. Skoworoda, G.S. Pzja besu so warsavoja. Tam sche, 95-100 [in Ukrainian].
24. Skoworoda, G.S. Razgovor, naziwajimij Alfavit, ili bukwar mira. Tam sche, 418-456 [in Ukrainian].
25. Skoworoda, G.S. Bran arshistratiga Michaila so satanoji. Tam sche, 65-74 [in Ukrainian].
26. Tarasenko, V.J., Rusin M.D. (1994) Istoria filosofii Ukraini: pidrushnik. K.: Wikar, 346 [in Ukrainian].
27. Franko, I.J. (1958) Plan wikladow istorii literature ruskoji. Radjanske literaturoznawstwo. 3, 120-126 [in Ukrainian].
28. Franko, I.J. (1895) Soshinenji Grihorij Sawisha Skoworodi, sobranie i redaktirowanij prof. D.I. Bagaliem. Sh., 1894: rezenzij. Zapiski naukowogo towaristwa im. T.G. Schewshenka. Lwiw. Kn. 1, 79-80 [in Ukrainian].
29. Jeremenko, P.K. (1946) Poetishna spadzina Grigohia Skoworodi. Naukowi zapiski. Lwiwskij derschawnij pedagogishnij institut. T. 1. Wip. 1, 69-84 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.

РОЗДІЛ II

Економіка й управління національним господарством

УДК 332.024.3:352.075(477)

Захарченко Володимир,
доктор економічних наук, професор,
Черкаський державний технологічний університет,
кафедра фінансів,
м. Черкаси, ORCID ID 0000-0000-0000-0000
e-mail: zakharchenkovn@i.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-32-37>

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН ТА ДЕРЖАВИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (В КОНТЕСТІ РЕФОРМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ)

Відзначено, що в умовах демократизації суспільного життя та реалізації реформи децентралізації в Україні успішний розвиток територіальних громад має насамперед залежати від участі людей, які там проживають. Показано, що зростання громадянської активності набуватиме організованого характеру за умови створення і розгортання діяльності органів самоорганізації населення. Обґрунтовано форми та механізми участі громадян у забезпеченні ефективної діяльності органів місцевого самоврядування. Виявлено причини нестачі кваліфікованих кадрів в органах місцевого самоврядування, зокрема в сільських об'єднаних територіальних. Розглянуто можливості підвищення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування у зв'язку з переходом до електронного урядування, удосконаленням контролю з боку громадян та впровадженням спеціальної системи державного нагляду на базі інституту префектів.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, реформа децентралізації, об'єднана територіальна громада, демократія участі, інститут префектів, ефективність діяльності органів місцевого самоврядування.

Захарченко Владимир,
доктор экономических наук, профессор,
Черкасский государственный технологический университет,
кафедра финансов,
г. Черкассы

УЧАСТИЕ ГРАЖДАН И ГОСУДАРСТВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ (В КОНТЕКСТЕ РЕФОРМЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ)

Отмечено, что в условиях демократизации общественной жизни и реализации реформы децентрализации в Украине развитие территориальных общин имеет прежде всего зависеть от участия людей, которые там проживают. Показано, что рост гражданской активности приобретать организованный характер при условии создания и развертывания деятельности органов самоорганизации населения. Обосновано формы и механизмы участия граждан в обеспечении эффективной деятельности органов местного самоуправления. Выявлены причины нехватки квалифицированных кадров в органах местного самоуправления, в частности в сельских объединенных территориальных общинах. Рассмотрены возможности повышения эффективности деятельности органов местного самоуправления в связи с переходом к электронному управлению, совершенствованием контроля со стороны граждан и внедрением специальной системы государственного надзора на базе института префектов.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, реформа децентрализации, объединенная территориальная община, демократия участия, институт префектов, эффективность деятельности органов местного самоуправления.

**Zakharchenko Volodymyr,
doctor of economics, professor,
Cherkasy State Technological University,
Department of Finance;
Cherkasy**

PARTICIPATION AND CITIZENS' PARTICIPATION IN PROVIDING EFFICIENT ACTIVITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES (IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION REFORM)

It is noted that in the conditions of democratization of public life and implementation of the decentralization reform in Ukraine, successful development of territorial communities should depend first of all on the participation of the people who live there. It is shown that the growth of civic activity will become organized in nature, provided that the activities of the bodies of self-organization of the population are created and expanded. Forms and mechanisms of citizen participation in ensuring the effective activity of local self-government bodies are grounded, among which local initiatives occupy a special place. An example of their successful implementation in Vinnytsia at the expense of the Public Initiatives Budget, which is part of the budget of the city community, is given. The necessity of participation of citizens in local development, in particular in the development and approval of schemes for planning and development of settlements, the approval of the Strategy for the development of territorial communities, the implementation of infrastructure projects, the formation and distribution of local budget expenditures have been proved. The reasons for the lack of qualified personnel in the local self-government bodies, especially in the rural united territorial communities, were identified. The prospects of ensuring the effective functioning of local self-government bodies in connection with the transition to e-government and the use of e-democracy tools such as e-petitions, public participation budgets, public procurement control system ProZorro, e-declarations and more are revealed. New opportunities are opened for this purpose to control the activity of local self-government bodies by citizens and the state. The necessity of introduction of a special system of state supervision over the activity of local self-government bodies on the basis of the institute of prefects has been proved. It is concluded that new forms of participation of citizens and the state in the activities of local self-government require the use of adequate methods of assessing its effectiveness.

Key words: local self-government, decentralization reform, united territorial community, participatory democracy, prefect institute, effectiveness of local self-government.

Постановка проблеми. В умовах демократизації суспільного життя етатистська ідеологія, яка базується на винятковій ролі в ньому держави, що саме держава має вирішувати всі проблеми, в тому числі й місцевого рівня, відходить на задній план. Натомість на авансцену виходить ідеологія громадянського суспільства, суть якої на місцевому рівні полягає в тому, що успіх територіальних громад має насамперед залежати від людей, які там проживають, від їх участі у формуванні ефективної влади на місцях та прийнятті рішень в системі органів місцевого самоврядування. Роль держави в цих процесах – помічника, коригувальника і арбітра, але аж ніяк не головної дієвої особи. Саме такий баланс участі громадян і держави у діяльності органів місцевого самоврядування передбачається реформою децентралізації, точкою відліку якої можна вважати 1 квітня 2014 р., коли розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333-р. була схвалена Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади [1]. Одним із її важливих кроків передбачено зробити органи місцевого самоврядування ефективними та підзвітними перед виборцями і державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення проблем забезпечення ефективної діяльності в Україні органів місцевого самоврядування за участі громадян і держави зробили такі вчені, як І. Абрамюк [2], Л. Василенко та М. Довровінський [3], М. Бутко [4], О. Карий та Я. Панас [5], Ю. Крегул та В. Батрименко [6], В. Макаров [7], А. Ткачук [8] та ін. Однак у більшості з них акцент робиться на формах участі громадян і держави в діяльності органів місцевого

самоврядування, а не на підвищення її ефективності, що є одним із ключових завдань реформи децентралізації.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні форм та механізмів участі громадян і держави в забезпеченні ефективної діяльності органів місцевого самоврядування згідно стратегічних цілей реформи децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення ефективної діяльності органів місцевого самоврядування й загалом успішного проведення реформи децентралізації в Україні необхідно розкрити невикористаний потенціал можливостей самоорганізації населення територіальних громад, який довгий час перебував у тисках жорсткої вертикалі державної влади. Для успішної реалізації цієї реформи дуже важливо забезпечити зростання громадянської активності навіть у такому простому на перший погляд дійстві, як голосування. Люди мають зрозуміти, що від їхнього голосування на виборах до рад об'єднаної територіальної громади (ОТГ), округу та регіону, від того, чи оберуть вони авторитетну й ефективну місцеву владу, значною мірою залежатиме соціально-економічний розвиток територіальних громад та якість їхнього життя.

Але щоб процесу зростання громадянської активності надати організованого характеру, необхідно, згідно Закону України від 11.07.2001 № 2625-III, створювати органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети районів у містах, сільські та селищні комітети). Особливістю цих органів є те, що вони поєднують у собі риси як органу публічної влади, так і громадської організації. З органами публічної влади у них спільне те, що вони наділяються певними повноваженнями з вирішення питань місцевого значення, зокрема з реалізації програм і проектів соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території. А з громадськими організаціями їх пов'язує те, що вони працюють на засадах добровільності, хоча для здійснення наданих їм повноважень, зокрема реалізації місцевих ініціатив, мають виділятися необхідні кошти. Так, у бюджеті Вінницької міської ОТГ окремою позицією проходить Бюджет громадських ініціатив, з якого, за рішенням Координаційної ради бюджету, фінансуються проекти-переможці. Одним із них є проект зі створення Фонтанної площа в мікрорайоні Тяжилів м. Вінниці. Цей проект (вартістю 1 млн. грн.) має бути реалізований у 2020 р., а Фонтанна площа можливо стане черговою візитівкою Вінниці як міста фонтанів.

Місцеві ініціативи далеко не єдина форма демократії участі, яка передбачає безпосередню участь членів територіальної громади у її управлінні, у виробленні органами місцевого самоврядування ефективних рішень. При вирішенні багатьох питань місцевого розвитку, особливо складних, органи місцевої та регіональної влади мають спиратися на результати, які дають такі форми демократії участі, як місцевий референдум, громадські слухання, загальні збори громадян, електронні опитування громадської думки, електронні петиції, громадські експертизи тощо [2, с. 4, 30-44].

Найбільш необхідною є участь громадян у місцевому розвитку, зокрема при розробці й затвердженні схем планування і забудови населених пунктів, затвердженні Стратегії розвитку ОТГ, реалізації інфраструктурних проектів, формуванні й розподілі видатків місцевого бюджету [8]. Без згоди громадян населених пунктів у них не можуть закритися школи, лікарняні заклади, клуби тощо. Аргументи їх жителів мають бути всебічно проаналізовані і враховані місцевою, регіональною і державною владою при прийнятті рішень.

Зростання громадянської активності жителів територіальних громад не вирішує внутрішніх проблем організації діяльності органів місцевого самоврядування, вирішення яких сильно ускладнилося після утворення ОТГ, зокрема сільських. Вони отримали багато повноважень районів, але часто не мають достатньої кількості кваліфікованих кадрів для їх виконання. Основні причини «кадрового голоду» в органах місцевого самоврядування такі: 1) чисельність працівників у них має зрости в декілька разів; 2) працівники цих органів повинні мати ґрунтовні спеціальні знання та практичні навички в галузі публічного управління та адміністрування; 3) в центрах багатьох сільських ОТГ не проживають у достатній кількості необхідні фахівці; 4) підготувати їх швидко у ЗВО практично неможливо та й якість їх підготовки не надто висока; 5) прийняття працівників на роботу в органи місцевого самоврядування можливе виключно через прозорий конкурс (згідно Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 № 2493-III в редакції від 28.11.2019). Звичайно, проблеми кадрового забезпечення ОТГ, що мають своїм центром

колишній райцентр, вирішуються значно легше, оскільки вони мають змогу залучати до роботи у своїх органах фахівців з колишніх РДА, однак у сільських ОТГ, ці проблеми ще довго не матимуть належного вирішення.

При вирішенні кадрових проблем ОТГ слід орієнтуватися на програмний документ ОЕСР «Адміністрування як надання послуг, громадськість як клієнт», який був виданий ще у 1987 р. Згідно з ним, реформи публічного управління в розвинутих країнах має проводитися для того, щоб надавати населенню якісні публічні послуги, а не з метою забезпечення працевлаштування службовців [9].

Нині багато фахівців організацію ефективної діяльності органів місцевого самоврядування пов'язують з електронним урядуванням. Для цього у вересні 2017 р. уряд ухвалив Концепцію розвитку електронного врядування в Україні – 2020, яка включає й систему електронного врядування в територіальних громадах, зокрема сільських («Розумне село»).

Електронне урядування в територіальних громадах передбачає використання програмно-апаратних засобів та систем локальних інформаційних мереж для ефективного застосування таких інструментів електронної демократії, як електронні петиції, громадські бюджети участі, система контролю державних закупівель ProZorro, електронні декларації, електронні цифрові підписи, відкриті дані тощо. Завдяки їх використанню будуть забезпечені: відкритість та прозорість функціонування органів місцевого самоврядування; завчасний та повний доступ до інформації з питань діяльності органу; просте й доступне щоденне спілкування з місцевою владою громадян, представників бізнесу та неурядових організацій [10].

Таким чином створюються нові, небачені раніше можливості щодо забезпечення підзвітності органів місцевого самоврядування місцевій громаді та всебічного контролю діяльності органів місцевого самоврядування з боку громадян. Це може стати вагомим кроком на шляху до відновлення довіри до місцевої влади та підвищення ефективності діяльності її органів. В іншому випадку немає підстав стверджувати, що мешканці територіальної громади живуть, згідно ст. 1 Конституції України, у цивілізованому демократичному суспільстві [5, с. 4].

Через те, що інтереси територіальних громад і держави можуть кардинально відрізнятись, в рамках реформи децентралізації передбачається упровадження спеціальної системи державного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування. До речі, Україна залишається однією з небагатьох країн Європи, де така система відсутня і тому Рада Європи готова допомогти з її створенням. Необхідність у такій системі нагляду викликана проблемами, пов'язаними з невиконанням органами місцевого самоврядування своїх обов'язків щодо розвитку інфраструктури, підготовки міст до опалювального сезону, вирішення земельних питань тощо. Необхідність у ній ще більше зросла після виключення у 2015 р. з переліку функцій Прокуратури функції щодо здійснення загального нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування, що призвело до багатьох небажаних наслідків. Так, деякі мери стали заробляти на ресурсах місцевих громад: із приблизно 5% річних на вільному залишку їхніх коштів 2,5% перекочують в кишені банкірів, а інші 2,5% – у кишені мерів [11].

Щоб прискорити створення дієвої системи державного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, в Україні передбачається запровадити інститут префектів. Для його упровадження необхідно внести необхідні зміни в Конституцію України, визначені в законопроекті № 2598 «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)», та прийняти Закон України «Про префектів».

Згідно законопроекту № 2598, на посаду префекта округу й регіону особа буде призначатися на 3 роки й звільнятися Президентом за поданням уряду. Для організації роботи префектів створюватимуться секретаріати префектів.

Префекти мають наглядати за конституційністю й законністю рішень органів місцевого самоврядування та зупиняти дію незаконних актів органів місцевого самоврядування з одночасним зверненням до суду (до рішення суду акт не має діяти). Вони також мають одержати право ініціювати розпуск органів місцевого самоврядування, зокрема обласних рад, чи скасовувати їх рішення одноосібно у випадку бездіяльності тих, чи прийняття ними рішень у площині партикуляризму (які становлять загрозу безпеці та територіальній цілісності країни).

Заходи, спрямовані на зростання громадянської активності та удосконалення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку виборців і держави, прямо чи опосередковано впливають на її ефективність. Ефективність діяльності органів місцевого самоврядування можна трактувати як співвідношення (у вартісній формі) ресурсів, витрачених на неї і ефекту, одержаного від неї (також у вартісній формі) [12, с. 13].

На практиці коректно визначити ефективність діяльності органів місцевого самоврядування досить складно. Відносно легко можна визначити тільки ефективність окремих їх заходів, які реалізуються органами місцевого самоврядування, зокрема в рамках реформи, і то за умови, що їх можна представити як інвестиційні проекти чи програми (у вигляді сукупності проектів). В цьому випадку коректним може бути застосування основних методів оцінки ефективності інвестиційних проектів. Для оцінювання ж ефективності діяльності старих і реформованих органів місцевого самоврядування загалом більше підходять показники (на початок і певну дату реформи), запропоновані М. П. Бутком [4, с. 62]:

– загальна кількість робочих місць (у т. ч. новостворених) у відношенні до кількості зареєстрованих безробітних;

– обсяги приросту власних доходів місцевого бюджету у розрахунку на 1 жителя;

– обсяги інвестицій, залучених у розвиток території, у розрахунку на 1 жителя;

– розмір доходів у розрахунку на середнє домогосподарство; обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами у розрахунку на одиницю площі підвідомчої території.

Висновки. Проведене дослідження показало, що в умовах демократизації суспільного життя та реалізації реформи децентралізації в Україні успішний розвиток територіальних громад має насамперед залежати від свідомої участі людей і органів самоорганізації населення у виборах та у забезпеченні ефективної діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема через місцеві ініціативи, громадський контроль та участь у місцевому розвитку. У зв'язку з реформою децентралізації загострюються проблеми забезпеченості органів місцевого самоврядування, зокрема сільських ОТГ, кваліфікованими кадрами. У їх вирішенні важливу роль може відіграти перехід до електронного урядування та застосування інструментів електронної демократії. Реформа децентралізації також передбачається упровадження спеціальної системи державного нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування – на базі інституту префектів. Нові форми участі громадян і держави в діяльності органів місцевого самоврядування мають сприяти підвищенню її ефективності. Для її визначення необхідним є застосування методів оцінки ефективності окремих заходів та узагальнюючих показників.

Подальші дослідження особливостей участі громадян і держави у підвищенні ефективності діяльності органів місцевого самоврядування дозволять оцінити її загалом і стосовно реалізації конкретних заходів реформи децентралізації.

Джерела та література

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/> (дата звернення: 12.12.2019).

2. Абрам'юк І. Демократія участі: механізми громадської участі на місцевому, регіональному та національному рівнях: матеріали до курсу / Всеукраїнська мережа фахівців та практиків з регіонального і місцевого розвитку. Київ, 2014. 50 с. URL: https://regionet.org.ua/files/07_PartDemocracy_Abramyuk_Materials_v.122.07.14.pdf (дата звернення: 12.12.2019).

3. Василенко Л., Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 3. С. 123–126.

4. Бутко М. П. Біфуркаційний стан державотворчого ядра України в умовах реалізації євроінтеграційного курсу. *Економіка України*. 2017. № 10. С. 49–64.

5. Карий О. І., Панас Я. В. Місцеві ініціативи та залучення громадськості до здійснення місцевого самоврядування: навч. посіб. для посадових осіб місцевого самоврядування. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 176 с. URL: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).

6. Крегул Ю., Батрименко В. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 17–27.

7. Макаров В. Г. Система стримувань і противаг у територіальній організації влади в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Київ: НІСД, 2019. 14 травня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/sistema-strimuvan-i-protivag-u-teritorialniy-organizacii-vladi-v-ukraini> (дата звернення: 12.12.2019).
8. Ткачук А. Ф. Місцевий та регіональний розвиток. Участь громадян у місцевому розвитку: практ. посіб. для практичних людей. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2012. 144 с.
9. Administration as a Service – the Public 3S з Client: The OECD Report / OECD. 1987. 144 р.
10. Про електронне урядування: сайт «Електронне урядування у Харкові». URL: <http://eu.infocity.kharkov.ua/> (дата звернення: 14.12.2019).
11. Куш А. Децентралізація не по географії, а по економіке: Почему это намного эффективнее для Украины. *112.ua*. 2019. 6 июня. URL: <https://112.ua/mnenie/decentralizaciya-ne-po-geografii-a-po-ekonomike-pochemu-eto-namnogo-effektivnee-dlya-ukrainy-494894.html> (дата звернення: 16.12.2019).
12. Лексин В. Н. Результативность и эффективность действий региональной и муниципальной власти: назначение и возможности корректной оценки. *Регион: экономика и социология*. 2012. № 1. С. 3–41.

References

1. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 № 333-r. [On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 01.04.2014 No. 333-r]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80/> [in Ukrainian].
2. Abramiuk, I. (2014) Demokratii uchasti: mekhanizmy hromadskoi uchasti na mistsevomu, rehionalnomu ta natsionalnomu rivniakh: materialy do kursu / Vseukrainska mrezhka fakhivtsiv ta praktikiv z rehionalnoho i mistsevoho rozvytku [Democracy of participation: mechanisms of public participation at local, regional and national levels: course materials / All-Ukrainian network of regional and local development experts and practitioners]. Kyiv. Retrieved from: https://regionet.org.ua/files/07_PartDemocracy_Abramiuk_Materials_v.122.07.14.pdf [in Ukrainian].
3. Vasylenko, L., Dobrovinskyi, M. (2017) Detsentralizatsiia ta reforma mistsevoho samovriaduvannia [Decentralization and reform of local self-government. Administrative law and process]. *Administratyvne pravo i protses – Administrative law and process*, 3, 123–126 [in Ukrainian].
4. Butko, M. P. (2017) Bifurkatsiinyi stan derzhavotvorchoho yadra Ukrainy v umovakh realizatsii yevrointehratsiinoho kursu [Bifurcation state of the state-building nucleus of Ukraine in the conditions of realization of the European integration course]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 10, 49–64 [in Ukrainian].
5. Karyi, O. I., Panas, Ya. V. (2015) Mistsevi initsiatyvy ta zaluchennia hromadskosti do zdiisnennia mistsevoho samovriaduvannia: navch. posib. dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [Local Initiatives and Involvement of the Public in Local Self-Government: Tutorial. tool. for local government officials]. Kyiv: TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI». Retrieved from: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/library/6misiniweb.pdf> [in Ukrainian].
6. Krehul Yu., Batrymenko, V. (2016) Reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Reforming local self-government in Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 1, 17–27 [in Ukrainian].
7. Makarov, V. H. (14.05.2019) Systema strymuvan i protyvah u terytorialnii orhanizatsii vlady v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [The system of checks and balances in the territorial organization of power in Ukraine: problems and prospects for development]. Kyiv: NISD. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/sistema-strimuvan-i-protivag-u-teritorialniy-organizacii-vladi-v-ukraini> [in Ukrainian].
8. Tkachuk, A. F. (2012) Mistsevyi ta rehionalnyi rozvytok. Uchast hromadian u mistsevomu rozvytku: практ. посіб. дlia praktychnykh liudei [Local and regional development. Citizens' Participation in Local Development: Pract. tool. for practical people]. Kyiv: IKTs «Lehalnyi status» [in Ukrainian].
9. Administration as a Service – the Public 3S з Client: The OECD Report / OECD (1987).
10. Про електронне урядування: сайт «Електронне урядування у Харкові» [About e-Governance: e-Governance in Kharkiv]. Retrieved from: <http://eu.infocity.kharkov.ua/> [in Ukrainian].
11. Kusch, A. (06.06.2019) Detsentralizatsiia ne po geografii, a po ekonomike: Pochemu eto namnogo effektivnee dlya Ukrainy [Decentralization, not in geography, but in economics: Why is it much more efficient for Ukraine]. *112.ua – 112.ua*. Retrieved from: <https://112.ua/mnenie/decentralizaciya-ne-po-geografii-a-po-ekonomike-pochemu-eto-namnogo-effektivnee-dlya-ukrainy-494894.html> [in Russian].
12. Leksin, V. N. (2012) Rezultativnost i effektivnost deystviy regionalnoy i munitsipalnoy vlasti: naznachenie i vozmozhnosti korrektnoy otsenki [The effectiveness and efficiency of regional and municipal authorities: the purpose and possibilities of a correct assessment]. *Region: ekonomika i sotsiologiya – Region: economics and sociology*, 1, 3–41 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 30.12.2019 р.

УДК 311.33:330.5

Лутчин Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра статистики,
м. Львів; ORCID ID: 0000-0002-0727-0842
e-mail: nlutchyn@gmail.com

Саган Діана,
магістр спец. «Бізнес-статистика і аналітика»,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, e-mail: sagan_diana@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-38-48>

ОЦІНКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ ТА АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЙОГО ЗРОСТАННЯ

В статті висвітлюється сучасне розуміння сутності та значення категорії "національне багатство". Розглянуто еволюцію методологічних підходів оцінки національного багатства та визначення його складових. Проаналізовано динаміку національного багатства за допомогою Системи національних рахунків. Визначено тип національної економіки за останні п'ять років з врахуванням динаміки національного багатства та Валового внутрішнього продукту. Підтверджена та обґрунтована необхідність включення в склад національного багатства людського капіталу. Здійснена спроба розрахунку людського багатства за методикою Світового банку та статистичною базою Державної служби статистики України. Проведено дисперсійний аналіз складових національного багатства з метою оцінки чинників його зростання.

Ключові слова: національне багатство, вироблений капітал, природний капітал, людський капітал, дисперсійний аналіз

Лутчин Наталья,
кандидат экономических наук, доцент,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра статистики, г. Львов

Саган Диана,
магистр спец. «Бизнес-статистика и аналитика»,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
г. Львов

ОЦЕНКА НАЦИОНАЛЬНОГО БОГАТСТВА УКРАИНЫ И АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ЕГО РОСТА

В статье освещается современное понимание сущности и значения категории «национальное богатство». Рассмотрена эволюция методологических подходов оценки национального богатства и определения его составляющих. Проанализирована динамика национального богатства с помощью Системы национальных счетов. Определен тип национальной экономики за последние пять лет с учетом динамики национального богатства и Валового внутреннего продукта. Подтверждена и обоснована необходимость включения в состав национального богатства человеческого капитала. Осуществлена попытка расчета человеческого богатства по методике Всемирного банка и статистической базой Государственной службы статистики Украины. Проведен дисперсионный анализ составляющих национального богатства с целью оценки факторов его роста.

Ключевые слова: национальное богатство, произведенный капитал, естественный капитал, человеческий капитал, дисперсионный анализ.

Lutchyn Nataliya,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv Ivan Franko National University,
Department of Statistics, Lviv

Sagan Diana,
master special "Business statistics and analytics",
Lviv Ivan Franko National University, Lviv

ASSESSMENT OF THE NATIONAL WEALTH OF UKRAINE AND ANALYSIS OF ITS GROWTH FACTORS

The study of the category of National Wealth is necessary because the wealth of the nation is an important indicator of the economic power and potential of the country. In this regard, the study of national wealth has become particularly popular in recent years in countries with transformational economies, where the absence of market relations over a long time has led to an unbiased valuation of property and their too low cost in privatization.

Today, there are no similar views on the definition of the essence of National Wealth. The ambiguity of interpretations of the term «National Wealth» and his assessment methods may indicate a lack of scientific research in this field.

The purpose of the work is to study the concept, structure, methods of assessment, and most importantly - ways to increase the national wealth of Ukraine. After all, determining the composition and state of national wealth of the country reveals the main priorities of development, namely: structural policy, privatization policy, investment policy, etc.

The article highlights the modern understanding of the essence and meaning of the category "national wealth". The evolution of methodological approaches to assessing national wealth and defining its components are considered. The dynamics of national wealth were analyzed using the National Accounts System. The type of national economy over the last five years has been determined taking into account the dynamics of National Wealth and Gross Domestic Product. The necessity for inclusion to the national wealth the human capital was confirmed and justified. An attempt has been made to calculate human wealth according to the World Bank methodology and the statistical base of the State Statistics Service of Ukraine. A variance analysis of the components of national wealth has been carried out in order to assess its growth factors.

The results of the analysis conclude that the priority direction for the growth of national wealth in Ukraine is investment in human capital.

Keywords: national wealth, produced capital, natural capital, human capital, analysis of variance

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах посилення глобалізаційних процесів збільшується роль такого макроекономічного показника, як національне багатство, яке відіграє важливу роль в процесах сталого розвитку. Значимість національного багатства полягає в тому, що воно є передумовою наступних циклів розширеного відтворення національної економіки. Загострення сучасних екологічних, економічних, демографічних та ресурсо-енергетичних проблем вимагає детальнішого дослідження змін у системі національного багатства кожної країни. Дослідження категорії національного багатства необхідне тому, що багатство нації є важливим показником економічної могутності і потенціалу країни. Зростання частки національного багатства кожної країни в сукупному багатстві свідчатиме про підвищення рівня розвитку країни, її можливостей у впливі на ситуацію на світових ринках при прийнятті міжнародних економічних й політичних рішень. У зв'язку з цим, дослідження національного багатства набуває особливої популярності в останні роки в країнах з трансформаційною економікою, де відсутність ринкових відносин протягом тривалого часу призвела до необ'єктивної оцінки об'єктів власності й до їх надто невисокої ціни при здійсненні приватизації [1].

Аналіз досліджень проблеми. Підгрунтя сучасного розуміння сутності та значення категорії "національне багатство" було закладене К.Марксом та класиками політичної економії – У.Петті, А.Смітом, Д.Рікардо. Історично ж науково досліджувати національне багатство першими почали меркантилісти (Ч.Давенант, Т.Ман, В.Стаффорд – в Англії, А.Монкретьян – у Франції), та фізіократи (Ф.Кене, В.Мірабо, А.Тюрго та ін.) [2]. Першою в світовій історії економічною оцінкою

національного багатства країни були розрахунки англійського економіста У.Петті, який розділив багатство на складові на основі видів майна й розрахував вартість його елементів, капіталізувавши дохід від них, виходячи з різних строків окупності, тобто враховуючи характер їхнього відтворення [2, с. 25] .

За останні десять років спроба реальної оцінки величини національного багатства України представлена в наукових дослідженнях О.Ляховець [1], І.Бобух [2], М. Квак [3], С. Шумської [4], С.Степаненко [5] та монографії С.Пирожкової та М.Хвесика [6]. Проте сьогодні немає однакових поглядів на визначення сутності національного багатства. Неоднозначність тлумачень поняття «національне багатство», так і методів його оцінки може свідчити про недостатність наукових розробок в цій галузі. У розрахунках, здійснених у 2006 р. фахівцями Світового банку, серед яких К.Гамільтон, Г.Рута, К.Болт, А.Маркандья, С.Педросо-Галінато, Р.Сильва, М.Саид Ордоубади, Г.Ланг, Л.Таджибаєва [7] , національне багатство було обчислене як поточна вартість майбутнього споживання. Оцінки запасів виробленого капіталу були отримані на основі моделі безперервної інвентаризації [2]. За методологію Всесвітнього банку, яка була оприлюднена 30 січня 2018 року, до складу національного багатства додатково був включений людський капітал, що на нашу думку є цілком логічно. Адже високоосвічений, потенційно здоровий та висококваліфікований людський капітал однозначно має бути складовою національного багатства. Це значно відрізняється від минулих оцінок, коли загальне багатство оцінювалось іншим шляхом, припускаючи, що споживання є доходом від загального багатства.

За попередніми підрахунками, вироблений капітал, природний капітал та чисті іноземні активи розраховувались безпосередньо, а потім їх віднімали від загального майна ,щоб отримати залишок. Незрозумілий залишок, який називався "нематеріальним капіталом", в значній мірі був приписаний людському капіталу. Тепер, із можливістю прямого виміру людського капіталу, загальне багатство можна оцінити як суму кожної категорії активів.

Мета та завдання дослідження - це вивчення поняття та структури національного багатства, методів оцінки, а головне – шляхів збільшення національного багатства України. Адже визначення складу і стану національного багатства країни дозволяє виявити основні пріоритети розвитку, а саме: формувати й коригувати структурну політику, інвестиційну політику, політику ресурсозбереження тощо.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розрахунок такого важливого макроекономічного показника, як національне багатство, може бути здійснена на основі системи національних рахунків (СНР).Збільшення багатства безпосередньо залежить від обсягів виробництва за визначений часовий проміжок.

Для розрахунку національного багатства в СНР складається баланс активів і пасивів, що завершує послідовність рахунків у системі . Баланс активів і пасивів може складатися для інституційної одиниці, сектору, галузі й внутрішньої економіки загалом. Для кожного сектору баланс показує фінансові активи та фінансові зобов'язання, прийняті сектором із метою залучення фінансових ресурсів[8]. Ця інформація важлива для виявлення активів секторів, що здійснюють чисте запозичення та використовують для фінансування свого дефіциту, а також активів секторів, що здійснюють чисте кредитування і використовують для розміщення своїх надлишкових коштів.

У балансі відображаються всі види економічних активів. За аналогією з рахунками нагромадження, активи відображаються в лівій частині балансу, а пасиви й чиста вартість капіталу – в правій. Балансуючою статтею є чиста вартість власного капіталу, що розраховується як різниця між вартістю всіх активів і вартістю пасивів. Чиста вартість власного капіталу в економіці загалом становить національне багатство країни, обсяг якого розраховується у вартісному виразі в ринкових цінах, які діють на момент оцінки активів [4].

Якщо скористатись експериментальними балансами нефінансових і фінансових активів та пасивів за 2017 р., які вперше були представлені на сайті Державної служби статистики України в 2011 р. (табл. 1 і 2), то можна отримати оцінку національного багатства.

Таблиця 1

Дані експериментального балансу фінансових активів і пасивів України за 2017 р., млн грн

Активи	Показник	Пасиви
12 774 966	Початковий баланс	13 665 805
887 417	Фінансовий рахунок	938 951
320 042	Рахунки інших змін у активах	53 065
13 982 425	Заключний баланс	14 657 821

Джерело: сформовано автором за даними [8]

Таблиця 2

Експериментальний баланс нефінансових активів України за 2017 р., млн грн.

Нефінансові активи	Початковий баланс	Рахунок капіталу	Рахунки інших змін в активах	Заключний баланс
Усього	6 495 916	202 646	790 475	7 489 037
Основні засоби	5 370 758	77 916	647 876	6 096 550
з них: продукти інтелектуальної власності	49 480	-827	3 946	52 599
Матеріальні оборотні кошти	1 125 158	124 730	142 599	1 392 487

Джерело: сформовано автором за даними [8]

(Без урахування цінностей. Без урахування житлових будівель у зв'язку з відсутністю повної інформації щодо якісного їх складу та ринкової ціни.)

Нижче наведена динаміка чистої вартості власного капіталу (національного багатства) за 2013-2017 роки у фактичних та порівнянних цінах (в цінах 2013 року)

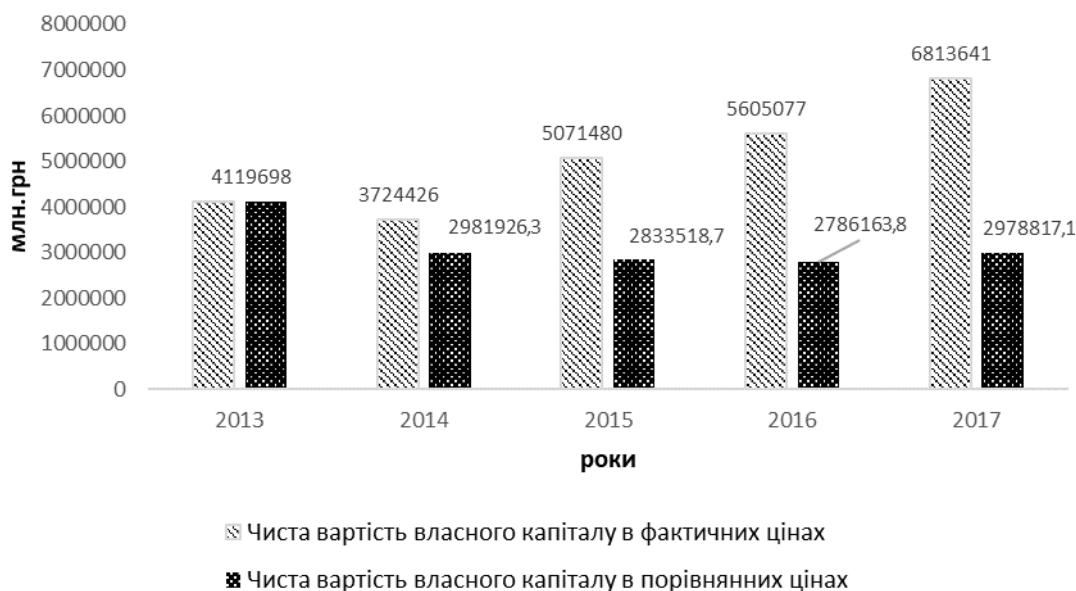

Рис.1 . Динаміка чистої вартості власного капіталу (національного багатства) за 2013-2017 рр в фактичних та порівнянних цінах., млн грн.

Джерело: сформовано автором за даними [8]

Перш за все, бачимо значне відхилення між показниками чистої вартості власного капіталу України в фактичних цінах та в цінах 2013 року, що свідчить про інфляційні процеси в країні в зв'язку з ростом цін на товари та послуги з одночасним скорочення обсягів виробництва, що не

могло не позначитись на зниженні купівельної спроможності населення та його добробуті. Але, звісно, першопричиною цих процесів стала політична ситуація в країні та значна втрата територій. Адже різке зниження чистої вартості власного капіталу спостерігаємо саме у 2014 році з подальшою негативною тенденцією протягом 2015-2016 років. Це говорить про складну політичну ситуацію в країні через воєнні дії на Сході України. І тільки в 2017 році, коли економіка країни дещо оговталась від втрат, тенденція змінилась до зростання.

Загалом варто зауважити, що реформи в масштабі країни (економічні, політичні тощо) мають безпосередній вплив на динаміку багатства нації. Неможливо заперечити зв'язок національного багатства й темпів розвитку економіки. У цьому контексті доречно згадати пропозицію В.К. Фальцмана щодо застосування двоїстої оцінки економічного зростання, яка дає змогу виміряти показники “потоків продукції національного доходу і, крім того, запасів майна, природних, людських ресурсів та інноваційного потенціалу, тобто елементів багатства”. Така оцінка допомагає виділити 4 типи економічної динаміки [4]:

- 1) зростання національного продукту та багатства;
- 2) збільшення національного продукту за рахунок зменшення національного багатства;
- 3) скорочення національного продукту за приросту багатства;
- 4) зменшення як продукту, так і багатства.

Говорячи про економічну динаміку України, то вона змінювалась протягом 2013 -2017 років (рис.2).

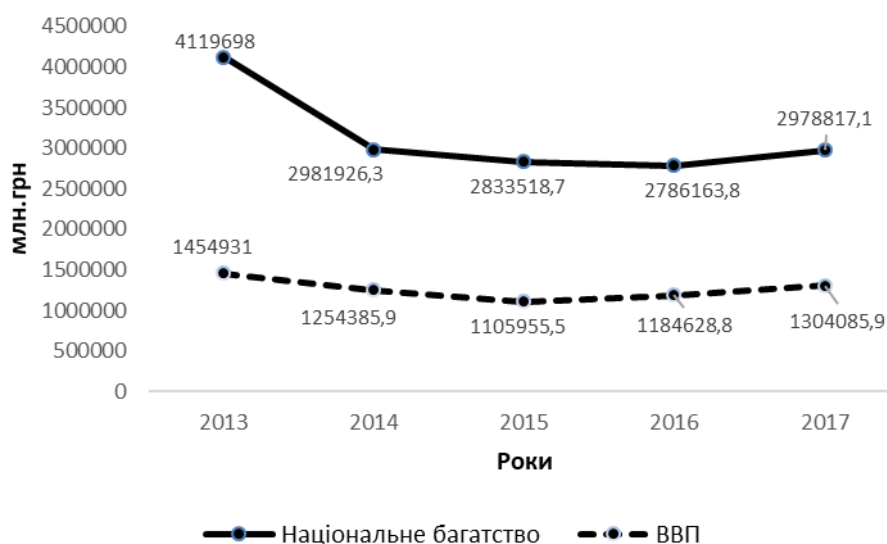

Рис. 2. Динаміка НБ та ВВП України в цінах 2013 року протягом 2013-2017 рр., млн грн.

Джерело: побудовано автором за даними [8]

В 2014 та 2015 роках спостерігалась динаміка четвертого типу, тобто зменшення як продукту, так і багатства. Очевидно, цей процес мав політичне підґрунтя. Але вже в 2016 році динаміка набула другого типу, тобто національний продукт почав збільшуватись, коли національне багатство продовжило зменшуватись. Це пояснюється втратою важливих елементів національного багатства. І аж в 2017 році динаміка знову набула першого типу, тобто почалось зростання і національного продукту і багатства, що говорить про певні позитивні тенденції розвитку економіки.

Недоліками методології розрахунків національного багатства України в рамках показників СНР є недооцінка природного капіталу та відсутність оцінок людського капіталу. На сучасному етапі, коли на перше місце серед факторів економічного зростання виходить людський капітал, неврахування останнього істотно змінює результати, занижує потенціал розвитку.

Загальний людський капітал (за методологією Світового банку) обчислюється як дисконтована вартість доходів (вартість майбутніх потоків доходів, оцінена в теперішніх умовах) за життя двох підгруп населення: осіб віком від 25 до 65 років (передбачається, що вони закінчили навчання) та

осіб віком 15-24 років, які мають певну ймовірність навчатися в школі. Такі показники, як річний заробіток (за віком, статтю, рівнем освіти) та освітні досягнення (за віком, статтю) беруть з Міжнародної бази розподілу доходів (I2D2). Роки навчання в школі беруть з оновленої оцінки, похідної від I2D2. Населення та рівень смертності (за віком, статтю) беруть з даних Відділу Організації Об'єднаних Націй в області народонаселення (United Nations Population Division) та частку праці у ВВП (зайняті та самозайняті) з національних рахунків ООН [7].

На рисунку 3 наведена оцінка національного багатства України за даними Всесвітнього банку протягом 1995-2014 рр.

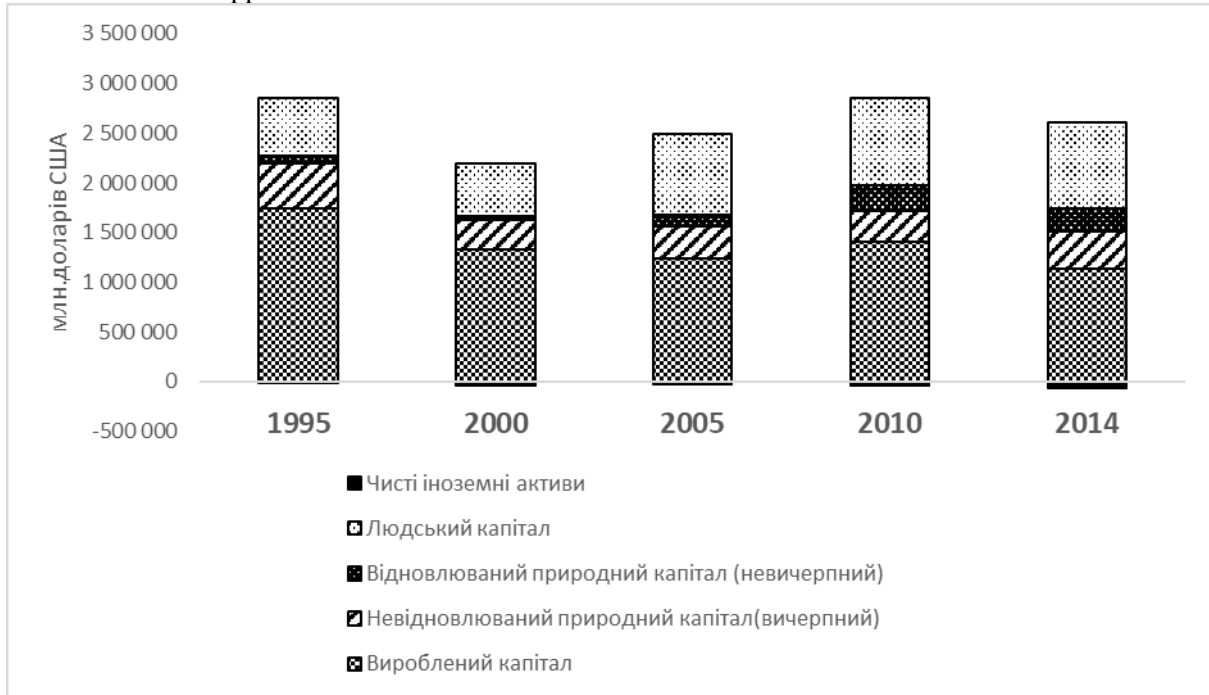

Рис.3. Динаміка складових національного багатства України протягом 1995- 2014 рр, млн..доларів США.

Джерело: побудовано автором за даними [9]

Як видно з рис. 3, після певного зростання, відбулося зменшення національного багатства України у 2014 році. Дана ситуація очевидна і пов'язана з втратами у зв'язку з анексією Криму та формування непідконтрольних територій в результаті військових дій на сході України.

В роботі здійснена спроба розрахунку людського капіталу в складі національного багатства за методикою Світового банку та даними Державної служби статистики України. Складові для такого розрахунку наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Динаміка складових людського капіталу за 2014-2018 роки

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	21442,8	17768,9	18431,6	20665,6	23057,1
Чисельність населення, тис. осіб	45426,2	42929,3	42760,5	42584,5	42386,4
Зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9
Кількість студентів закладів вищої освіти у розрахунку на 10000 населення	393	375	373	363	361

Джерело: складено автором за даними [8]

Загальний людський капітал обчислений як вартість доходів (вартість майбутніх потоків доходів, оцінених в сучасних умовах, тобто станом на 2018 рік) за життя осіб у віці 15–70 років.

З урахуванням міжнародних підходів, зайнятими економічною діяльністю (зайняте населення) вважають осіб віком 15–70 років, які впродовж обстежуваного тижня:

– працювали хоча б 1 годину:

➤ за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), у окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві;

➤ працювали безкоштовно на підприємстві, у власній справі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності;

– особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (власну справу), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з незалежних від них особисто обставин.

Обрахуємо скільки ще років зайняте населення у віці 15–70 років буде працювати а, отже, приносити дохід.

$$Years = \sum_{n=15}^{n=70} (70 - n) = 1540 \text{ (років)} \quad (1)$$

Відсоток смертності у віці 15-70 років складає 18%, тому і кількість років зменшимо на 18% та отримаємо 1262,8. Даний показник необхідно помножити на кількість зайнятого населення у віці 15–70 років та на наявний дохід у розрахунку на одну особу за 2018 рік. Щоб порівняти його з показниками людського капіталу, які обчислює Світовий банк, конвертуємо гривні в мільйони доларів США згідно середнього курсу за 2018 рік, що становив 26,6гривень за долар США.

Обрахований показник людського багатства станом на 2018 рік склав 17897307,8 млн. дол. США, а за звітом Всесвітнього банку, станом на 2014 рік він складав 857998,1 млн. дол. США. Отже, людський капітал України після суттєвого зменшення у 2014 році частково зріс за ці 4 роки. Звісно, наша оцінка є недостатньо точною з врахуванням відсутності даних щодо кількості років навчання, тому можна допустити, що цей показник може бути дещо завищеним. Проте, на нашу думку, зростання людського капіталу все ж таки відбулось, хоча й не таке велике.

Проаналізуємо, яким є розподіл складових національного багатства і чи є в цьому певна закономірність з використанням дисперсійного аналізу. За допомогою дисперсійного аналізу досліджують вплив однієї або декількох незалежних змінних (факторів) на одну залежну змінну (одномірний аналіз) або на декілька залежних змінних (багатомірний аналіз). Дисперсійний однофакторний аналіз використовується у дослідженнях зміни результативної ознаки під впливом зміни умов або градацій фактора. При проведенні дисперсійного аналізу необхідно перевірити нормальність розподілу досліджуваної випадкової величини і відсутність відмінності дисперсій сукупностей [10].

Аналіз був здійснений на основі даних Світового банку для 16 країн світу.

Таблиця 4

Аналітичне групування країн Європи за складовими національного багатства, дол.США

Країна	Національне багатство (на 1 особу), доларів США		
	Вироблений капітал	Природний капітал	Людський капітал
Бельгія	211872,7	5012,8	404997,3
Франція	223830,1	11108,6	415850,9
Велика Британія	193455,7	7592,0	457222,7
Іспанія	142820,5	10298,2	215592,8
Італія	188054,7	8619,3	241349,6
Мальта	75153,5	1654,8	218865,3

Продовження таблиці 4

Греція	134895,0	12546,2	105662,8
Німеччина	236890,7	7700,6	467668,1
Нідерланди	234414,6	9528,3	516543,5
Естонія	91645,8	20092,8	155040,7
Україна	25170,5	13345,2	18952,1
Литва	63254,2	12757,7	100081,4
Болгарія	23185,5	16683,5	47592,8
Угорщина	65561,0	6622,6	102557,4
Молдова	14212,8	4897,5	17852,4
Білорусія	33388,2	21881,7	49003,6
Австрія	256743,9	16265,5	421845,7
Португалія	117409,3	9189,4	172162,5
Польща	285791,5	27890,2	576520,6

Джерело: Складено автором за даними [9]

Першим кроком необхідно сформулювати гіпотези, за допомогою яких був здійснений дисперсійний однофакторний аналіз:

H_0 : Немає закономірної різниці в середніх показниках складових національного багатства (вироблений капітал, природний капітал, людський капітал), для різних країн вони мають різні частки в загальному показнику багатства.

H_1 : Існує закономірна різниця в тому, які частки в загальному показнику національного багатства мають його складові (вироблений капітал, природний капітал, людський капітал).

В табл.5 наведені результати для згенерованих вибірок.

Таблиця 5

Підсумки однофакторного дисперсійного аналізу

Групи	Рахунок	Сума	Середнє	Дисперсія
Вироблений капітал	19	2617750,199	137776,3263	7943931559
Природний капітал	19	223686,8122	11772,99011	42206876,89
Людський капітал	19	4705362,243	247650,6444	34440808577

Джерело: розраховано автором за даними таблиці 4.

В таблиці 6 наведені результати дисперсійного аналізу

Таблиця 6

Результати дисперсійного аналізу

Дисперсійний аналіз						
Джерело варіації	SS	df	MS	F	P-значення	F критичне
Між групами	792596491332,4	2	264198830444,1	24,7722652	4,05E-11	2,731807
В межах груп	767887621145,1	54	10665105849,2			
Всього	1560484112477	56				

Джерело: розраховано автором за даними таблиці 4.

Перевіримо виявлений зв'язок на щільність за допомогою η^2

$$\eta^2 = \frac{SSB}{SST} = \frac{792596491332,4}{1560484112477,5} = 0,5079 \quad (2)$$

Для одержання висновків про практичну значимість кореляційного відношення використовують також шкалу Чедока (табл. 7).

Таблиця 7

Шкала Чедока

Рівень щільності зв'язку	0,1-0,3	0,3-0,5	0,5-0,7	0,7-0,9	0,9-1,0
Характеристика щільності зв'язку, мовна, якісна	слабкий	помірний	середній	високий	дуже високий

Джерело: побудовано за [10].

В нашому випадку із значенням 0,5079 можемо стверджувати що наявний середній зв'язок. Перевіримо істотність зв'язку за допомогою F-критерію Фішера:

$$F = \frac{\frac{SSB}{k-1}}{\frac{SSW}{n-k}} = 24,7722 \quad (3)$$

Для перевірки істотності визначимо критичне значення F- критерію для кількості ступенів свободи $df = k - 1 = 2$ і $df = n - k = 54$

З табульованих значень $F_{крит.} = 2,731807$

Отже, оскільки $F_{факт.} > F_{крит.}$, відхиляємо нульову гіпотезу і з ймовірністю 95% стверджуємо, що середні значення різні, тобто існують суттєві відмінності у середніх значеннях складових національного багатства.

Таким чином можемо стверджувати про статистичну значущість відмінностей між середніми випадкових величин у групах, які відповідають різним складовим національного багатства. З даних таблиці 8 видно, що найбільший вклад в національне багатство робить людський капітал.

Таблиця 8

Частка складових національного багатства, 2014 рік

Країна	Структура національного багатства, %		
	Вироблений капітал	Природний капітал	Людський капітал
Бельгія	33	1	63
Франція	35	2	65
Велика Британія	30	1	71
Іспанія	42	3	63
Італія	44	2	56
Мальта	25	1	72
Греція	59	6	46
Німеччина	32	1	64
Нідерланди	30	1	65
Естонія	35	8	60
Україна	45	24	34
Литва	37	8	59

Продовження таблиці 8

Болгарія	28	20	58
Угорщина	40	4	62
Молдова	40	14	50
Білорусія	33	22	49
Австрія	37	2	61
Португалія	43	3	63
Польща	26	7	73

Джерело: складено автором за даними [9]

Отже, можна стверджувати про певні закономірності в розподілі складових національного багатства, на основі чого і варто будувати стратегію розвитку нашої держави. А саме, беручи приклад з високорозвинених країн, Україні варто робити інвестиції саме в людський капітал, який є основою для такого нематеріального нагромадження. Адже саме інвестиції в зростання людського капіталу гарантують подальший економічний розвиток для країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, національне багатство є одним із важливих індикаторів стану розвитку економіки. Це сукупність створених і накопичених в країні працею всього суспільства матеріальних благ, рівня освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування населення за всю його історію.

На сьогоднішній день в Україні відсутня методологія вартісних оцінок та системних досліджень національного багатства України. Така методологія дала би змогу здійснити оцінку реальних втрат національного багатства України в результаті анексії Криму та формування непідконтрольних територій в результаті військових дій на сході України, що може бути напрямком подальшого дослідження.

Якісний та системний аналіз дослідження національного багатства України необхідний з метою окреслення напрямів підвищення ефективності його використання. Визначення складу й стану національного багатства країни дозволяє виявити основні пріоритети розвитку, а саме: формувати й коригувати структурну політику, політику приватизації, інвестиційну політику тощо.

За результатами аналізу можна зробити висновок, що в Україні пріоритетним напрямком зростання національного багатства - це інвестиції саме в людський капітал.

Джерела та література

1. Ляховець О.О. Оцінка національного багатства України. Економіка. Наукові праці. 2009. Том 126. Випуск 113. С.5-10.
2. Бобух І.М. Оцінка національного багатства у контексті міжнародного досвіду. Економіка і прогнозування. 2011. № 10. С.24-39.
3. Квак М. В. Національне багатство в системі формування екологічно збалансованого розвитку економіки України. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2008. Вип. IV, Т.2. С. 257-264.
4. Шумська С.С. Національне багатство України у вимірі показників СНР. Фінанси України. 2012. №4. С.27-40.
5. Степаненко С.В. Підвищення ефективності процесів суспільного відтворення та використання національного багатства. Теорія та практика державного управління. 2013. Вип. 3 (42). С.81-88.
6. Економічна оцінка природного багатства України : [монографія] / [Хвесик М. А. та ін.] ; за заг. ред. Пирожкова С. І., Хвесика М. А. ; НАН України, Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». Київ : ДУ ІСПСР НАН України, 2015. 395с.
7. The World Bank. The Changing Wealth of Nations. URL: <http://www.documents.worldbank.org/curated/en/630181468339656734/> (дата звернення: 21.12.2019).
8. База даних державної служби статистики України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.12.2019).

9. The Changing Wealth Of Nations 2018. International Bank for Reconstruction and Development . The World Bank. URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення: 21.12.2019).

10. Руденко В. М. Математична статистика. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 304 с.

References

1. Lyachovets O.O. (2009) Otsinka natsionalnogo bagatstva Ukrainy. [Assessment of Ukraine's national wealth]. *Ekonomika - Economy. Scientific works. Vol. 126. Vyp. 113, 5-10* [in Ukrainian].
2. Bobukh I.M.(2011) Otsinka natsionalnogo baghatstva u konteksti mizhnarodnogo dosvidu. [Assessment of national wealth in the context of international experience]. *Ekonomika i prognozuvannya - Economics and forecasting, 10, 24-39* [in Ukrainian].
3. Kvak M.V.(2008) Natsionalne bagatstvo v systemi formuvannya ekologichno zbalansovanogo rozvytku ekonomiky Ukrainy.[National wealth in the system of formation of ecologically balanced development of economy of Ukraine]. *Aktualni problem rozvytku ekonomiky region - Actual problems of regional economy development. Vyp. IV, T.2, 257-264* [in Ukrainian].
4. Shumska S.S.(2012.) Natsionalne bagatstvo Ukrainy u vymiri pokaznykiv SNR. [Ukraine's national wealth in measuring SNA indicators.] *Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine, 4, 27-40* [in Ukrainian].
5. Stepanenko S.V. Pidvyshennya efektyvnosti protsesiv suspilnogo vidtvorennya ta vykorystannya natsionalnogo bagatstva. [Increasing the efficiency of the processes of social reproduction and use of national wealth.] *Teoriya ta praktyka derzhavnogo upravlinnya - Public administration theory and practice. Vyp. 3 (42), 81-88* [in Ukrainian].
6. Pyrozhkova S. I., Khvesyk M. A. (Eds.), (2015). *Ekonomichna ocinka pryrodnogho baghatstva Ukrajiny* [Economic valuation of Ukraine's natural wealth]. Kyjiv: DU IEPSR NAN of Ukraine, 395 [in Ukrainian].
7. The World Bank. The Changing Wealth of Nations. Retrieved from: <http://www.documents.worldbank.org/curated/en/630181468339656734/>
8. Database of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. The Changing Wealth Of Nations (2018) .International Bank for Reconstruction an Development . The World Bank. Retrieved from:<http://www.worldbank.org>
10. Rudenko V.M.(2012) Matematychna statystyka [Mathematical statistics] Tutorial. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 304 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.01.2020 р.

УДК 338.246.88

Деркач Тетяна,
доктор економічних наук, доцент,
Міжнародний гуманітарний університет,
завідувачка кафедри менеджменту,
м. Одеса, ORCID ID 0000-0003-1431-7300,
e-mail: rubinodessa@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-49-63>

РОЛЬ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

В статті представлено результати дослідження розвитку хімічної промисловості та її роль в національному господарстві України. Визначена тенденція змінювання виручки від реалізації та питомої ваги хімічного виробництва в промисловості країни. Охарактеризований вплив хімічної галузі на ринок праці та рівень заробітної плати в галузі. Темпи зростання заробітної плати співставлені з індексом споживчих цін. Проаналізована частка витрат на охорону навколишнього середовища серед галузей переробної промисловості. З урахуванням того, що енергоресурси та їх вартість – одна з найгостріших проблем вітчизняної економіки, визначена динаміка використання теплової та електроенергії в хімічному виробництві. Розглянута структура капітальних інвестицій в галузях переробної промисловості України та динаміка капітальних витрат в хімічному виробництві. Представлений кореляційний та регресійний аналіз динаміки капітальних вкладень в галузь та динаміки обсягів реалізації. Проаналізовані основні показники, що характеризують інноваційну активність в хімічній промисловості.

Ключові слова: хімічна промисловість, хімічні речовини та хімічна продукція, ринок праці, екологічні витрати, капітальні інвестиції, обсяг виробництва, інноваційна активність галузі.

Деркач Татьяна,
доктор экономических наук, доцент,
Международный гуманитарный университет,
заведующая кафедрой менеджмента,
г. Одесса

РОЛЬ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

В статье представлены результаты исследования развития химической промышленности и ее роль в национальном хозяйстве Украины. Определена тенденция изменения выручки от реализации и удельного веса химического производства в промышленности страны. Охарактеризовано влияние химической отрасли на рынок труда и уровень заработной платы в отрасли. Темпы роста заработной платы сопоставлены с индексом потребительских цен. Проанализирована доля расходов на охрану окружающей среды среди отраслей перерабатывающей промышленности. С учетом того, что энергоресурсы и их стоимость - одна из самых острых проблем отечественной экономики, определена динамика использования тепловой и электроэнергии в химическом производстве. Рассмотрена структура капитальных инвестиций в отраслях перерабатывающей промышленности Украины и динамика капитальных затрат в химическом производстве. Представлен корреляционный и регрессионный анализ динамики капитальных вложений в отрасль и динамики объемов реализации. Проанализированы основные показатели, характеризующие инновационную активность в химической промышленности.

Ключевые слова: химическая промышленность, химические вещества и химическая продукция, рынок труда, экологические расходы, капитальные инвестиции, объем производства, инновационная активность отрасли.

Derkach Tatyana,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
International Humanitarian University,
Head of the Department of Management,
Odessa

THE ROLE OF THE CHEMICAL INDUSTRY IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Introduction. Today the chemical industry provides the expanding of the raw material base in many industries from construction to pharmaceutical and food industries. In developed countries the chemical industry is developing at an accelerated rate due to its high scientific intensity and innovative activity and under the influence of NTP.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of production of chemicals and chemical products development and its role in the national economy of Ukraine.

Results. In 2018 the production of chemicals and chemical products ranked the seventh. In the period from 2010 till 2018 the chemical products sales tend to increase against this background of the sales volumes decreased in 2013 and 2016. In contrast to the absolute measurement the share of chemicals in total industrial production sales has a negative trend against the backdrop of minor upturns. In the chemical industry the number of personnel decreased annually reflecting the share of employees in the chemical industry among those employed in the industry. The reduction in the number of chemical enterprises has led to an increase in the number of unemployed, which in its turn has contributed to the increase in the number of migrant workers, mainly to the countries of Eastern and Western Europe as well as to the Russian Federation. Also, a significant drop in the production of basic chemicals is related to a significant increase in prices for raw materials, first of all, natural gas, as well as to the destruction of chemical enterprises and cooperative ties between enterprises in the course of hostilities in the East of the country. The negative changes in the industry have led to an increase in imports of chemicals and chemical products from the PRC, which contributes to job creation and income growth in the Chinese chemical industry, but worsens the situation in the national economy of Ukraine and the labor market in particular. It is proved that by the income criterion, chemical production is not among the top ten industries in this indicator, and, in combination with harmful and hazardous working conditions at chemical enterprises, is not particularly attractive to the workforce. Comparing the growth rate of wages in chemical production with the consumer price index shows the inflation rate exceeding the wage growth rate in 2014-2015 and in 2016. Wage growth rates have exceeded inflation in the consumer market. Of concern is the structure of environmental costs in the chemical industry: out of the total amount spent on environmental protection, 95.2% is current costs, while capital investments aimed at upgrading the logistics and technology improvements make up only 4.8%, of which their cost of overhaul is 0.93%. The reduction of electricity and heat consumption in chemical production was not due to the introduction of resource-saving technologies but rather due to a reduction in production and sales as a consequence of the economic crisis. The magnitude of the correlation coefficients between variable capital investment and sales volume changes numerically, but the negative direction of the relationship remains. This indicates either the inefficiency of the invested funds use or the fact that the volume of sales is influenced by negative factors of greater power which negate the positive impact of capital investments. The absolute and relative indices of innovatively active enterprises in the chemical industry tend to decrease being the negative factor for development,

Conclusions. One of the main results is that in order to provide a basis for the development of the chemical industry and to increase the efficiency of its activity, domestic chemical enterprises should give priority to the technical re-equipment of production and preparation of the production of innovative and competitive products. The basis for radical changes in the industries of the domestic industry is also the volume of capital investments. In order for a radical change in the environmental status of the industry to occur, the ratio of capital to operating costs should be prioritized in favor of capital investment. Development prospects are related to the improvement of the chemical enterprise resource structure; bringing the quality of products up to world standards, promoting the state (at the level of intergovernmental contacts) in entering new markets.

Key words: chemical industry, chemicals and chemical products, labor market, environmental costs, capital investment, production volume, industry innovation activity.

Постановка проблеми. Хімічна індустрія є однією з найважливіших складових вітчизняної промисловості. Разом з металургією хімічна галузь є екологічно брудним виробництвом, проте, на відміну від інших галузей національної економіки, саме хімічна промисловість здатна знешкоджувати промислові та комунальні відходи, або розкладаючи їх на природні компоненти, або використовуючи їх як сировину для випуску побічної хімічної продукції.

В сучасному світі хімічна індустрія сприяє розширенню сировинної бази багатьох галузей матеріальної сфери: від будівництва до фармацевтичних та харчових виробництв. В розвинутих країнах під впливом НТП хімічна індустрія розвивається прискореними темпами завдяки високій наукомісткості та інноваційній активності.

Розглянемо детальніше роль хімічної промисловості в національному господарстві України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оцінки сучасного стану, особливості

функціонування та підходи до вирішення проблем розвитку хімічної індустрії розглядаються в працях провідних вітчизняних і зарубіжних вчених: Л. Й. Созанського, Л. П. Коваль, С. О. Іщук, К. Харт, П. Гутмана, Е. Фейга, В. Базилевича, В. Мандибури, Шевцова Г. З., М.В. Микитюка, О. І. Амоша, Т. Василюшина, В. Диканя, Л. Мельника, О. Мягкова, С. Смерічевського та ін..

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на велику кількість наукових праць, що стосуються особливостей, перешкод та тенденцій розвитку хімічної галузі в Україні, потребують подальшого дослідження питання, пов'язані з особливостями та перспективами розвитку хімічних підприємств в умовах провідної ролі хімічної промисловості в розвитку усіх галузей господарства.

Мета статті – визначення особливостей розвитку виробництва хімічних речовин і хімічної продукції та його роль в національній економіці України.

Виклад основного матеріалу. В Україні хімічна промисловість є однією з основних галузей національної економіки. В 2018р. виробництво хімічних речовин і хімічної продукції зайняло сьоме місце (з часткою 2,6% від обсягу реалізованої промислової продукції) серед галузей переробної промисловості після харчової промисловості (19,4%), металургії (16,2%), машинобудування (6,9%), виробництва гуми та пластмас (5,3%), виробництва коксу та продукції нафтоперероблення (3,9%), виготовлення виробів з деревини та паперу (3,4%).

Проаналізуємо динаміку обсягів реалізації та питомої ваги хімічної продукції в загальному обсязі промислової реалізації (рис. 1):

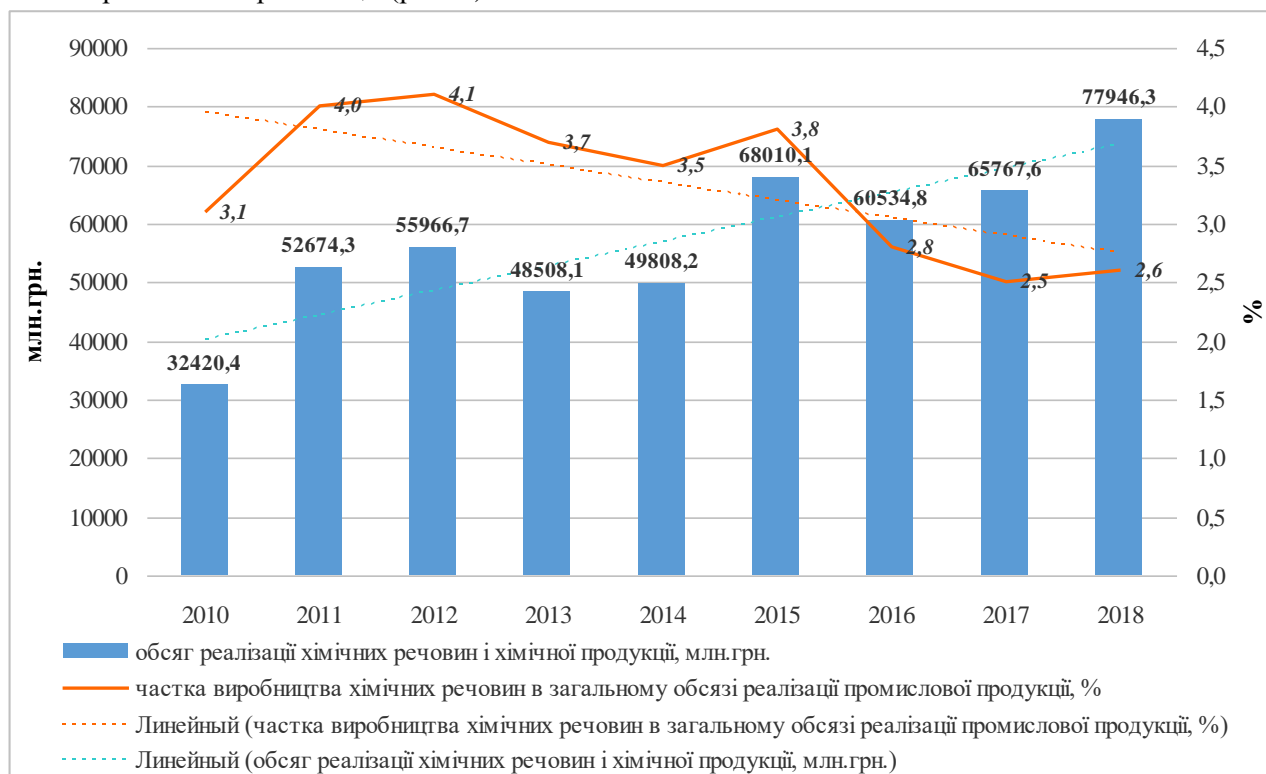

Рис. 1. Динаміка обсягу реалізації продукції хімічного виробництва та його частка в реалізації промислової продукції в Україні

Джерело: побудовано за даними [4].

За період 2010-2018рр. реалізація хімічної продукції має тенденцію до зростання, але на цьому фоні обсяги реалізації зменшувались у 2013 та 2016 роках. На відміну від абсолютного виміру, частка хімічної продукції в загальному обсязі реалізації промислового виробництва має негативний тренд на тлі незначних піднесень (у 2011, 2012, 2015 та 2018 роках).

В Україні серед хімічних товарів за обсягами виробництва та реалізації лідирують: аміак безводний, сірчана кислота, сечовина, нітрат амонію, спирт етиловий та шампуні. Всього вітчизняними хімічними підприємствами випускається більше 50 тис. найменувань різних товарів,

більша частина яких спрямовується в інші галузі промисловості (в першу чергу, в легку промисловість, сільське господарство та машинобудування), а менша – побутова хімія, косметичні та інші товари народного вжитку. Аутсайдерами за обсягами хімічної продукції вітчизняного виробництва є засоби для гігієни ротової порожнини та зубів, а також засоби для завивки, випрямлення та фіксації волосся.

В період 2010-2018рр. в хімічній галузі щорічно скорочувалась чисельність персоналу, що також відбилось на показнику частки зайнятих на хімічному виробництві серед зайнятих в промисловості (рис. 2).

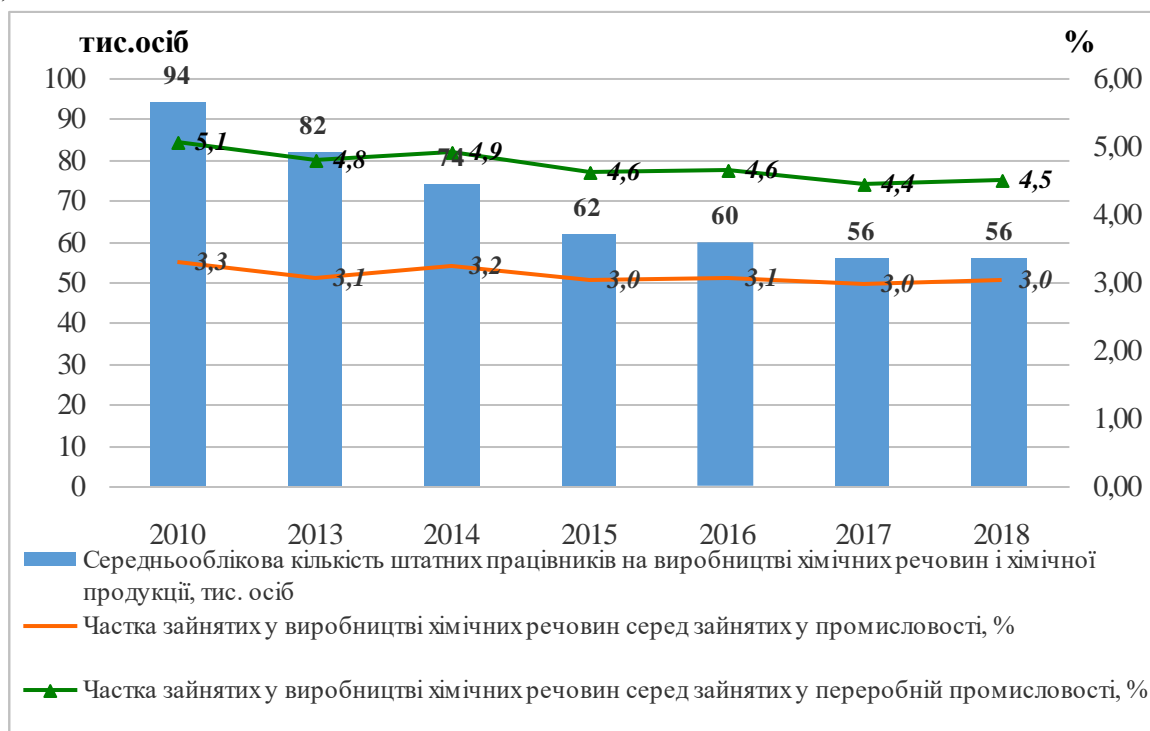

Рис. 2. Кількість та частка зайнятих у хімічному виробництві в Україні

Джерело: побудовано за даними [10].

В 2018р. в порівнянні з 2010р. середньооблікова чисельність штатних працівників скоротилась на 38 тис.осіб (або на 40, 4%). Питома вага зайнятих у виробництві хімічних речовин хоча й зростала у 2014 та 2016 роках, але також має тенденцію до зменшення. Враховуючи важку ситуацію на ринку праці за умов економічної кризи, яка почалася в 2014р., скорочення персоналу хімічних підприємств призводило до зростання кількості безробітних, що в свою чергу, сприяло зростанню чисельності трудових мігрантів переважно до країн Східної та Західної Європи, а також до РФ. Згідно результатів першого загальнонаціонального вибіркового обстеження домогосподарств з питань трудової міграції, проведеного ще в 2009 році, вже на той час Україна була однією з найбільших країн-донорів робочої сили в Європі. [2]

В 2018р. в порівнянні з докризовим 2013р. у структурі виробництва окремих видів хімічних речовин та хімічної продукції відбулись певні зміни (рис. 3).

Суттєво зменшились обсяги виробництва основних хімічних речовин промислового призначення (аміаку, сечовини, спирту етилового, нітрату амонію та ін.), але значно зросли обсяги виробництва товарів народного споживання (косметичних товарів, засобів догляду за волоссям, шкірою, для гігієни ротової порожнини та ін.).

Значні падіння обсягів виробництва основних хімічних речовин пов'язано як із суттєвим зростанням цін на сировину, в першу чергу, природний газ, так і з руйнуванням хімічних підприємств та коопераційних зв'язків між підприємствами в ході бойових дій на Сході країни. Відомо, що складна виробнича структура є особливістю хімічної промисловості, – технологічні процеси поєднують близько 200 виробництв, які поділяють на чотири великі групи: гірничо-хімічна

промисловість, виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, виробництво фармацевтичних продуктів і препаратів, виробництво гумових і пластмасових виробів.

Яскравим прикладом втраченого потенціалу є Лісічанський содовий завод – єдине підприємство в Україні, яке випускало харчову соду. З 2014р. Україна не має власного содового виробництва і тепер лише фасує імпортовану з Туреччини соду.

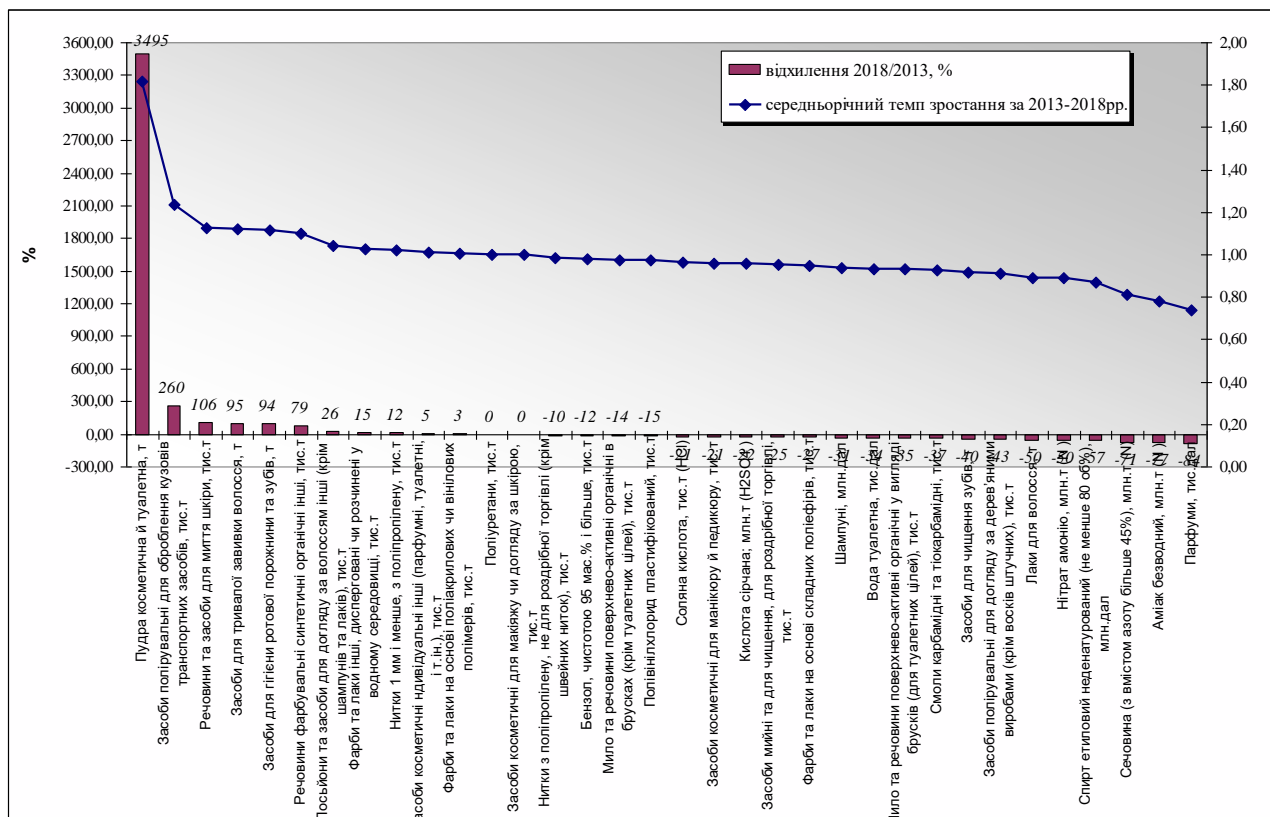

Рис. 3. Змінювання обсягів виробництва хімічних речовин та хімічної продукції в Україні в 2013–2018рр.

Джерело: побудовано за даними [10].

Результатом негативних змін в галузі стало зростання імпорту хімічних речовин та хімічної продукції з КНР, що сприяє створенню робочих місць та зростанню доходів в китайській хімічній промисловості, але погіршує ситуацію в національній економіці України та на ринку праці зокрема.

Домінуючим чинником у виборі певної галузі для персоналу є заробітна плата та її співставлення з динамікою рівня цін (рис. 4–5).

Аналіз середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників за видами економічної діяльності у промисловості показує, що за період 2010–2018рр. на хімічних підприємствах заробітна плата підвищувалась в середньому на 15,6% за рік. Це 12–та сходинка з 16–ти по основних галузях промисловості України. Таким чином, за критерієм доходів хімічне виробництво не входить до десятки галузей, які лідирують за цим показником, і, в сукупності з шкідливими та небезпечними умовами праці на хімічних підприємствах не є особливо привабливим для робочої сили. Антимотиватором для персоналу є затримка у виплаті заробітної плати: станом на 1 лютого 2019р. сума заборгованості з виплати заробітної плати у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції становила 41,4 млн. грн. [5].

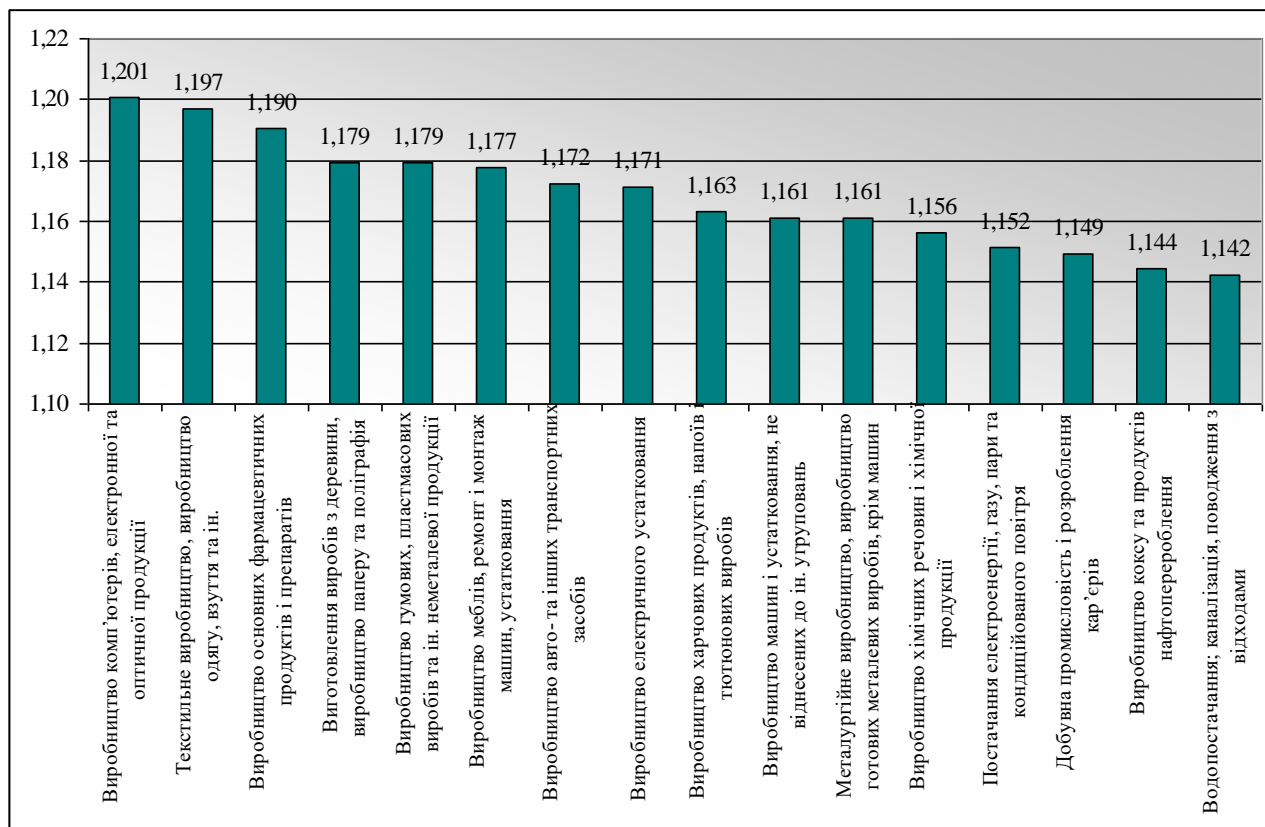

Рис. 4. Середньорічні темпи зростання заробітної плати в галузях промисловості України за 2010–2018рр.

Джерело: побудовано за даними [8], [10].

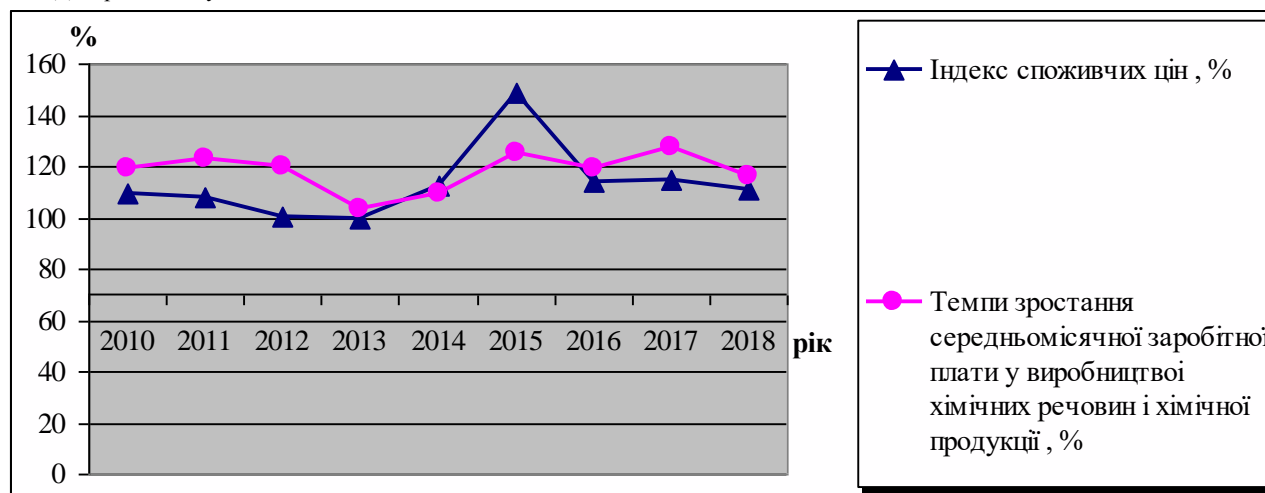

Рис. 5. Темпи зростання ЗП у хімічному виробництві та індекс споживчих цін в Україні за 2010–2018рр.

Джерело: побудовано за даними [8], [10].

Співставлення темпів зростання заробітків у хімічному виробництві з індексом споживчих цін показує перевищення темпів інфляції над темпами зростання заробітної плати в 2014–2015рр., на початку економічної кризи. Але вже у 2016р. темпи зростання заробітної плати перевищили темпи інфляції на споживчому ринку. Слід також враховувати, що багато років фахівці дорікають на недосконалу методику розрахунку рівня цін, яка показує занижені результати. Так, наприклад,

зростання цін на комунальні витрати в 2014–2018рр., які займають велику частину витрат в бюджеті пересічних українців, на порядок перевищувало зростання заробітних плат. Ціна на основні продукти харчування також зросли значно більше, ніж це відображають узагальнені статистичні показники.

Враховуючи, що хімічне виробництво є одним з найбільших забруднювачів серед інших галузей матеріального виробництва, розглянемо показник витрат на охорону навколишнього природного середовища. В 2018р. витрати на екологію в переробній промисловості України склали 10323,8 млн.грн., з них в хімічному виробництві – 1139,4 млн.грн. , що становить 12% загального обсягу витрат (рис. 6).

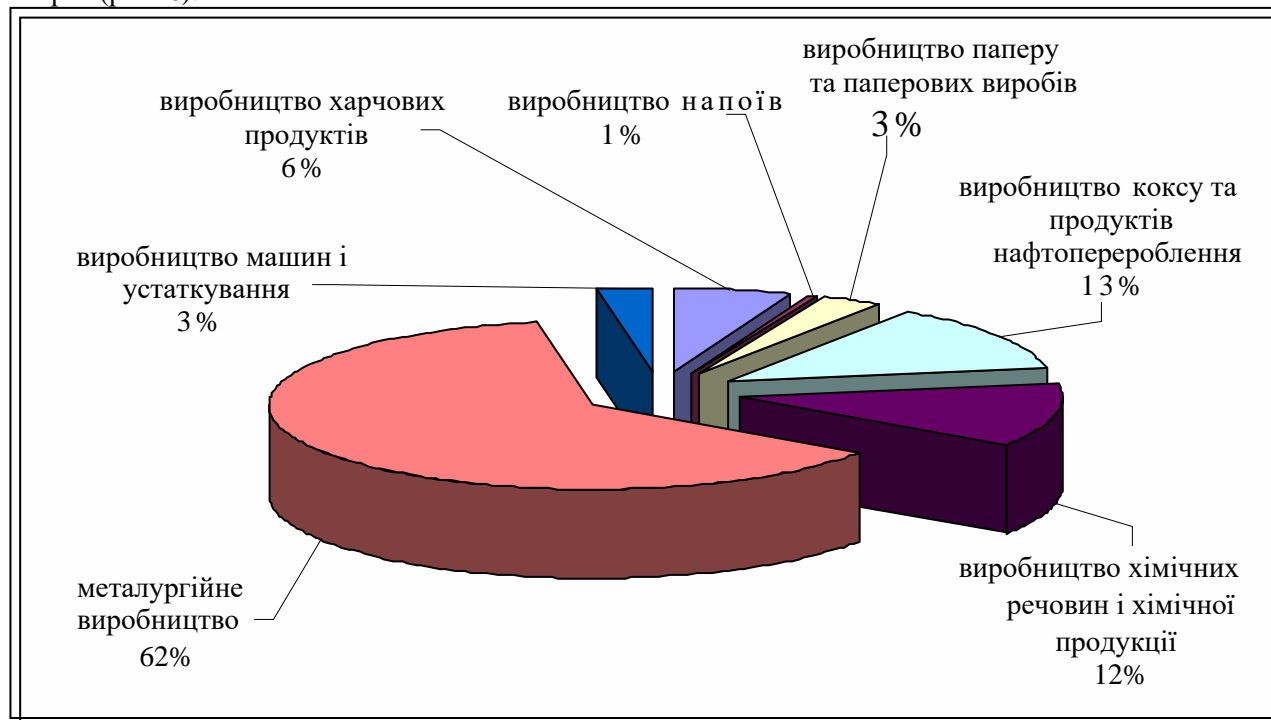

Рис. 6. Витрати на екологію за галузями переробної промисловості України в 2018р.

Джерело: побудовано за даними [10]

Викликає занепокоєння структура екологічних витрат в хімічній галузі: з загальної суми, що спрямовується на охорону навколишнього природного середовища 95,2% складають поточні витрати, а капітальні інвестиції, спрямовані на оновлення матеріально-технічної бази та вдосконалення технологій становлять лише 4,8%, з них витрати на капітальний ремонт – 0,93%. З урахуванням того, що хімічне виробництво України базується переважно на застарілих (ще з радянських часів) технологіях, таке співвідношення є вкрай негативним. Тобто лівова частка витрат іде на мінімізацію негативного впливу хімічного виробництва на навколишнє середовище за незмінних брудних ресурсномістких технологіях і тільки 4,8% коштів витрачається на капітальні інвестиції. А для того, щоб відбулась докорінна зміна екологічного стану галузі з урахуванням сучасних екологічних вимог, співвідношення капітальних та поточних витрат повинно бути з перевагою в бік капітальних інвестицій.

Енергоресурси та їх вартість – одна з найгостріших проблем вітчизняної економіки. В хімічному виробництві, яке використовує енергоресурси не тільки як джерело енергії, але й як сировину (в першу чергу, природний газ), значне їх подорожчання суттєво гальмує розвиток галузі, а брак власних коштів не дає можливості великим хімічним підприємствам оновити технології та обладнання.

Динаміка використання енергоресурсів в хімічному виробництві представлена на рис. 7.

В 2014–2017рр. спостерігаємо щорічне зменшення споживання електричної та теплової енергії на хімічному виробництві, але це відбувалось не за рахунок впровадження ресурсозберігаючих

технологій, а через скорочення обсягів виробництва та реалізації як наслідку економічної кризи. В 2017–2018рр. суб'єкти господарювання в Україні поступово почали пристосовуватися діяти в умовах економічної кризи, хімічна галузь також повільно стала нарощувати обсяги виробництва і, відповідно, збільшувати кількість споживання енергоносіїв.

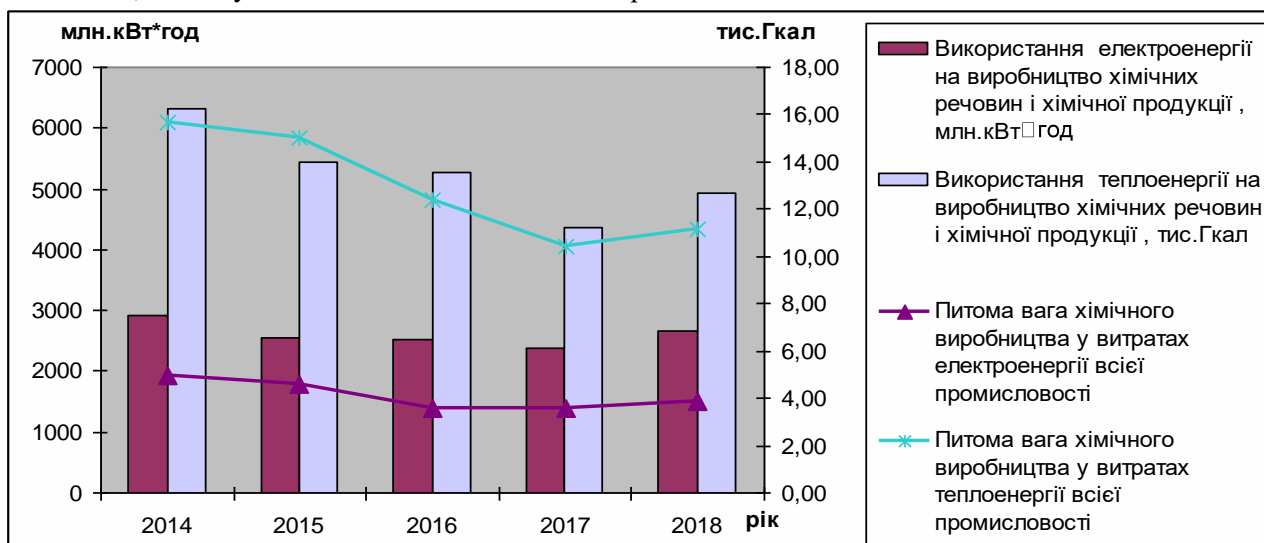

Рис. 7. Використання енергії в хімічному виробництві в Україні за 2014–2018рр.

Джерело: побудовано за даними [9],[10].

Значне подорожчання вартості енергоносіїв та сировини збільшило собівартість хімічного виробництва та вимусило виробників підняти ціни. Ціновий чинник також вплинув на зниження попиту на вітчизняну хімічну продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Від такої ситуації виграли китайські виробники хімічних речовин – їх продукція за ціновим чинником на сьогодні є більш конкурентоздатною.

Проаналізуємо змінювання індексів промислової продукції в хімічному виробництві та порівняємо їх з індексами в промисловості (рис. 8).

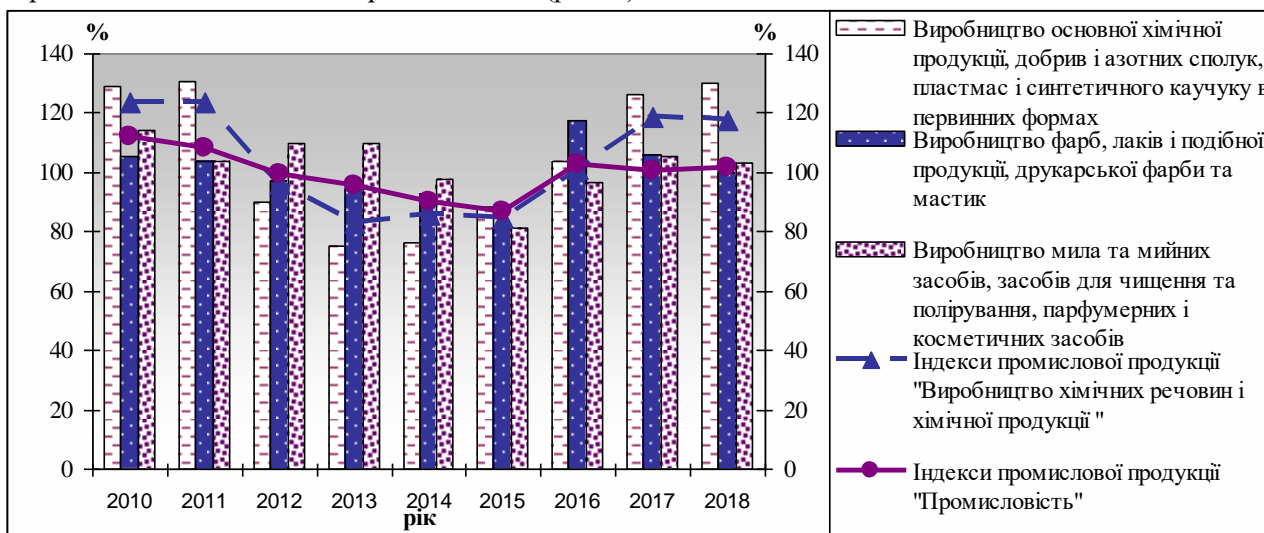

Рис. 8. Індекси промислової продукції всієї промисловості та в хімічному виробництві в Україні за 2010–2018рр. [8], [10]

Джерело: побудовано за даними [8],[10].

Протягом 2010–2018рр. мінімальний індекс промислової продукції в хімічній галузі спостерігаємо в 2013р. (83,1%). Мінімальний індекс в промисловості (87%) зафіксований в 2015р., -

це свідчить про більшу інертність всієї промисловості в порівнянні з хімічною індустрією. Зниження індексів виробництва хімічних речовин та хімічної продукції в 2012–2013рр. пояснюється зростанням цін на сировину, комунальних тарифів, високою ресурсомісткістю, застарілими технологіями та невідповідністю вітчизняної продукції сучасним вимогам світового ринку. В 2014р. зростання обсягів виробництва відбулось через стрімке падіння гривні по відношенню до іноземних валют, внаслідок чого товари–конкуренти іноземного виробництва стали значно дорожчими і покупці на внутрішньому ринку змістили попит на продукцію вітчизняного виробництва. В 2015р. дестабілізація фінансово-економічної ситуації в країні посилилась і в багатьох галузях сфери матеріального виробництва знизився попит на продукцію, а підприємства вимушені були скорочувати обсяги виробництва.

В 2016–2017рр. суб'єкти господарювання в хімічній промисловості вже почали пристосовуватись до діяльності в умовах кризи. За досліджуваній період (2010–2018рр.) коефіцієнт варіації індексу промислової продукції хімічної галузі вдвічі перевищив варіацію виробництва всієї промисловості (16,6% проти 8%), але хімічне виробництво в 2017–2018рр. показало значно кращі результати (18,4% та 17,4% проти 0,4% та 1,6%) [10]. Хоча більше значення коефіцієнту варіації та більша амплітуда коливань в хімічній промисловості свідчать про більшу ризикованість галузі, але в кризових умовах 2016 року галузь вже змогла переломити ситуацію і вже в 2017 та 2018 роках показати значно кращі результати, ніж вся вітчизняна промисловість.

З початку військових дій на Сході країни відбулось переформатування сталої регіональної структури вітчизняної хімічної промисловості, внаслідок чого виник дисбаланс у розвитку хімічних виробництв [1].

Рейтинг регіонів України за індексом промислової продукції в хімічному виробництві в 2018р. представлений на рис. 9.

На світовому ринку сучасна хімічна галузь демонструє активну динаміку та відрізняється високою наукомісткістю. Для того, щоб забезпечити підґрунтя для свого розвитку та підвищити ефективність своєї діяльності, вітчизняні хімічні підприємства повинні приділяти першочергову увагу технічному переозброєнню виробництва та підготовці випуску інноваційної, конкурентоспроможної продукції. Підґрунтям для корінних змін в галузях вітчизняної промисловості є обсяг капітальних інвестицій.

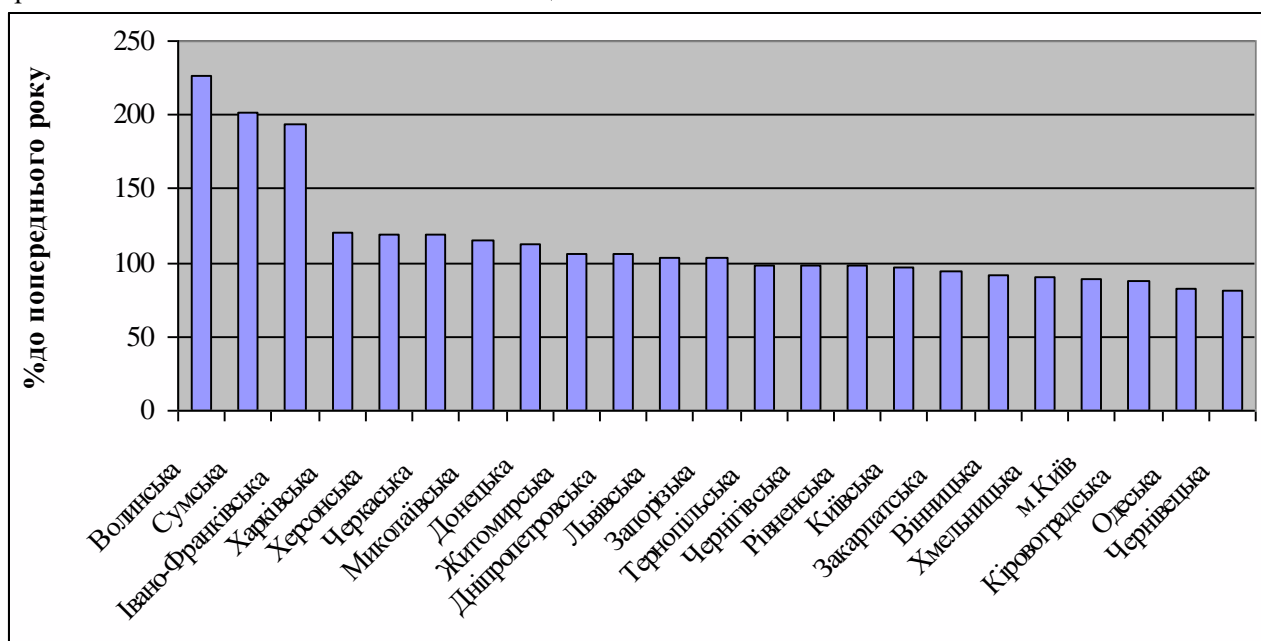

Рис. 9. Індекси промислової продукції у виробництво хімічних речовин і хімічної продукції за регіонами України в 2018р.

Джерело: побудовано за даними [6].

За 2010–2018рр. виробництво хімічних речовин та хімічної продукції посідає 6 сходинку за сумарною величиною капітальних вкладень серед інших галузей переробної промисловості України (рис. 10).

Локальні максимуми капітальних вливань в хімічну індустрію спостерігалися в 2013 та 2017 роках. За досліджуваний період найменше значення величини капітальних інвестицій в галузі було в 2015р. (рис. 11)

Кореляційний та регресійний аналіз динаміки капітальних вкладень в галузь та динаміки обсягів реалізації дасть можливість визначити як капітальні інвестиції впливають на результати діяльності галузі. Для того, щоб визначити міцність та напрямок зв'язку між капітальними інвестиціями та обсягом реалізації хімічної продукції, розрахуємо коефіцієнт кореляції (табл. 1).

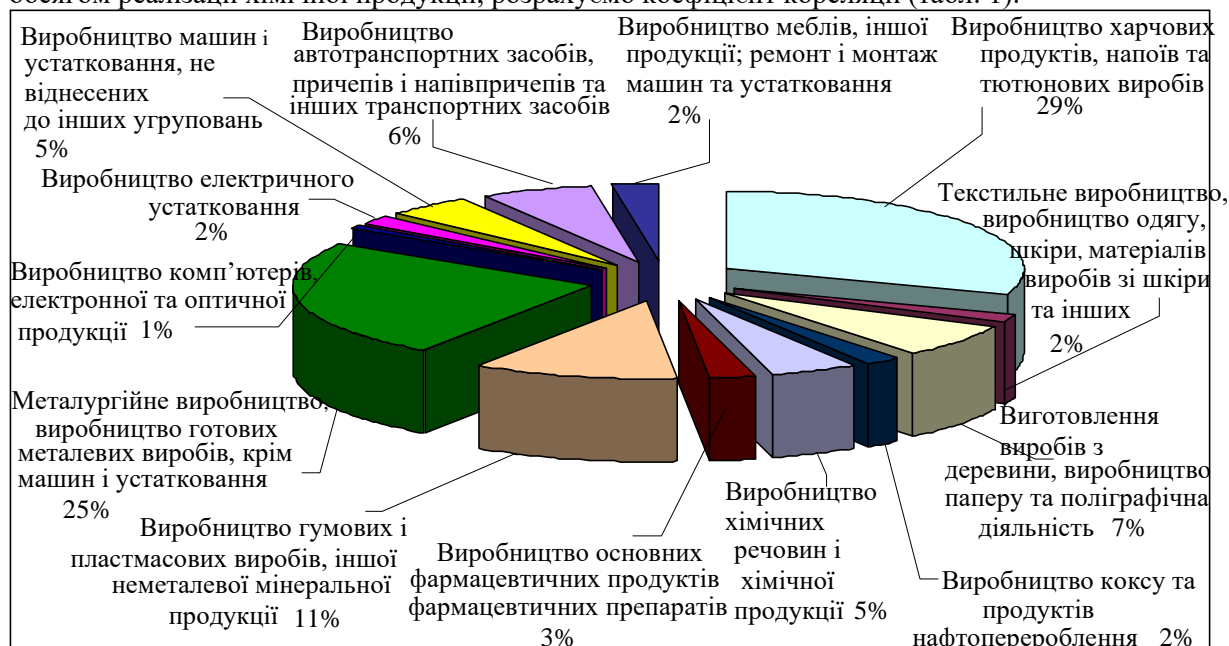

Рис. 10. Капітальні інвестиції в галузях переробної промисловості України за 2010–2018рр.
Джерело: побудовано за даними [8],[10]

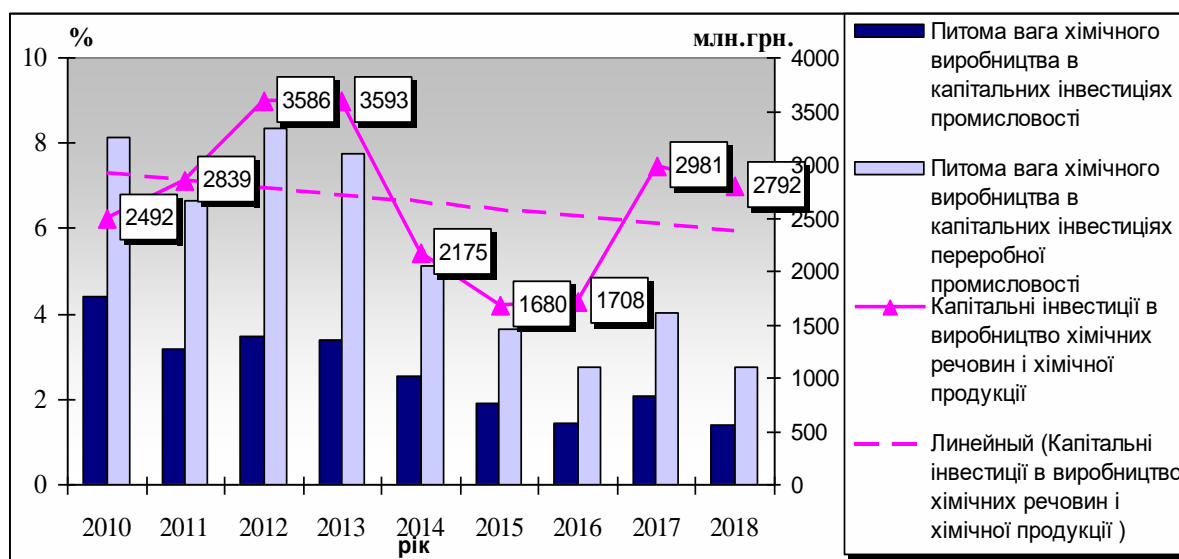

Рис. 11. Капітальні інвестиції в хімічній галузі та їх частка в сукупних інвестиціях в промисловості України за 2010–2018рр.

Джерело: побудовано за даними [8],[10]

Отримані від'ємні значення коефіцієнту кореляції показують, що між змінними (капітальними інвестиціями та обсягом реалізації) є слабкий негативний зв'язок. Автор свідомо не вказує, яка із змінних є незалежною, а яка залежною, оскільки обидва цих параметри пов'язані між собою обопільними зв'язками: логічно, що капітальні інвестиції покликані усучаснити матеріально-технічну базу підприємств, внаслідок чого ті зможуть виробляти і пропонувати на ринок більш якісну та різноманітну продукцію, що впливатиме на обсяг продажів; а виручка від реалізації за мінусом всіх відрахувань та сплати податків створюватиме прибуток, частина якого може бути спрямована на капітальні інвестиції в наступних періодах.

Таблиця 1

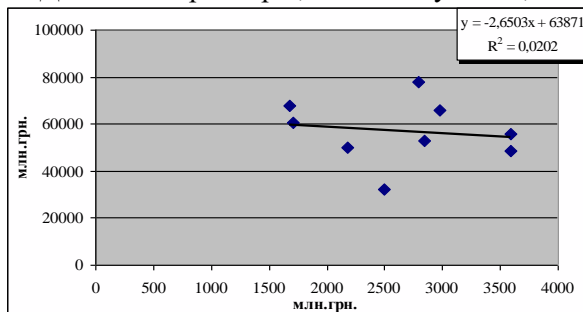
Вимірювання залежності між капітальними інвестиціями та обсягом реалізації в хімічній галузі [8], [10]

	Рік										Коефіцієнти кореляції з урахуванням часового лагу			
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	$\tau=0$	$\tau=1$	$\tau=2$	$\tau=3$	
Капітальні інвестиції в виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2492	2839	3586	3593	2175	1680	1708	2981	2792					
Обсяг реалізації у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції	32420,4	52674,3	55966,7	48508,1	49808,2	68010,1	60534,8	65767,6	77946,3	-0,14	-0,44	-0,51	-0,30	

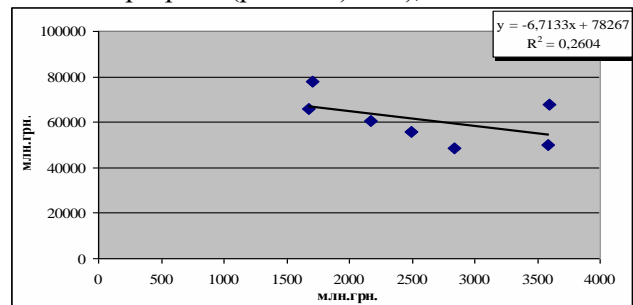
Від'ємне значення коефіцієнту кореляції означає, що у міру зростання капітальних інвестицій буде скорочуватись приріст обсягів реалізації, а у випадку зменшення капітальних інвестицій обсяги реалізації будуть збільшуватись. Надто слабка залежність між інвестиціями та обсягом реалізації може пояснюватися тим, що ефект від капітальних вкладень проявлятиметься не одночасно із вкладеннями, а із запізненням, тобто з певним часовим лагом. Розраховані значення коефіцієнтів кореляції між значеннями в ряду інвестицій та обсягами реалізації наступного року ($\tau=1$) показує втричі більш сильну обернену залежність між двома показниками. При зміщенні обсягів реалізації на 2 роки ($\tau=2$) від'ємна кореляція ще посилюється, а от при зміщенні на 3 роки ($\tau=3$) взаємозв'язок слабшає.

Неодмінно слід звернути увагу на те, що навіть із врахуванням часового лагу величина коефіцієнтів кореляції змінюється чисельно, але від'ємний напрямок взаємозв'язку залишається. Це свідчить або про неефективність використання інвестованих коштів, або про те, що на обсяг реалізації впливають негативні фактори більшої сили, які зводять нанівець позитивний вплив капітальних вкладень.

Для двох параметрів, що аналізуються, побудуємо лінію регресії (рис. 12а) та б)).

а) часовий лаг = 0

б) часовий лаг = 2

Рис. 12. Лінія регресії для визначення впливу зміни капітальних інвестицій на обсяги реалізації хімічної продукції в Україні

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними [8],[10]

Хаотичний розкид значень двох параметрів в одному році свідчить про те, що капітальні інвестиції не дають швидкого ефекту “рік-в-рік”. Із зміщенням обсягів реалізації, як залежного параметру, на один, два та три роки в усіх випадках отримуємо від’ємну лінійну швидкість лінії регресії, що підтверджує обернений взаємозв’язок між інвестиціями та реалізацією продукції. Величина достовірності апроксимації лінії регресії є найбільшою з дворічним часовим лагом, але все одно розсіювання значень параметрів свідчить про несистемність капітальних вкладень та надто низьку їх віддачу.

У 2018 році інноваційною діяльністю в хімічній галузі займалися 40 підприємств (що на 2 менше, ніж у 2017р. та на 4 менше, ніж у 2015р.), або 24,8% усіх підприємств (рис. 13).

В 2018р. за відносним значенням це – 6-е місце після фармацевтичного виробництва (58,3%), виробництва комп’ютерів (34%), виробництва автотранспортних засобів (30,2%), виробництва електричного устаткування (25,2%) та виробництва інших машин (22,6%).

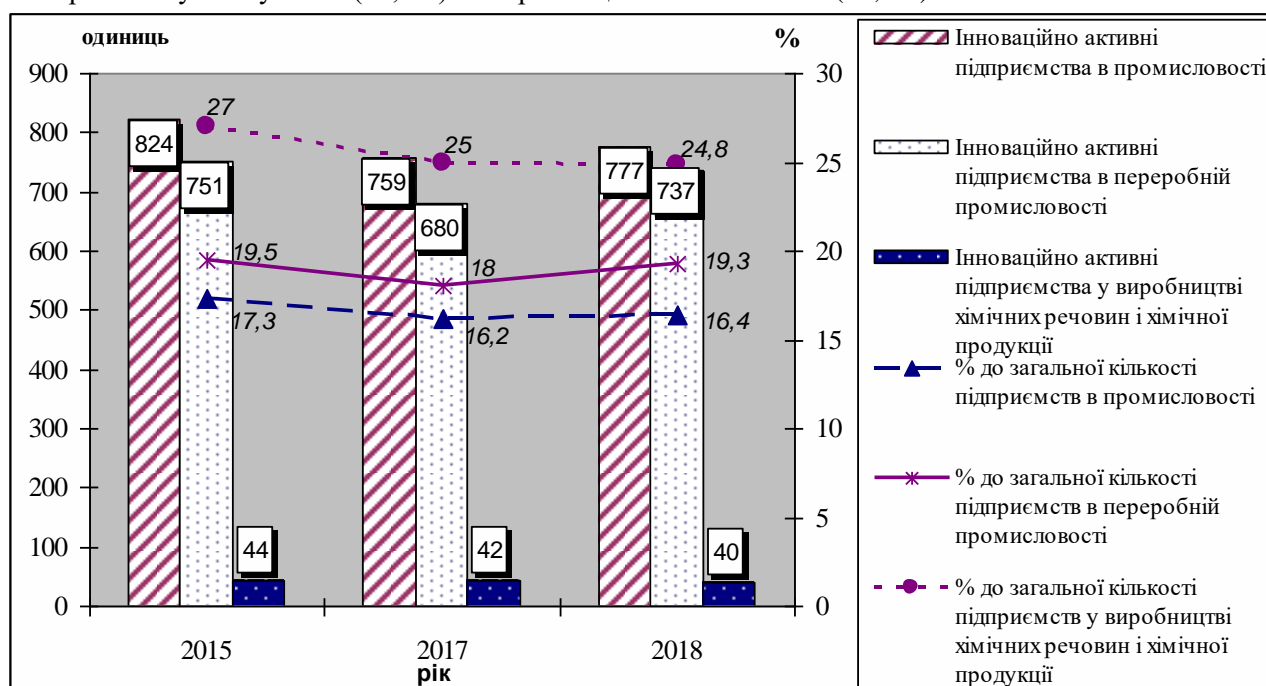

Рис. 13. Кількість інноваційно активних підприємств в промисловості та хімічному виробництві в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [9],[10]

Абсолютний та відносний показники інноваційно активних підприємств в хімічній промисловості мають тенденцію до зменшення, що є негативним чинником для розвитку, оскільки існуючий стан справ в традиційних галузях матеріального виробництва в Україні можливо суттєво змінити на краще тільки за рахунок системного та планомірного впровадження інновацій та виробництва інноваційних видів продукції.

Динаміка обсягу реалізації інноваційної продукції в хімічній галузі та його частки в загальному обсязі реалізації представлена на рис. 14.

Стрімке падіння обсягів реалізації інноваційної продукції у хімічному виробництві пояснюється невиправдано високим ризиком інноваційної діяльності для суб’єктів господарювання в кризових умовах держави, на території якої з весни 2014р. ведуться бойові дії.

Зменшення інноваційної активності проілюстровано також і скороченням випуску інноваційної продукції за двома основними типами новизни (рис. 15).

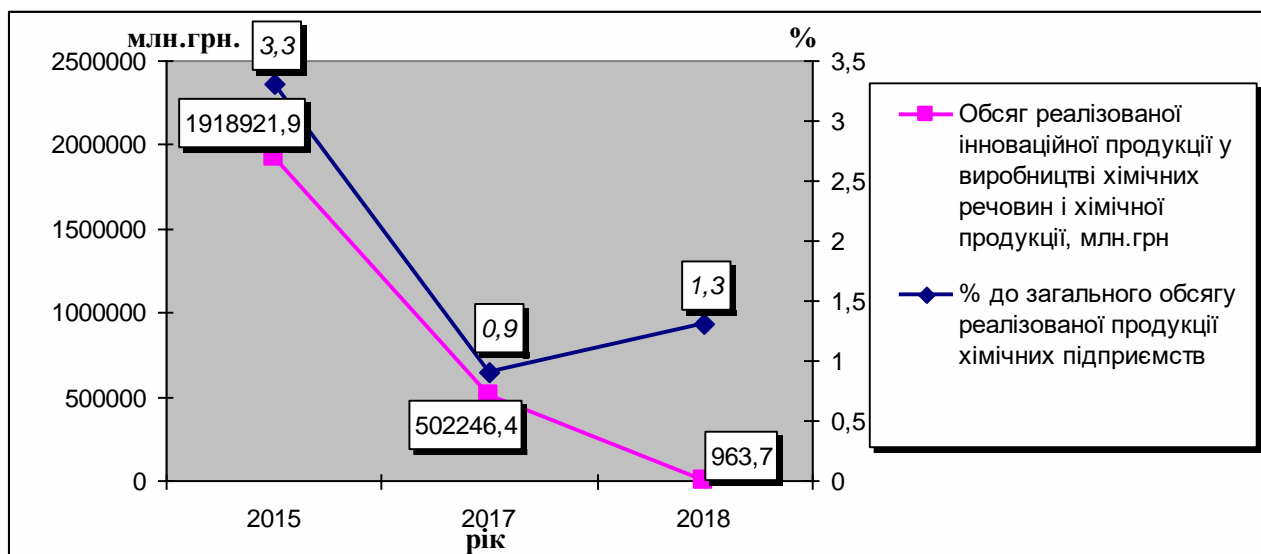

Рис. 14. Реалізація інноваційної продукції у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції в Україні

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними [3]

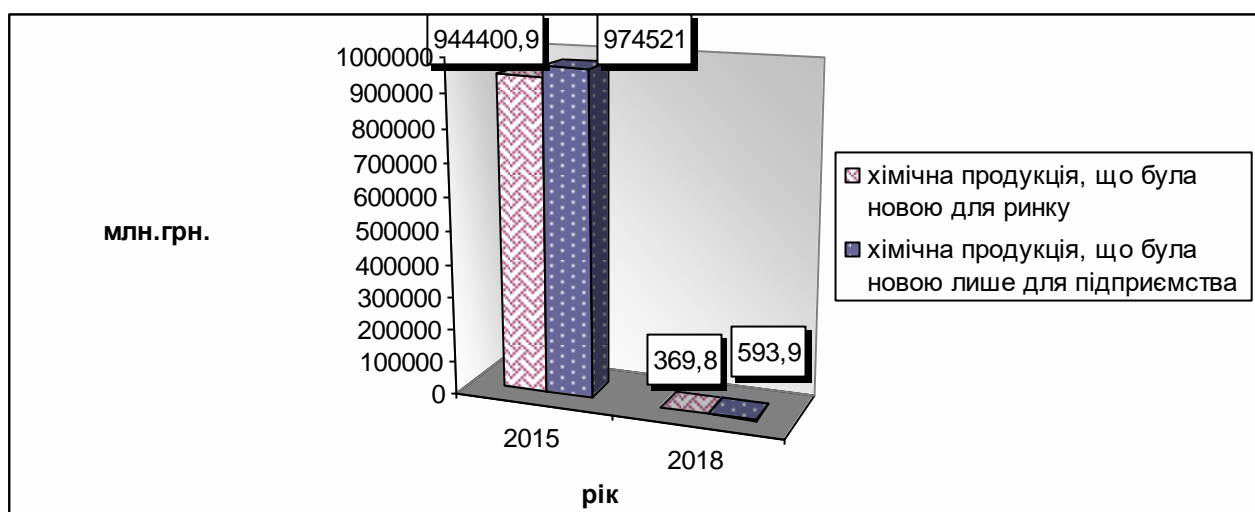

Рис. 15. Типи новизни інноваційної продукції в хімічній промисловості України

Джерело: побудовано автором за даними [3].

Інноваційну активність вітчизняних підприємств стримує брак вільних власних коштів (адже для недержавних підприємств це основне джерело фінансування інноваційних витрат), а дорожня кредитних ресурсів та непередбачуваність розвитку національної економіки не дають можливості підприємствам користуватися позиковими коштами.

Враховуючи зміну статистичної методики, яка робить некоректним порівняння даних до 2014 року включно, аналіз показників інноваційної діяльності в хімічній промисловості за 2015–2018рр. свідчить про суттєве скорочення інноваційної активності в галузі, що відбулось під впливом економічної кризи в Україні та втрати територіальної цілісності країни. В умовах кризи ризик виробництва та реалізації інноваційної продукції значно зростає, тому зрозуміло, що виробники зменшили обсяги виробництва та реалізації інновацій.

В час науково-технічного прогресу скорочення інноваційної активності в будь-якій галузі є перешкодою для її розвитку, оскільки саме інноваційна діяльність здатна забезпечити прорив, стрибок з рівня сучасного стану до більш високої сходинки розвитку. На тлі негативних змін

зростання відсотку інноваційної продукції в обсязі реалізації продукції хімічних підприємств в 2018р. в порівнянні з 2017р. залишає надію на покращення стану галузі. А для того, щоб розвиток промислового виробництва в країні відбувався системно та планомірно, потрібна політична воля вищих держслужбовців країни, виважена державна галузева політика та обґрунтоване використання важелів державного регулювання.

Висновки і пропозиції. З 2014р. п'ять років, що минули, були найважчими з початку 2000–х для всієї промисловості України і для хімічної індустрії зокрема. Економічна криза, що почалась в країні, обумовила тенденцію до погіршення основних показників діяльності суб'єктів господарювання, що суттєво відкинуло національних виробників у розвитку назад.

Головна проблема, що сьогодні гальмує розвиток промисловості України, – нестабільна загальна економічна та політична ситуація в країні, за якої господарська діяльність в будь-якій галузі національної економіки є високо-ризикованою та важко передбачуваною. озброєний конфлікт на Сході країни спричинив руйнування частини підприємств та коопераційних зв'язків між підприємствами; втрата Криму також негативно позначилась на діяльності вітчизняної промисловості, в т.ч. і хімічної галузі, що відбилось на ресурсному потенціалі хімічних виробництв в регіональному розрізі та створило регіональні диспропорції у розвитку хімічної промисловості.

Низький рівень платоспроможного попиту на внутрішньому ринку та жорстка конкуренція на світових ринках; трудова міграція, відтік висококваліфікованих кадрів через щорічне скорочення обсягів виробництва, низький рівень заробітної плати та наявності значної суми заборгованості по заробітній платі в галузі; висока ресурсо- та енергомісткість хімічного виробництва, (особливо багатотоннажного); стрімке падіння темпів розробки, освоєння і випуску нової продукції; брак власних коштів підприємств як основного джерела інвестиційних ресурсів для фінансування інноваційного розвитку; різні стандарти та екологічні характеристики вітчизняного та європейського ринків, – всі ці чинники створюють перешкоди для вітчизняних виробників хімічних речовин і хімічної продукції.

Перспективи розвитку хімічної галузі пов'язані з: впровадженням ресурсозберігаючих та безвідходних технологій; поліпшенням структури ресурсного потенціалу хімічних підприємств; підвищенням якості продукції, що випускається, і доведенням її до світових стандартів; підвищенням інноваційної активності та інвестиційної привабливості; політичною волею та державним стимулювання процесу технічного та технологічного оновлення виробничих фондів та інноваційної активності; сприянням держави (на рівні міжурядових контактів) у виході на нові ринки збуту; підйомом рівня автоматизації всіх стадій виробничого процесу та приведенням охорони праці й техніки безпеки для роботи персоналу у відповідність часу; реконструкцією ряду хімічних підприємств.

Джерела та література

1. Іщук С. О., Л. Созанський Л. Й., Коваль Л. П., Ляховська О. Виклики та перспективи розвитку хімічних виробництв у регіонах України: наукове видання НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього Національної академії наук України»; Львів, 2018. –91 с.
2. Зовнішня трудова міграція населення України. Звіт проекту «Обстеження трудової міграції в Україні». – Український центр соціальних реформ, Київ, 2009.
3. Наукова та інноваційна діяльність України за 2015 рік. Статистичний збірник. //Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 12.02.2020).
4. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010-2018 роках). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.02.2020).
5. Соціально-економічний розвиток України за січень 2019 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.02.2020).
6. Статистичний збірник "Регіони України" за 2019 рік. Частина II. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 09.02.2020).
7. Статистичний щорічник України за 2010 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 11.02.2020).
8. Статистичний щорічник України за 2014 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення: 11.02.2020).

9. Статистичний щорічник України за 2016 рік. URL:: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.(дата звернення: 11.02.2020).
10. Статистичний щорічник України за 2018 рік. URL:у: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.(дата звернення: 11.02.2020).

References

1. Ishchuk S.O., Sozanskyi L.Y., Koval L.P., Liakhovska O.V. (2018). Vykylyky ta perspektyvy rozvytku khimichnykh vyrobnystv u rehionakh Ukrainy: naukove vydannia [Challenges and prospects for the development of chemical production in the regions of Ukraine: scientific publication]. Lviv, Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine [in Ukrainian].
2. Zovnishnia trudova mihratsiia naseleння Ukrainy (2009) Zvit proektu «Obstezhennia trudovoi mihratsii v Ukraini». – Ukrainskyi tsentr sotsialnykh reform, Kyiv, [in Ukrainian].
3. Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy za 2015 rik. Statystychnyi zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.(accessed: 12. February.2020). [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Obsiah realizovanoi promyslovoi produktsii (tovariv, posluh) za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2018 rokakh). URL::<http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 11 February 2020).
5. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Ukrainy za sichen 2019 roku. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed: 11 February.2020.) [in Ukrainian].
6. Statystychnyi zbirnyk "Rehiony Ukrainy" za 2019 rik. Chastyna II. URL:: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.(accessed: 09 February 2020). [in Ukrainian].
7. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (2010). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed: 11 February 2020). [in Ukrainian].
8. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (2014). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed: 11 February 2020). [in Ukrainian].
9. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (2016). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed: 11 February 2020). [in Ukrainian].
10. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy (2018). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (accessed: 11 February 2020). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

УДК 331.5

Чорна Неля,
доктор економічних наук, професор,
Тернопільський національний економічний університет,
кафедра обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу,
м. Тернопіль, ORCID ID 0000-0001-9719-6043,
e-mail: neolla@ukr.net

Чорний Роман,
доктор економічних наук, професор,
Тернопільський національний економічний університет,
Нововолинський навчально-науковий інститут економіки і менеджменту, директор,
м. Нововолинськ; ORCID ID 0000-0001-8614-9495
e-mail: roman.nv79@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-64-73>

РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

У статті розкрито сутність ринку праці та його основних функцій. Досліджено сучасний стан ринку праці України, виявлено основні проблеми та запропоновано шляхи їх вирішення. Узагальнено причини недосконалої взаємодії ринків праці та освіти, визначено напрямки подолання освітньо-кваліфікаційних дисбалансів. Ідентифіковано ймовірні вигоди та ризики від впливу глобалізації, економіки знань, розвитку інформаційного суспільства на рівень зайнятості населення та безробіття. Обґрунтовано необхідність державного регулювання ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, ринок освіти, зайнятість, безробіття, попит, пропозиція, робоча сила, державне регулювання

Чорна Неля,
доктор экономических наук, профессор,
Тернопольский национальный экономический университет,
кафедра учета и экономико-правового обеспечения агропромышленного бизнеса,
г. Тернополь

Чорний Роман,
доктор экономических наук, профессор,
Тернопольский национальный экономический университет,
Нововолинский учебно-научный институт экономики и менеджмента
г. Нововолинск

РЫНОК ТРУДА УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ

В статье раскрыта сущность рынка труда и его основных функций. Исследовано современное состояние рынка труда Украины, выявлены основные проблемы и предложены пути их решения. Обобщены причины несовершенного взаимодействия рынков труда и образования, определены направления преодоления образовательно-квалификационных дисбалансов. Идентифицированы вероятные выгоды и риски от воздействия глобализации, экономики знаний, развития информационного общества на уровень занятости населения и безработицы. Обоснована необходимость государственного регулирования рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, рынок образования, занятость, безработица, спрос, предложение, рабочая сила, государственное регулирование.

Chorna Nelia,
Doctor of Economics, Professor,
Ternopil National Economic University,
Department of accountanceand economical-law agricultural business provision,
Ternopil

Chorni Roman,
Doctor of Economics, Professor,
Ternopil National Economic University,
Novovolynsk Educational-Scientific Institute of Economics and Management,
Novovolynsk

THE LABOUR MARKET IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES

The effective functioning of the labour market in Ukraine depends, first of all, on the social and economic situation in the country, structural changes in the world and national economies are influencing. Globalization, increased competition, development of knowledge economy and information technologies, restructuring of the economy, accelerated economic growth, scientific and technological progress, informatization of society and state regulation have significant impact on the labour market. Long-term imperfection in the interaction between the labour market and the educational market has had a negative effect on both of them, causing the discrepancy between qualification standards and the requirements of the national economy, worsening the quality of staff training and aggravating the disbalance between labour supply and labour demand. This led to a decrease in labour productivity and competitiveness of domestic enterprises, the existence of part-time and unreported employment, the increase of structural and technological unemployment and the inability to provide innovative economic development. Structural changes in the world and national economies influence the formation of aggregate demand in the labour market for qualified specialists who have high level of intellectual potential and will be able to combine several professions. To overcome educational and qualification disbalance between the educational and labour markets, it is necessary to update educational standards and curricula, to apply new teaching methods and training techniques, to improve the mechanism of interaction between both markets. The employees who have unique competencies and are capable of creating innovative technologies and solutions will be in advantageous positions. Scientific and technological progress causes mass automation, robotization, computerization, digitization and, consequently, changes the employment structure significantly, thus posing serious challenges for the labour and educational markets. In a competitive environment, higher and vocational education should be flexible and focus on the future needs of the economy. State regulation of the labour market is an important area of development of the national economy and a necessary process, since it directly affects the expansion of employment opportunities, improving the welfare and living standards of the population. In the market economy environment the labour market should: provide the working population with the income which meets their social and economic needs; reduce social inequality in society and ensure social and economic stability; make the most of the country's labour potential.

Keywords: labour market, educational market, employment, unemployment, demand, supply, labour, state regulation.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного розвитку України все більшої актуальності набувають проблеми зайнятості населення, запобігання масового безробіття та ефективного функціонування ринку праці. Це, в першу чергу, залежить від соціально-економічного стану в країні, структурних змін та інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств. Окрім того, відносини, що виникають на ринку праці, потребують особливої уваги з боку держави. Тому дослідження процесів, що відбуваються на ринку праці України, напрямів його ефективного функціонування в умовах глобалізації та розвитку інформаційного суспільства, є досить актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику функціонування ринку праці України досліджували такі вчені, як: О. Брінцева [1], О. Грішнова [3], Л. Ільч [7], Е. Лібанова [11, 12], А. Колот [2, 8], Б. Косович [10] та ін. В науковій літературі мають місце дискусійні питання щодо перспектив розвитку національного ринку праці. Сьогодні відкритим залишається питання дослідження даного ринку в умовах глобалізації, економіки знань та нових викликів інформаційного суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ринку праці України в сучасних умовах, причин негативного впливу на ефективність його функціонування та пошук шляхів стабілізації вітчизняного ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок праці – це система суспільних відносин, пов'язаних з купівлею і продажем трудових послуг працівників. У класичному розумінні ринок праці – це сфера формування попиту і пропозиції на робочу силу. Він охоплює всі категорії працездатного

населення, яке готове працювати за наймом або в режимі самозайнятості. Ринок праці є механізмом розподілу трудових ресурсів за галузями народного господарства з урахуванням професійної підготовки та кваліфікації працівників.

Основними функціями сучасного ринку праці є такі:

- суспільного поділу праці – розмежування роботодавців і найманих працівників за професіями, спеціальностями, галузями, регіонами;
- інформаційна – надання інформації щодо умов найму, рівня заробітної плати, вимог до якості робочої сили;
- посередницька – встановлює зв'язок між роботодавцями та найманими працівниками для задоволення взаємних інтересів та потреб щодо вигідних умов купівлі-продажу товару «робоча сила»;
- ціноутворююча – встановлює рівновагу між попитом і пропозицією робочої сили; під впливом дії закону вартості відбувається визначення витрат праці на відтворення робочої сили;
- регулююча – впливає на формування пропорцій суспільного виробництва, розвиток регіонів, сприяючи переміщенню робочої сили з одних регіонів в інші;
- стимулююча – ринок вимагає якісної робочої сили, стимулюючи найманих працівників поліпшувати свій професійний рівень знань та вмінь, кваліфікованість, компетентність.

В умовах ринкової економіки на ринку праці повинно мати місце:

- забезпечення працюючого населення доходами, що дає можливість задовольняти їх соціально-економічні потреби;
- зменшення соціальної нерівності в суспільстві та забезпечення соціально-економічної стабільності;
- максимально ефективне використання трудового потенціалу країни.

Суттєвий вплив на розвиток національного та світового ринків праці мають: глобалізація; посилення конкуренції; розвиток економіки знань та інформаційних технологій; структурна перебудова економіки; прискорене економічне зростання; науково-технічний прогрес; інформатизація суспільства; державне регулювання.

Сучасний ринок праці України характеризується дисбалансом між попитом та пропозицією робочої сили, який відображається у професійно-кваліфікаційній невідповідності. Це призводить до підвищення структурного безробіття, що негативно впливає на ефективність функціонування економіки, зниження виробництва товарів та послуг, скорочення ВВП. Для нашої держави також актуальними є внутрішні чинники соціально-економічної нестабільності, пов'язані зі зниженням рівня життя та зайнятості, територіальними диспропорціями між попитом та пропозицією на ринку праці, загостренням ситуації на локальних ринках праці.

Конвенція Міжнародної організації праці про основні цілі та норми соціальної політики № 117 проголошує, що будь-яка політика має спрямовуватися насамперед на досягнення добробуту й розвитку населення (ст. 1). Підвищення життєвого рівня населення розглядається як основна мета планування економічного розвитку (ст.2), стрижневим елементом якого є забезпечення повної та продуктивної зайнятості [9].

На жаль, з часу незалежності України національна економіка не розвивалася на основі інноваційних технологій та економіки знань, що вплинуло на розвиток неефективних виробництв і, відповідно, малопродуктивних робочих місць. Нормативно-правові та інституційні обмеження в соціально-трудої сфері не сприяють забезпеченню гнучкості робочого часу та поширенню нестандартних форм зайнятості в офіційній економіці.

Відбуваються багатовекторні й широкомасштабні зміни на ринку праці, які, однак, далеко не завжди відповідають інтересам найманих працівників. Так, набуває небачених раніше масштабів застосування нестандартних форм зайнятості та режимів робочого часу й атипових трудових договорів. Поширення зазначених форм зайнятості та трудових договорів чимраз частіше стає наслідком як реальних змін у структурі виробництва й організаційно-економічних особливостях його функціонування, так і послаблення співвідношення сил роботодавців і найманих працівників унаслідок слабкості (неадекватності) національного законодавства у сфері праці та зниження ролі соціального діалогу. Трудове законодавство має тенденцію до лібералізації, а колективно-договірне регулювання не охоплює всього різноманіття форм зайнятості, які є реальністю сьогодення [8, с. 12].

Кількість зайнятого населення у віці 15 - 70 років за січень-вересень 2019 р. становила 16 628 тис осіб, а рівень зайнятості – 58,3%. За досліджуваний період безробітне населення склало 1 462 тис осіб, рівень безробіття – 8,1%. Насправді рівень безробіття занижений через міграцію працездатного населення за кордон.

Державна служба зайнятості в Україні повідомила про 59 018 вакансій станом на 1 січня 2020 року, що на 1% більше, ніж на відповідну дату 2019 року. В цілому за 2019 рік було 1 153 326 вакансій. За видами економічної діяльності найбільше вакансій пропонувалося: на підприємствах переробної промисловості – 17,9%, в оптовій та роздрібній торгівлі – 15,7%, у сільському, лісовому та рибному господарстві – 14%.

Найбільший попит на вітчизняному ринку праці спостерігається на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування, представників найпростіших професій, працівників сфери торгівлі та послуг, кваліфікованих робітників з інструментом (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість вакансій за професійними групами, зареєстрованих в державній службі зайнятості

	2018 р.	2019 р.	Темпи зростання (зниження)	Станом на 01.01. 2019 р.	Станом на 01.01. 2020 р.	Темпи зростання (зниження)
Усього	1 114 045	1 153 326	103,5	58 441	59 018	101,0
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	68 689	68 926	100,3	3 385	3 296	97,4
Професіонали	97 659	103 365	105,8	6 215	7 243	116,5
Фахівці	107 322	115 318	107,5	6 208	6 401	103,1
Технічні службовці	46 835	51 497	110,0	2 161	2 533	117,2
Працівники сфери торгівлі та послуг	172 561	175 488	101,7	8 820	8 547	96,9
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	32 979	33 071	100,3	576	631	109,5
Кваліфіковані робітники з інструментом	165 635	169 220	102,2	13 851	13 584	98,1
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	244 087	250 203	102,5	9 781	9 548	97,6
Найпростіші професії	178 278	186 238	104,5	7 444	7 235	97,2

Джерело: [4].

За даними Державної служби зайнятості найбільший попит роботодавців на кваліфікованих робітників – це водії, швачки, оператори та машиністи котельної, слюсарі, електромонтери, електрогазозварники, токарі, трактористи, монтери колії, оператори заправочних станцій, робітники з комплексного обслуговування будинків, малярі, муляри та столяри.

Затребуваними на ринку праці України є також працівники сфери послуг: продавці, кухарі, пекарі, охоронники, офіціанти, помічники вихователя, молодші медичні сестри, бармени, перукарі, соціальні робітники, кондуктори громадського транспорту, пожежники-рятувальники тощо. Має

місце високий попит на професіоналів та фахівців з досвідом роботи – бухгалтерів, вихователів, вчителів, лікарів, інженерів різних галузей, фармацевтів, провізорів. Серед найпростіших професій найбільш затребувані підсобні робітники, прибиральники, вантажники, двірники, опалювачі, укладальники-пакувальники, комірники, кухонні робітники та сторожі.

Результати спеціальних досліджень, численні публікації з питань ринку праці та зайнятості переконують у тому, що застосування нестандартних форм зайнятості все більше і більше має не добровільний, а вимушений характер. Останнє пов'язано з дефіцитом гідних робочих місць і відсутністю можливості працювати на умовах стандартного трудового договору (не обмеженого певним періодом і повну норму робочого часу) [2].

В Україні разом з надлишковою пропозицією робочої сили має місце незадоволений попит на вакантні робочі місця. Це зумовлено насамперед невідповідністю між професіями та рівнем кваліфікації працівників, які мають бажання працювати, та вимогами, які до них пред'являються. Дефіцит кваліфікованих кадрів за професіями призводить до зниження продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, неможливості забезпечення інноваційного розвитку економіки.

В цілому ж за 2019 рік офіційного безробітного населення зменшилося на 39 818 осіб порівняно з 2018 роком з 1064244 до 1024426 тис осіб. Станом на 1 січня 2020 року кількість зареєстрованих безробітних в нашій країні становила 338 163 осіб, з них 44% мають вищу освіту, 37% – професійно-технічну, 19% – загальну середню.

На 1 січня 2020 року на одну вакансію в середньому по Україні претендувало 6 безробітних. Найбільше претендентів на одне вільне робоче місце спостерігалось в сільському, лісовому та рибному господарствах (43 особи, що пов'язано з сезонністю робіт), у фінансовій та страховій діяльності – 14 осіб.

За видами економічної діяльності серед безробітних, які мали професійний досвід, 20,7% раніше працювали у сільському господарстві; 16,2% – в оптовій та роздрібній торгівлі; 14,9% – у державному управлінні й соціальному страхуванні; 14,5% – у переробній промисловості (рис. 1).

За професійними групами, серед зареєстрованих безробітних переважають робітники з обслуговування, експлуатації устаткування; працівники сфери торгівлі та послуг; законодавці, вищі державні службовці, керівники; представники найпростіших професій (рис. 2).

Рис 1. Структура зареєстрованих безробітних за видами економічної діяльності за січень-жовтень 2019 р, %

Джерело: [4].

Рис 2. Структура зареєстрованих безробітних за професійними групами на січень-жовтень 2019, %

Джерело: [4].

Даній ситуації послужив зтяжний характер кризи, в якій перебуває українська економіка, що спричинив істотне зменшення обсягів ВВП, а це в свою чергу призвело до значного скорочення кількості робочих місць. Доцільним вважається створення умов для відтворення трудового потенціалу країни, що можливо тільки при досягненні макроекономічної стабілізації, модернізації національної економіки, збереженні існуючих та створенні нових ефективних робочих місць, забезпеченні дієвої державної підтримки конкурентоспроможних вітчизняних виробництв [10, с.379].

Невисока заробітна плата, неможливість утримати сім'ю, забезпечити належне сьогоднішнє та майбутнє своїх дітей змушує одного чи обох батьків виїжджати за кордон з метою отримання більш високооплачуваної роботи. Негативними наслідками зовнішньої трудової міграції є, в першу чергу, родинні та соціальні проблеми, які виникають через відсутність повноцінних сімей. Держава, в результаті подібних масових виїздів, втрачає і кваліфіковані кадри, і робочу силу. Оскільки вітчизняний ринок праці конкурує з європейським, де аналогічні посади оплачуються значно вище, то проблема нестачі кваліфікованої робочої сили в Україні може ще більше загостритись.

В іншому випадку відбувається недовикористання та знецінення наявного освітньо-кваліфікаційного потенціалу на внутрішньому ринку праці, а також до його вимивання за межі України. Виникає феномен «надлишкової освіти», коли працівники з високою формальною підготовкою виконують низько кваліфіковані роботи, що свідчить або про низьку якість освіти, або про нерациональне використання праці. Незатребувані на вітчизняному ринку праці фахівці заповнюють вакансії, запропоновані іноземними державами. Як наслідок, Україна стає постачальником людських ресурсів: фізично – некваліфікована (до якої часто залучені кваліфіковані фахівці) чи надкваліфікована (в наукових центрах) праця у країнах Європи та світу. Відбувається вимивання кваліфікованих кадрів, які не можуть реалізуватися на внутрішньому ринку праці (через відсутність попиту й наднизьку вартість праці); економічно – аутсорсінг та аутстафінг, коли працівники України працюють на збільшення ВВП країн Європи та світу [10, с.379 - 380].

Слід відзначити, що після російської збройної агресії проти нашої держави відбулось зменшення трудової міграції українців до Росії та зростання кількості трудових мігрантів до країн-членів Європейського Союзу. Найбільшими реципієнтами української робочої сили є Польща, Італія, Португалія та Іспанія.

Асиметрії на ринку праці пов'язані передусім з невідповідністю між чисельністю людей, які мають вищу освіту, та обсягами робіт, для виконання яких вона реально потрібна. Тому багатьом працівникам радять «забути все, чому їх вчили в університеті» й здобувати досить примітивні практичні навички, які необхідні для успішного виконання трудових функцій. Це призводить до фіктивізації сформованого в освітній сфері людського капіталу, його різноманітних деформацій, зниження цінності вищої освіти. За умови інноваційного розвитку національної економіки, створення нових робочих місць для висококваліфікованих працівників ця проблема була б менш гострою, адже попит ринку праці дедалі більшою мірою відповідав би зростаючому трудовому потенціалу суспільства. Однак наявна кон'юнктура вітчизняного ринку праці призводить до фіктивізації людського капіталу великої частини працівників з вищою освітою, посилення міграційних настроїв та збільшення відпливу висококваліфікованих працівників за кордон [1, с. 24].

Тривала недосконалість взаємодії суб'єктів ринків праці та освіти негативно позначилася на обох ринках, зумовлюючи невідповідність професійно-кваліфікаційних стандартів вимогам національної економіки, погіршуючи якість підготовки кадрів та загострюючи дисбаланс вакансій за професіями. Це призвело до зниження продуктивності праці, існування неповної та неформальної зайнятості, зростання структурного та технологічного безробіття. Окрім того, при вступі в навчальні заклади абітурієнти, в основному, не думають про перспективи працевлаштування за обраною спеціальністю. А тому багатьом випускникам важко знайти роботу через відсутність потрібних вакансій чи низьку оплату праці.

Структурні зміни світової та національної економіки мають вплив на формування сукупного попиту на ринку праці на кваліфікованих кадрів, які володіють високим рівнем інтелектуального потенціалу і зможуть поєднати декілька професій. В умовах конкуренції вища та професійна освіта повинні бути гнучкими і орієнтуватися на перспективні потреби економіки.

Таким чином, метою взаємодії суб'єктів ринків праці та освіти є максимальне задоволення потреб всіх зацікавлених сторін, що з одного боку дозволяє збалансувати попит та пропозицію на кваліфіковану робочу силу, досягти вищої якості освіти (покращення її змісту та удосконалення форми), а з іншого – задовольнити всіх стейкхолдерів у відповідних освітніх продуктах та послугах [7, с.72].

В останні роки студенти денної форми навчання поєднують здобуття освіти разом з роботою, тобто працюють неофіційно або з неповною зайнятістю. Така молодь найчастіше орієнтуються на рівень заробітної плати та гнучкий графік роботи, а не на спеціальність. Це негативно впливає на якість отриманих знань та здобутий кваліфікаційний рівень.

Дуже багато молоді України обирає зарубіжні країни для отримання освіти. Серед найбільш бажаних для навчання країн є Польща, Німеччина, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австрія, Франція та Угорщина. Більшість студентів здобуває вищу освіту саме для кращого працевлаштування.

Зростання попиту вітчизняних абітурієнтів на освіту за кордоном викликане переважно бажанням емігрувати в більш розвинені країни на тлі незадоволення перебігом реформ та процвітаням корупції в Україні. На тлі посилення міграційних настроїв зростає конкурентоспроможність освітніх послуг закордонних ВНЗ, навчання у яких розглядається українськими студентами як можливість працевлаштування в зарубіжних країнах, отримання більш конкурентоспроможного диплому на світовому ринку праці [3, с. 40 - 41].

Кампанія CEDOS провела опитування, щоб з'ясувати, чому українські студенти обрали навчання саме в польському університеті. Найбільша кількість студентів обрали такі відповіді: низька вартість життя – 39% респондентів; можливість навчатися зі знижкою – 29%; нижчі вимоги для вступу, ніж в інших країнах – 28%. Студенти також відзначили перспективу знайти хорошу роботу за спеціальністю в Польщі, якість освіти в обраному університеті та якість освіти на обраній навчальній програмі (22% обрали кожен із цих варіантів). По 12% обрали перспективи знаходження роботи в Польщі (не обов'язково за спеціальністю), хороші умови життя та прості умови для отримання дозволу на тривале перебування в країні.

В сьогоденних умовах ринку праці важливого значення набувають інформація, наука, знання, які стають головними рушійними силами розвитку. А перехід до розбудови інформаційної економіки докорінно змінює роль людини в суспільно-економічній системі, перетворюючи її не тільки в

головний суб'єкт економіки, а й у визначальний критерій та мету розвитку, що тим самим формує інтелектуальний ринок праці [10, с. 380].

Науково-технічний прогрес призводить до масової автоматизації, роботизації, комп'ютеризації, цифровізації і, відповідно, до суттєвих змін у структурі зайнятості, які створюють серйозні виклики для ринків праці та освіти. Варто зазначити, що перед вітчизняними навчальними закладами усіх рівнів акредитації стоять першочергові завдання у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці. Позитивним є те, що в Україні в останні роки запроваджується дуальна форма навчання, яка передбачає поєднання навчання студента в аудиторії та отримання практичних навиків у підприємствах, установах, організаціях, тобто майбутніх робочих місцях.

Вища та професійна освіта в сучасних умовах повинна бути гнучкою і орієнтуватися на перспективні зміни потреб національної економіки. В іншому випадку постійно зростатиме невідповідність між попитом і пропозицією кваліфікованих кадрів. Для подолання освітньо-кваліфікаційних дисбалансів на ринках освіти і праці потрібно оновити зміст освітніх стандартів та навчальних програм, застосовувати нові методики викладання дисциплін та технології навчання, удосконалити механізм взаємодії обох ринків. Адже перевагу отримуватимуть найбільш креативні працівники, які є носіями унікальних компетенцій, здатними створювати інноваційні технології і рішення.

Радикальні зміни в інституті зайнятості – це об'єктивна відповідь економічної системи та її соціально-трудового складника на виклики динамічних змін – технологічних, організаційних, мотиваційних, демоекономічних, споживчих тощо. Водночас це є свідченням розвитку відносин постіндустріальної економіки (економіки знань) у функціонуванні сучасного ринку праці. Нова ієрархія факторів економічного розвитку, інтенсивне впровадження нових прогресивних технологій, передусім інформаційно-комунікаційних, дедалі більше зумовлюють як трансформацію форм зайнятості, так і зростання вимог до суб'єктів трудової діяльності. Посилення ролі творчої людини у виробництві сприяє нарощенню попиту на інтелектуальну, креативну працю, на висококваліфікованих працівників зі схильністю до постійного навчання, засвоєння та інтерпретації нового. Людський капітал стає провідним фактором економічного розвитку, найефективнішим економічним ресурсом [8, с. 13].

Комп'ютеризація й Інтернет створили нові сфери праці: розроблення програмного забезпечення, створення веб-сайтів, різноманітні надомні он-лайніві інформаційні та консультаційні послуги (останні зазвичай погано оплачуються). Навіть якщо ІТ створюють нові види діяльності, вони не гарантують оплачуваних вакансій у кількості, рівній тій, яка була ними знищена [6, с. 66].

Діджиталізація – це глобальна тенденція, яка зачіпає всі галузі економіки. Вона впливає на: створення нових і втрату старих робочих місць; зростання попиту на професії майбутнього; підвищення ризиків безробіття і соціальної напруги; відповідну реакцію системи освіти. Тому державі потрібно реформувати політику зайнятості з метою захисту населення від масового звільнення, здійснювати підтримку безробітних внаслідок інноваційного розвитку та цифровізації економіки. Для покращення ситуації на ринку праці держава повинна сприяти створенню нових робочих місць в інноваційних і високотехнологічних секторах економіки, що в кінцевому вплине на підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни.

Глобалізаційні процеси, посилення конкуренції, розвиток економіки знань та інформаційних технологій потребують оновлення системи регулювання ринку праці. Найбільш перспективними інструментами є ті, які враховують об'єктивний вплив глобальних трендів і спрямовані на активізацію інноваційної зайнятості, підприємницької активності населення, забезпечення збалансованості ринку освітніх послуг та ринку праці. Регулювання ринку праці є важливим напрямом розвитку національної економіки та об'єктивно необхідним процесом, оскільки безпосередньо впливає на розширення зайнятості, підвищення добробуту та якості життя населення. В процесі регулювання ринку праці держава повинна створити відповідні умови для формування людського капіталу на всіх його стадіях: відтворення, становлення, розвитку, виходу з ринку праці.

Податкова політика нашої держави призводить, на жаль, до функціонування неформальної зайнятості, що впливає на недоотримання доходів державного та місцевого бюджетів, а також на неможливість найманими працівниками отримувати у непередбачених випадках соціальні виплати,

пенсії в майбутньому. Для дотримання соціальної справедливості та рівних можливостей доступу до робочих місць ринок праці повинен регулюватися державою, яка має створити економічні умови для забезпечення кожного члена суспільства власного добробуту; гідного рівня життя людей, що стали соціально вразливими з об'єктивних причин.

На сьогоднішній день Україна все ще перебуває на етапі нестабільної моделі суспільного устрою та розподілу соціальної відповідальності. Функціонування соціальної політики відбувається у складних соціально-демографічних, економічних, політичних умовах. Попри декларовані соціальні зобов'язання держави, їх обсяг доводиться постійно скорочувати, а відповідальність перерозподіляти на інші рівні – місцевий, корпоративний та дедалі частіше – на рівень індивіду. Погано працюють соціальні ліфти: багато громадян не можуть у повній мірі реалізувати свої професійні знання, знайти гідну роботу. Недостатньо реалізується потенціал людей, які мають менші, ніж інші, здібності або обмежені фізичні можливості працювати, кому важко долучитись до стандартних умов праці та трудових відносин. У суспільстві існує надмірна нерівність у доходах і у доступі до ресурсів та суспільних благ. Певний ступінь диференціації є природнім для зрілої ринкової економіки, проте надмірний розрив сприймається як несправедливість і слугує джерелом соціальної напруженості [12, с. 70].

Регулювання ринку праці здійснюється через пряме державне втручання (державні програми зайнятості, державне замовлення на підготовку кадрів, пільгове оподаткування та кредитування) і опосередковане ринком (коригуючий вплив на структурні пропозиції національної економіки та розподіл робочої сили). Державна політика зайнятості повинна створити умови для підвищення економічної активності населення, забезпечувати ефективну зайнятість та соціальний захист від безробіття.

Позитивним для вітчизняного ринку праці має стати Програма «Доступні кредити 5-7-9%», презентована Кабінетом міністрів України 3 лютого 2020 року. Вона забезпечить умови для розширення власного мікро- та малого бізнесу під низькі відсотки – 5, 7 або 9%. В 2020 році Уряд виділив на дану програму 2 млрд грн, якими держава компенсує підприємцям частину кредитного навантаження. Це приблизно 50 тисяч доступних кредитів, з допомогою яких буде можливо створити до 90 тисяч нових робочих місць і залучити близько 2 млрд грн внутрішніх інвестицій. Більшу компенсацію відсотка за кредитом отримають ті представники малого бізнесу, які створять більше робочих місць.

Висновки та пропозиції. В умовах глобалізації та розвитку постіндустріальної економіки ринок праці України стикається з багатьма сучасними викликами. Без належного рівня соціально-економічного розвитку нашої країни, вирішення воєнного конфлікту з Росією та оптимального державного регулювання даний ринок не зможе функціонувати ефективно. Таким чином, пріоритетні напрямки реформування українського ринку праці полягають у наступному: тісна взаємодія ринків праці та освіти; підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили; стимулювання створення нових робочих місць; посилення мотивації до легальної зайнятості; сприяння розвитку підприємництва та самостійної зайнятості; вдосконалення системи оплати праці; соціальна підтримка вразливих верств населення. Важливою умовою підвищення ефективності функціонування ринку праці в сучасних умовах повинні бути інновації в усіх галузях та сферах національної економіки. Адже тільки висококваліфікований кадровий потенціал, гнучкий до реалій сьогодення та нових світових викликів, зможе забезпечити економічне процвітання нашої держави.

Джерела та література

1. Бринцева Е. Г. Человеческий капитал в сфере науки и образования: тенденции фиктивизации. *Człowiek – Społeczeństwo – Gospodarka*. Tom 5: Problemy zatrudnienia w organizacjach. Uniwersytet Zielonogórski. 2017. P. 15 – 26.
2. Гідна праця: імперативи, українські реалії, механізми забезпечення: монографія / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; [А. М. Колот, В. М. Данюк, О. О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. А. М. Колота. Київ: КНЕУ, 2017. 504 с.
3. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34 – 42.
4. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/>

5. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua
6. Есть ли будущее у капитализма? Сб. статей И. Валлерстайна, Р. Коллинза, М. Манна, Г. Дерлугьяна, К. Калхуна / пер. с англ. под ред. Г. Дерлугьяна. М.: Издво Ин-та Гайдара, 2015. 320 с.
7. Ільїч Л. М. Взаємодія ринків праці та освіти: сутність, характерні риси та модель функціонування. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 69 – 74.
8. Колот А. М., Герасименко О. О. Новітні глобальні тенденції у сфері зайнятості і доходів та їх вплив на соціальну нерівність. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2018. № 1. С. 6 – 33.
9. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/993_016
10. Косович Б., Дмитрук В. Ринок праці в умовах глобалізації. *Львівський національний університет ім. Івана Франка. Серія економічна*. 2014. Вип. 51. С. 376 – 383.
11. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку: кол. монографія / за ред. Е. М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соціал. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України, 2016. 328 с.
12. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності: кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2017. 368 с.

References

1. Bryntseva E. G. (2017) Chelovecheskii kapital vsfere nauki i obrazovaniia: tendentsyi fiktivizatsyi [Human capital in the fields of science and education]. *Człowiek – Społeczeństwo – Gospodarka. Problemy zatrudnienia w organizacjach. Uniwersytet Zielonogórski*. 5, 15 – 26 [in Russian].
2. А.М. Колот (Eds), V.M. Danyliuk, O.O. Herasyenko (2017) Hidna pratsia: imperatyvy, ukraïnski realii, mekhanizmy zabezpechennia [Decent work: imperatives, Ukrainian reality, mechanisms of providing]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats.ekon. un-t im. Vadyrna Hetmana»*. 504, Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Hrishnova O.A. (2014) Liudskiy, intelektualnyi i sotsialnyi kapital Ukrainy: sutnist, vzaiemovziazok, otsinka, napriamy rozvytku [Human, intellectual and social capital in Ukraine: essence, interconnection, evaluation, directions of development]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*. 1, (pp.34 – 42) [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba zainiatosti [State employment service]. Retrieved from <https://www.dcz.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State statistics service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
6. I. Vallerstaina, R. Kollinza, M. Manna, G. Derlugiana, K. Kalkhuna (2015) Iest li budushchee u kapitalizma? [Does the capitalism have the future?]. (G. Derlugiana (Ed), M.: Izdvo In-ta Gaidara, (Trans.) [in Russian].
7. Ilich L.M. (2017) Vzaiemodiia rynkiv pratsi ta osvity: sutnist, kharakterni rysy ta model funktsionuvannia [Interaction between labour and educational markets: essence, characteristic features and the model of functioning]. 4, (pp.69 – 74) *Ekonomika ta derzhava-Economy and the state*. [in Ukrainian].
8. Kolot A.M., Herasyenko O.O. (2018) Novitni hlobalni tendentsii u sferi zayniateosti i dokhodiv ta yikh vplyv na sotsialnu nerivnist [Modern global tendencies in the sphere of employment and income and their influence on social inequality]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka-Sociallabourrelations:theoryandpractice*. 1, pp.6 – 33 [in Ukrainian].
9. Konventsiia pro osnovni tsili ta normy sotsialnoi polityky № 117 [Convention on main goals and norms of social politics № 117]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/993_016
10. Kosovych B., Dmytruk V. (2014) Rynok pratsi v umovakh hlobalizatsii [Labour market in the context of globalization]. *Collected papers (51), (pp.376–383) Lviv National University Ivan Franko*. [in Ukrainian].
11. Libanova E.M. (Red.) (2016) Liudskiy rozvytok v Ukraini. Innovatsiyni vydy zayniateosti ta perspektyvy yikh rozvytku: kol.monografiia [Human development in Ukraine. Innovational types of employment and the prospects of their development: collective monograph] *Institute of Demography and Social. research. them. M. V. Ptukhy of NAS of Ukraine. Kiev*: [in Ukrainian].
12. Libanova E.M. (Red.) (2017) Liudskiy rozvytok v Ukraini: instytutsiynе pidgruntia sotsialnoi vidpovidalnosti: kol. monografiia [Human development in Ukraine: institutional basis for social responsibility: collective monograph] *Institute of Demography and Social. research. them. M. V. Ptukhy of NAS of Ukraine. Kiev*: [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

РОЗДІЛ III

Економіка та управління підприємствами

UDC 339.1

Lubov Lipych,
Professor, Doctor of Economics,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Enterprise Economics, Security and Innovative Activities;
Lutsk; ORCID ID 0000-0002-9059-7271
e-mail: lglipych@gmail.com

Anna Mokhniuk,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Enterprise Economics, Security and Innovative Activities;
Lutsk; ORCID ID 0000-0001-5583-6698
e-mail: anyamomcheva@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-74-79>

E-BUSINESS IN UKRAINE: PECULIARITIES, TENDENCIES, PROSPECTS

Introduction. It is evident that the electronic business plays a central role in the economy development, facilitating the exchange of information, goods, services, and payments. We feel very strongly that entrepreneurs who understand the role and significance of e-business and are ready to meet the sharply expanding scale of cross-border e-commerce will be the winners of tomorrow in the world market. An initial point to underline in connection with these tendencies is that business which does not give some attention to e-business and e-marketing promotion could very easily lose its place on the market. This explains the hyper attention to the e-business nowadays and as a result the necessity of studying this question.

The purpose of the article is to study the characteristic features of e-business in Ukraine, to determine the latest tendencies of its development and to propose the certain steps to increase its growth.

Results. Recent researches support the view that organizations can have a significant benefit of using e-business tools in their everyday operations. The article examines the benefits, problems and limitations of e-business in Ukraine. It has been distinguished that Ukraine is an attractive market for the development of e-commerce. It has a large potential for e-business and its related activities. In 2018 Ukraine ranked the 2nd place in the turnover growth of online usage among European countries. A major factor stimulating Internet growth is the drastic improvement of the telecommunications infrastructure in the country. Advantages and risks of new electronic marketing techniques were considered in the article. The main strengths of online marketing system are high quality customer service, greater reach, time saving customer loyalty, easy access to information, 24 hours access and personal contact with the customer. Considering the risks, it was admitted that e-marketing requires considerable time investment to get the results and it takes a long time to generate meaningful interactions. Conditions that should be arranged for successful e-business model implementation were determined. It was pointed out that in order to increase the development of e-business in Ukraine that certain steps such as harmonizing of essential laws and standards to the European ones, enhancing the use of web analytics tools, providing an appropriate choice of communication channels and improving administrative regulations regarding e-business procedures should be taken. In this regard, Ukrainian businesses need all the support they can get from policymakers and regulators in order to be able to grow in an increasingly competitive global market.

In conclusion, in order to stay effective, to improve operational efficiency, profitability, and to strengthen their competitive position business organizations should definitely adopt e-business model. It is not enough to have high quality products or services to operate successfully in the market; productive introduction of new e-business models is vital in a computerised electronic environment. In this regard, if Ukrainian government wants its companies to fully

play their role in a globalized world, it needs to create a harmonized market and a favourable environment where domestic e-business companies can flourish. Prospects for further research can be seen in the analysis of the methods of measuring the effectiveness of different e-business models.

Key words: e-business, e-commerce, e-marketing, business model, new technologies, exchange of information.

Липыч Любовь,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности,
г. Луцк

Мохнюк Анна,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинский,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

ЭЛЕКТРОННЫЙ БИЗНЕС В УКРАИНЕ: ОСОБЕННОСТИ, ТЕНДЕНЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье раскрыта сущность и преимущества электронного бизнеса, по сравнению с традиционными его видами. Описаны роль и перспективы электронного бизнеса для тех бизнес-организаций, которые пытаются внедрить современные электронные технологии в свою ежедневную деятельность. Рассмотрены современное состояние, перспективы, проблемы и ограничения электронного бизнеса в Украине. Проанализированы преимущества и риски новых методов электронного маркетинга. Определены условия, способствующие успешному развитию электронного бизнеса. Предложены пути совершенствования электронной бизнес-модели в Украине.

Ключевые слова: электронный бизнес, электронная коммерция, электронный маркетинг, бизнес-модель, новые технологии, обмен информацией.

Ліпич Любов,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності,
м. Луцьк

Мохнюк Анна,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк

ЕЛЕКТРОННИЙ БІЗНЕС В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

В статті розкрито сутність та переваги електронного бізнесу, в порівнянні з традиційними його видами. Описано роль та перспективи електронного бізнесу для тих організацій, які намагаються впровадити сучасні електронні технології у свою щоденну діяльність. Розглянуто сучасний стан, перспективи, проблеми та обмеження електронного бізнесу в Україні. В роботі проаналізовано переваги та ризики нових методів електронного маркетингу. Очевидно, що безпека та конфіденційність є ключовими факторами, що визначають розвиток електронних моделей господарювання. Визначено, що Україна є привабливим ринком, що має великий потенціал для розвитку електронного бізнесу та пов'язаної з ним діяльності. У 2018 році Україна посіла 2-е місце за зростанням обороту користування Інтернетом серед європейських країн. Основним фактором, що стимулює зростання використання Інтернету, є різке вдосконалення телекомунікаційної

інфраструктури в країні. Однак існує перелік проблем, що перешкоджає ефективному розвитку електронних форм господарської діяльності в Україні.

Досліджено умови, що сприятимуть успішному розвитку електронного бізнесу. Запропоновано шляхи вдосконалення електронної бізнес-моделі в Україні. Ми вважаємо, що розробка ефективної стратегії розвитку ринку, розширення використання інструментів веб-аналітики, що дозволяє, точно оцінити ефективність здійснених онлайн-ініціатив, підвищення довіри населення до онлайн-операцій, гармонізація основних законів та стандартів проведення електронних операцій, сприяння пріоритетності інвестицій у нові технології та цифрову освіту, удосконалення адміністративних процедур ведення бізнесу, а також підвищення надійності систем оплати дозволять суттєво підвищити рівень розвитку вітчизняного ринку електронного бізнесу.

Таким чином для підвищення ефективності діяльності та зміцнення своїх конкурентних позицій бізнес-організації обов'язково повинні прийняти модель електронного бізнесу. Для успішної роботи на ринку недостатньо високоякісних товарів чи послуг; продуктивне впровадження нових моделей електронного бізнесу є надзвичайно важливим в комп'ютеризованому електронному середовищі.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у діагностуванні ефективності різних моделей електронного бізнесу.

Ключові слова: електронний бізнес, електронна комерція, електронний маркетинг, бізнес-модель, нові технології, обмін інформацією.

Introduction. Nowadays people of all ages and nationalities are spending more and more time online. They are not just reading news, but are using online shopping, online banking, web communities, social networks, chats and a lot of other things that the web makes possible. In this respect the growth of globalization and cooperation, the continuous development of new technologies and dynamic changes of the environment lead managers to find innovative strategies for improving business performance. To be effective in the modern competitive market all factors of production such as land, labour, capital and entrepreneur skills should be managed in a progressive way. Clearly, contemporary society has faster access to information which definitely increases the speed of doing business. It is evident that the electronic business plays a central role in the economy development, facilitating the exchange of information, goods, services, and payments. It propels productivity and competitiveness and subsequently increases enterprise performance.

Literature review. One of the first scientific analysis in the sphere of e-business was conducted by Albert and Sanders [1]. The scholars defined e-business as a concept and process of adapting the relevant and current technologies to the philosophy of marketing and management. Focused attention on the areas of e-commerce, business intelligence, customer relationship management, supply chain management, and enterprise resource planning provide a framework for effective performance. As well as that the concept of e-business marketing leads to the realization that traditional marketing tools and approaches have to be transformed into electronic media. Many scholars determine the need for moving elements of traditional marketing strategies and activities to a modern computerized, networked environment such as the Internet [2, p 118].

E-marketing is defined by Joseph P.T. as any marketing activity that is conducted online through digital, networked environment such as the Internet. E- Marketing is a mixture of all the activities of advertising, promotion publicity deciding the look and feel of the product, how it will be sold and sent to the customer [3].

Kokolanski et all declare that the expansion of the Internet allows for greater availability of information, but on the other hand the expansion leads to opportunities for placement of misinformation, because it is an open system for anyone to publish data and information [4].

Clearly, new information and communication technologies are becoming more and more important in the life of individuals today. E-commerce continues to expand in Europe and today as many as 270 million Europeans say that they regularly shop online [5]. In parallel with consumers' growing online shopping habits, another trend is emerging and becoming clearer year by year: more and more people are buying from outside the borders of their own country. Against that background, it is important for e-sellers to adapt their offering to more international consumers, who are always seeking the best offering in terms of everything from products to simplicity, delivery and service.

Problem statement and research objectives. It's evident that customers' expectations and needs change over time; therefore, a company must be ready to update its system in a new technological way in

order to meet the changing demand of the marketplace. We feel very strongly that entrepreneurs who understand the role and significance of e-business and are ready to meet the sharply expanding scale of cross-border e-commerce will be the winners of tomorrow in the world market. An initial point to underline in connection with these tendencies is that company which does not give some attention to e-business and e-marketing promotion could very easily lose its place on the market. This explains the hyper attention to the e-business nowadays and as a result the necessity of studying this question.

Thus, our primary objective is to identify the characteristic features of e-business in Ukraine, to determine the latest tendencies of its development and to propose the certain steps to increase its growth.

Key results. The use of the Internet allows businessmen to communicate with clients and conversely interact with consumers at anytime and anywhere. It is clear that the Internet has changed the way people communicate, conduct business and manage their daily lives. What's more the evolution of internet technologies launched new types of electronic business, or e-business models. In the internet environment, four distinct electronic marketplaces have developed: B2B (Business-to-Business where business sells to other businesses, such as intermediaries, suppliers, and distributors), B2C (Business-to-Consumer where a business sells directly to the final customer or end user), C2C (Consumer-to-Consumer where a customer sells directly to the final customer or end user) and C2B (Customer-to-Business where customers approach the business on their own terms or generate content to support the business).

By integrating e-business activities with the corporate website, companies can sell products online, have online billing and payments, provide customer service, and inform the customer about new sales and promotion.

Recent researches support the view that organizations can have a significant benefit of using information technology. Global communication helps businesses to achieve maximum number of users and provide them with information about their company and products. The Internet allows consumers to immediate access to information 24 hours per day, 7 days per week with one click. Operating "real-time" means that users are free to decide when to send and receive information. Space on the Internet is infinite and the information could be published without any restrictions or the amount of printing and publishing costs. To say nothing of two-way communication, where users receive and send information, is the explanation of interactivity.

The e-business model gives the user more control over transactions and gives the ability to learn more about the company, product and brand. Furthermore, such kind of model makes it possible to communicate with consumers using different formats (3D media) that involve users in more visual and attractive world. To understand the behaviour of consumers, it is necessary to identify the reasons which encourage the Internet users to become e-customers.

One of the advantages of conducting business online is that it is convenient for the customer to order and in return, this feature of business could increase sales volume.

Clearly the two main issues for conducting business online are privacy and security. Various surveys have indicated that online shoppers are concerned about their privacy, in particular about the confidentiality of the personal data they provide to online retailers. It's equally important to understand and comply with legislation and regulations applying to e-business, marketing and personal data management in the countries where you have operations. An initial point to underline is that before venturing into e-business, many factors such as cost, change of corporate culture, security, availability of resources, resistance to change by employees, and integration of e-business into business activities should be considered by managers.

Now let us zoom in on electronic marketing technologies. Clearly, companies involved in the commercial production of goods and services need advertising in order to publicize and promote their products to the customers all over the world thereby helping to improve sales. In the globalized environment, electronic marketing technologies are the most influential factors that shape consumer's tastes, choices and life in general.

It would be difficult to neglect the dynamic changes in the way companies promote their brands. The traditional marketing approaches are giving way to modern e-marketing techniques.

The network marketing is that we can use Internet making continuously services in every step of products pre-selling, products selling and products after-selling. It runs in the whole process of business operations and includes the search for new customers, service for old customers [6].

These technologies include the Internet media and other digital media such as wireless mobile media, cable and satellite. The service quality is defined as the ability of the organization to meet or exceed customer expectations. Internet marketing will include the use of a company web site in conjunction with online promotional techniques such as search engines, banner advertising, direct e-mail and links or services from other web sites [7].

Scholars distinguish several e-marketing methods (sometimes called types) such as search engine market (SEM), online PR, e-mail marketing, banner advertisement, viral market, and blog market [2]. We feel very strongly that social media marketing should be distinguished as a separate type of brand promotion.

Now we consider benefits and risks of e-marketing. The main strengths of online marketing system are high quality customer service, greater reach, time saving customer loyalty, easy access to information, 24 hours access and personal contact with the customer. Considering the risks, we must admit that e-marketing requires considerable time investment to get the results and it takes a long time to generate meaningful interactions. Because customers and critics can engage with the brand openly, companies no longer have full control over the marketing message of the product or service. At the same time, it is clear that a single e-marketing tool is not as effective as accurately planned e-marketing campaign. Whereas traditional marketing is about carrying the brand message to the customer, e-marketing implies a communication between the company and the consumer. Unlike most of traditional marketing, where an advert or promotion will expire after a certain amount of time, internet marketing is all about long-term, ongoing projects. Online brand promotion requires more planning and will remain active much longer than a traditional marketing campaign. At the same time, internet marketing also includes one-off projects like online adverts and promotional content. This means that internet marketing requires a unique and distinct approach, that improves the overall business performance.

We would like to mention some important conditions in the e-marketing model such as strong communication network with high reliability, high level of technical knowledge, professional management, customer relationship management, proper responsiveness and high security level that affect the efficiency of electronic marketing.

It is evident that every business organisation should identify and choose the e-business model tools that will most effectively use scarce resources to achieve critical company objectives. For instance, the use of e-commerce methods in business such as promotion and advertising of products, services and capabilities through Internet, communication with customers and other innovative techniques improve market share and build positive view and awareness of the brand in the market.

It has been calculated that in Europe enterprises total turnover from E-commerce reached 15% in 2014, growing to 19% in 2017 [8].

Ukraine has a very low internet penetration. In fact, data from the Ecommerce Foundation shows that its share of 64 percent is the lowest in Europe in 2018 [9]. What is more Ukraine has the lowest share of consumers using the internet who shopped online (22% in comparison with 88% in Switzerland). According to information from ecommercenews.eu, the local ecommerce industry consists of about a hundred companies and several thousand employees. Ecommerce is said to represent just 2 percent of total retail sales [10].

At the same time, we strongly believe that Ukraine is an attractive market for the development of e-commerce. It has a large potential for e-business and its related activities. In 2018 Ukraine ranked the 2nd place in the turnover growth of 15% of online usage among European countries. A major factor stimulating Internet growth is the drastic improvement of the telecommunications infrastructure in the country [9].

Thus, the e-business in Ukraine has a great potential, the following steps are proposed to increase its further development:

- to harmonize essential laws and standards so that European businesses can rely on single sets of rules when operating cross-border
- to develop an accurate strategy for e-business and especially for e-marketing activities;
- to increase the use of web analytics tools that allows, among others, to meet customer behavior and evaluate the effectiveness of the undertaken online initiatives;
- to change the approach to the social media and its potentialities;

- to provide an appropriate choice of communication channels, including more and conscious use of different techniques;
- to propel investments in new technologies and in digital education, so that e-commerce businesses are empowered to shape Ukraine's digital future;
- to improve administrative regulations regarding e-business procedures.

This in turn will force a change in the perception of e-business. Companies that have become aware of this fact will be in a far better situation. In this regard, Ukrainian businesses need all the support they can get from policymakers and regulators in order to be able to grow in an increasingly competitive global market. If Ukrainian government wants its companies to fully play their role in a globalized world, it needs to create a harmonized market and a favourable environment where domestic e-business companies can flourish.

Conclusions and future research prospects. To sum up, in order to stay effective, to improve operational efficiency, profitability, and to strengthen their competitive position business organizations should definitely adopt e-business model. In other words, to attract more customers and survive in the global market entrepreneurs have also had to change means of managing a business to the progressive ones. It is not enough to have high quality products or services to operate successfully in the market; productive introduction of new e-business models is vital in a computerised electronic environment.

Beyond the points which have been discussed above, it will be necessary to devote future research to an exploration of the methods of measuring the effectiveness of different e-business models.

References

1. Albert T. C., & Sanders W. B. (2003). E-business marketing. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
2. Parminder Kaur et al.(2015) E-Marketing- A Global Perspective. International Journal of Engineering Research and Applications, Vol. 5, Issue 2, (Part -5) February 2015, pp.116-124
3. Joseph P.T.S.J(2012) An Indian perspective",3rd edition, E-Commerce, by PHI learning private limited.
4. Kokolanski V., Achkoski Y., Dojcinovski M., (2013). Breach of Personal Security through Applicative use of Online Social Networks, TEM Journal, 2(4), pp. 291-296.
5. E-commerce in Europe 2018 [Electronic recourse]. – 2018. – Accessed mode: <https://www.postnord.fi/siteassets/raportit/raportit/postnord-ecommerce-in-europe-2018.pdf>
6. Chen Y., Meng X. (2016) E-commerce and E-marketing. Electronic Industry Press, Peking, China.
7. Parasuramn A, (2010) Service Quality In The Public Service. International Journal Management and Market Research, IJMMR, Vol 3 , Nov 1
8. Eurostat [Electronic recourse]. – 2019. – Accessed mode: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
9. Ecommerce Foundation [Electronic recourse]. – 2019. – Accessed mode: https://www.ecommercefoundation.org/free-reports/european_ecommerce_report_2019
10. Ecommerce news [Electronic recourse]. – 2019. – Accessed mode: <https://ecommercenews.eu/ukraine-opens-up-to-ecommerce/>

References

1. Albert T. C., & Sanders W. B. (2003). E-business marketing. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
2. Parminder Kaur et al.(2015) E-Marketing- A Global Perspective. International Journal of Engineering Research and Applications, Vol. 5, Issue 2, (Part -5) February 2015, pp.116-124
3. Joseph P.T.S.J(2012) An Indian perspective",3rd edition, E-Commerce, by PHI learning private limited.
4. Kokolanski V., Achkoski Y., Dojcinovski M., (2013). Breach of Personal Security through Applicative use of Online Social Networks, TEM Journal, 2(4), pp. 291-296.
5. E-commerce in Europe 2018 [Electronic recourse]. – 2018. – Accessed mode: <https://www.postnord.fi/siteassets/raportit/raportit/postnord-ecommerce-in-europe-2018.pdf>
6. Chen Y., Meng X. (2016) E-commerce and E-marketing. Electronic Industry Press, Peking, China.
7. Parasuramn A, (2010) Service Quality In The Public Service. International Journal Management and Market Research, IJMMR, Vol 3 , Nov 1
8. Eurostat [Electronic recourse]. – 2019. – Accessed mode: <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
9. Ecommerce Foundation [Electronic recourse]. – 2019. – Accessed mode: https://www.ecommercefoundation.org/free-reports/european_ecommerce_report_2019
10. Ecommerce news [Electronic recourse]. – 2019. – Accessed mode: <https://ecommercenews.eu/ukraine-opens-up-to-ecommerce/>

Стаття надійшла до редакції 21.11.2019 р.

УДК 338.242.2

Орлова-Курилова Ольга,
кандидат економічних наук, доцент,
Луганський національний аграрний університет
кафедра менеджменту, статистики та економічного аналізу,
м. Старобільськ, ORCID ID: 0000-0001-8382-8070,
e-mail: orlovakur73@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-80-86>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ

У статті розглянуто існуючі методологічні підходи до аналізу інноваційних процесів у підприємстві. Конкретизована сутність міждисциплінарного підходу, який дозволяє здійснити комплексне обґрунтування й розроблення механізмів, стратегій або моделей інноваційних процесів у підприємстві на методологічному, теоретичному й технологічно-практичному рівнях. Акцентовано увагу на необхідності використання системного підходу, з його широким арсеналом методичних засобів, принципів, задач, які ґрунтуються на загальній теорії систем, синергетиці, економічному моделюванні, економічній теорії, політекономії, економічній кібернетиці, економіко-математичному моделюванні та інших загальновідомих макродисциплінах. Визначено, що існуючі підходи до методології дослідження інноваційних процесів у підприємстві доводять про необхідність їх постійного перегляду та удосконалення за умов сучасності.

Ключові слова: інноваційне підприємство, методологія, синергетичний підхід, біфуркації, адаптивність, життєвий цикл.

Орлова-Курилова Ольга,
кандидат экономических наук, доцент,
Луганский национальный аграрный университет,
кафедра менеджмента, статистики и экономического анализа,
г. Старобельск

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ

В статье рассмотрены существующие методологические подходы к анализу инновационных процессов в предпринимательстве. Конкретизирована сущность междисциплинарного подхода, который позволяет осуществить комплексное обоснование и разработку механизмов, стратегий или моделей инновационных процессов в предпринимательстве на методологическом, теоретическом и технологически практическом уровнях. Акцентировано внимание на необходимости использования системного подхода, с его широким арсеналом методических средств, принципов, задач, которые основанные на общей теории систем, синергетике, экономическом моделировании, экономической теории, политэкономии, экономической кибернетике, экономико-математическом моделировании и других общеизвестных макродисциплинах. Определено, что существующие подходы к методологии исследования инновационных процессов в предпринимательстве доказывают о необходимости их постоянного пересмотра и совершенствования в условиях современности.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, методология, синергетический подход, биуркации, адаптивность, жизненный цикл.

Orlova-Kurilova Olga,
PhD in Economic Science, Associate Professor,
Luhansk National Agrarian University,
Department of management, statistics and economic analysis,
Starobilsk

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ANALYSIS OF INNOVATION PROCESSES IN ENTREPRENEURSHIP

Introduction. The effectiveness of the innovation process at both global and national or regional levels depends on the successful theoretical grounding and in-depth scientific developments in the field. The theoretical basis of such developments is the search and further use of appropriate methodology for the study of phenomena that trigger innovative development of entrepreneurship and to best describe the cause and effect of trends occurring in the implementation of risky activities. The need to involve a common scientific methodology in the study of innovation processes in entrepreneurship is due to the fact that any innovative idea, innovation or scientific discovery is preceded by a thorough critical evaluation of the content of the main categories, concepts, definitions of the outlined phenomenon. In the process, further revision or authoring of approaches to interpreting existing and developing new theoretical concepts is possible. **The purpose of the article.** The purpose of the article is to determine the feasibility of applying some general scientific approaches in the study of the implementation of innovative processes in entrepreneurship. **Results.** Our problematic loci and the conceptual approaches to their solution emerge as interconnected components that are implemented in a comprehensive way. Being deeply synthesized in the methodology of researching innovative entrepreneurship, they have considerable cognitive and constructive potential from the standpoint of science. **Conclusions.** The above approaches to the methodology of research of innovative processes in entrepreneurship prove the need for their constant review and improvement in the modern times. The analysis of these approaches testifies to the necessity of their complex application, which will allow to scientifically grounded and carefully conduct research of real innovation processes, peculiarities of activity of institutes, as well as to logically and substantively present the main perspective goals, mechanisms, characteristics and regularities of functioning of national innovative entrepreneurship, its concrete historical and evolutionary form.

Keywords: innovative entrepreneurship, methodology, synergistic approach, bifurcations, adaptability, life cycle.

Постановка проблеми та її значення. Сучасна глобальна економіка може бути визначена, як економіка прогресивних знань, що характеризується пануванням швидкозмінних технологічних інновацій, потужною конкуренцією нововведень на споживчому ринку та високою вимогою до професійності працівників і управлінців інноваціями. Ефективність реалізації інноваційного процесу як на глобальному так і на державному або регіональному рівнях залежить від вдалого теоретичного підґрунтя та глибинних наукових розробок у даній сфері. Теоретичною основою таких розробок є пошук та подальше використання доцільної методології дослідження явищ, які запускають інноваційний розвиток підприємництва та у найліпший спосіб описують причинно-наслідкові зв'язки тенденцій, що відбуваються в процесі реалізації ризикованої діяльності.

Для сучасних досліджень інноваційних процесів у підприємстві характерним є використання не лише виборчого дисциплінарного аналізу, але й загальнометодологічного. При застосуванні якого у найбільш розширений спосіб здійснюється визначення сутності та змісту інноваційної діяльності, обґрунтування ролі економічних, суспільних, законодавчих та інших детермінант оновлення інституціонального середовища інноваційного підприємства. Необхідність залучення загальнонаукової методології при дослідженні інноваційних процесів у підприємстві обумовлюється тим, що будь-якій інноваційній ідеї, новації або науковому відкриттю передують ретельний критично-оціночний аналіз змісту основних категорій, понять, дефініцій окресленого явища. В процесі чого можливий подальший перегляд або авторське оновлення підходів до інтерпретації наявних і розробки нових теоретичних концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При дослідженні інноваційних процесів у підприємстві підтвердили свою продуктивність низка найбільш розповсюджених методологічних підходів. Основні з яких викладені у працях вчених: І. Гнатенко [1], І. Жучкович [2], І. Кірцнера [3], С. Крючкової [4], І. Кукси [5], О. Лапко [6] тощо. Методологія застосування системного, синергетичного, структурно-функціонального підходів для аналізу інноваційних процесів у підприємстві та виявлення закономірностей їх саморозвитку розкриваються у працях Н. Маматова та А. Маматової [7], В. Осецького [8], І. Павленко [9] тощо.

Проте аналіз наукових праць вчених свідчить, що дослідники зазвичай обмежувалися спробами знайти вирішення проблематики ефективного розвитку інноваційного підприємства тільки з позицій окремої дисциплінарної теорії. Однак, багатоаспектність та складність інноваційних

процесів у підприємстві обумовлює необхідність застосування арсеналу загальнонаукових методологічних підходів.

Мета і завдання статті. Метою статті є визначення доцільності застосування окремих загальнонаукових підходів при дослідженні проблематики реалізації інноваційних процесів у підприємстві.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Функціонування інноваційного підприємства відбувається за рахунок реалізації чисельних напрямків господарської діяльності та здійснення низки складних зв'язків з різними соціально-економічними і науковими інституціями. У цьому контексті більшість проблемних питань, пов'язаних з удосконаленням роботи інноваційного підприємства, постають як комплексні міждисциплінарні проблеми. Логічна закономірність, організація і еволюційна природа функціонування інноваційного підприємства доводить те, що воно, як особлива форма ризикованої діяльності, не може розглядатися виключно як проблема економічна.

Використання міждисциплінарного підходу дозволяє здійснити комплексне обґрунтування й розроблення механізмів, стратегій або моделей інноваційних процесів у підприємстві на методологічному, теоретичному й технологічно-практичному рівнях [1; 10; 11]. Значення методологічного рівня дослідження інноваційних процесів ґрунтується на інтеграції закономірностей, функцій, принципів, синергії та доповненні різноманітних підходів і методів наукового пізнання, еволюційної сутності та першоджерел зародження, становлення й утвердження інноваційних ідей у підприємстві. Теоретичний рівень міждисциплінарних досліджень дозволяє вирішити питання дифузії в теорію інноваційного підприємства дефініцій, концепцій, механізмів, моделей, функцій, принципів, методів, онтологічних уявлень залучених з інших наукових секторів або дисциплін, а також конкретизувати доцільності й необхідності їх застосування. Міждисциплінарний підхід до аналізу прикладних проблем інноваційних процесів у підприємстві дозволяє синтезувати теоретичні конструкти з різноманітних наукових напрямів для розробки технологій проектування інноваційної ідеї, її експертизи, реалізації й моніторингу у підприємницькій діяльності.

Пріоритетне значення у загальнонауковій методології при аналізі та удосконаленні функціонування інноваційного підприємства належить системному підходу, з його широким арсеналом методичних засобів, принципів, задач, які ґрунтуються на загальній теорії систем, синергетиці, економічному моделюванні, економічній теорії, політекономії, економічній кібернетиці, економіко-математичному моделюванні та інших загальновідомих макродисциплінах. Обрання нашою державою інноваційного шляху розвитку вимагає формування потужної національної інноваційної системи підприємства, що вимагає включення в методичний інструментарій принципів та методів теорії інноваційних систем, інноватики, новітньої економіки, теорії технологічних укладів тощо.

Системний підхід до створення національної інноваційної системи сприятливої для розвитку інноваційного підприємства ґрунтується на принципах науковості, взаємоузгодженості та цілісності. Принцип науковості передбачає здійснення об'єктивної аналітичної роботи за рахунок зосередження аналітика на наукових закономірностях, високому ступені узагальненості та доведеності висновків або запропонованих пропозицій. Під принципом взаємоузгодженості розуміється моделювання найефективнішого розвитку інноваційного підприємства за рахунок всебічного взаємозв'язку і взаємозалежності між усіма зацікавленими стекхолдерами підприємства, а компонентів і підсистем інноваційного підприємства – в їх системній ієрархії і мережових структурах. Принцип цілісності передбачає цілісне розуміння інноваційного підприємства, його інституціонального середовища та стейкхолдерів, як єдиного комплексу, який повинен діяти на основі однакової мети, місії, завдань з прагненням до організації мережових структур, використанням найліпших технологій, формуванням єдиного інформаційно-комунікаційного простору та економічно-правового середовища, що інтегрується державою в межах певного технологічного укладу та інноваційної культури суспільства.

Важливими методологічними імперативами формування національної інноваційної системи інноваційного підприємства є [1; 12; 13]:

прихильність еволюційному розвитку інноваційного підприємництва в межах загальноновизнаної вітчизняної моделі соціально-економічного розвитку;

врахування досвіду високорозвинених країн з ринковою економікою в процесі побудови високоефективного інноваційного підприємництва;

усвідомлення постійно зростаючої світової конкуренції на ринку інноваційних технологій при визначенні вітчизняної підтримки інноваційного підприємництва;

необхідність формування національної системи кадрового забезпечення інноваційного підприємництва, заснованого на високоінтелектуальних, адаптивних та вузькокваліфікованих фахівцях.

Описані вище методологічні імперативи дозволяють найбільш ефективно та всебічно реалізувати системний підхід.

Відповідно до зазначених принципів, інноваційне підприємництво як система складається з впорядкованої множини елементів, об'єднаних спільними взаємодіями і відносинами в єдине ціле. Множинна елементів – це стійка сукупність компонентів або підсистем, з постійно виникаючих між ними відносинами, які утворюють характерну модель структури системи, що задає тренд закономірностям функціонування інноваційного підприємництва, наділяє його властивостями і ментальними характеристиками, які особливо проявляються під час його реагування на зовнішнє середовище.

Таким чином, системний підхід дослідження інноваційного підприємництва – це не лише дослідження окремих фрагментів і аспектів феномену, що аналізується, а розгляд сукупності базових характеристик, що визначають і розкривають його як складно-системний структурований об'єкт, що організований з підсистем (матеріальне виробництво, сфера обігу, сфера фінансів і ін.), компонентів (галузі, підгалузі та ін.), елементів (установи, організації, виробничо-творчі одиниці, суб'єкти господарювання на мікрорівні). При цьому всі ці підсистеми, компоненти, елементи об'єднуються в єдине ціле відповідно взаємопов'язаних принципів, характеру взаємодії (або структури системи), функціонуючих інститутів – не хаотично. Зазначене пояснюється домінуючим в інноваційному підприємстві впливом людського фактору з його надзвичайно складною сукупністю психологічних та соціальних відносин, ментальних цінностей, особистісної психології, персональними мотивами поведінки людей або соціальних груп в законодавчо-правовому окресленому полі даної держави і суспільства, що керують та регулюють процес створення інновацій, дифузій або займаються розробкою ефективної інноваційної політики [4; 14].

Це своєрідний інваріант темпорально-локальної моделі інноваційного підприємництва, що ґрунтується на комплексі фундаментальних властивостей, котрі є складовою загально-національної інноваційної системи. У той же час такий інваріант набуває еволюційно-мінливий і конкретно-історичний характер, розвивається в результаті дифузії або проникнення в соціальне, економічне, ментальне і політичне середовище, що функціонує за системоутворюючими домінантами, принципами, типами економічної системи (ринкового, змішаного або планово-адміністративного характеру). Інноваційне підприємництво характеризується як індивідуально-історична вітчизняна модель з активно функціонуючою інституціональною структурою і механізмом державного регулювання з позицій сучасного і перспективного аспектів.

Визначення головних функцій з позицій теорії системного підходу в загальнонауковій методології відносно різних секторів інноваційного підприємництва реалізується за допомогою структурно-функціонального підходу, ключові імперативи якого полягають в наступному:

інноваційне підприємництво має чисельні соціально-економічні функції, які як дублюються так і різняться відносно національної інноваційної системи;

функції інноваційного підприємництва базуються на чіткій ієрархічній структурно-функціональній диференціації та визначаються на макро-, мезо-, мікрорівнях;

вдалий підхід до організації державно-приватного партнерства заснованого на сітьовій взаємодії, забезпечує повну реалізацію функцій покладених на підприємництво;

основні процеси, які відбуваються в інституціональному середовищі інноваційного підприємництва, можуть бути класифіковані за функціональною спрямованістю, мають структурно-функціональне оформлення і зведені до певного числа типів.

У межах дослідження інноваційного підприємництва за допомогою структурно-функціонального підходу його модель – це комплекс об'єднаних компонентів, систем, елементів зі специфічними взаємовідносинами і функціональними зв'язками стейкхолдерів, що відображають в результаті основний зміст наявних тенденцій інноваційного розвитку вітчизняної економіки. Такий об'єднаний комплекс компонентів, систем та елементів можна охарактеризувати як функціонування різних інститутів, з наявністю в них конкретних стратегічних цілей, принципів, персональних функцій, видів господарської діяльності (при цьому як держава так і ринок обов'язково знаходяться в загальній сукупності інститутів).

Найбільш поширеним у науковому світі є визначення інституту як певного стійкого організаційного комплексу, що має формальні і неформальні зв'язки, норми, принципи, функції, закони, повноваження, правила, які регулюють різноманітні сфери діяльності інноваційного підприємництва, виробничі і невиробничі відносини. Такі відносини організуються в низку ролей та індивідуально-компетентністних статусів за допомогою діючих соціальних, юридичних, технічних і економічних структур (органів державної влади, наукових установ, фінансових організацій та ін.). Інститути виконують своєрідні функції контролю, стимулювання, регулювання, спонукання і примусу [1; 6; 15].

З використанням структурно-функціонального підходу системна модель інноваційного підприємництва може проявлятися у двох аспектах – позитивному і нормативному. У позитивному аспекті – це модель, яка має схематичний опис та пояснення будь-якого явища або процесу, що відбувається в процесі розвитку інноваційного підприємництва або його інституціонального середовища. Опис, аналіз і тенденції розвитку інноваційного підприємництва і властивих йому процесів проводиться в основному з використанням дескриптивних (описових) моделей. У нормативному аспекті – це модельний зразок, який слугує еталоном для відтворення та наслідування іншими учасниками ринку. Нормативні моделі можуть містити в своєму арсеналі прогнози, планування, оптимізаційні процедури та ін.

Філософсько-методологічна рефлексія проблематики інноваційного підприємництва вимагає застосування у загальнонауковій методології синергетичного підходу, який дозволяє визначити евристичні моделі розвитку заснованого на самоорганізації та самовдосконаленні відкритих підприємницьких систем. Синергетика уможливорює інтерпретацію виникнення інновацій у підприємстві в термінах незворотності, випадковості, нерівноваженості, синкретичного переплетення свідомого й несвідомого, спонтанного й керованого, організованого й самоорганізованого, передбачуваного й непередбачуваного [4]. Окрім того, це один з небагатьох підходів, який об'єднує представників різноманітних економічних шкіл з метою створення загальнонаукової картини світу та відходу від вимушеної фрагментарності, яка наявна у даний час.

Змінності в діяльності інноваційного підприємства, схильність останнього до нестійкості, бифуркацій, флуктуацій та динамічності пояснюють відкритість інноваційної діяльності до зовнішнього середовища, а також вказують на його підвищену здатність змінюватися у стані нерівноваженості, турбулентності, нестабільності.

При динамічних змінах у зовнішньому середовищі складно-організована, багатовимірною системою інноваційного підприємства знаходиться у постійній напруженості внаслідок наявності у її структурі важливих природних внутрішніх протиріч. Такі протиріччя неминуче призводять до порушення стабільності усієї системи, виникнення турбулентності та хаосу й, відповідно, пошуку системою резервів як усередині так і ззовні, для поліпшення свого стану. У такому турбулентному стані підвищуються потреби системи до інновацій, завдяки яким можливо удосконалити її структуру й вивести на новий, більш високий рівень інноваційного розвитку [4; 6].

За рахунок наявної відкритості (дисипативності) інноваційне підприємство може розвиватися за рахунок самоорганізації та мобілізації власних можливостей і потенціалу, що підвищує його стійкість до негативних та руйнівних впливів. Використання синергетичного підходу сприяє розробці гнучких моделей технології реалізації інновацій, здатних адаптуватися до поставлених цілей, наявного потенціалу, людських ресурсів, умов конкретного підприємства, виду його господарської діяльності, мети, стратегії. Такі моделі повинні ґрунтуватися на розумінні інноваційного підприємства як відкритої системи, що співпрацює з іншими системами, впливає на них, змінює їх, одночасно сприймає впливи цих систем, реагує на них і змінюється сама [8].

Синергія визнає можливість самоудосконалення, оновлення новацій, виявлення прихованих потенційних можливостей та акцентує увагу на значній ролі випадковості, адаптивності, інтуїції, імпровізації і творчої активності суб'єктів реалізації нововведень. Тільки сприйняття інноваційного підприємництва як гнучкого, здатного до змін феномену уможливує його адаптацію до реальних, часто специфічних, унікальних або несприятливих умов зовнішнього середовища. Інноваційний розвиток підприємства з позицій синергетичного підходу розглядається як нелінійний процес, при якому переломні моменти невизначеності характеризуються біфуркаціями, в межах яких можливі не однобічні, а альтернативно-рівнозначні вектори майбутніх інноваційних трансформацій, завдяки чому розвиток систем втрачає лінійність й має низку нелінійних процесів. У цьому контексті стратегічно доцільним буде вплив на інноваційне підприємництво саме в точці біфуркації. Однак слід враховувати, що в процесі розвитку інноваційного підприємництва існують певні стани атракторності, які характеризуються відносно стабільними періодами, під час котрих можна ефективно здійснити рефлексію інновацій, розрахувати їх результати й спрогнозувати ймовірні шляхи подальших інноваційних змін системи підприємництва. Окрім того, синергетичний підхід передбачає врахування і всіх стейкхолдерів інноваційного процесу як систем, що перебувають у стані самоорганізації та саморозвитку. Вони також здатні до рефлексії і самонавчання, прагнуть до досконалості, обирають власний шлях вибору стратегії індивідуального кар'єрного росту й реалізації особистісних пріоритетів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виділені нами проблемні локуси та концептуальні підходи до їх вирішення постають як взаємопов'язані компоненти, що реалізуються комплексно. Будучи глибиною синтезованими в методології дослідження інноваційного підприємництва, вони володіють значним пізнавальним та конструктивним потенціалом з позицій науковості.

Наведені підходи до методології дослідження інноваційних процесів у підприємстві доводять про необхідність їх постійного перегляду та удосконалення за умов сучасності. Аналіз зазначених підходів свідчить про необхідність їх комплексного застосування, що дозволить науково обґрунтовано і виважено вести дослідження реальних інноваційних процесів, особливостей діяльності інститутів, а також логічно-коректно, змістовно викладати основні перспективні цілі, механізми, характеристики і закономірності функціонування вітчизняного інноваційного підприємництва, з позицій його конкретно-історичної і еволюційної форми.

Джерела та література

1. Гнатенко І.А. Методологічні аспекти розвитку інноваційного підприємництва: теорія та практика: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2019. 253 с.
2. Жукович І. А. Узагальнення міжнародного та національного досвіду щодо методології обстеження інноваційної діяльності. Статистика України. 2012. № 3. С. 8-14.
3. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство: пер. с англ. под ред. проф. А.Н. Романова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 239 с.
4. Крючкова С.Е. Инновации: Философско-методологический анализ: дис. д-ра филос. наук: 09.00.11. М., 2001. 296 с.
5. Кукса І. Зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності АПК. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 11 (149). С. 43-50.
6. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. К.: ІЕП НАНУ, 1992. 254 с.
7. Маматова Н.А., Маматов А.В. Теории инноваций: учеб. пособие. Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2017. 100 с.
8. Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії та практики. К.: ІАЕ УААН, 2003. 413 с.
9. Павленко І.А. Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України: монографія. К.: КНЕУ, 2007. 248 с.
10. Гнатенко І. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. № 6 (18). С. 70-74.
11. Орлова-Курилова О. Детермінанти інноваційної діяльності в умовах системної кризи. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. № 25 (Ч. 1). С. 186–189.

12. Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Hnatenko I. Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy. Collective monograph. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Poland: Publishing House "Baltija Publishing", 2019. P. 48-61.
13. Орлова-Курилова О. Сучасні методи оцінювання інноваційного потенціалу. Вісник Хмельницького національного університету. 2018. № 4. С. 143-146.
14. Гнатенко І.А. Підтримка діяльності виробничих малих підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.00.04. Луганськ, 2012. 214 с.
15. Куksa I. Організаційно-економічний механізм державного регулювання інноваційної діяльності АПК. Формування ринкових відносин в Україні. 2013. № 10 (149). С. 125-128.

References

1. Hnatenko I.A. (2019). Metodologichni aspekty rozvytku innovacijnogho pidpryjemnyctva: teorija ta praktyka [Methodological aspects of innovative entrepreneurship development: theory and practice]. Monograph. SGh NTM «Novyj kurs». Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Zhukovych I.A. (2012). Uzagalnennja mizhnarodnogho ta nacionalnogho dosvidu shhodo metodologhiji obstezhennja innovacijnoji dijalnosti [Generalization of international and national experience in the methodology of innovation activity survey]. Statystyka Ukrajinny-Statistics of Ukraine 3, 8-14. [in Ukrainian].
3. Kyrchner Y. (2001). Konkurencija y predprynymateljstvo [Competition and entrepreneurship]. JuNYTY-DANA, Moscov. [in Russian].
4. Krjuchkova S.E. (2001). Ynnovacyy: Fylosofsko-metodologhycheskyj analiz [Innovation: Philosophical and methodological analysis] Diss. Dr. Philosopher. Sciences. Moscov. [in Russian].
5. Kuksa I. (2013). Zarubizhnyj dosvid derzhavnogho reghuljuvannja innovacijnoji dijalnosti APK [Foreign experience of state regulation of the innovative activity of agroindustrial complex]. Aktualjni problemy ekonomiky - Current problems of the economy 11 (149), 43-50. [in Ukrainian].
6. Lapko O. (1992). Innovacijna dijalnistj v systemi derzhavnogho reghuljuvannja [Innovative activity in the system of state regulation]. IEP NANU. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Mamatova N.A., Mamatov A.V. (2017). Teoryy ynnovacyj: ucheb. Posobyje [Theories of innovation: textbook. allowance]. YD «Belghorod» NYU «BelGhU». Belghorod. Russian. [in Ukrainian].
8. Osecykij V.L. (2003). Investyciji ta innovaciji: problemy teoriji ta praktyky [Investment and innovation: problems of theory and practice]. IAE UAAN. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Pavlenko I.A. (2007). Innovacijne pidpryjemnyctvo u transformacijnij ekonomici Ukrajinny [Innovative entrepreneurship in the transformation economy of Ukraine]. Monograph. KNEU. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Hnatenko I. (2018). Metodologichni osnovy instytucionalnogho analizu nacionalnoji systemy innovacijnogho pidpryjemnyctva [Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship]. Ekonomichnyj visnyk Zaporizkoho derzhavnoji inzhenernoji akademiji - Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy 6 (18), 70-74. [in Ukrainian].
11. Orlova-Kurylova O. (2017). Determinanty innovacijnoji dijalnosti v umovakh systemnoji kryzy [Determinants of innovation activity in a systemic crisis]. Naukovyj visnyk Khersonskogho derzhavnogho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University 25 (1), 186-189. [in Ukrainian].
12. Kuksa I., Orlova-Kurilova O., Hnatenko I. (2019) Paragenesis of entrepreneurship and innovation as drivers of the future economy. Collective monograph. Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. Poland: Publishing House "Baltija Publishing", 48-61. [in Ukrainian].
13. Orlova-Kurylova O. (2018). Suchasni metody ocinjvannja innovacijnogho potencialu [Modern methods of evaluation of innovative potential]. Visnyk Khmeljnycjkogho nacionalnogho universytetu-Bulletin of Khmelnytsky National University 4, 143-146. [in Ukrainian].
14. Hnatenko I.A. (2012). Pidtrymka dijalnosti vyrobnychkykh malykh pidpryjemstv [Support for the activity of small manufacturing enterprises] Diss. Cand. econom. Sciences. Luhansk. [in Ukrainian].
15. Kuksa I. (2013). Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm derzhavnogho reghuljuvannja innovacijnoji dijalnosti APK [Organizational and economic mechanism of state regulation of agribusiness innovation activity]. Formuvannja rynkovykh vidnosyn v Ukrajinny - Formation of market relations in Ukraine 10 (149), 125-128. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.01.2020 р.

UDC 334.72: 657.37

Ryszard Kamiński
Doktor habilitowany nauk ekonomicznych, profesor,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Katedra Nauk Ekonomicznych,
ORCID ID 0000-0001-5110-8300
Reasercher ID I-4715-2018
e-mail: r_kamin@amu.edu.pl

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-87-98>

RAPORTOWANIE ZAGADNIENIŃ Z OBSZARU SPOŁECZNEJ ODPOWIEDZIALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW W ŚWIETLE PRZEPISÓW PRAWA I DOŚWIADCZEŃ PRAKTYCZNYCH

Streszczenie. W ostatnich latach w Polsce pojawił się nowy kierunek w systemie raportowania przez przedsiębiorstwa swoich osiągnięć w obszarze społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Ramy instytucjonalne tego trendu tworzą nowe przepisy unijne i polskie dotyczące sprawozdawczości niefinansowej przedsiębiorstw. Określają one wyraźny kurs w kierunku większej przejrzystości biznesowej i odpowiedzialności za środowisko. Wdrożenie tych nowych przepisów nastąpiło niedawno. Ta sytuacja stała się inspiracją do przygotowania niniejszego artykułu. Jego celem jest przedstawienie systemu raportowania CSR i skomentowanie go z uwzględnieniem doświadczeń praktycznych. Materiałami wykorzystanymi w artykule są literatura przedmiotu, akty prawne i opublikowane wyniki badania raportowania zagadnień CSR przez przedsiębiorstwa. W artykule uwzględniono regulacje prawne obowiązujące w dniu 31 grudnia 2018 r.

Słowa kluczowe: CSR, informacje niefinansowe, standardy raportowania, dyrektywy UE.

Ryszard Kaminski,
Doktor hab., profesor,
Adam Mickiewicz University in Poznan,
Department of Economic Sciences

REPORTING ISSUES IN THE AREA OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE LIGHT OF LEGAL PROVISIONS AND PRACTICAL EXPERIENCE

Abstract. In recent years in Poland there has been a new direction in the system for enterprises to report their achievements in the field of corporate social responsibility tasks. The institutional framework for this trend is provided by new EU and Polish regulations referring to non-financial reporting of enterprises. These define a clear course towards more business transparent and environmental responsibility. The implementation of these new regulations began quite recently. This situation therefore inspired this paper. Its aim is to present the system of CSR reporting and comment on it in terms of the practical experiences. The materials used in the article include subject literature, legal acts and published results of research CSR reporting in practise. The research encompassed legal regulations in force on 31 December 2018.

Keywords: CSR, non-financial information, reporting standards, EU directives.

Рішард Камінські,
Доктор габілітований економічних наук, професор,
Університет ім. Адама Міцкевича в Познані,
Кафедра економічних наук

ЗВІТНІСТЬ ПРО ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З ОГЛЯДУ НА ЗАКОНОДАВЧІ ПОЛОЖЕННЯ І ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Анотація. Останніми роками у Польщі з'явився новий напрямок у системі для звітування підприємств про свої досягнення у галузі завдань корпоративного соціального відповідальності. Інституційна база цієї тенденції забезпечується новими правилами ЄС та Польщі, що стосуються нєфінансової звітності підприємств.

Вони визначають чіткий шлях до більш прозорої та екологічної відповідальності бізнесу. Впровадження нових правил розпочалося зовсім недавно. Тому це сприяло написанню цієї статті. Її мета - представити систему звітності з КСВ та прокоментувати її з точки зору практичного досвіду. Матеріали, використані у статті, включають тематичну літературу, нормативно-правові акти та опубліковані результати дослідження звітності з КСВ на практиці. Дослідження охопило законодавчі норми, що діють 31 грудня 2018 року.

Ключові слова: КСВ, нефінансова інформація, стандарти звітності, директиви ЄС.

Wstęp. Współcześnie rośnie zainteresowanie społecznymi i środowiskowymi aspektami prowadzenia działalności przez przedsiębiorstwa. Coraz częściej interesariusze przedsiębiorstw oczekują, że przedsiębiorstwa będą dostarczały im raportów potwierdzających, iż ich działalność jest społecznie odpowiedzialna. Tradycyjne sprawozdania finansowe nie są w stanie w sposób kompletny i wierny ukazać całościowego obrazu działalności przedsiębiorstwa, z uwzględnieniem jego wpływu na otoczenie, w tym dostarczyć informacji o sposobach i wynikach realizacji koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw (ang. corporate social responsibility - CSR). To sprawiło, że zakres przedmiotowy dotychczasowej sprawozdawczości przedsiębiorstw został poszerzony o aspekty środowiskowe, społeczne i ładu korporacyjnego.

Ramami instytucjonalnymi tego nowego kierunku rozwoju sprawozdawczości przedsiębiorstw są przepisy dotyczące sprawozdawczości нефінансової. W Polsce tego rodzaju sprawozdawczość została ukształtowana przede wszystkim przez regulacje Unii Europejskiej, w szczególności na skutek wprowadzenia dyrektyw dotyczących ujawniania informacji нефінансової i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże przedsiębiorstwa i grupy. Regulacje te wskazały wyraźny kurs na rzecz większej przejrzystości biznesowej i odpowiedzialności w kwestiach społecznych i środowiskowych.

Wdrożenie do praktyki nowych regulacji dotyczących raportowania kwestii z obszaru społecznej odpowiedzialności nastąpiło niedawno, bo w 2017 r. Sytuacja ta stała się więc inspiracją do przygotowania niniejszego artykułu. Jego celem jest prezentacja i ocena systemu raportowania kwestii CSR mając na względzie doświadczenia praktyczne. W pierwszej części opracowania została przedstawiona istota społecznej odpowiedzialności biznesu. Następnie dokonano przeglądu koncepcji i standardów raportowania zagadnień CSR, by potem skupić się na omówieniu i ocenie przepisów prawnych obowiązujących w UE i w Polsce oraz praktyki polskich przedsiębiorstw w tym zakresie.

Materiałami wykorzystanymi w artykule są: literatura przedmiotu, akty prawne, oraz opublikowane wyniki badań nad raportowaniem нефінансової w Polsce. Wykorzystano przede wszystkim raport na temat ujawniania informacji нефінансової opublikowany przez Ministerstwo Finansów, które zbadało praktykę przedsiębiorstw w tym zakresie w Polsce. Materiałem uzupełniającym były również wyniki analiz przeprowadzonych przez innych badaczy. W toku rozważań zastosowano przede wszystkim metodę krytycznej analizy źródeł literaturowych i aktów prawnych oraz metodę porównawczą. Uwzględniono stan prawny na dzień 31 grudnia 2018 r.

Istota społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Koncepcja społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw narodziła się pod koniec XIX wieku w USA [1] i w XX wieku rozprzestrzeniła się w Europie. Koncepcja ta wyrosła z rozważań prowadzonych na gruncie *stakeholders theory*. Współczesne postrzeganie koncepcji społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw narodziło się w drugiej połowie XX wieku. Zapoczątkowała je publikacja H. R. Bowena *Social Responsibilities of the Businessman* [2]. Była ona pierwszą, kompleksową i - jak się potem okazało - przełomową pracą na temat etyki biznesu i odpowiedzialności społecznej. Idea społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw została upowszechniona pod koniec lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku wraz z ekspansją wielkich korporacji. Stała się popularnym tematem rozważań teoretyków i praktyków w latach osiemdziesiątych XX wieku w związku z rozwojem teorii zarządzania strategicznego. Wzmoczone zainteresowanie koncepcją CSR nastąpiło w następstwie kryzysu finansowego w latach 2007–2010.

Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw jest różnie nazywana i definiowana. W literaturze przedmiotu najczęściej używa się komplementarnych względem siebie określeń społecznej odpowiedzialności, takich jak: Corporate Social Responsibility (CSR), Corporate Responsibility (CR), Business Responsibility, Corporate Sustainability, Corporate Citizenship (CC), Global Business Citizenship czy też Corporate Community Engagement. W Polsce natomiast stosuje się m.in. takie terminy, jak

społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw, społeczna odpowiedzialność biznesu czy też odpowiedzialność przedsiębiorstwa.

Na początku przyjmowano, iż ideą społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw jest dobrowolne, wykraczające poza minimalne wymogi prawne, uwzględnianie przez przedsiębiorstwa w przyjętej przez siebie strategii działania oraz w stosunkach z zainteresowanymi stronami - interesów społecznych, potrzeb różnych grup interesariuszy oraz poszanowania środowiska przyrodniczego. Przykładem takiego rozumienia omawianej idei jest sformułowanie J. Surdyka, dla którego jest nią „(...) *zbiór zobowiązań i praktyk biznesowych, mieszczących się w spektrum działań gdzieś pomiędzy tradycyjną dobroczynnością a ścisłym przestrzeganiem prawa*”[3]. Społeczną odpowiedzialność biznesu powszechnie zwykło traktować się jako strategię zarządzania, która poprzez prowadzenie dialogu społecznego na poziomie lokalnym przyczynia się do wzrostu konkurencyjności przedsiębiorstw na poziomie globalnym i jednocześnie sprzyja poprawie relacji z różnymi grupami interesariuszy oraz zrównoważonemu rozwojowi społecznemu i ekonomicznemu[4]. W swoich pracach stanowisko takie prezentują m.in. P. Drucker[5] czy też M. Porter i M. Kramer[6]. W kontekście zakresów odpowiedzialności przedsiębiorstwa za wpływ na otoczenie, przywołuje się również koncepcję ewidencji i sprawozdawczości osiągnięć przedsiębiorstwa autorstwa J. Elkingtona - *Triple-bottom-line (TBL)*, w której uwzględnia się jego powiązania w otoczeniu w sferze ekonomicznej, społecznej i środowiskowej[7].

Współczesne postrzeganie społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstwa jest powiązane z koncepcją zrównoważonego i trwałego rozwoju. Koncepcja ta została zdefiniowana w 1987 r. w *Raporcie Brundtland* Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju gdzie zrównoważony i trwały rozwój rozumiany jest jako proces zmian, w którym eksploatacja zasobów umożliwia zaspokajanie aktualnych potrzeb i daje także możliwość rozwoju przyszłym pokoleniom[8]. Koncepcja zrównoważonego i trwałego rozwoju zakłada nieprzerwany wzrost gospodarczy w celu zaspokojenia ludzkich potrzeb i aspiracji oraz podnoszenia jakości życia w warunkach poszanowania zasobów naturalnych i walorów środowiskowych.

Idea społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw stała się przedmiotem zainteresowania Unii Europejskiej. Potwierdza to fakt przyjęcia w 2011 roku przez Komisję Europejską definicji CSR, w której znalazło się stwierdzenie, iż (...) *przedsiębiorstwa powinny dysponować mechanizmem integracji kwestii społecznych, środowiskowych, etycznych i tych związanych z prawami człowieka, jak i problemów konsumentów ze swoją działalnością oraz podstawową strategią, w ścisłej współpracy z zainteresowanymi stronami*[9]. Spowodowało, to wiele działań z zakresu CSR postrzeganych jest jako obligatoryjne ze względu na fakt, że wszystkie organizacje gospodarcze generują różnorodne wpływy społeczne czy środowiskowe. Zadania z obszaru społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw traktowane są jako zobowiązania przez Światową Radę Biznesu na rzecz Zrównoważonego Rozwoju, która rozumie odpowiedzialność społeczną przedsiębiorstw jako „*ciągłe zobowiązanie biznesu do zachowania etycznego oraz przyczyniania się do zrównoważonego rozwoju ekonomicznego poprzez poprawę jakości życia pracowników i ich rodzin, jak również lokalnej społeczności i społeczeństwa jako całości*”[10].

Należy zauważyć, że w ujęciu Światowej Rady Biznesu działalność przedsiębiorstwa, która z natury rzeczy ma przynieść zysk, ma również tworzyć szeroko rozumiane korzyści zarówno dla jego odbiorców i ogółu społeczeństwa. Jest to wyraz holistycznego i altruistycznego¹ podejścia do biznesu, którego działalność postrzegana jest jako źródło rozwoju i postępu społecznego. U podstaw takiego podejścia leży fakt, że każde przedsiębiorstwo (nawet prywatne) jest organem społeczeństwa i spełnia określoną funkcję społeczną. Myśl ta znajduje niekiedy zakorzenienie historyczne. Na przykład w tradycyjnych społeczeństwach afrykańskich, przedsiębiorstwa były postrzegane przede wszystkim jako organizacje zapewniające korzyści dla całego społeczeństwa, zaś korzyści osiągnane przez przedsiębiorcę były traktowane drugorzędne[11].

¹ Zgodnie z międzynarodową normą *ISO26000* do dobrych praktyk CSR zalicza się filantropijne „zaangażowanie i rozwój społeczności lokalnej”. Niemniej filantropia to tylko niewielki element działań z obszaru społecznej odpowiedzialności biznesu. Według wytycznych *ISO CSR* obejmuje ponadto praktyki dotyczące ładu organizacyjnego, praw człowieka, bhp, środowiska, uczciwych praktyk rynkowych. Takie szerokie ujęcie pozwala odróżnić jednorazowe, działania dobroczynne motywowane często jedynie korzyściami wizerunkowymi od pozostałych działań świadczących o odpowiedzialnym podejściu do biznesu.

Panuje przekonanie, że działając w zgodzie z zasadami CSR przedsiębiorstwa mogą uzyskać wiele korzyści. Wśród nich wymienia się najczęściej:

1. Wzrost zainteresowania inwestorów, którzy zwracają uwagę nie tylko na uzyskiwane wyniki finansowe, ale i na jakość zarządzania; dla inwestorów coraz częściej wiarygodność finansowa przedsiębiorstwa powiązana jest z jej wiarygodnością społeczną; (istotne jest dla nich nie tylko jak przedsiębiorstwo dzieli się swoim zyskiem, ale w jaki sposób go osiąga, czy nie dzieje się to kosztem pracowników, środowiska naturalnego, klientów).

2. Zwiększenie lojalności konsumentów i interesariuszy, którzy w swoich wyborach kierują się m.in. zaufaniem do danego podmiotu; to z kolei wzrasta gdy przedsiębiorstwo przestrzega zasad społecznej odpowiedzialności biznesu.

3. Poprawa relacji ze społecznością i władzami lokalnymi.

4. Wzrost przewagi konkurencyjnej szczególnie na rozwiniętych rynkach zagranicznych, gdzie oczekiwania dotyczące spełniania standardów odpowiedzialnego biznesu są coraz bardziej powszechne.

5. Kształtowanie pozytywnego wizerunku przedsiębiorstwa wśród pracowników, co jest ważnym elementem niematerialnego systemu motywowania pracowników; (prospołeczna działalność przedsiębiorstwa, kierowanie się zasadami etycznymi, dbałości o środowisko poprawia wizerunek firmy w oczach pracowników)[12] [13].

W literaturze przedmiotu można również spotkać sceptyczne opinie na co do faktycznych wartości niesionych przez teorię i praktykę CSR. Autorzy poddający w wątpliwość sens tej idei twierdzą, że działalność w obszarze CSR odrywa przedsiębiorstwa od ich fundamentalnej funkcji ekonomicznej jakim jest „zarabianie”, a inni dopowiadają, że działalność ta to nic więcej niż powierzchowne "window dressing". Uważają oni bowiem, że zachowania tzw. społecznie odpowiedzialne nie są prawdziwym zamiarem przedsiębiorstw. Realizowane przez nie programy CSR są – według nich - jedynie wypełnieniem obowiązków regulacyjnych nałożonych przez władzę gospodarczą. Zatem krytycy idei CSR w konkluzji stwierdzają, że zarządy korporacji nie tyle są odpowiedzialni wobec społeczeństwa, co dążą do uniknięcia konsekwencji wynikających z braku tej odpowiedzialności[14].

Standardy i uregulowania prawne sprawozdawczości z zakresu CSR. Idea ujawniania informacji na temat odpowiedzialności przedsiębiorstwa przed społeczeństwem została sformułowana już w 1973 r. przez *American Institute of Certified Public Accountants* w opracowaniu zatytułowanym „*Objectives of Financial Statements*”, w którym określono podstawowe cele sprawozdawczości finansowej. Wśród nich wymienia się „*informowanie o działaniach przedsiębiorstwa mających wpływ na społeczeństwo, które mogą być określone i opisane lub zmierzone, i które są ważne ze względu na rolę jaką przedsiębiorstwo odgrywa w środowisku społecznym*”[15].

Z myślą o podniesieniu jakości i zwiększeniu porównywalności sprawozdań dotyczących społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw już w latach siedemdziesiątych XX w. zapoczątkowano prace nakierowane na opracowanie i wdrożenie do praktyki standardów raportowania zagadnień z tego obszaru. Jak do tej pory nie wypracowano jednak ujednoczonych i powszechnie akceptowanych standardów sprawozdawczości zagadnień społecznych. To sprawia, że w praktyce stosowane są różne normy, zalecenia i wytyczne. Przedsiębiorstwa mogą więc bazować na różnych propozycjach sprawozdawczości CSR wypracowanych przez wiele organizacji. Wśród nich znajdują się opracowania następujących organizacji:

- *United Nations Global Compact* (UNGC),
- Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD),
- Międzynarodowej Organizacji Pracy (ILO),
- *Global Reporting Initiative* (GRI),
- *AccountAbility*,
- Międzynarodowej Organizacji Normalizującej (ISO).

Wdrożenie do praktyki przedsiębiorstw idei społecznej odpowiedzialności stało się również celem Unii Europejskiej. Znalazło to wyraz w opublikowanej przez Komisję Europejską w 2001 r. *Zielonej Księdze CSR*[16] oraz w 2002 r. *Białej Księdze CSR*[17]. W tym ostatnim dokumencie wskazano pożądane działania z zakresu CSR. Uznano, że powinny być nimi: edukacja, wymiana doświadczeń i dobrych praktyk, rozwój instrumentów społecznej odpowiedzialności biznesu, uruchomienie Europejskiego Forum Interesariuszy oraz włączanie problematyki CSR do wszystkich polityk UE (zatrudnienia, gospodarczej, środowiskowej, konsumenckiej, zewnętrznej, w instytucjach administracji publicznej).

Bardzo ważnym etapem w procesie tworzenia systemu raportowania zagadnień z obszaru CSR było uchwalenie Dyrektywy 2013/34/UE[18], która przewiduje ujawnianie informacji dotyczących kwestii środowiska naturalnego, kwestii społecznych i pracowniczych, w tym ochrony praw człowieka, przeciwdziałaniu nadużyciom i korupcji, przestrzeganiu zasady różnorodności kadry zarządzającej. Dyrektywa 2013/34/UE zobowiązała do ujawniania informacji związanych ze społeczną odpowiedzialnością biznesu duże przedsiębiorstwa interesu publicznego, które mają więcej niż 500 pracowników.

Następnym milowym krokiem na drodze doskonalenia systemu raportowania zagadnień CSR było przyjęcie w 2014 r. Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE zmieniającą dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy[19]. Dyrektywa 2014/95/UE określiła tematykę obowiązkowych raportów niefinansowych. Uznano, że powinny one zawierać:

- w odniesieniu do kwestii środowiskowych: informacje na temat obecnego i przewidywanego wpływu działalności jednostki na środowisko oraz, na zdrowie i bezpieczeństwo, wykorzystywanie energii odnawialnej lub nieodnawialnej, emisję gazów cieplarnianych, zużycie wody i zanieczyszczenie powietrza;

- w odniesieniu do spraw społecznych i pracowniczych; informacje na temat działań podejmowanych w celu zapewnienia równouprawnienia płci, wdrożenia podstawowych konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy, warunków pracy, dialogu społecznego, poszanowania prawa pracowników do informacji i do wyrażania opinii, poszanowania praw związków zawodowych, bezpieczeństwa i higieny pracy oraz dialogu ze społecznościami lokalnymi lub działań podejmowanych w celu zapewnienia ochrony i rozwoju tych społeczności;

- w odniesieniu do praw człowieka oraz walki z korupcją i łapownictwem: oświadczenie na temat zapobiegania naruszaniu praw człowieka lub na temat stosowanych instrumentów walki z korupcją i łapownictwem.

Wytyczne sporządzania sprawozdań na temat CSR, które uznane jako wartościowe w *Odnowionej strategii UE na lata 2011-2014* [20] (tj. standardy UN Global Compact, wytyczne Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, normę ISO 26000 oraz Trójstronną deklarację Międzynarodowej Organizacji Pracy) uzupełniono jeszcze o krajowe zasady ramowe oraz unijne zasady ramowe tj. System Ekozarządzania i Audytu (EMAS) [21]. W celu wsparcia przedsiębiorstw w przygotowaniu sprawozdań niefinansowych Komisja Europejska w 2017 r. opublikowała wytyczne do dyrektywy 2014/95/UE [22]. Wytyczne uwzględniają postanowienia porozumienia klimatycznego ONZ COP podpisane w Paryżu w 2015 r., zobowiązujące do ujawniania informacji na temat rzeczywistego i potencjalnego wpływu działań organizacji na środowisko, zwłaszcza w odniesieniu do redukcji emisji gazów cieplarnianych[23]. Nowe przepisy unijne po raz pierwszy zastosowano w praktyce w 2017 r.

W Polsce obowiązek publikowania danych z obszaru CSR wynika z przepisów ustawy o rachunkowości[24] dotyczących sprawozdania z działalności. W art. 49 pkt. 3 tego aktu prawnego stwierdza się, iż „*Sprawozdanie z działalności jednostki powinno również obejmować - o ile jest to istotne dla oceny sytuacji jednostki – wskaźniki finansowe i niefinansowe, łącznie z informacjami dotyczącymi zagadnień środowiska naturalnego i zatrudnienia, a także dodatkowe wyjaśnienia do kwot wykazanych w sprawozdaniu finansowym*”. Ponadto w związku z obowiązkiem wdrożenia przez państwa członkowskie UE postanowień dyrektywy 2014/95/UE do polskiego prawa o rachunkowości wprowadzono nowy przepis. Jest nim art. 49b ustawy o rachunkowości¹. W świetle tego przepisu informacje niefinansowe, w tym dotyczące kwestii z obszaru CSR, podlegają obowiązkowi sprawozdawczemu. Obowiązek ten dotyczy przedsiębiorstw, które w roku obrotowym, za który sporządzają sprawozdania finansowe, oraz w roku poprzedzającym ten rok przekroczyły następujące kwoty:

1. 500 osób – w przypadku średniego rocznego zatrudnienia w przeliczeniu na pełny etat,
2. 85 000 000 zł – w przypadku sumy aktywów bilansowych na koniec roku obrotowego lub
3. 170 000 000 zł – w przypadku przychodów netto ze sprzedaży towarów i produktów za rok obrotowy.

Zestaw ujawnianych informacji obejmuje co najmniej:

¹ Należy dodać, że kwestia informacji o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego jest również przedmiotem Krajowego Standardu Rachunkowości nr 9 [25].

1. zwięzły opis modelu biznesowego jednostki;
2. kluczowe wskaźniki wyników niefinansowych związanych z działalnością jednostki;
3. opis zasad stosowanych przez jednostkę w odniesieniu do kwestii społecznych, zatrudnienia, ochrony środowiska, poszanowania praw człowieka i przeciwdziałania korupcji, a także opis wyników stosowania tych polityk;
4. opis procedur należytej staranności;
5. opis istotnych rodzajów ryzyka związanych z działalnością jednostki, które mogą mieć negatywny wpływ na kwestie, o których mowa w pkt 3, w tym rodzajów ryzyka związanych z produktami jednostki lub jej relacjami ze środowiskiem zewnętrznym, w tym kontrahentami, a także opis zarządzania tymi rodzajami ryzyka.

Sporządzając tego rodzaju raporty przedsiębiorstwa mogą stosować wszelkie zasady, w tym zasady własne, standardy krajowe, unijne lub międzynarodowe. Wśród tych standardów znajduje się opracowany w 2017 r. polski Standard Informacji Niefinansowych (SIN) [26]. Standard ten został dedykowany przede wszystkim przedsiębiorstwom, które wcześniej nie sporządzały raportów CSR.

Wśród treści wymaganych w sprawozdaniu niefinansowym gro informacji dotyczy obszaru CSR. Są to informacje odnoszące się do:

1. Kwestii środowiskowych, w szczególności na temat:
 - teraźniejszego i przyszłego wpływu na środowisko;
 - poziomu wykorzystywania energii nieodnawialnej i odnawialnej;
 - poziomu emisji gazów cieplarnianych,
 - zanieczyszczenia powietrza i zużycia wody.
2. Kwestii społecznych i pracowniczych, w tym:
 - działań podejmowane na rzecz równouprawnienia płci, godnych warunków pracy, dialogu społecznego;
 - poszanowania praw związków zawodowych;
 - działań w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i higieny pracy;
 - działań w zakresie zapewnienia prawa do wyrażania opinii przez pracowników, prawa do informacji oraz innych praw pracowników;
 - podejmowania dialogu ze społecznościami i zapewnienie im rozwoju i ochrony;
3. Kwestii związanych z prawami człowieka, a w szczególności działań na rzecz zapobiegania łamania i naruszania praw człowieka;
4. Kwestii związanych z przeciwdziałaniem korupcji i łapownictwu, a w szczególności instrumentów i narzędzi zastosowanych do walki z łapownictwem i korupcją.

Praktyka raportowania zagadnień CSR. Praktyka sporządzania sprawozdań dotyczących zagadnień CSR wywołała potrzebę zdefiniowania pojęcia rachunkowości oraz sprawozdawczości odpowiedzialności społecznej. Według T. Gabrusewicza rachunkowość odpowiedzialności społecznej jest to *rachunkowość uwzględniająca obciążenia i korzyści dla społeczeństwa wynikające z działalności konkretnego podmiotu gospodarującego przedstawione w formie wartościowej lub opisowej*[27]. Produktem końcowym tego rodzaju rachunkowości jest raport społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. Jego zadaniem – jak stwierdza P. Hąbek - jest dostarczanie informacji zarówno dla interesariuszy wewnątrz firmy, jak i tych zewnętrznych, na temat wyników osiągniętych przez jednostkę gospodarczą w aspekcie społecznym, środowiskowym i ekonomicznym[28].

W praktyce raporty zagadnień CSR sporządzane są w różny sposób. Wśród nich można wyodrębnić następujące formy, a mianowicie:

1. Rozszerzenie raportu rocznego; przedsiębiorstwo w sprawozdaniu finansowym w dodatkowej części prezentuje swoją działalność dotyczącą społecznej odpowiedzialności.
2. Przygotowanie osobnego raportu zrównoważonego rozwoju jako uzupełnienie rocznego sprawozdania finansowego; oprócz sprawozdania finansowego, przedsiębiorstwo sporządza odrębny raport, którego treścią są rezultaty działań nie tylko w obszarze ekonomicznym, ale i obszarach społecznym i środowiskowym.
3. Przygotowanie kilku osobnych raportów; każdy z nich dotyczy różnych aspektów związanych ze zrównoważonym rozwojem przedsiębiorstwa (np. raport społeczny, raport środowiskowy itp.).

4. Sporządzenie raportu zintegrowanego; przedsiębiorstwo przygotowuje jeden raport, który zawiera zarówno dane finansowe, jak i niefinansowe oraz prezentuje ich wzajemne powiązania i zależności[28].

W Polsce pierwsze raporty niefinansowe, w tym obejmujące kwestie CSR, sporządzone zgodnie z wymogami ustawy o rachunkowości oraz Dyrektywy 2014/95/UE powstały w 2018 roku i objęły rok 2017. W 2019 roku ukazał się raport Ministerstwa Finansów dotyczący praktyki ujawniania informacji niefinansowych pt. *Raportowanie rozszerzonych informacji niefinansowych za 2017 rok zgodnie z ustawą o rachunkowości – pierwsze doświadczenia i dobre praktyki*[29]. Celem autorów raportu była analiza raportów sporządzonych obowiązkowo za rok sprawozdawczy 2017. Raport powstał w oparciu o analizę 123 sprawozdań niefinansowych sporządzonych przez 100 spółek (w tym 98 spółek notowanych na GPW i 2 banków nienotowanych) reprezentujących 8 sektorów: finanse, paliwa i energia, chemia i surowce, produkcja przemysłowa i budowlano-montażowa, dobra konsumpcyjne, handel i usługi, ochrona zdrowia oraz technologie¹. Poniżej relacja z badań ekspertów Ministerstwa Finansów koncentruje się na najważniejszych zagadnieniach mieszczących się w zakresie przedmiotowym CSR. W raporcie MF zostały one ukazane w podpunktach dotyczących:

- formy prezentacji informacji niefinansowych,
- opisu polityk w obszarach społecznym, pracowniczym, środowiska naturalnego, poszanowania praw człowieka oraz przeciwdziałania korupcji,
- opisu rezultatów stosowanych polityk,
- informacji o zastosowanych standardach i zasadach wykorzystanych przy sporządzaniu raportu.

Badane sprawozdania spółek polskich w 73 przypadkach (tj. w prawie 60% ogółu) stanowiły odrębne sprawozdania. Reszta tj. 50 sprawozdań miało formę odrębnych oświadczeń w ramach sprawozdań z działalności. Okazuje się zatem, że badane jednostki chętnie skorzystały z możliwości sporządzenia odrębnego sprawozdania, która była możliwa dzięki skorzystaniu przez Polskę z opcji zawartej w Dyrektywie 2014/95/UE. Eksperti MF zauważyli, że jednostki dość swobodnie podeszły do terminologii zastosowanej w ustawie o rachunkowości, zgodnie z którą oświadczenie na temat informacji niefinansowych sporządza się „jako wyodrębnioną część” w ramach sprawozdania z działalności, a alternatywą jest sporządzenie odrębnego sprawozdania na temat informacji niefinansowych.

Jeśli chodzi o przedstawienie opisu polityk w obszarach społecznym, pracowniczym, środowiska naturalnego, poszanowania praw człowieka oraz przeciwdziałania korupcji to zarówno unijne jak i polskie regulacje nie narzuciły wymogu prowadzenia przez przedsiębiorstwo polityki we wskazanych obszarach, a jedynie wymóg jej ujawnienia, jeśli jednostka taką politykę prowadzi. Zatem celem ekspertów MF było jedynie zbadanie czy wymóg ten jest respektowany. Okazało się, że opis polityki w obszarze społecznym był przedstawiony w 89 raportach, natomiast w 27 (tj. 23 % ogółu badanych raportów w tym zakresie) opisu tego nie było, z tego w 17 przypadkach nie przedstawiono wyjaśnienia braku prowadzenia tej polityki. W przypadku obszaru pracowniczego kwoty te przedstawiały się odpowiednio: 105, 11 i 5. W przypadku obszaru środowiska naturalnego: 100, 16 i 6. Z kolei w przypadku obszaru poszanowania praw człowieka kwoty te wynosiły: 90, 26 i 11. Natomiast w przypadku obszaru przeciwdziałania korupcji proporcje te kształtowały się: 102, 14 i 5.

Przedstawione dane potwierdzają, że wymóg opisu polityki jednostki w danym obszarze w większości przypadków został wypełniony. Najwyższe wskaźniki odnotowano w obszarze pracowniczym, najgorsze w obszarach: społecznym oraz praw człowieka. W opinii ekspertów najwięcej trudności w raportowaniu sprawiły badanym jednostkom zagadnienia dotyczące ochrony praw człowieka.

Co się tyczy opisu rezultatów stosowanych polityk to przepisy ustawy o rachunkowości obligują do zawarcia w raporcie niefinansowym opisu rezultatów stosowanych polityk w obszarach określonych w art. 49b ust. 2. Badania MF dowodzą, że opis taki w obszarze społecznym przedstawiony został w 84 sprawozdaniach niefinansowych, (tj. 72 % badanych raportów). W przypadku obszaru pracowniczego raportów tych było 98 (tj. 84 %). W przypadku obszaru środowiska naturalnego – 91 (tj. 78%). (Raportowanie rezultatów polityki w zakresie ochrony środowiska należy ocenić pozytywnie; nie budzi to wszakże zdziwienia bowiem w tym zakresie istnieją sprawdzone w praktyce efektywne procedury). W

¹ Szacuje się, że w Polsce obowiązek przygotowania raportu o kwestiach niefinansowych został nałożony na ok. 300 organizacji biznesowych. Stąd wyniki badań MF, którymi objęto 30 % ogólnej liczby tych podmiotów można uznać za reprezentatywne.

przypadku obszaru poszanowania praw człowieka raportów tych było - 66 (tj. 57%) i w przypadku obszaru przeciwdziałania korupcji – 80 (tj. 69%). Jak widać, podobnie jak w przypadku opisu prowadzonych polityk, opis rezultatów tych polityk najlepiej wypada w obszarze pracowniczym, a najsłabiej w obszarze praw człowieka, w którym w 43% przypadków nie podano informacji o rezultatach tej polityki; (eksperti zaznaczyli, że nie było nawet lakonicznej informacji o braku przypadków np. dyskryminacji, mobbingu, pracy przymusowej czy pracy nieletnich). Zgodzić się zatem należy z ich wnioskiem, że zagadnienia z obszaru praw człowieka najbardziej wymagają podniesienia poziomu jakości w raportowaniu informacji niefinansowych.

Przepisy ustawy o rachunkowości nakazują podanie informacji na temat standardów lub zasad z jakich przedsiębiorstwo skorzystało przy sporządzaniu raportu. Badania ekspertów MF potwierdziły, iż w 109 sprawozdaniach polskich spółek przedstawiono taką informację. Reszta tj. sprawozdania 7 spółek nie zawierały danych o tym, z jakich standardów lub zasad spółka skorzystała przy sporządzaniu raportu niefinansowego, a nawet nie zawierały wzmianki, że zastosowano własne zasady. Najczęściej wykorzystywano standardy GRI w wersji G.4. Uczyniono to w przypadku 47 sprawozdań. Natomiast 25 raportów bazowało na polskim Standardzie Informacji Niefinansowych. Własne zasady zastosowano w przypadku 24 raportów, które w większości przypadków były inspirowane standardami GRI, SIN czy też Wytycznymi KE. Z kolei 5 spółek podało, że skorzystało z innych wytycznych (m.in. norm ISO 26000, suplementów sektorowych GRI G4 w zakresie odnoszącym się do górnictwa).

Charakterystyczne jest to, że badane jednostki nie wskazały, iż wykorzystywały do sporządzenia raportów Wytyczne KE. Zapewne nie bez wpływu na taką sytuację miało to, że Wytyczne te ukazały się dopiero w 2017 r, a ponadto ich dość ogólna treść w porównaniu z innymi standardami zawierającymi wykaz praktycznych wskaźników czy też procedur.

Raport ekspertów MF zawiera również informację na temat badania sprawozdań niefinansowych badanych spółek. Okazało się, że informacja na ten temat była zawarta jedynie w 9 sprawozdaniach, przy czym audyt zewnętrzny był prowadzony jedynie w 3 przypadkach.

Raportowanie informacji niefinansowych, w tym zagadnień z obszaru społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw było również przedmiotem badań J. Rubik[30]. Przeprowadziła ona badanie raportów niefinansowych (ujmujących również kwestie CSR) spółek giełdowych objętych projektem Respect Index¹. Badaniu poddano 27 spółek wchodzących w skład Respect Index od 2016 r. , i które przygotowały raporty finansowe za 2017 r. Autorka badania rozpatrzyła następujące kwestie: formę prezentacji danych niefinansowych, rodzaj wykorzystanych standardów sporządzania raportów niefinansowych oraz kwestię weryfikacji raportowanych danych niefinansowych.

Badania potwierdziły, że 14 spółek dane niefinansowe zamieściło w sprawozdaniu z działalności. Natomiast 13 spółek sporządziło odrębne oświadczenie na temat danych niefinansowych nazywane niekiedy raportem odpowiedzialności społecznej. Jedna spółka sporządziła obszerne oświadczenie zawierające dane niefinansowe w sprawozdaniu z działalności oraz odrębny raport zrównoważonego rozwoju.

Co do wykorzystanych standardów raportowania niefinansowego to okazało się, że 21 spółek bazowało na formacie GRI G4 w jego podstawowej wersji Core. Pięć spółek skorzystało ze standardów sektorowych. Pięć innych spółek zastosowało normy Global Compact oraz ISO 26000. Jedynie 4 spółki bazowały na polskim standardzie SIN. Natomiast 4 spółki nie podały norm czy wytycznych, które wykorzystywały przy sporządzaniu raportów².

¹ Respekt Index obejmuje spółki notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie uznane za społecznie odpowiedzialne. Są to spółki o najwyższej płynności wchodzące w skład indeksów WIG20, mWIG40, sWIG80.

² Popularność standardów GRI wśród spółek giełdowych w Polsce została również potwierdzona w raporcie przygotowanym przez firmę NavigatorCapital. Zbadala ona raporty niefinansowe sporządzone przez spółki notowane na GPW. Okazało się, że spośród 51 badanych jednostek 27 spółek raporty sporządziły na podstawie Global Reporting Initiative. Dwanaście spółek wskazało, iż sprawozdanie niefinansowe zostało sporządzone w oparciu o własne zasady uwzględniające przepisy ustawy o rachunkowości, wytyczne Komisji Europejskiej, dotyczące sprawozdawczości w zakresie informacji niefinansowych oraz standardy polskie (SIN) i międzynarodowe (GRI). Także dwanaście spółek w swoich raportach w ogóle nie wskazało na podstawie jakich wytycznych zostały przygotowane informacje niefinansowe [31].

Jeśli chodzi o audyt sporządzonych raportów niefinansowych to tylko 4 spółki podały, iż poddały je badaniu przez firmę zewnętrzną. Cztery inne wyraźnie oświadczyły, że tego nie uczyniły. Pozostałe spółki nie wypowiedziały się w tej kwestii.

Badania sprawozdań zawierających dane niefinansowe były przeprowadzane przed wprowadzeniem obowiązku ich raportowania. Warto przytoczyć wyniki badania wykonanego na krótko przed wprowadzeniem tego obowiązku przez A. Piotrowską[32]. Zbadała ona raporty niefinansowe czterech największych polskich spółek z sektora energetycznego, tj. Polskiej Grupy Energetycznej S.A., Tauron Polska Energia S.A., Enea S.A. oraz Energa S.A. sporządzone za 2015 r. Osobną uwagę zwróciła na informacje dotyczące społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw. W szczególności rozpoznała następujące kwestie: rodzaj wykorzystanych standardów do raportowania CSR, zawartość raportów niefinansowych, przeprowadzanie audytu raportów CSR oraz ich mocne i słabe strony.

Okazało się, że wszystkie spółki skorzystały ze standardów GRI G4 *Raportowanie odpowiedzialnego biznesu i zrównoważonego rozwoju*, w tym trzy spółki w jego opcji Core. Jedna spółka wykorzystała ponadto standard IIRC. Te spółki, które bazowały jedynie na standardach GRI G4 sporządziły osobne raporty CSR. Natomiast spółka bazująca także na standardach IIRC kwestię CSR ukazała w raporcie zintegrowanym. Zawartość raportów wszystkich spółek była podobna. Prezentowały one:

- swoją misję, wizję i strategię,
- otoczenie rynkowe (w tym łańcuch dostaw oraz relacje z interesariuszami),
- kapitały (produkcyjny, ludzki, naturalny i w przypadku sprawozdania zintegrowanego – kapitał finansowy).

Jeśli chodzi o weryfikację treści zawartych w sprawozdaniach to – jak się okazało - tylko dwa raporty były badane przez zewnętrznych audytorów, a w jednym przypadku było to badanie wewnętrzne.

Do mocnych stron prezentowanych raportów autorka badań zaliczyła wyeksponowanie szczegółowych kwestii związanych z ochroną środowiska (gospodarka odpadami, emisja dwutlenku węgla, odsiarczanie spalin). W dwóch przypadkach - za słabą stroną raportów - autorka uznała małe powiązanie danych niefinansowych z danymi finansowymi, zaś w jednym przypadku - zbyt dużą obszerność raportu.

Relacjonowane badania A. Piotrowskiej oczywiście nie są reprezentatywne, mają bowiem charakter *case study*, niemniej ich wyniki są wartościową ilustracją rozpatrywanych kwestii. Okazuje się, że już przed wprowadzeniem obligatoryjnych regulacji prawnych największe spółki giełdowe reprezentujące bardzo ważny sektor gospodarki kwestie odpowiedzialności społecznej traktowały – jak się wydaje - z należytą starannością i informacje na ten temat ujmowały w swoich raportach. Raporty te można było prezentować z dużo większą swobodą niż po wprowadzeniu obowiązujących aktualnie regulacji. Niemniej można wnosić, że wypełniły one swoje zadanie informowania interesariuszy o innych niż finansowe kwestie związane z odpowiedzialnością badanych spółek wobec społeczeństwa, a na pewno stanowiły dobrą bazę do sporządzania tego typu raportów w trybie obligatoryjnym.

Wnioski. Przepisy dyrektywy 2014/95/UE oraz przepisy jakie w ślad za nią prowadzono do ustawy o rachunkowości w 2016 r. są ważnym krokiem na drodze do standaryzacji raportów dotyczących kwestii odpowiedzialności społecznej przedsiębiorstw w Polsce. Przepisy te wypełniając istniejącą do tego momentu lukę regulacyjną, pozytywnie wpłynęły na jakość i przydatność informacji generowanych przez przedsiębiorstwa zobowiązane do ujawniania informacji sprawozdań niefinansowych, w tym odnoszących się do obszarów: społecznego, środowiskowego i ładu korporacyjnego. Ich brak znacząco utrudniałby osiągnięcie porównywalności tego rodzaju raportów. Należy nadmienić, że przepisy te nie wprowadziły żadnych wiążących mandatów dla przedsiębiorstw zobowiązujących je do podejmowania działań w wymienionych obszarach. Nadal są one dobrowolne i pozostają w gestii zarządów przedsiębiorstw. Niemniej można wnosić, że już sam obowiązek ujawniania informacji na ten temat może prowadzić do lepszych wyników tychże działań.

Pozytywnym efektem obowiązku raportowania niefinansowego, w tym kwestii CSR może być to, że przedsiębiorstwa przygotowujące raporty potrafią lepiej zintegrować istotne informacje środowiskowe, społeczne i ładu korporacyjnego, co może prowadzić do identyfikacji istniejących problemów w tym zakresie, które nie były jeszcze rozpoznane. W rezultacie mogą w porę zostać podjęte działania pożądane lub działania przeciwdziałające zjawiskom, które zakłócają dobre funkcjonowanie przedsiębiorstwa.

Wśród słabości przepisów dotyczących raportowania kwestii niefinansowych z obszaru CSR należy zwrócić uwagę, iż ich obligatoryjne zastosowanie jest ograniczone do dużych korporacji oraz na to, że

sprawozdawczość dotycząca tych kwestii nie osiągnęła jeszcze jakości rejestrowanej w sprawozdawczości finansowej. Słabość ta związana jest m.in. z problemem pomiaru szczegółowych zagadnień objętych tą sprawozdawczością. Trudno jest bowiem zmierzyć np. zadowolenie pracowników lub wpływ przedsiębiorstwa na jakość życia lokalnych społeczności.

Warto również zwrócić uwagę na problem poufności ujawnianych informacji wewnętrznych, które dotychczas nie były ujawniane. Jak się wydaje w trakcie sporządzania raportów z CSR przedsiębiorstwo musi porównać korzyści z ujawnienia takich informacji z wszelkimi zagrożeniami wynikającymi z tej procedury, która może skutkować np. osłabieniem jego pozycji konkurencyjnej.

Wyniki przedstawionych badań praktyki raportowania zagadnień społecznej odpowiedzialności potwierdzają, że większość przedsiębiorstw zobligowanych do ujawnień niefinansowych nałożony na nie obowiązek wypełnia. Kwestie CSR są ważną częścią tych ujawnień. Najpełniej przedstawione były kwestie pracownicze i środowiskowe; większość badanych jednostek przedstawiała zarówno założenia przyjętych polityk w tych zakresach jak i rezultatów ich prowadzenia. Największą trudność dla badanych przedsiębiorstw sprawiała prezentacja kwestii respektowania praw człowieka. Wśród standardów przydatnych do sporządzania raportów najbardziej popularne były wytyczne GRI. Satysfakcje mogą mieć również autorzy polskiego standardu SIN, który mimo, że został opracowany dopiero w 2017 r. wykorzystany był przez relatywnie wiele spółek. Badania potwierdziły również, że większość raportów nie była poddawana audytowi zewnętrznemu, co może świadczyć o braku przekonania menedżerów spółek o potrzebie takiej kontroli lub po prostu chęci ograniczenia kosztów wywiązania się z nałożonych obowiązków informacyjnych.

Literatura

1. Andrew Carnegie, *The Gospel of Wealth And Other Timely Essays*, Authorhouse, Book Jungle, 2009, s. 1-336.
2. H. R. Bowen, *Social Responsibilities of the Businessman*, University of Iowa Press, Iowa City 2013.
3. J. Surdyk, *CSR: więcej niż PR – dążenie do osiągnięcia długofalowej przewagi konkurencyjnej*, [w:] *Biznes*, 1 tom, *Zarządzanie firmą, część 1*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 198.
4. *Spoleczna odpowiedzialność biznesu*, Departament Pożytku Publicznego, <http://www.pozytek.gov.pl/Spoleczna.odpowiedzialnosc.biznesu.464.html>, dostęp 2 kwietnia 2015 r.
5. N.C Smith, *Bounded goodness; marketing implications of Drucker on corporate responsibility*, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 2009, Vol.37. s. 73-84.
6. M. E. Porter, M. R. Kramer, *The Competitive Advantage of Corporate Philanthropy*, *Harvard Business Review*, December 2002, Vol. 80, s. 56-69.
7. *Triple-bottom-line*, *The Economist*. November 17, 2009, <http://www.economist.com/node/14301663>, dostęp 15 stycznia 2016.
8. *Nasza wspólna przyszłość. Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1991, s. 67.
9. *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Odnowiona strategia UE na lata 2011-2014 dotycząca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, Bruksela, dnia 25.10.2011 KOM(2011) 681. wersja ostateczna, s. 7.
10. *Definicje i standardy CSR*, <http://www.forbes.pl/artykuly/sekcje/baza-wiedzy-csr/definicje-i-standardy-csr,3879,1>, dostęp 2 czerwca 2016 r.
11. J.J. Asongu, *The History of Corporate Social Responsibility*, *Journal of Business and Public Policy History of CSR* Volume 1, Number 2 (Spring 2007), s. 9.
12. *Obowiązkowe raportowanie w zakresie CSR*, <https://www.obowiazki-informacyjne.pl/hot-news/obowiazkowe-raportowanie-w-zakresie-csr.html>, dostęp 2 kwietnia 2015 r;
13. M. Zieliński, *Korzyści z wdrożenia koncepcji CRS w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Organizacja i Zarządzania*, nr 1921, 2014, s. 654-657.
14. Rowe, J.K. *Corporate Social Responsibility as Business Strategy*, [w:] Lipschutz, R. (red.) *Globalization, Governmentality and Global Politics: Regulation for the Rest of Us?* London 2005, Routledge, [za:] J.J. Asongu, op. cit. s. 14.

15. *Objectives of Financial Statements*, Report of the Study Group on the Objectives of Financial Statements, American Institute of Certified Public Accountants, October 1973, s. 55, http://3197d6d14b5f19f2f440-5e13d29c4c016cf96cbbfd197c579b45.r81.cf1.rackcdn.com/collection/papers/1970/1973_1001_TruebloodObjectives.pdf, dostęp 1 lutego 2015 r.
16. *Green Paper. Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*, Commission of the European Communities, COM(2001) 366 final, Brussels.2001.
17. *Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development*, Commission of the European Communities, COM(2002) 347 final, Brussels 2002.
18. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/34/UE z dnia 26.06.2013 r. w sprawie rocznych sprawozdań finansowych, skonsolidowanych sprawozdań finansowych i powiązanych sprawozdań niektórych rodzajów jednostek, zmieniająca dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/43/WE oraz uchylająca dyrektywy Rady 78/660/EWG i 83/349/EWG, Dz. U. L 182 z 29.6. 2013 r.
19. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/95/UE z dnia 22 października 2014 r. zmieniająca dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 330/1.
20. *Odnowiona strategia UE na lata 2011-2014 dotycząca społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw*, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Komisja Europejska, Bruksela, dnia 25.10.2011, KOM(2011) 681.
21. EMAS (ang. *Eco Management and Audit Scheme*) to unijny instrument ochrony środowiska, funkcjonujący w oparciu o Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1221/2009 z 25 listopada 2009 r. w sprawie dobrowolnego udziału organizacji w systemie ek zarządzania i audytu we Wspólnocie (EMAS), uchylające rozporządzenie (WE) nr 761/2001 oraz decyzje Komisji 2001/681/WE i 2006/193/WE.
22. *Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information)* (2017/C 215/01), Official Journal of the European Union C 215/1, 5.07.2017.
23. Paris Agreement, United Nations 2015, https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf [dostęp: 26.05.2017].
24. *Ustawa o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r.*, Dz. U. nr 121, poz. 591.
25. Krajowy Standard Rachunkowości nr 9 „Sprawozdanie z działalności”, Dz.Urz. Ministra Finansów z dnia 15.05.2014 r., poz. 17).
26. *Standard Informacji Niefinansowych 2017*, Fundacja Standardów Raportowania, <https://standarty.org.pl/wppsndrd/wp-content/uploads/2017/10/SIN.pdf> [dostęp: 13.03.2018].
27. T. Gabrusewicz, *Rachunkowość odpowiedzialności społecznej w kształtowaniu zasad nadzoru korporacyjnego*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 60.
28. P. Hąbek, *Sprawozdawczość przedsiębiorstw w zakresie ich społecznej odpowiedzialności. Ocena jakości raportów CSR*, CeDeWu, Warszawa 2015, s. 15.
29. *Raportowanie rozszerzonych informacji niefinansowych za 2017 rok zgodnie z ustawą o rachunkowości – pierwsze doświadczenia i dobre praktyki*, Ministerstwo Finansów, Warszawa 2019.
30. J. Rubik, *Raportowanie niefinansowe spółek Respect Index po zmianach*, Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 2018, nr, 369, s. 211-220.
31. *Raportowanie niefinansowe – przegląd rynku GPW*, <http://www.navigatorkapital.pl/raportowanie-niefinansowe-przeгляд-rynku/> dostęp 10.11.2019 r.
32. A. Piotrowska, *Specyfika sprawozdawczości spółek giełdowych na przykładzie spółek sektora energetycznego*, Gospodarka w Praktyce i Teorii, 2017 | nr 4(49) | s. 69—82.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.

УДК: 65.011.1

Халіна Вероніка,
кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний університет будівництва та архітектури,
кафедра економіки,
м. Харків, ORCID ID: 0000-0001-6753-6414,
e-mail: v.khalina@ukr.net

Васильєва Тетяна,
аспірантка,
Харківський національний університет будівництва та архітектури,
кафедра економіки,
м. Харків, ORCID ID: 0000-0003-0635-7978,
e-mail: ha240982vts@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-98-107>

КЛІЄНТООРІЄНТОВАНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА: ФОРМУВАННЯ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ

В умовах жорсткої конкуренції на ринку України у сфері надання послуг однією з найважливіших умов виживання та досягнення сталого розвитку компанії в довгостроковій перспективі є розробка та запровадження клієнтоорієнтованої стратегії розвитку. Її реалізація може забезпечити постійне посилення економічної потужності компанії, покращення іміджу та репутації, розширення клієнтської бази, разом з цим і підвищення конкурентоспроможності послуг, що надаються. В сучасних економічних умовах однією із найбільш ефективних складових розробки клієнтоорієнтованої стратегії розвитку компанії є соціальна відповідальність. Тому сьогодні, є актуальним запровадження цієї стратегії саме на засадах соціальної відповідальності.

Ключові слова: стратегія, стратегія розвитку, клієнт, клієнтоорієнтованість, соціальна відповідальність.

Халина Вероника,
кандидат экономических наук, доцент,
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
кафедра экономики,
г. Харьков

Васильева Татьяна,
аспирантка,
Харьковский национальный университет строительства и архитектуры,
кафедра экономики,
г. Харьков

КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННАЯ СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ КОМПАНИИ: ФОРМИРОВАНИЕ НА ПРИНЦИПАХ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СФЕРЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ УСЛУГ

В условиях жесткой конкуренции на рынке Украины в сфере предоставления услуг одним из важнейших условий выживания и достижения устойчивого развития компании в долгосрочной перспективе является разработка и внедрение клиентоориентированной стратегии развития. Ее реализация может обеспечить постоянное усиление экономической мощи компании, улучшение имиджа и репутации, расширение клиентской базы, вместе с этим и повышение конкурентоспособности услуг. В современных экономических условиях одной из наиболее эффективных составляющих клиентоориентированной стратегии развития компании является социальная ответственность. Поэтому, в настоящее время актуальным и целесообразным будет в данную стратегию, в качестве фундамента, заложить именно принципы социальной ответственности.

Ключевые слова: стратегия, стратегия развития, клиент, клиентоориентированность, социальная ответственность.

Khalina Veronika,
Candidate of Economic Sciences, associate professor,
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture,
Department of Economics
Kharkiv

Vasil'eva Tatyana,
postgraduate student,
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture,
Department of Economics,
Kharkiv

CLIENT-ORIENTED ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY: FORMING SOCIAL RESPONSIBILITY FOR SERVICES

Introduction. In the conditions of fierce competition on the Ukrainian market in the sphere of providing services, one of the most important conditions for survival and achievement of sustainable development of the company in the long term is the development and implementation of a client-oriented development strategy. Its implementation can provide constant strengthening of the economic power of the company, improvement of image and reputation, expansion of the client base, and at the same time increase the competitiveness of the provided services. It is safe to say that the client today is a key factor in the success of the organization. In today's economic environment, social responsibility is one of the most effective components of developing a customer-centric strategy for company development. Therefore, today it is relevant to implement this strategy on the basis of social responsibility. We are all users of different services and we can confidently say who we will prefer when choosing a service provider, namely: who will be responsible for their actions, behavior, decisions; to those who are transparent in the market; to who will solve your problem if necessary; ethical behavior; to one who acts according to the rules of laws and standards; to those who care about customer reliability, safety and health. **The purpose** of the article is to formulate the goals and actions of the client-oriented approach, to develop the client-oriented strategy on the principles of social responsibility.

Results. The article identifies and analyzes the evolutionary stages development of client-oriented approach and approaches to interpretation of the concept, the author offered his vision for definition. A client-centered approach to classifying strategies by stage of economic development was proposed, and an author-based client-centered strategy was formed. **Conclusions.** Creating a client-oriented development strategy is a rather long step, which requires focusing on the main value of the company - clients, without whom it is impossible to achieve sustainable development, to get leading positions in the market of services in the conditions of turbulent state of the economic system.

Key words: strategy, development strategy, customer, customer orientation, social responsibility.

Постановка проблеми та її визначення. Задоволеність клієнтів та ефективність бізнесу досягаються за умови реалізації завчасно спланованої програми, яка спрямована на пошук потенційних споживачів, розробку продуктів (товарів та послуг) компанії, напрацювання каналів збуту та ефективну їх реалізацію з урахуванням об'єктивних даних щодо попиту цільових груп, основою якої є застосування напрацьованих алгоритмів роботи та встановлення стійких і взаємовигідних зв'язків зі споживачами, що відображають фактичне задоволення інтересів на усіх етапах взаємодії як внутрішніх так і зовнішніх клієнтів компанії [1].

Ключовим фактором успіху організації є споживачі/клієнти, які забезпечують тим самим створення зовнішньої конкурентної переваги. Для успішного досягнення стратегічних цілей споживач/клієнт повинен бути інтегрований в центр процесу планування діяльності організації. Це завдання вирішується за допомогою комплексу заходів стратегічного маркетингу, кінцевою метою якого є розробка клієнтоорієнтованої стратегії розвитку [2].

Необхідність та актуальність запровадження клієнтоорієнтованої стратегії виникають з умов сучасного ринку надання послуг, а саме:

- надлишок схожих пропозицій;

- жорстка конкурентна боротьба;
- постійний або знижуючий запит на послугу;
- особливі вимоги користувачів послуг до якості;
- зростаючі запити користувачів до кваліфікації персоналу;
- наявність на ринку послуг специфічних пропозицій;
- постійне удосконалення ринку послуг, що надаються;
- соціально – відповідальна поведінка компанії, що надає послуги.

Соціально – відповідальна поведінка компанії у сучасних умовах є фундаментом для створення клієнтоорієнтованої компанії. Ми всі є користувачами різних послуг і з впевненістю можемо сказати, кому ми віддамо перевагу при виборі надавача послуг, а саме: тому, хто буде нести відповідальність за свої дії, вчинки, рішення; тому, хто прозоро працює на ринку; тому, хто вирішить твою проблему у разі необхідності; тому, хто дотримується етичної поведінки; тому, хто діє за нормами законів та стандартів; тому, хто піклується про надійність, безпеку та здоров'я клієнта. Доречним є підхід Р. Дала, згідно якому «сьогодні абсурдно розглядати корпорації просто як підприємства, які засновані для єдиної мети отримання прибутку. Ми, громадяни, даємо їм спеціальні права, владу і привілеї, захист і переваги на основі розуміння, що їх діяльність буде ... приносити нам користь ... Кожна корпорація повинна розглядатися як соціальне підприємство, чие існування і рішення можуть бути виправдані, тільки якщо вони служать громадській або соціальній меті» [3,4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем, пов'язаних з формуванням та вибором стратегії розвитку підприємства, займаються багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: І. Ансоффа, О. Виханського, О. Градова, В. Гриньової, М. Портера, О. Пушкаря, А. Стрікланда, А. Томпсона, В. Забродського, А. Зуба, Т. Сааті, В. Василенко, І. Ігнат'євої, З. Шершньової, Т. Ткаченко, Б. Мізюка, В. Мартиненка, А. Мазаракі, Л. Мельника, Ю. Дерев'янка, В. Пономаренка та багатьох інших.

Дослідженням клієнтоорієнтованості компаній через її актуальність сьогодні займаються багато як вітчизняних, так і зарубіжних експертів: В. В. Бусаркіна, Дж. К. Нарвер, С.Ф. Слейтер, В. Лошков, Б. Рьжковський, К. Харський І., Воржакова Ю.П., Новіков А., Кулинич А., І.А. Никонова, Р.Н. Шамгунов та ін.

Аспектами соціальної відповідальності бізнесу займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені як: Г. Саприкіна, С. Харічков, А. Бутенко, А. Зінченко, Н. Діденко, В. Гетьман, Р. Дала, А. Керолл, М. Фрідман, Г. Боуен.

Мета й завдання статті. Формування цілей та дій клієнтоорієнтованого підходу, розробка клієнтоорієнтованої стратегії на засадах соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. В часи орієнтації на виробництво, коли головним було створити товар та розширити виробництво, рівень уваги до клієнтів був достатньо низьким. Споживачам було складно знайти незалежну інформацію про товари/послуги, вони не мали можливості висказати своє негативне ставлення до організації, оперативно зв'язатися, щоб вирішити конкретні питання [7]. В ті часи, процес продажу носив приблизно однаковий характер, широкого вибору не було. Але прийшла нова реальність та діють інші правила.

Скористаємось методологією, що описує стадії розвитку організації, яка була розроблена одним з ведучих світових експертів І. Адізесом, і на її засадах, визначимо стадії еволюційного розвитку клієнтоорієнтованого підходу (рис.1).

На стадії доглядання увага приділяється масштабному виробництву. В пріоритеті було залучення нових клієнтів та розвиток вже існуючих продуктів, але рівень уваги до потреб споживачів дуже низький.

На стадії дитинства приходиться розуміння того, що чим більше клієнтів, тим вище прибуток компанії. Підприємства прикладають зусилля для переконання клієнтів обрати саме їх товар/послугу. Формується клієнтоорієтовна стратегія розвитку підприємства.

Наступна стадія вже характеризується сегментуванням споживачів та ідентифікуванням їх потреб. У роботі з клієнтами вирішуються два завдання: утримання прибуткових клієнтів та вживання заходів щодо збільшення кількості їх покупок в даній компанії.

На стадії юності підвищується інноваційна складова виробничого потенціалу підприємства за рахунок системного використання взаємин з клієнтами. Застосування інтернет та CRM технологій для формування та підтримування лояльності клієнтів.

На стадії розквіту клієнт стоїть у центрі процесу и розглядається як ресурс та джерело можливостей для росту та розвитку компанії [11].

За методологією Адізеса ще виділяються стадії стабільності, аристократизму, ранньої бюрократизації, бюрократизації та смерті. В нашому випадку еволюція клієнтоорієнтованого підходу ми зупинимося на стадії розквіту, коли організації усвідомлюють цінність клієнта і відносять його до центру всієї філософії будівництва бізнес-процесів.

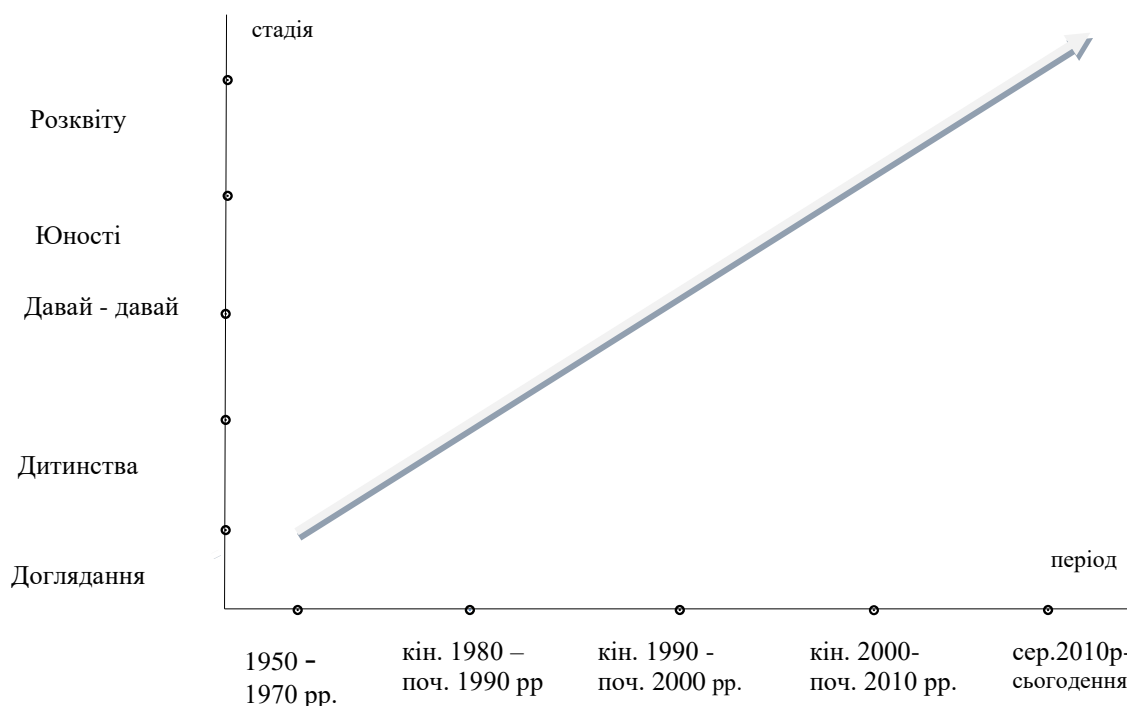

Рис. 1. Еволюція клієнтоорієнтованого підходу за стадіями розвитку

Джерело: укладено на основі [8, 9].

Також ми можемо спостерігати, як зарубіжні та вітчизняні вчені підходять до визначення клієнтоорієнтованого підходу (КП) у різні стадії його становлення (табл.1).

Таблиця 1

Підходи до визначення клієнтоорієнтованості за стадіями розвитку

Стадія КП	Автор	Визначення
Доглядання	Дракер П., 1954	Єдина реальна мета бізнесу - створення клієнтів, тому у компанії є тільки дві основні функції: маркетинг та інновації
	Левітт Т., 1960	Щоб отримати велику кількість клієнтів, уся компанія повинна розглядатися як організм по створенню клієнтів і їх задоволенню. Компанія повинна мислити себе не як виробник послуг та продуктів, а як того, хто забезпечує реалізацію цінностей, привабливих для споживача
Дитинства	Сахе, Вейтз, 1982	Допомога клієнтам у здійсненні покупок, в максимальному ступені тих, що задовольняють їх потреби
	Петерс, Ватерман, 1982	Підвищена увага співробітників до сервісу та якості, кастомізація продукту, активний збір та аналіз інформації про потреби клієнтів

Давай - давай	Кохлі, Яворський, 1990	Збір і поширення інформації про потреби клієнтів, адаптація продуктів, послуг і процесів відповідно до отриманих даних
	Р. Дешпндэ, Дж.У. Фарлей, Ф.Е. Вебстер, 1993	Частина корпоративної культури, набір переконань, що ставить інтереси клієнта на перше місце перед інтересами менеджерів, акціонерів, працівників. Фокус не тільки на розумінні потреб існуючих і потенційних клієнтів, а також на розумінні їх цінностей і переконань
Юності	Б. Рыжковский, 2005	Інструмент управління взаємовідносинами з клієнтами, націлений на отримання стійкого прибутку в довгостроковому періоді що базується на трьох критеріях: ключова компетенція, цільові клієнти і рівність позицій
	К. Харский, 2007	Клієнтоорієнтованість - це стратегія максимізації прибутку компанії за рахунок створення умов, за яких клієнт бажає укласти угоду, потім другу і всі наступні. Це не те, що ви думаєте зробити для клієнта, це те, що клієнт думає про вас; це не те, що компанія робить для свого клієнта, це не те, що вона збирається зробити, це не те, що вона хоче зробити, це не те, що вона може зробити при необхідності. Це оцінка клієнтом видимої частини діяльності компанії
	В.В. Бусаркина, 2007	Клієнтоорієнтованість – інструмент партнерської взаємодії організації та клієнта по задоволенню його потреб, націлений на отримання стійкого прибутку в довгостроковому періоді, за допомогою відповідних ключових компетенцій організації
Розквіту	И. Манн, 2011	Ініціація позитивних емоцій у потенційних і існуючих клієнтів, що веде до вибору товарів і послуг вашої компанії серед безлічі конкурентів, до повторних покупок і отримання нових клієнтів за рахунок рекомендацій існуючих клієнтів
	Л. Стрій, 2011	Маркетинг відносин – це філософія маркетингу, спрямована на встановлення, підтримку і зміцнення взаємовигідних відносин співробітництва з усіма учасниками процесу планування, виробництва і розподілу товарів, послуг та інформації з метою забезпечення тривалого процвітання підприємства, підтримки і поліпшення благополуччя його партнерів, споживачів і суспільства в цілому
	А. Кулинич, 2012	Клієнтоорієнтованість це коктейль з бажання зрозуміти клієнта, чесності і формування очікувань, високій задоволеності обслуговування фронт-офіса внутрішнім клієнтом і щоденною боротьбою за економічну ефективність. Клієнтоорієнтованість це часто не сервіс, клієнтоорієнтованість це розуміти і робити те, що важливо для клієнта

Джерело: укладено на основі [12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23]

Аналізуючи таблицю, можна сказати, що на ранніх стадіях розвитку клієнтоорієнтованого підходу його дослідженнями займалися тільки зарубіжні науковці, тільки на стадії юності почали приділяти увагу і ретельно вивчати й вітчизняні. За наведеними багатограними дефініціями, клієнтоорієнтованість – це мета бізнесу, стратегія, реалізація цінностей, допомога та увага, частина корпоративної культури, інструмент управління взаємовідносинами, ініціація позитивних емоцій. Підходів до визначення клієнтоорієнтованого підходу дуже багато, кожний науковець має свою думку й тлумачення.

Підбиваючи підсумки, автором запропоновано свій підхід до визначення клієнтоорієнтованості. Отже, клієнтоорієнтований підхід – це робота над собою: повірити в себе, удосконалити свої навички, з ентузіазмом і професіоналізмом ставитися до справи, зробити клієнта вищою цінністю організації; створити атмосферу затишку та комфорту, незабутні враження, відчуття турботи та довіри від співпраці.

За останні десятиріччя поведінка клієнта дуже змінилась. Зараз споживачі очікують персоналізованої технологічної поведінки, постійного накопичення інформації. Бажають, щоб їх досвід був простим, миттєвим та інтуїтивним [10]. Вони стали більш свідомими і прагнуть до високих цілей у своїх рішеннях. Клієнти розраховують на простий контакт з організацією, а також на поважну реакцію, якщо виникають зауваження, хочуть відчувати, що про них піклуються та турбуються.

Виходячи з вищенаведеного, швидкі зміни розвитку компаній, що пов'язані з появою нових технологій, глобалізацією діяльності, посиленням конкуренції на ринках, обумовлюють необхідність їх пристосування до змін оточуючого середовища. Тому вибір, розробка та впровадження стратегії є основним пріоритетом сталого розвитку. Існує досить багато класифікацій стратегії підприємств, що відрізняються набором та кількістю класифікаційних ознак. Варто зазначити, що майже всі автори виділяють так звані базові стратегії, однак у деяких джерелах вони можуть бути визначені за класифікацією відповідно до життєвого циклу підприємства – стратегії зростання, стратегії стабілізації та стратегії скорочення [5].

Скористаємось знову концепцією Адізеса та запропонуємо клієнтоорієнтований підхід на засадах соціальної відповідальності стратегій економічного розвитку організації, використовуючи п'ять ключових компонентів клієнтоорієнтованості (рис.2). Для цього ми увагу зупинили на стадії розквіту, коли організація займається плануванням та діє згідно цих планів, орієнтована на ефективний результат в короткостроковій і довгостроковій перспективі та максимальне задоволення потреб клієнтів; на стадії стабільності, де вже зменшується гнучкість системи, відбувається скорочення інновацій, що негативно впливає на результат організації та взаємовідносини з клієнтами; та стадії ранньої бюрократизації, коли організація віддає перевагу заходам, які дозволяють досягнути тільки короткострокових результатів, не звертаючи уваги на цінність споживачів.

Процес розробки клієнтоорієнтованої стратегії є досить тривалим, щоб отримати ефективний результат від її реалізації, необхідне залучення не тільки керівництва, але й кожного працівника компанії. Кожен повинен усвідомити свою відповідальність та свій внесок у підготовку та надання кінцевого результату (послуги) в єдиному ланцюжку створення цінності для клієнта.

Автором запропонована розробка клієнтоорієнтованої стратегії (КС) для компанії, що спеціалізується на ринку послуг (рис. 3).

На першому етапі сформулювати бачення, ключові цінності та переконання організації. Визначити стратегічні цілі, а саме, який ефект компанія бажає отримати від нової клієнтоорієнтованої стратегії.

На другому етапі запропонованої стратегії необхідно провести комплексний аудит стану існуючого клієнтоорієнтованого підходу компанії, стандартів, інструкцій, що регламентують діяльність працівників з обслуговування клієнтів, організаційної структури. Провести діагностику компанії, виявити слабкі та сильні сторони, зробити SWOT-аналіз. Зібрати та обробити інформацію аналогічних компаній, виявити їх конкурентні переваги. Проаналізувати потребу у ресурсах, необхідних для досягнення стратегічних цілей.

Наступним кроком, сформулювати концепцію клієнтоорієнтованої стратегії. Розробити та затвердити стандарти якості обслуговування клієнтів організації на основі вже затверджених Міністерствами, нормативні документи, що регламентують систему взаємовідносин з клієнтами. Запровадити нові функціональні обов'язки, підрозділи, якщо виникає потреба, то провести зміни в організаційній структурі. Актуалізувати структуру сервісів та процесів. Процесно-сервісний підхід базується на глибокому розумінні короткострокових і довгострокових потреб клієнта, трендів ринку і дозволяє зайняти проактивну позицію по відношенню до замовника послуги. Запровадити моніторинг якості послуг, рівня задоволеності клієнтів, створення CRM-системи; формування та супровід каталогу послуг, забезпечити його доступність для клієнту, наявність чітко зафіксованої

інформації щодо повного змісту послуг; оптимізація бізнес – процесів клієнтоорієнтованості, з метою забезпеченості оперативного реагування на потреби клієнтів.

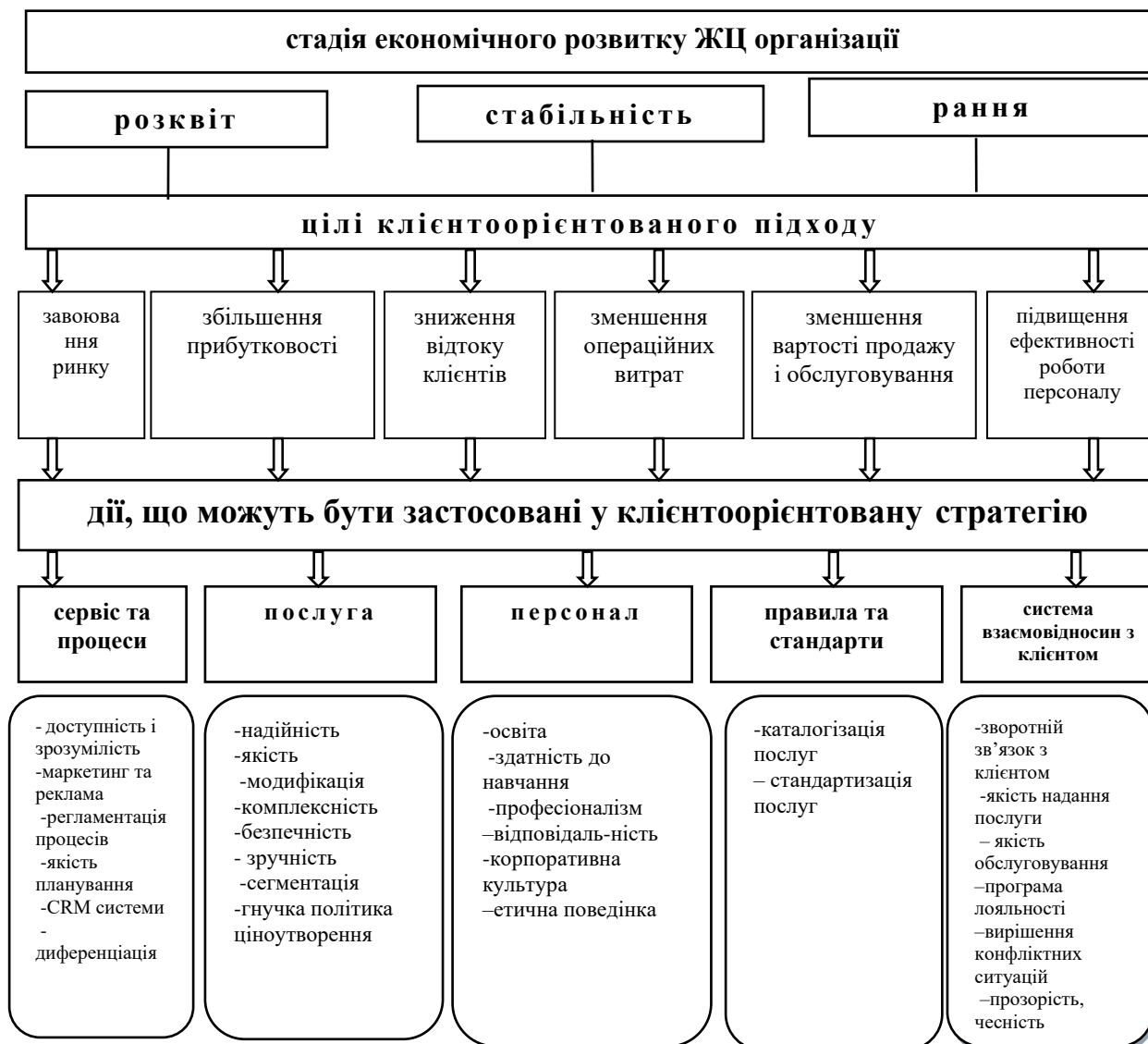

Рис. 2. Клієнтоорієнтований підхід в класифікації стратегій за стадією економічного розвитку
Джерело: укладено на основі [6,8]

Окремо виділити процес фахової підготовки персоналу. Щоб клієнт залишився задоволеним і в подальшому застосував ефект «сарафанного радіо», компанія повинна прагнути досягти бездоганного сервісу. На цьому етапі необхідно запровадити систему навчання принципам і технологіям ефективного маркетингу і просування послуг, вмінню і навичкам роботи з клієнтами, удосконалити систему мотивації персоналу і ключових показників діяльності, заохочувати і надавати підтримку в розробці і реалізації відповідних ініціатив. Відповідально підходити до відбору працівників, робити акцент на освіту, професіоналізм, відповідальність, норми етичної поведінки. Запровадити постійний контроль за якістю виконання своїх професійних обов'язків, долучивши «таємного покупця» послуг. Разом з цим, сформуванню ідеальних відносин з клієнтами, застосовуючи принципи соціальної відповідальності. Для цього необхідно запровадити достатній рівень інформованості клієнтів про компанію та її послуги. До інформації ставити такі вимоги: вона повинна бути достовірною, цінною, повною, своєчасною, зрозумілою, доступною та стислою. Сервіс має бути якісним, доступним, зручним, надійним, безпечним. Створити або удосконалити канали

зворотного зв'язку: телефонна лінія, вікно споживача, обмін інформацією у просторах інтернету. Розробити програми лояльності для клієнтів, а також гнучку політику ціноутворення для пільгової категорії населення, що користується послугами.

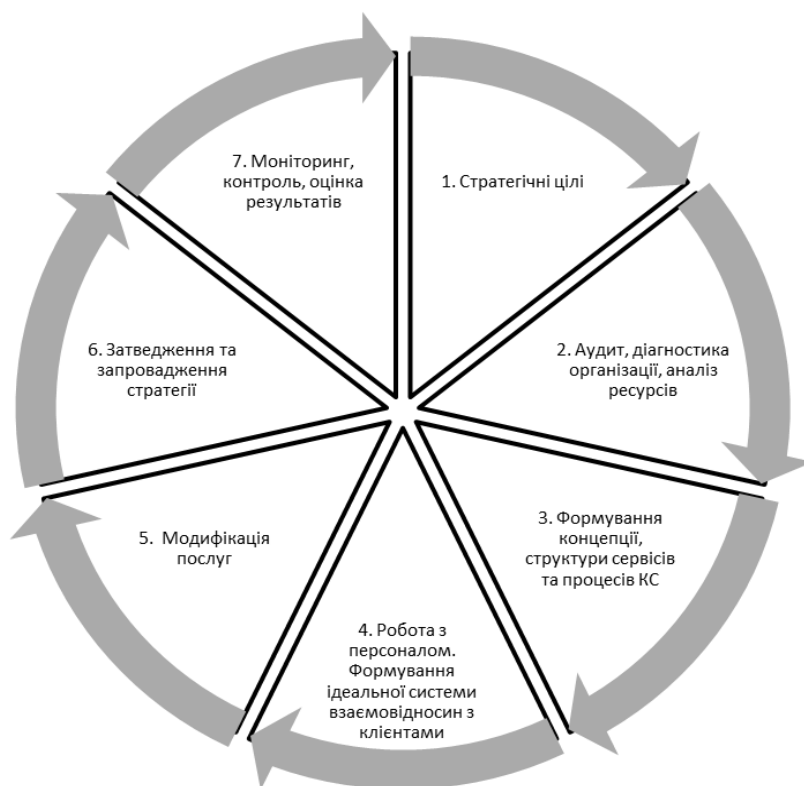

Рис. 3. Формування клієнтоорієнтованої стратегії

Джерело: розроблено автором

Всі перетворення націлені на результативне та ефективне задоволення потреб клієнта, тому, обов'язково необхідно приділити особливу увагу послугам, які пропонуються в компанії. Модифікувати їх, згідно потреб клієнтів, усунути наявні недоліки, оновити, використавши сучасні технології. Зробити акцент на якості, надійності, зручності, комплексності, безпечності, доступності для будь якої категорії населення.

На шостому етапі презентуємо розроблену клієнтоорієнтовану стратегію керівникам відділів, потім – персоналу, після вивчення стратегії, імплементуємо її та запроваджуємо.

На початкових етапах реалізації щотижня необхідно робити звіт щодо її відповідності очікуванням клієнтів, змінам оточуючого середовища, відповідності до поставлених стратегічних завдань та цілей організації. Згодом аудит стратегії рекомендовано проводити кожні пів року, враховуючи постійні зміни у зовнішніх та внутрішніх факторах. Разом з цим продовжувати постійний пошук шляхів та засобів покращення якості послуг.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумки з вищенаведеного, автором запропоновано своє бачення визначення клієнтоорієнтованої стратегії розвитку підприємства на засадах соціальної відповідальності, а саме – це результат чіткого плану дій, спрямованого на вирішення довгострокових завдань по покращенню бізнес-процесів, безперервному формуванню портфелю клієнтів та удосконаленню системи взаємовідносин з клієнтами, а саме: відповідальність за дії та вчинки, орієнтація на прозорість, надійність, безпечність; стабільність росту якості послуг та обслуговування, дотримання етичної поведінки та норм стандартів та законів.

Створення клієнтоорієнтованої стратегії розвитку досить тривалий етап, який потребує зосередження на головній цінності компанії – клієнтах, без яких неможливого досягти сталого розвитку, отримати лідируючі позиції на ринку послуг в умовах турбулентного стану економічної

системи. Завоювати довіру клієнта – один з критеріїв успішності бізнесу, бо якщо з першого разу цього не сталося, то ймовірність другого шансу дуже мала. Тому, соціально – відповідальна поведінка компанії дає змогу клієнтам відчувати, як про них турбуються та діють в їх інтересах, що дає можливість повертатися знову. З впевненістю можна сказати, що подальші дослідження по цій темі є вкрай важливими для компаній, метою яких є довгострокова перспектива на сталий розвиток, утримання лідируючих позицій на ринку послуг, враховуючи швидкі зміни оточуючого середовища.

Джерела та література

1. Рябоконт Н. П., Мартінович В. Г. Індикатори клієнтоорієнтованого підходу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2016. Вип. 21(2). С. 104-107 URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdn_en_2016_21\(2\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdn_en_2016_21(2)_27)
2. Маркетинг. Підручник і практикум: підручник для бакалаврів / за редакцією Л. А. Данченко. Москва: Юрайт, 2015. 486 с.
3. Черкашин П. Чи готові Ви до війни за клієнта? Стратегія управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM). М. : ТОВ «ІНТУІТ.ру», 2004. 384 с.
4. Dahl R.A. A Prelude to Corporate Reform. *Business and Society Review*. Spring, № 1, 1972. с. 17-23
5. Трофіменко О.О., Войтко С.В. Функціонування, стратегічний розвиток и регулювання відновлюваної енергетики: монографія. К.: Альфа Реклама, 2014. 178 с.
6. Зинкевич А. Секреты клиенториентированности: руководство по приобретению преданных клиентов. E-reading.club, 2014. URL: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1024256/Zinkevich_-_Secrets_client.pdf.
7. 5 современных принципов продаж: что изменилось за 30 лет? LPGENERATOR, 2016. URL: <https://lpgenerator.ru/blog/2016/01/12/5-sovremennyh-principov-prodazh-cto-izmenilos-za-30-let/>
8. Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации. Пер. з англ. под науч. ред. А.Г. Сеферяна. СПб.: Питер, 2008. 384 с.
9. Ковальчук С. Розвиток клієнтоорієнтованості засобами краудсорсингу. Маркетинг в Україні. 2015. № 5. с. 34-48.
10. Соломон М. Високі технології роботи з клієнтами. Як перетворити випадкового споживача в широго прихильника. Вид.: Манн, Іванов, Фербер, 2013. 256 с.
11. Толстобров Д.А., Толстоброва Н.А. Влияние клиентоориентированной политики предприятия на организацию производственного процесса. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 12(3). с. 606-611.
12. Drucker P. *The Practice of Management*. Harper: New York, NY. 1954.
13. Хлопотіна М. Фокус на клієнта. Персонал. 2018. № 1. URL: <http://iron.metalloinvest.com/page/client-focus/%20%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE%20%D0%B2%20%D1%82%D0%B5%D0%BB>
14. Saxe R., Weitz B. The SOCO scale: A measure of the customer orientation of salespeople. *Journal of Marketing Research* 1982. 19 (3). с. 343–351.
15. Peters T., Waterman R. *In Search of Excellence*. Warner: New York, NY. 1982.
16. Kohli A., Jaworski B. Market orientation: The construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing* 1990. 54 (2). с. 1–18
17. Deshpande R., Farley J. U., and Webster F. E. Corporate culture, customer orientation and innovativeness in Japanese firms: a quadrant analysis. *Journal of Marketing* 1993. 57 (1). с. 23-37
18. Рыжковский Б. Когда клиент голосует деньгами? Управление компанией. 2005. № 7. URL: <http://www.advertology.ru/article27313.htm>
19. Харский К. Клиентоориентированность как она есть. Управление сбытом. 2007. № 3. С. 34.
20. Бусаркина В.В. Понятие клиентоориентированности предприятия и проблемы ее оценки. Проблемы современной экономики. 2007. № 4 (24). URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1660>
21. Манн И. Клиентоориентированность: что делать, как делать, взять и сделать. Стратегии. 2013. URL: <http://pharma.net.ua/publications/articles/44566-klientoorientirovannost-cto-delat-kak-delat-vzyat-i-sdelat>
22. Стрій Л.О. Маркетингове управління на рубежі XXI століття: системне дослідження: монографія. Одеса: Астропринт, 2011. 304 с.
23. Кулинич А. Клиентоориентированность: вся правда от практичного теоретика. Цифровые стратегии. URL: <https://kulinich.ru/pravda-o-klientoorientirovannosti/>

References

1. Rjabokonj, N. P., Martinovych, V. Gh. (2016). Indykatory klijentoorijentovanogho pidkhdodu [Indicators of customer-oriented approach]. *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu*. Serija: Ekonomichni, 21(2), 104-107, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdn_en_2016_21\(2\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdn_en_2016_21(2)_27) [in Ukrainian].

2. Danchenok, L. A. (2015). *Marketyngh. Pidruchnyk i praktykum: pidruchnyk dlja bakalavriv* [Marketing. Tutorial and practicum: a tutorial for bachelors], Bakalavr. Bazovyj kurs, Moskva, Jurajt, 486 [in Russian].
3. Cherkashyn, P. (2004). *Chy ghotovi Vy do viny za klijenta? Strateghija upravlinnja vzajemvidnosynamy z klijentamy* [Are you ready for the war for the client? Customer relationship management strategy]. Moskva, TOV «INTUIT.ru», 384 [in Russian].
4. Dahl, R.A. (1972) *A Prelude to Corporate Reform*, *Business and Society Review*, № 1, 17-23 [in English].
5. Trofimenko, O.O., Vojtko, S.V. (2014). *Funkcionuvannja, strateghichnyj rozvytok y reghuljuvannja vidnovljuvanoji energhetky: monohrafija* [Functioning, strategic development and regulation of renewable energy: a monograph], Kyjiv, Aljfa Reklama, 178 [in Ukrainian].
6. Zinkevich, A. (2014). *Sekrety klientorientirovannosti: rukovodstvo po priobreteniju predannyh klientov* [Client Secrets: A Guide to Acquiring Loyalty Clients], E-reading.club, available at: http://www.e-reading.club/bookreader.php/1024256/Zinkevich_-_Secrets_client.pdf [in Russian].
7. LPGENERATOR (2016). *5 sovremennyh principov prodazh: chto izmenilos' za 30 let?* [5 modern sales principles: what has changed in 30 years?], available at: <https://lpgenerator.ru/blog/2016/01/12/5-sovremennyh-principov-prodazh-chto-izmenilos-za-30-let/> [in Russian].
8. Adizes, I. (2008). *Upravlenie zhiznennym ciklom korporacii* [Corporate Lifecycle Management], Per. z angl. pod nauch. red. A.G. Seferjana, SPb, Piter, 384 [in Russian].
9. Kovaljchuk, S. (2015). *Rozvytok klijentoorientirovanosti zasobamy kraudsorsynghu* [Developing client orientation through crowdsourcing], *Marketyngh v Ukrajinі*, № 5, 34-48 [in Ukrainian].
10. Solomon, M. (2013). *Vysoki tekhnologhiji roboty z klijentamy. Jak peretvoryty vypadkovogho spozhyvacha v shhyrogho prykhyljnyka* [High technology of work with clients. How to turn a casual consumer into a genuine fan], Vyd.: Mann, Ivanov, Ferber, 256 [in Ukrainian].
11. Tolstobrov, D.A., Tolstobrova N.A. (2014). *Vlijanie klientoorientirovanoj politiki predprijatija na organizaciju proizvodstvennogo processa* [The impact of customer-oriented enterprise policies on the organization of the production process], *Fundamental'nye issledovanija*, № 12(3), 606-611 [in Russian].
12. Drucker, P. (1954). *The Practice of Management*. Harper, New York [in English].
13. Hlopotina, M. (2018). *Fokus na klienta* [Customer focus], *Personal*, № 1, available at: <http://iron.metalloinvest.com/page/client-focus/%20%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%B2%20%D1%82%D0%B5%D0%BB>
14. Saxe, R., Weitz, B. (1982). *The SOCO scale: A measure of the customer orientation of salespeople*. *Journal of Marketing Research*, № 19 (3), 343–351 [in English].
15. Peters, T., Waterman, R. (1982). *In Search of Excellence*. Warner: New York, [in English].
16. Kohli, A., Jaworski, B. (1990). *Market orientation: The construct, research propositions, and managerial implications*. *Journal of Marketing*, № 54 (2), 1–18 [in English].
17. Deshpande, R., Farley, J. U. and Webster, F. E. (1993). *Corporate culture, customer orientation and innovativeness in Japanese firms: a quadrant analysis*. *Journal of Marketing*, № 57 (1), 23-37 [in English].
18. Ryzhkovskij, B. (2005). *Kogda klient golosuet den'gami?* [When does a customer vote in cash?], *Upravlenie kompaniej*, № 7, available at: <http://www.advertology.ru/article27313.htm> [in Russian].
19. Harskij, K. (2007). *Klientoorientirovannost' kak ona est'* [Customer focus as it is], *Upravlenie sbytom*, № 3, 34 [in Russian].
20. Busarkina, V.V. (2007). *Ponjatie klientoorientirovannosti predprijatija i problemy ee ocenki* [The concept of customer orientation of the enterprise and the problems of its assessment], *Problemy sovremennoj jekonomiki*, № 4(24), available at: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1660> [in Russian].
21. Mann, I. (2013). *Klientoorientirovannost': chto delat', kak delat', vzjat' i sdelat'* [Customer focus: what to do, how to do, take and do], *Strategii*, available at: <http://pharma.net.ua/publications/articles/44566-klientoorientirovannost-chto-delat-kak-delat-vzyat-i-sdelat> [in Russian].
22. Strij, L.O. (2011). *Marketynghove upravlinnja na rubezhi KhKhI stolittja: systemne doslidzhennja: monohrafija* [Marketing Management at the Turn of the 21st Century: A Systematic Study: A Monograph], Odesa, Astroprynt, 304 [in Ukrainian].
23. Kulinich, A. (2020). *Klientoorientirovannost': vsja pravda ot praktichnogo teoretika* [Customer focus: the whole truth from a practical theorist], *Cifrovyje strategii*, available at: <https://kulinich.ru/pravda-o-klientoorientirovannosti/>

Стаття надійшла до редакції 28.01.2020р.

УДК 338.439-043.98

Лялюк Алла,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
кафедра економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-4889-0511
e-mail: allalyalyuk@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-108-116>

ПРОБЛЕМИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

У статті досліджено методи і засоби фальсифікації харчових продуктів, проаналізовано зарубіжний та вітчизняний досвід боротьби із зазначеним явищем. Систематизовано підхід до групування фальсифікованої продукції за її окремими групами: асортиментною, якісною, інформаційною та кількісною. Окреслені шляхи, які зможуть унеможливити фальсифікацію харчових продуктів на вітчизняному споживчому ринку. Зроблено висновок, що боротьба з фальсифікацією харчових товарів, повинна здійснюватись насамперед у таких напрямках як розробка нових та удосконалення існуючих методів експертизи, створення координаційного центру для збору, аналізу та публікації аналітичних результатів з якості харчових продуктів спільної участі України з Міжнародними організаціями у розробці досконалих пристроїв за допомогою яких можна буде швидко та легко виявити фальсифіковані продукти/

Ключові слова: харчові продукти, фальсифікація, асортиментна фальсифікація, якісна фальсифікація, фальсифіковані продукти.

Лялюк Алла
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра экономики, безопасности и инновационной деятельности предприятия,
г. Луцк

ПРОБЛЕМЫ ФАЛЬСИФИКАЦИИ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

В статье исследованы методы и средства фальсификации пищевых продуктов, проанализирован зарубежный и отечественный опыт борьбы с указанным явлением. Систематизированы подход к группировке фальсифицированной продукции по отдельным группам: ассортиментной, качественной, информационной и количественной. Указанные пути, которые смогут предотвратить фальсификаций пищевых продуктов на отечественном потребительском рынке. Сделан вывод, что борьба с фальсификацией пищевых продуктов, должна осуществляться прежде всего в таких направлениях как разработка новых и усовершенствование существующих методов экспертизы, создание координационного центра для сбора, анализа и публикации аналитических результатов по качеству пищевых продуктов совместного участия Украины Международным организациями в разработке совершенных устройств с помощью которых можно будет быстро и легко выявить фальсифицированные продукты/

Ключевые слова: пищевые продукты, фальсификация, ассортиментная фальсификация, качественная фальсификация, фальсифицированные продукты.

Lialiuk Alla,
Associate Professor, Economics and Security of Enterprise Department,
Lesya Ukrainka East European National University,
Associate Professor, Ph.D. in Economics, Lutsk,

PROBLEMS OF FALSIFICATION OF FOOD PRODUCTS AND WAYS OF ITS ADDRESS

The transition to a market economy, the privatization of manufacturing and the sale of goods in Ukraine have led to a rapid increase in the number of independent enterprises, which has resulted in a weakening of state control and supervision over the quality and safety of products. The problem of quality has become acute social in nature. Because of this, a great deal of material and moral damage is caused, and millions of Ukrainians are at risk of health and life. The article investigates methods and means of falsification of foodstuffs, analyzes the foreign and domestic experience of combating this phenomenon. Also outlined are ways that can prevent food counterfeiting in the domestic consumer market.

The factors that lead to such a high level of fraud in the country are: lack of harmonized governance, imperfection of the legal framework; economic problems; weakening of state control and observation and lack of overall coordinating control bodies; lack of certification effectiveness; there is no strict responsibility of sellers for selling counterfeit products. The article gives specific examples of assortment of information and qualitative falsification of food products.

Today, the problem of food expertise has already gone beyond the interests of individual laboratories, scientific institutions and even states. In Ukraine, requirements for the development and implementation of food safety management systems are set by the relevant Laws, conditions are created for competition between private and public laboratories and the cost of relevant research is reduced. However, despite significant achievements in the field of counterfeiting and improving the quality and safety of products in Ukraine, which in the world as a whole face new problems: the scale of use of food additives is increasing every year, one of the modern directions of biotechnology - creation of transgenic food products is intensively developing.

Therefore, the fight against food fraud should be undertaken in the following ways: development of new and improvement of existing methods of examination, creation of a coordination center for the collection, analysis and publication of analytical results obtained by individual centers and laboratories for the quality of food and raw materials; joint participation of Ukraine with the International organizations in the development of more sophisticated counterfeit detection devices; - adaptation of Ukrainian legislation to the requirements of EU legislation in the field of food quality regulation; development of methodology for evaluation of technical documentation regarding the ability of new equipment to produce quality and safe products; creating conditions for competition between private and public laboratories and reducing the cost of relevant research; mandatory inclusion of food producers in the Only Original system.

Key words: food products, falsification, assortment falsification, quality falsification., falsified products.

Постановка наукової проблеми та її значення Перехід до ринкової економіки, приватизація в галузі виробництва та реалізація товарів в Україні призвели до стрімкого зростання кількості самостійних підприємств, наслідком чого стало послаблення державного контролю і нагляду за якістю та безпекою продукції, в т.ч. і тієї, яка імпортується та реалізується на власному споживчому ринку. Зросла можливість виготовлення і поступлення у роздріб продукції, яка не відповідає вимогам, установленим національними та міжнародними стандартами. Проблема якості набула гострого соціального характеру. Україна перетворилася на місце, що займається продажем фальсифікованої продукції, недобросвісної вітчизняними та іноземними виробниками. Із-за цього наноситься величезний матеріальний і моральний збиток, піддається небезпеці здоров'я і життя мільйонів українців.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання управління якістю продукції, і зокрема. Харчових продуктів підіймалось у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців як Ісікава Каору, Бондаренко Г. Г, Глєбова М. В., Сіроклін В. П., Чернобай Н. В., Смоляр В. І., Капінос Г. І., Грабовська І. В. Харрінгтон Джеймс та ін. [1, 10, 11, 14, 15, 17]. Проте проблема недопущення проникнення на ринок фальсифікованої продукції на сьогодні лише загострюється, що вимагає подальшого ґрунтовного вивчення умов її виникнення і особливо знаходження засобів її недопущення.

Мета і завдання статті. Дослідити методи і засоби фальсифікації харчових продуктів, проаналізувати зарубіжний та вітчизняний досвід боротьби із зазначеним явищем. Також окреслити шляхи, які зможуть унеможливити фальсифікацію харчових продуктів на вітчизняному споживчому ринку.

Виклад основного матеріалу Слово фальсифікація походить від латинського «falsifico», що означає «підробка». Фальсифікація – це дії, спрямовані на зниження якості, погіршення споживчих

властивостей або зменшення кількості товару. При цьому зберігаються найбільш характерні, але несуттєві ознаки, що допомагає обдурити споживача [18].

Фальсифікація продовольчих товарів – це надання їм окремих типових характеристик при загальному погіршенні найбільш значимих властивостей харчової цінності, у тому числі безпечності. Тобто, фальсифікована продукція дуже схожа на справжню, майже так само пахне і смакує, має таку ж або схожу консистенцію, але при цьому не має повноцінних білків, жирів та вітамінів. Фальсифікат – це харчова продукція та продовольча сировина, у якій склад, властивості та характеристики спеціально замінені на гірші [16, 18].

Початок XXI століття став періодом масової фальсифікації харчових продуктів. За даними громадської організації «Всеукраїнська асоціація захисту прав споживачів» в Україні близько 80 % харчової продукції фальсифіковано за одним або кількома показниками, за кількістю підрбок і порушенню норм лідирує молочна продукція. плавлені сири, згущене молоко, сметана, кефір і навіть дитяче харчування. Потім ідуть соки, кондитерські вироби, крупи, вино та коньяк. Так, із 40-50 зразків вершкового масла, яке було відібрано для експертизи, приблизно 70 % виявляється фальсифікатом. Також є випадки, коли молочний жир повністю замінюють рослинними чи тваринними жирами, походження яких навіть неможна визначити [4].

Варто погодитись з думкою заступника голови правління громадського об'єднання «Союз споживачів України» О. Цильвика про те, що безкарність виробників, призводить до того, що харчові продукти не лише стають гіршими за якість, але і несуть реальну загрозу здоров'ю людей :«нам везуть прострочені імпорتنі продукти, щоб, перебивши маркування, продати в Україні задешево. Це, в свою чергу, породило нову хвилю виробництва і підробки іноземних брендів..» [4].

Чинниками, які обумовлюють такий високий рівень фальсифікації в країні є:

- відсутність гармонізованого управління;
- недосконалість нормативно-правової бази;
- економічні проблеми;
- ослаблення державного контролю і спостереження і відсутності в цілому координаційних контрольних органів;
- недостатня ефективність сертифікації;
- відсутня жорстка відповідальність продавців за реалізацію фальсифікованої продукції.

У науковій літературі розрізняють 5 видів фальсифікації: асортиментну, якісну, кількісну, кошторисну та інформаційну.

Асортиментна, або видова, фальсифікація – це повна або часткова заміна продукту його замінником, зі збереженням схожості однієї або кількох ознак [1, 14, 15, 18] (табл.1).

Таблиця 1

Приклади асортиментної фальсифікації продукції

Вид харчової продукції	Опис фальсифікату
борошно	заміна вищого сорту борошна на нижчий (у хлібі або макаронних виробах),
йогурт	заміна одного виду плодів на інший (персик на яблуко у йогурті),
шоколад і цукерки	шоколадну глазур можуть вводити замість какао-масла (дорогий компонент) Щоб збільшити масу глазури – додають надто багато води та цукру. У справжній глазури, що є жировим середовищем, вода не розчиняється. Тому фальсифікатори передбачливо вводять спочатку поверхнево-активні речовини – лецитин, фосфатидні та інші концентрати. І завдяки цьому збільшують кількість води з 1% до 6-9%.
кисломолочний сир	заміщують не тільки молочний жир, а й білок рослинним білком (соєвим) та фіброволокнами. Недобросовісні виробники сьогодні з 2 тонн молока можуть видати тонну «кисломолочного сиру», хоча традиційно (класика технології!) для цього потрібно 8 тонн молока»
дорогі тверді сири а також сир «Моцарелла»	молочний жир, недобросовісні виробники замінюють дешевшим, рослинним.

Джерело : [9, 13]

Наприклад, заміна вищого сорту борошна на нижчий (у хлібі або макаронних виробах), шоколадну глазур можуть вводити замість какао-масла (дорогий компонент). Щоб збільшити масу

глазурі – додають надто багато води та цукру у кисломолочному сирі заміщують не тільки молочний жир, а й білок рослинним білком (соевим) та фіброволокнами і т.п. Підробку можна виявити за кольором, виглядом, смаком. Але точний результат може дати лише обладнана лабораторія.

Якісна фальсифікація – це підробка товарів за допомогою харчових та нехарчових добавок для покращення органолептичних властивостей. Інші споживчі властивості при цьому можуть бути втрачені [14, 18]. Різновидом якісної фальсифікації є часткова або повна заміна натурального продукту на відходи. Наприклад, у ковбасних виробках можлива заміна частини м'яса на більш дешевий шпиг і з'єднувальну тканину, додавання рослинних компонентів (соя або кукурудза). Застосування антибіотиків для продовження терміну зберігання продуктів. Понад 60 % «згущенки» в Україні містять хімічні добавки, Підміняється жир молочного походження немолочним. Вони замінюють цукор, додають або сахарин, або аспартам додають діоксид титану та ін.

Таблиця 2

Засоби якісної фальсифікації харчових продуктів

Вид харчової продукції	Опис фальсифікату
хлібобулочні вироби	використання відбілювачів, розрихлювачів замість дріжджів. недостатня кількість масла, яєць, цукру.
цукор	можуть додавати борошна, манної крупи, солі, а то й будівельного гіпсу.
морозива.	замість молочних додають рослинні жири. Якщо на етикетці написано «вершки сухі рослинні, соєвий білок, ароматизатори, емульгатори, загущувачі...», то такий продукт важко назвати морозивом.
ковбасні вироби	можлива заміна частини м'яса на більш дешевий шпиг і з'єднувальну тканину, додавання рослинних компонентів (соя або кукурудза)
чай	це підмішування низькоякісних компонентів (волокон або черешків), продаж старого низькоякісного продукту
фрукти. цитрусові	застосування антибіотиків Якщо яблуко не псується цілий рік у звичайному холодильнику – воно обов'язково пройшло якусь обробку: антибіотики – всередину, захисний шар з парафіну або воску – на поверхню. У цитрусових шкідливі речовини частково видаляються разом зі шкіркою. У яблуках або грушах – ні. Тому фрукти треба обов'язково мити щіточкою, і бажано у мильній воді. А ще краще – зняти шкірку, особливо якщо фрукти купуються для дитини.
згущене молоко	часто додають прострочений цукор. Понад 60 % «згущенки» в Україні містять хімічні добавки, Підміняється жир молочного походження немолочним. Вони замінюють цукор, додають або сахарин, або аспартам додають діоксид титану сахарин, або аспартам дітям до п'яти років це взагалі не дозволено.
майонез	не докладають яєць. Якщо на упаковці пише майонезний соус, то «- він може бути низької жирності, може бути взагалі без яєць. При виборі майонезу фахівці радять звертати увагу на склад: на першому місці має бути рослинна олія, потім яйця і гірчиця, далі - оцет і лимонна кислота. Останній інгредієнт – натуральні спеції
вершкове масло	замінити в ньому тваринні жири рослинними – пальмовим, кокосовим» пальмову олію, імпорту цього продукту постійно зростає. Постійне вживання такого масла негативно позначається на серцево-судинній системі, провокує діабет і навіть онкологію. Тому при виборі вершкового масла рекомендують, насамперед, орієнтуватися на ціну. Вартість пачки справжнього масла не може бути нижче 40 гривень
сосиски і ковбаси вищого сорту	додають так зване «м'ясо механічної обвалки» – суміш фаршу, подрібнених кісток, субпродуктів Стандарт для цих виробів вимагає використовувати тільки натуральне м'ясо.
борошно та крохмаль	додавання крейди, гіпсу, вапна, золи
вершкове масло в гортах та тістечках	заміна вершкового масла на маргарин забороняється законодавством
молоко	додавання крейди і соди
рідкі продукти	використовують воду
соки, сиропи і напої	доповнюються синтетичними барвниками або ароматизаторами.
кофейні напої	заміна кавових зерен на зернові або цикорій

Джерело : [9, 12, 13, 19]

У цитрусових шкідливі речовини частково видаляються разом зі шкіркою. У яблуках або грушах – ні. Тому фрукти треба обов'язково мити щіточкою, і бажано у мильній воді. А ще краще – зняти шкірку, особливо якщо фрукти купуються для дитини.

Кількісна фальсифікація – це обман покупця за рахунок відхилення маси товару. Кількісна фальсифікація спричиняє обман споживачів шляхом значних відхилень параметрів харчового продукту (маси, об'єму, довжини) від допустимих нормативів [11, 18]. В практичній діяльності цей вид фальсифікації експерти називають недоваженням або недомірюванням. Так, в Україні «рекордсменами» з обважування є кавуни.

Якщо інформація для покупця неточна або викривлена – ми маємо справу з інформаційною фальсифікацією [18] (табл.3).

Таблиця 3

Приклади використання інформаційної фальсифікації харчових продуктів

Вид харчової продукції	Опис фальсифікату
хлібобулочні або кондитерські вироби	неправильно вказаний сорт борошна
майже усі продукти харчування	приваблива упаковка, що імітує продукт високої якості, тоді як товар всередині далеко не вищого гатунку
продукти харчування, прострочені імпорتنі п	супровідні документи, що засвідчують якість. перебивши маркування, продають в Україні задешево

Джерело : [9, 12, 13, 19]

Наприклад, приваблива упаковка, що імітує продукт високої якості, тоді як товар всередині далеко не вищого гатунку. Фальсифікації піддаються не лише маркування та упаковка, а і супровідні документи, що засвідчують якість. Складність ідентифікації полягає в тому, що в більшості випадків відсутні або не дуже надійні її критерії. Так, майже неможливо встановити ідентичність пшеничного борошна вищого гатунку, виготовленого одним хлібозаводом, але різними змінами та (або) виготовленого із борошна, одержаного від різних постачальників. За рубезем роблять спроби вносити у маркування харчових продуктів певну інформацію про їх приналежність до конкретної товарної партії. В Україні маркування, яке ідентифікує конкретну товарну партію, використовується лише для продукції консервної промисловості (консерви, пресерви). Очевидно, аналогічні способи партійної ідентифікації доцільно було б розробити й для інших видів харчових продуктів.

Вартісна фальсифікація – це обдурювання покупця шляхом продажу низькоякісних товарів за ціною високоякісних або ж менші коштують як більші. Цей вид фальсифікації найбільш розповсюджений, бо може бути об'єднаний з усіма іншими.

Проблема фальсифікації харчових продуктів уперше постала ще понад три століття тому в Західній Європі, однак протягом XIX початку XX ст., зокрема у Німеччині, були виконані суттєві дослідження щодо викриття фальсифікації харчових продуктів (розроблена низка фізико-хімічних методів, сконструйовані необхідні прилади). Результати цих досліджень були запозичені і удосконалені російськими і радянськими науковцями та стали підґрунтям для створення основ продовольчої експертизи в Радянському Союзі. На сьогодні відбулось суттєве збільшення чутливості методів дослідження, що призвело до виявлення в харчових продуктах слідів забруднень, про які до цього часу навіть не підозрювали. Але розвиток науки привів до висновку, що абсолютно безпечних продуктів не існує, оскільки практично не існує жодного їхнього компонента, який не був би безпечним для тієї чи іншої категорії населення. Такий підхід дозволив сформулювати поняття ризику і його оцінку, що зумовило необхідність розробки допустимих рівнів шкідливих речовин в харчових продуктах, які є основою гарантування їхньої якості і безпеки. Заслуговує на увагу твердження Смоляр В. І. про те, що виходячи з вищевикладеного доцільно, щоб нормативно-технічна документація систематично уточнювалась згідно з результатами сучасних наукових досліджень [15].

На сьогодні проблема харчової експертизи вже вийшла за рамки інтересів окремих лабораторій, наукових установ і навіть держав. Тепер вона знаходиться в центрі уваги міжнародних організацій: ВООЗ, ФАО, ЮНЕП, ISO та ін. [15]. Міжнародними стандартами з якості є стандарти ISO серії 9000 і 10 000. В європейських країнах, що входять до складу Європейського союзу, національні стандарти

з систем якості створюють або безпосередньо на базі стандартів ISO серії 9000, або посилаються на стандарти EN серії 29000 [1, 11, 15].

В Україні вимоги щодо розробки та впровадження систем управління безпекою харчової продукції встановлюють Закони України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» [5]. та «Про захист прав споживачів» [6]. Зокрема, дотримання якості та безпеки за принципами НАССР задекларовані ДСТУ 4161-2003 «Система управління безпекою харчових продуктів. Вимоги» та ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпекою харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга». На підставі пункту 2 частини 2 ст. 20 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» [7], особи, які займаються виробництвом або введенням в обіг харчових продуктів, повинні застосовувати системи НАССР та/або інші системи забезпечення безпеки та якості під час виробництва та обігу харчових продуктів [7]. Питаннями контролю якості та безпеки харчових продуктів займається Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт) та Міністерство охорони здоров'я. Перевіряти операторів ринку на відповідність їх діяльності законодавству про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин має право Держпродспоживслужба. Процедури такого контролю визначено Законом «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [8]

Важливим елементом європейської моделі забезпечення безпеки харчових продуктів є створення центрів та лабораторій якості харчових продуктів та продовольчої сировини. На початку 2019 р. держава відмовляється від жорсткої монополії у сфері державного контролю та делегує окремі повноваження суб'єктам приватного права. Таким чином, створено умови для появи конкуренції між приватними та державними лабораторіями та зниження вартості відповідних досліджень. У підсумку це дозволить оптимізувати мережу державних лабораторій та заощадити кошти платників податків, які витрачаються на систему контролю безпеки харчових продуктів. Для мінімізації ризиків фальсифікації досліджень урядом одночасно затверджено критерії, яким мають відповідати уповноважені лабораторії а також порядок перевірки державою діяльності уповноважених лабораторій [].

Зарубіжний досвід оцінки якості продуктів свідчить, про те, що насамперед потрібно звільнитися від елемента суб'єктивності в оцінці якості продукції. З цією метою розроблені біосенсори для аналізу вмісту етанолу в харчових продуктах, автоматичний прилад із напівпровідниковими датчиками для оцінки консервованих продуктів, біосенсор для визначення вмісту глюкози в харчових продуктах. швидке визначення вмісту цукрів в цілих, непошкоджених фруктах на базі глибинного зондування. З метою визначення аромату харчових продуктів, створені так звані «електронні носи» (метод, який дозволяє визначати відхилення від регламентованої кольорової гама багатьох забарвлених харчових продуктів, включаючи пакувальні матеріали. Ця методика введена в міжнародний стандарт ISO 9000–9004. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) спільно з Продовольчою і сільськогосподарською організацією Об'єднаних Націй (ФАО) готуються до розробки ручних портативних пристроїв, з допомогою яких можна буде швидко та легко виявити підроблені продукти. Спектрометрія іонної рухливості, ядерна технологія, використовувана прикордонною службою при виявленні незаконних наркотиків і вибухових речовин, є одним з декількох методів, які можуть бути адаптовані для проведення точкових тестів для перевірки харчових продуктів на наявність в них сторонніх домішок, забруднення і цвілі. Цей проект об'єднує вчених з 13 країн світу [15].

Слід зазначити, що в Україні є також позитивні зрушення в даному напрямі. Так, вітчизняні винахідники створили систему захисту товарів від підробок завдяки унікальному цифровому коду. Підключившись до системи, виробники товарів матимуть можливість маркувати кожен одиницю унікальним цифровим кодом, який містить усю інформацію про походження товару. Система об'єднує ідентифікаційні дані кожної одиниці товару в єдину базу і забезпечує доступність цих даних будь-якому користувачеві, який завантажить на свій гаджет додаток Only Original. Активувачи додаток Only Original на смартфоні, покупець зможе сканувати товари прямо в магазині й миттєво отримувати інформацію, чи є товар оригінальним. Впровадження системи Only

Original забезпечить виробникові повну прозорість і контроль логістики продукції — від конвеєра до полиці магазину [3].

Проте, незважаючи на вагомий напруження у сфері боротьби з фальсифікацією і підвищенням якості та безпеки продукції в Україні, які і в світі загалом постають нові проблеми Щорічно зростають масштаби використання харчових добавок. Наприклад, що середній житель Європи щорічно із їжею з'їдає більш як 2,5 кг різних хімічних речовин, які надають харчовим продуктам свіжого вигляду, приємного запаху і продовжують строки їх зберігання [15]. За даних умов особливого значення набуває удосконалення системи нормативів, які забезпечували б здоров'я сучасних людей і наступних поколінь.

Останнім часом інтенсивно розвивається один із сучасних напрямів біотехнології — створення трансгенних продуктів харчування. Європейське законодавство вимагає при маркуванні вказувати на присутність генетично модифікованих продуктів (вміст модифікованого білка — не більше 2%) [15]. Проте, проблема експертизи генетично модифікованих продуктів залишається поки що не вирішеною.

Висновки та перспективи подальшого дослідження Боротьба з фальсифікацією харчових товарів, повинна здійснюватись у таких напрямках:

- розробка нових та удосконалення існуючих методів експертизи
- створення координаційного центру для збору, аналізу та публікації аналітичних результатів, одержаних окремими центрами та лабораторіями якості харчових продуктів та продовольчої сировини.
- спільної участі України з Міжнародними організаціями у розробці нових, більш досконалих пристроїв з допомогою яких можна буде швидко та легко виявити фальсифіковані продукти.
- адаптація законодавства України до вимог законодавства ЄС у сфері регулювання якості харчових продуктів;
- розробка методики оцінки технічної документації, щодо здатності нового обладнання до вироблення якісної і безпечної продукції
- здійснення технологічної експертизи харчових продуктів, тобто оцінка експертом відповідності процесів виробництва, зберігання, транспортування і реалізації харчових продуктів встановленим санітарно-гігієнічним вимогам.
- створення умов для появи конкуренції між приватними та державними лабораторіями та зниження вартості відповідних досліджень.
- обов'язкове підключення виробників харчової продукції до системи Only Original.

Джерела та література

1. Бондаренко Г. Г. Менеджмент якості і елементи системи управління якістю: навч. посіб. / Г. Г. Бондаренко, М. В. Глебова, В. П. Сіроклін, Н. В. Чернобай – Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т», 2017. – 84 с.
2. Відтепер дослідження харчових продуктів зможуть проводити приватні лабораторії [Електронний ресурс] :- Режим доступу: <https://brdo.com.ua/top/vidteper-doslidzhennya-harchovyh-produktiv-zmozhut-provodyty-pryvatni-laboratoriyi/>
3. В Україні створили унікальний цифровий код захисту товарів від підробок [Електронний ресурс] :- Режим доступу: <https://ua.news.ua/v-ukrayini-stvorili-unikalnij-tsifrovij-kod-zahistu-tovariiv-vid-pidrobok/>
4. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів офіційний сайт [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Pro_Sluzhbu/284/
5. Закон України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» від 24.10.2002 N 191-IV (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 48, ст. 359) [Електронний ресурс] :- Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2004_11_18/Z970771.html
6. Закон України «Про захист прав споживачів» Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 30, ст.379) [Електронний ресурс] :- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/ed20111101>
7. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 19, ст. 98) [Електронний ресурс] :- Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>

8. Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 31, ст.343) [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19/page>
9. Експерт розповів, які сири найчастіше фальсифікуються в Україні [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <http://milkua.info/uk/post/ak-virobniki-kovbas-osukuut-ukrainciv>
10. Исикава Каору. Японские методы управления качеством. – М.: Изд. Экономика, 1988. – 215 с.
11. Капінос Г. І. Управління якістю: навч. посіб. / Г. І. Капінос, І. В. Грабовська. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 278 с.
12. Немолочна згущенка: українцям продають отруту замість їжі [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <http://milkua.info/uk/post/nemolocna-zgusenka-ukraincam-prodaut-otrutu-zamist-izi>
13. Осторожно подделка: как украинцев обманывают с товарами [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <https://politeka.net/news/418936-ostorozhno-poddelka-kak-ukraintsev-obmanyvayut-s-tovarami>
14. Панченко М. О. Управління якістю: теорія та практика: навч. посібник / М. О. Панченко. – К.: Центр навч. літ-ри, 2018. – 228 с.
15. Смоляр В. І. Сучасні проблеми ідентифікації та фальсифікації харчових продуктів / В. І. Смоляр [Електронний ресурс] :– Режим доступу: http://medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_2_4.htm
16. Фальсификация продовольственных товаров [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <https://roscontrol.com/community/article/fal-sifikatsiia-prodovol-stviennykh-tovarov/>
17. Харрингтон Джеймс. Управление качеством в американских корпорациях. – М.: Экономика, 1990. – 272 с.
18. Що таке фальсифікація? Наше слово [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <http://nslovo.com/blog/scho-take-falsyfikatsiya>
19. Як виробники ковбас ошукують українців [Електронний ресурс] :– Режим доступу: <http://milkua.info/uk/post/ak-virobniki-kovbas-osukuut-ukrainciv>

References

1. Bondarenko G.G., Glebova M.V., Syrokin V.P., Chernobay N.V. (2017). Menedzhment yakosti i elementy systemy upravlinnia yakistiu [Quality management and elements of the quality management system]. Kharkiv: Nats. aerokosm. un-t im. M. Ye. Zhukovskoho «Khark. aviats. in-t» [in Ukrainian].
2. Vidteper doslidzhennia kharchovykh produktiv zmozhut provodyty pryvatni laboratorii [From now on, food research can be conducted by private laboratories] (n.d) Retrieved from <https://brdo.com.ua/top/vidteper-doslidzhennya-harchovykh-produktiv-zmozhut-provodyty-pryvatni-laboratorii/> [in Ukrainian].
3. V Ukraini stvorily unikalnyi tsyfrovij kod zakhystu tovariv vid pidrobok [Ukraine has created a unique digital code for the protection of goods against counterfeiting] (n.d) Retrieved from <https://ua.news.ua/v-ukrayini-stvorili-unikalnij-tsifrovij-kod-zahystu-tovariv-vid-pidrobok/> [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv ofitsiynij sait [State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection official site] Retrieved from http://www.consumer.gov.ua/ContentPages/Pro_Sluzhbu/284/ [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro yakist ta bezpeku kharchovykh produktiv i prodovolchoi syrovyny» vid 24.10.2002, N 191-IV [Law of Ukraine «On quality and safety of foodstuffs and food raw materials» of 24.10.2002, N 191-IV] (2002). Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Verkhovna Rada (BBR) information Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2004_11_18/Z970771.html [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst prav spozhyvachiv» vid 1991, N 30 [Law of Ukraine «Consumer Protection» of 1991, N 30] (1991). Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR) - Verkhovna Rada USSR (BBR), information Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12/ed20111101> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro osnovni pryntsyipy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv» vid 1998, № 19 [Law of Ukraine «On Basic Principles and Requirements for Food Safety and Quality» of 1998, № 19.] (1998). Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Verkhovna Rada (BBR) information Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnyi kontrol za dotrymanniam zakonodavstva pro kharchovi produkty, kormy, pobichni pr oduky tvarynnoho pokhodzhennia, zdorovia ta blahopoluchchia tvaryn» vid 2017, № 31 [Law of Ukraine «On State Control of Compliance with Food, Feed, Animal By-Products, Animal Health and Welfare» of 2017, № 31] (2017). Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Verkhovna Rada (BBR) information Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19/page> [in Ukrainian].
9. Ekspert rozpoviv, yaki syry naichastishe falsyfikiuutsia v Ukraini [The expert told which cheeses are most often falsified in Ukraine] (n.d) Retrieved from <http://milkua.info/uk/post/ak-virobniki-kovbas-osukuut-ukrainciv> [in Ukrainian].

10. Ysykava Kaoru (1988) Yaponskye metody upravleniya kachestvom [Japanese quality management practices]. M.: Yzd. Ekonomyka [in Russian].
11. Kapinos H. I., Hrabovska I. V. (2016). Upravlinnia yakistiu: navch. posib . [Management of Yakisty: Nav. Posib]. K. : Kondor-Vydavnytstvo [in Ukrainian].
12. Nemolochna zghushchenka: ukrainsiam prodaiut otrutu zamist yizh [Non-dairy condensed milk: Ukrainians are sold poison instead of food] <http://milkua.info/uk/post/nemolocna-zgusenka-ukraincam-prodaut-otrutu-zamist-izi> [in Ukrainian].
13. Ostorozhno poddelka: kak ukraintsev obmanyvaiut s tovaramy [Careful forgery: how Ukrainians cheat with goods] (n.d) Retrieved from <https://politeka.net/news/418936-ostorozhno-poddelka-kak-ukraintsev-obmanyvayut-s-tovarami> [in Russian].
14. Panchenko M. O. (2018). Upravlinnia yakistiu: teoriia ta praktyka: navch. posibnyk [Management Yakisty: theory and practice]. K. : Tsentri navch. lit-ry [in Ukrainian].
15. Smoliar V. I. Suchasni problemy identyfikatsii ta falsyfikatsii kharchovykh produktiv [Nowadays problems and identifiable and counterfeit products] (n.d) Retrieved from http://medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_2_4.htm [in Ukrainian].
16. Falsyfikatsiia prodovolstvennykh tovarov [Falsification of food products] (n.d) Retrieved from <https://roscontrol.com/community/article/fal-sifikatsiia-prodovol-stviennykh-tovarov/> [in Russian]
17. Harrynhton Dzheims (1990). Upravlenye kachestvom v amerykanskyykh korporatsiyakh [Quality Management in American Corporations]. M.: Ekonomyka [in Russian]. .
18. Shcho take falsyfikatsiia? Nashe slovo [What is forgery? Our word] (n.d) Retrieved from <http://nslovo.com/blog/scho-take-falsyfikatsiya> [in Ukrainian].
19. Iak vyrobnyky kovbas oshukuiut ukrainsiv [As sausage makers deceive Ukrainians] (n.d) Retrieved from <http://milkua.info/uk/post/ak-virobniki-kovbas-osukuut-ukrainciv> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2020 р.

УДК 338.001.36:658.7/.8

Volodymyr Sysoiev,
Doctor of Economics, Full Professor,
National Technical University «Kharkiv polytechnic Institute»,
Department of Economics and Marketing,
Kharkiv, ORCID ID 0000-0001-6125-7051,
E-mail: sysoevvv@ukr.net

Viktoria Pysmak,
PhD in Economic Science, Associate Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Department of Management, Logistics and Economics,
Kharkiv, ORCID ID 0000-0002-6148-1712,
E-mail: viktoria.pysmak@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-117-128>

DIAGNOSTICS OF ENTERPRISE LOGISTIC ACTIVITY

Abstract. The main theoretical and methodological provisions of diagnostics of enterprise logistic activity as a tool of management process are investigated, it provides timely response to problems in organization of the enterprise logistics system and creation of preconditions for increasing the efficiency of its logistic activity. The mechanism of diagnostics of enterprise logistic activity in the form of a complex system, which integrates indicators, methods, special measures and procedures of research of its results in the conditions of various influence factors is proposed, is based on the basic principles of economic diagnostics and aims at achieving the goals of diagnostics. The essence of the main components of the diagnostic mechanism of enterprise logistic activity is revealed, their variety, interdependence and peculiarities of application are shown, that provides complexity and consistency in the study of a wide range of issues of organization and operation of the enterprise logistics system, as well as in evaluating the effectiveness of logistic solutions.

Keywords: diagnostics, logistic activity, enterprise, diagnostic mechanism, influence factors, indicators, diagnostic methods.

Сысоев Владимир,
доктор экономических наук, профессор,
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»,
кафедра экономики и маркетинга,
г. Харьков,

Письмак Виктория,
кандидат экономических наук, доцент,
Харьковский национальной экономической университет имени Семена Кузнецца,
кафедра менеджмента, логистики и экономики,
г. Харьков,

ДИАГНОСТИКА ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. Исследованы основные теоретико-методологические положения диагностики логистической деятельности предприятия как инструмента процесса управления, обеспечивающего своевременное реагирование на возникновение проблем в организации системы логистики предприятия и создание предпосылок повышения эффективности его логистической деятельности. Предложен механизм диагностирования логистической деятельности предприятия в виде сложной системы, объединяющей показатели, методы, специальные мероприятия и процедуры исследования ее результатов в условиях воздействия различных факторов, основывающейся на базовых принципах экономической диагностики и направленной на достижение целей диагностики. Раскрыта сущность основных составляющих механизма диагностики логистической деятельности предприятия, показано их многообразие, взаимообусловленность и особенности применения, что обеспечивает комплексность и системность в исследовании широкого круга

вопросов организации и функционирования системы логистики предприятия, а также в оценке эффективности логистических решений.

Ключевые слова: диагностика, логистическая деятельность, предприятие, механизм диагностики, факторы влияния, показатели, методы диагностики.

Сисоєв Володимир,
доктор економічних наук, професор,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
кафедра економіки та маркетингу,
м. Харків,

Письмак Вікторія,
кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
кафедра менеджменту, логістики та економіки,
м. Харків,

ДІАГНОСТИКА ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Ключову роль у вирішенні проблеми забезпечення менеджменту підприємства інформацією про стан логістичної системи та результативність логістичних процесів, існуючі й потенційні проблеми в реалізації логістичних функцій, альтернативні підходи до їх вирішення відіграє діагностика, яка ґрунтується на комплексному та системному дослідженні усіх сторін логістичної діяльності підприємства.

Метою дослідження є розкриття основних теоретико-методологічних положень діагностики логістичної діяльності підприємства через формування механізму її реалізації.

Результати. Досліджено основні теоретико-методологічні положення діагностики логістичної діяльності підприємства як інструменту процесу управління, що забезпечує своєчасне реагування на виникнення проблем в організації системи логістики підприємства і створення передумов підвищення ефективності його логістичної діяльності. Запропоновано механізм діагностування логістичної діяльності підприємства у вигляді складної системи, яка об'єднує показники, методи, спеціальні заходи і процедури дослідження її результатів в умовах впливу різних факторів, ґрунтується на базових принципах економічної діагностики і спрямована на досягнення цілей діагностики. Визначені об'єкти діагностування та особливості їх дослідження. Виділені загальні та часткові результати логістичної діяльності підприємства, які є основним предметом діагностики. Приведена класифікація факторного простору системи логістики підприємства, який впливає на результати його логістичної діяльності. Запропонована система показників, яка містить ключові та локальні показники з їх підпорядкованістю і диференціацією, що забезпечує комплексне оцінювання різних аспектів, видів та характеристик системи логістики підприємства. Окреслені основні групи методів діагностики логістичної діяльності, вибір яких залежить від її конкретних напрямів в розрізі функціональних логістичних підсистем підприємства.

Висновки. Доказано, що запропонований механізм діагностики логістичної діяльності є ефективним інструментом процесу управління виробничо-господарською діяльністю підприємства, який дозволяє досліджувати широке коло питань організації та функціонування системи логістики підприємства, а також оцінювати ефективність логістичних рішень.

Ключові слова: діагностика, логістична діяльність, підприємство, механізм діагностики, фактори впливу, показники, методи діагностики

Formulation of the problem. The enterprise logistic activity covers almost all types of production and economic activity, integrating and coordinating the work of various structural divisions of the enterprise in order to optimize its resources, increase the level of customer service and obtain competitive advantages through integrated, needs-oriented, rational management of material and related flows at the stages of purchase of raw materials, production and distribution of finished products.

Efficiency of management of the enterprise logistic activity in the conditions of variability of internal and external environment depends on providing management of the enterprise with information on a condition of its logistics system and efficiency of logistics processes, existing and potential problems in

realization of logistic functions, alternative approaches to their solution. The key role in solving this problem is played by diagnostics, which is based on a comprehensive and systematic study of all aspects of the enterprise logistic activity. The purpose of diagnostics allows to form the information system of support of decision-making of logistic decisions and to define ways of influence on various parameters of logistics system and logistics processes of the enterprise. That is, diagnostics is an instrument of the management process that provides timely response to problems in the organization of the enterprise logistics system and creation of preconditions for improving the efficiency of its logistic activities.

Various areas of application, multivariate and multifaceted logistic activity of enterprises, dependence on many factors of influence and use of various indicators of its evaluation determine the importance of diagnostics of logistic activity of enterprises, which requires systematization and further development of its theoretical and methodological principles.

The analysis of researches and publications. The problem of diagnosing logistic activities lies in the complexity of the entire functional complex of enterprise logistics in the conditions of variability and uncertainty of their external and internal environments.

In scientific works devoted to diagnostics of business activity of the enterprise, the logistical aspects (system, processes) were considered quite generalized, without taking into account the peculiarities of their organization, functioning or realization [1 - 3]. The definition of the concept of "diagnostics of the enterprise logistic activity" was first proposed by Melnyk O. [4], which also outlined the possible components of an appropriate diagnostic system. The paper [5] deals with the use of different principles of diagnostics to obtain additional experimental data, which allow to improve the quality of diagnostics of the enterprise logistic activity. Posylkina O. and Khromykh A. developed methodological recommendations for diagnosing the potential of intra-logistic integration of processes in domestic pharmaceutical enterprises [6]. Some components of the problem are highlighted in logistic analysis and audit, which are diagnostic tools [7 - 9]. Most of the scientific researches within the given problem are connected with the choice of indicators of the enterprise logistic activity [10 - 13] and development of methodical approaches to their estimation [14 - 17]. Attempts to address the problem are comprehensively limited to certain functional areas of enterprise logistics: procurement [18, 19], production [20] or marketing [21].

The lack of a comprehensive vision of the problem of diagnosing logistic activity of enterprises and the lack of methodological bases for its conduct necessitate the systematization of the components of this process, which requires clarification of the essence and tasks of diagnostics, outlining the basic principles and methods of its implementation, determining indicators of evaluation of external logistics activities her.

The purpose of the work. The purpose of the study is to reveal the main theoretical and methodological provisions of diagnostics of the enterprise logistic activity through the formation of the mechanism of its implementation.

Presentation of the main research material. In a broad scientific sense, logistics is considered as the implementation of basic and supportive logistics functions through logistics processes and operations that are associated with changing the parameters of space (location), time, form and properties of logistics (material, information, financial, service) flows from optimal cost of resources. In a narrow practical sense, the enterprise logistic activity covers a complex of processes of supplying material resources, supporting production procedures, inventory formation, warehousing, transportation and sale of finished products.

Logistics management of the enterprise is aimed at optimizing the utilization of production capacity, reducing costs and inventories at all stages of the extended reproduction cycle, accelerating working capital turnover, ensuring the reliable fulfillment of contractual obligations for the supply of finished products and complete satisfaction of consumers in the quality of products and services. This type of management is associated with some difficulties, due to the peculiarities of organization and logistics in enterprises:

- the diversity, interconnection and interdependence of logistics processes in the enterprise;
- implementation of logistics processes by different functional units of the enterprise;
- combination of organizational, economic, technological, technical and legal aspects in logistic activity;
- significant dependence of the enterprise logistic activity on interaction with the external microenvironment (suppliers, intermediaries, consumers);
- lack of a clear system for collecting and analyzing information about the organization, efficiency and bottlenecks of the enterprise logistics system.

Making effective management decisions in these circumstances requires the identification, analysis, evaluation and forecasting of logistics problems of the enterprise, most of which are poorly structured or mixed, containing qualitative and quantitative indicators of logistic activities.

Such complex research is carried out by continuous diagnostics of logistic activity, which is an integral part of the enterprise management system and provides measurement of characteristics of logistics processes, analysis of influence of internal and external factors on them, expert evaluation of the developed measures for overcoming crisis phenomena or achievement of the set goals of increasing logistical activity efficiency and development of the enterprise logistics system.

Effective diagnostics requires the development of an appropriate mechanism that allows to clearly regulate the order and progress of the study of logistics processes. The expediency of developing the mechanism of diagnostics of the enterprise logistic activity is determined by the need of:

- identification of weaknesses and strengths of the logistics system of the enterprise;
- identification and evaluation of threats and opportunities arising in the process of logistics;
- timely recognition of logistical problems and adequate response to them;
- monitoring of related areas of activity of the enterprise that influence the functioning of the logistics system;
- setting priorities when choosing alternative options and making informed logistical decisions;
- providing flexibility and adaptability of the logistics system of the enterprise to changes of its external and internal environments.

The main result of the diagnostics of logistic activities is the analytical reproduction in the economic indicators of quantitative and qualitative characteristics of logistics processes at the enterprise. Due to the fact that the efficiency of logistics activities depends on the validity of making certain managerial decisions, the diagnostic system makes it possible to predict the signs of positive or destructive processes in the production and economic activity of the enterprise.

The mechanism of diagnostics of the enterprise logistic activity is a complex system category, which is a system of interrelated and interdependent indicators, methods, special measures and procedures of research of results of logistic activity in the conditions of influence of factors of external and internal environment of the enterprise, based on the main principles of economic diagnostics and directed to achieve the goals of diagnostics (Fig. 1).

The purpose of logistic activity diagnostics is a systematic study of logistics processes implemented by the logistics system in the course of production and economic activity of the enterprise, interpretation of the results of their evaluation and development of a set of measures aimed at improving their efficiency.

The objects of diagnostics of the enterprise logistic activity are the logistics system, its functional subsystems and units that implement logistics processes and operations related to the management of material, information, financial and service flows that are formed during the production and economic activity of the enterprise.

The subject of diagnostics of the enterprise logistic activity are the results of this activity, obtained under the influence of various factors of external and internal environment.

The purpose of diagnostics of the enterprise logistic activity is achieved by solving a complex of tasks, the main among which are:

- positioning the logistics system in the overall structure of the enterprise and identifying the impact of logistics on its performance;
- identification of sources of excess and hidden logistical losses;
- identification of resource intensity of existing logistics processes and identification of potential areas for their improvement;
- analysis of the effectiveness of interaction between subsystems and units of the logistics system of the enterprise and relations with the members of the logistics chains, which it includes;
- evaluation of logistical risks and rationality of managerial decisions to eliminate the factors that destabilize the enterprise logistic activity;
- forecasting changes in the logistic activity of the company, caused by management decisions.

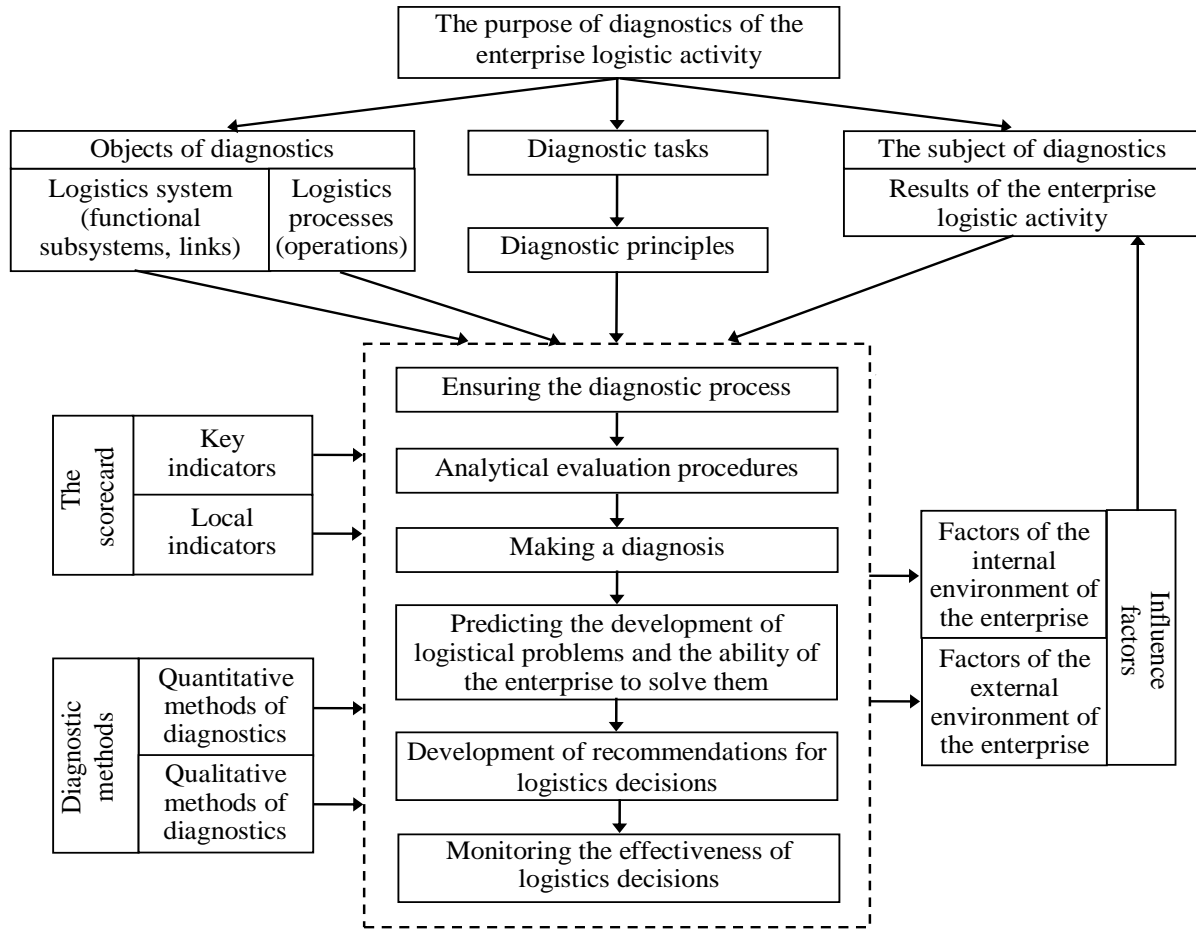

Fig. 1. *The mechanism of diagnostics of the enterprise logistic activity*
 Source: developed by the authors.

Diagnostics of the enterprise logistic activity is based on basic principles of economic diagnostics, which are connected both with its estimation and with identification of potential possibilities for its improvement (Fig. 2).

The organization and implementation of logistics is provided by the logistics system of the enterprise, which integrates the unified management of material and related flows of its structural and functional units, as well as suppliers, intermediaries and consumers to optimize costs and streamline the processes of procurement, production and marketing.

The main goal of managing the logistics system of the enterprise is to achieve a high level of its system characteristics: viability, innovation, integration, reliability and adaptability (Table 1) by improving the application characteristics that reflect the quantitative parameters of the components of the logistics system, organization of its functioning and contribution.

The quantitative parameters of the components of the logistics system reflect the capacities and technical characteristics of the logistics assets of the enterprise, which include warehouses, transport, equipment (technological, lifting and transport, equipment for identification and determination of weight of goods), logistic information systems and stocks.

Characteristics of the organization of functioning of the logistics system describe its goals and objectives, logistics strategy, enterprise logistics management system and its organizational structure, characterize the logistics technologies used in the areas of supply, production and distribution, personnel potential of logistics units and their organizational culture.

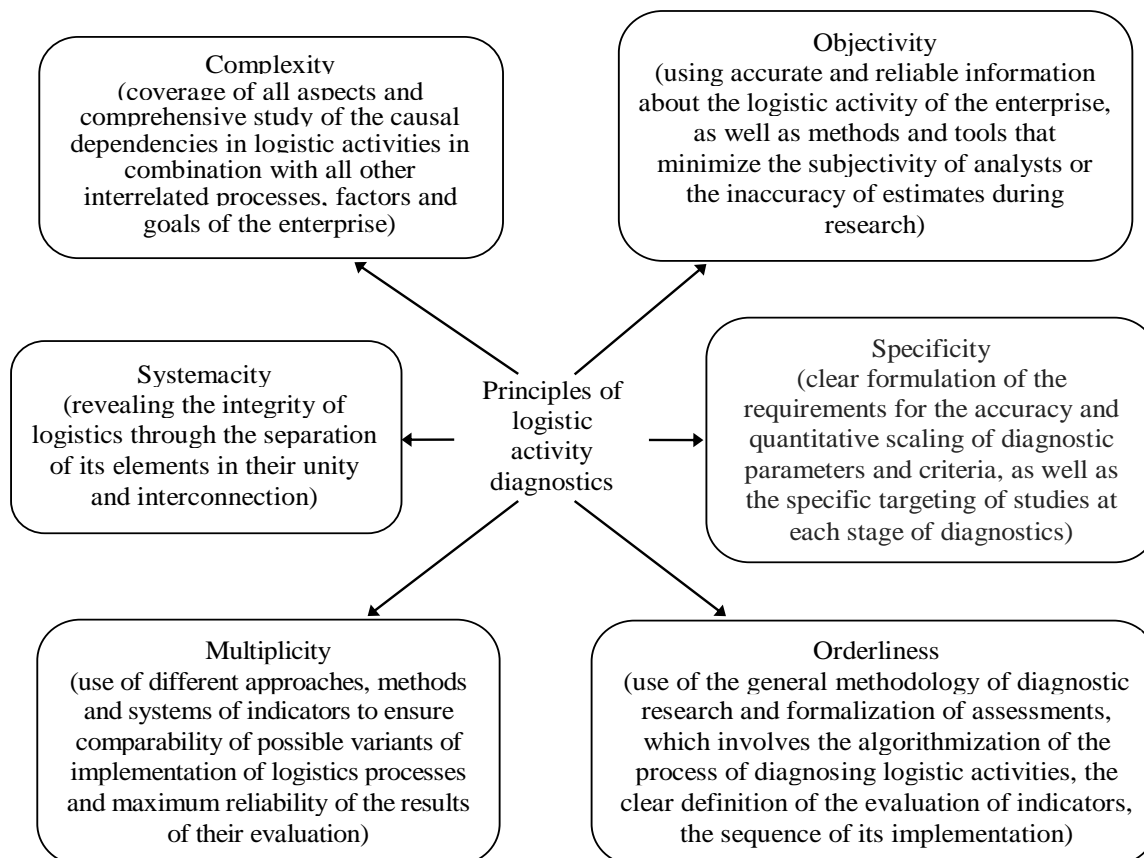

Fig. 2. Principles of diagnostics of the enterprise logistic activity
Source: [1 - 4].

Table 1

System characteristics of the logistics system of the enterprise

Characteristics	The essence of characteristics
Viability	Ability to maintain an acceptable level of efficiency of the enterprise logistic activity in the face of disturbing factors
Innovation	Ability to develop and implement innovative technical-product and information-management solutions that stimulate the development of enterprise logistics system
Integration	Complex combination of external (participation in different supply chains and formation of logistics infrastructure) and internal (single planning and coordination of logistics processes at the enterprise, creation of corporate logistical information system, etc.) integration
Reliability	Ability to implement logistic functions, while maintaining the values of the established performance indicators within specified limits that meet the specified conditions of activity
Adaptability	Ability to change the structure of the logistics system and choose options for action according to new goals and under the influence of the environment

Source: developed by the authors.

The deep integration of the logistics system in all spheres of production and economic activity of the enterprise causes its significant impact on the results of this activity. Characteristics of the contribution of

the logistics system to the enterprise's activity are reflected in operating expenses, sales revenues, fixed and working capital, labor productivity, competitiveness and business efficiency.

Diagnostics of implementation of logistics processes involves their structural analysis with the construction of graphical diagrams and algorithms, analysis of all available information about processes, measurement of indicators of their efficiency and comparative analysis in order to assess their compliance with given requirements (standards, norms, plans), identify problem areas and search for solutions optimize workflows or use resources to increase productivity, minimize costs, and extend the production cycle of orders, increase the quality of logistics services, define the boundaries of responsibility between structural divisions and create additional customer value products or services.

The key to diagnostics is to identify and monitor changes in the results of the enterprise logistic activity, reflecting the ability of its logistics system, its individual functional subsystems and elements to qualitatively implement logistics processes and operations, accumulating their results, taking into account the influence of external and internal environmental factors.

The complex multilevel architecture of the logistics system of the enterprise causes the division of the results of logistic activities into general and partial. The first characterize the efficiency of logistics in the enterprise as a whole: the profitability of investments in the logistics system, forming long-term business relationships with business partners, the coordination of the units of the enterprise, saving resources, the level of quality of logistics customer service.

Table 2

Groups of factors influencing the enterprise logistic activity

External factors	Internal factors
Competitive - the number of competitors; share of the enterprise in the market; competitiveness of the enterprise's products in assortment, price and quality; company image; goods substitutes, etc.	Organizational - goals and objectives of logistics management; organization of logistics processes in the areas of supply, production and distribution; corporate logistics culture; competence of personnel of logistic units and others.
Geo-market - the location of the enterprise and its counterparties, the level of development of logistics infrastructure, etc.	
Scientific and technical - development of innovative technologies, availability of new machines, mechanisms, equipment and information and computer systems in the field of logistics, etc.	Financial - financial opportunities; organization and characterization of financial flows related to logistics activities; payment discipline; inventory turnover, etc.
Economic and legal - sources of investment; prices for energy resources; tax legislation and contractual relations between business entities; customs law, etc.	Production - types of production planning; production capabilities of the equipment; efficiency of working capital; reserve capacity; quality management, etc.
Suppliers - the number and reputation of suppliers; description of agreements with suppliers; price and quality of material resources; reliability and flexibility of supply; possible volumes of deliveries; payment procedure, etc.	Technical and technological - technical and technological security of logistic processes/operations; flexibility of technological processes in logistics; the level of innovation of hardware and technology (computerization, automation, mechanization), etc.
Intermediaries - the number and reputation of logistics intermediaries; types and characteristics of logistics services; payment terms and more.	Marketing - marketing policy; sales system; commodity policy; pricing policy; marketing communications; distribution channels, etc.
Consumers - demand for enterprise products; consumer requirements and solvency; social, cultural, psychological and other characteristics of consumers	Information - communication channels at the enterprise, availability of logistical information systems, organization and characterization of information flows related to logistics activities, etc.

Source: developed by the authors.

The second reflects the efficiency of the operation of individual logistics subsystems and elements, as well as the implementation of logistics flows, processes and operations: improving the performance of logistics subsystems, capacity utilization of logistics facilities and inventory turnover; improving the parameters of inbound, inbound and outbound logistics flows; reduction of logistical costs in individual areas and in general; timely execution of consumer orders; speed of service of vehicles, etc.

The results of the enterprise logistic activity are influenced by a large number of various external and internal factors, which require their constant monitoring and evaluation in order to adjust the goals and objectives, to better adapt to the changing conditions of activity. In the analysis of the environment, more attention should be paid to the factors of the so-called working environment, that is, to those market participants with whom the enterprise directly interacts in the course of its business activities, forming supply chains. There are the following groups of factors influencing the enterprise logistic activity (Table 2):

To analyze these factors, models of estimating the factor impact of the external and internal environment are formed, during which all factors influencing the enterprise logistic activity are determined, and the degree of their influence due to their quantification, and also the risks of changing their magnitude are evaluated.

The results of logistic activities are evaluated using a scorecard that contains key and local indicators with their subordination and differentiation, which provides a comprehensive evaluation of various aspects, types and characteristics of the enterprise logistics system, taking into account their mutual impact and achievement of goals (Fig. 3).

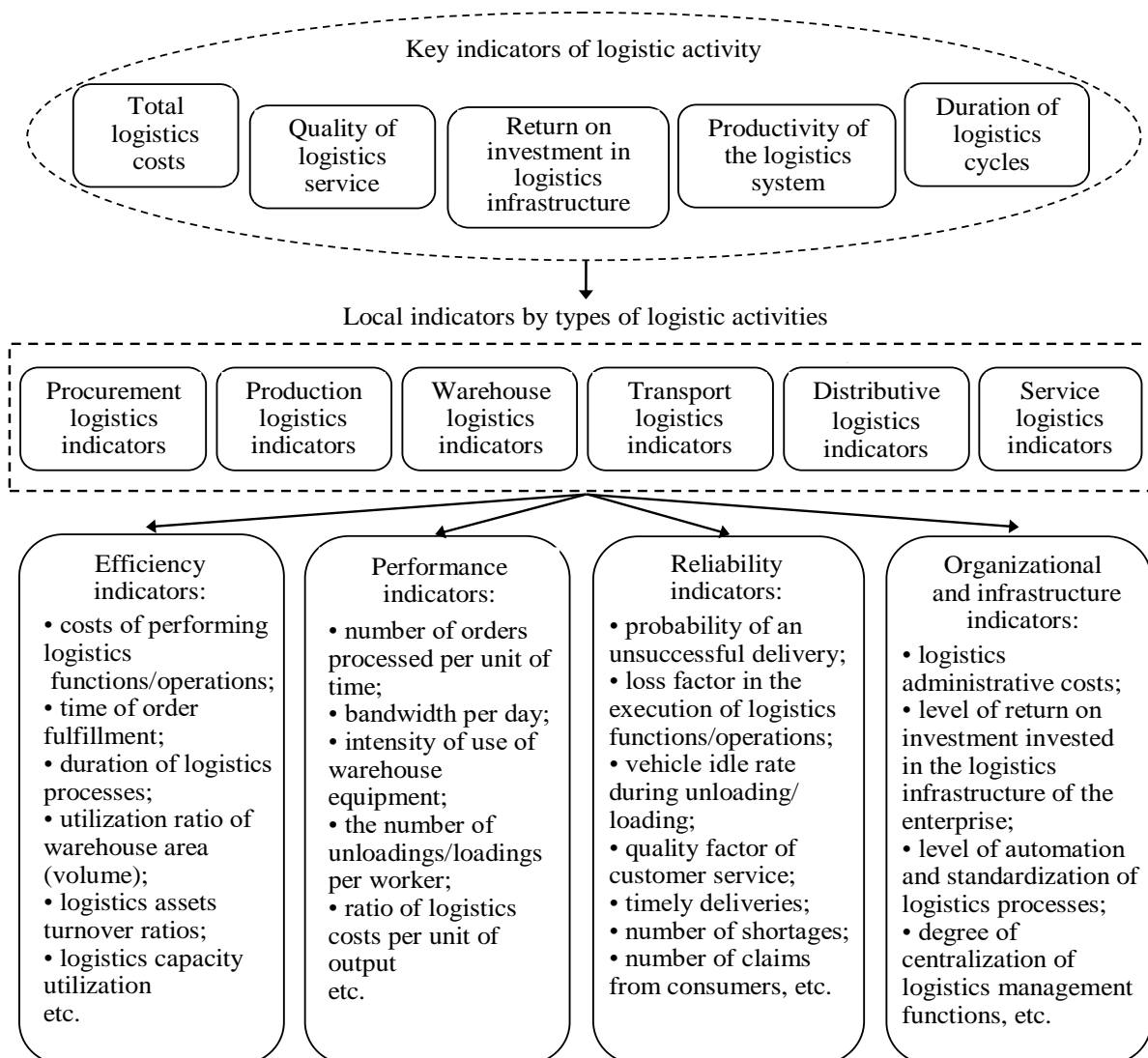

Fig. 3. The system of indicators of the enterprise logistic activity

Source: developed by the authors.

Based on the tasks of diagnostics of the enterprise logistic activity different indicators are used: direct and indirect, absolute (single, total) and relative (specific, interrelated, indexes) in order to compare them with absolute standards, targets, past achievements and standards of competitors. When selecting indicators, in addition to the goals of diagnostics, their relevance, reliability, uniqueness, measurability, versatility and application character must also be taken into account.

In diagnosing the enterprise logistic activity a wide range of different groups of quantitative and qualitative methods that make up the scientific and methodological basis of economic diagnostics is used: economic and mathematical statistics, economic analysis, operations research and decision making, econometrics, economic cybernetics and mathematical programming, expert evaluations logic modeling. The most common in the diagnostic research of the enterprise logistic activity are the following methods:

- evaluation of natural indicators of logistic activity;
- estimation of total cost;
- ABC and XYZ analysis;
- group and multicriteria selection;
- modeling business processes using IDEF and ARIS technologies;
- heuristic analysis and synthesis;
- linear, nonlinear, dynamic and stochastic programming to solve optimization logistic problems;
- structural analysis and structural optimization.

It should be noted that the result of diagnostics is the development of recommendations for optimization of the enterprise logistic activity. It is from this stage that the effectiveness of managerial decisions on changes and directions of development of the logistics system of the enterprise that affect its market competitiveness and level of profitability depends. The development of recommendations takes into account identified "bottlenecks" during the diagnostics and hidden reserves of improvement of logistic activity, the degree of influence on it of factors of the external and internal environment, the results of forecasting the development of a problem situation and the ability of the enterprise to solve it.

The final stage of the diagnostic process is the monitoring of the effectiveness of the logistics decisions made, which allows to investigate their impact, evaluate the economic implications of their implementation and the degree of achievement of the management goal, compare the results of the logistic activity of the company before and after the implementation of measures.

In the changing conditions of the modern enterprise or the failure to achieve management objectives, the mechanism of diagnostics can be adjusted to the specific conditions of logistic activity by refining tasks, changing indicators and methods of diagnostics.

The opportunities given by the mechanism of logistic activity diagnostics, providing identification of weaknesses of logistics of the enterprise, timely response to problems in logistics activities, identifying reserves for the development of logistics system and finding ways to improve logistics processes, make it an effective tool in the process of managing production and economic activity.

Introduction of the mechanism of diagnostics of logistic activity will allow to move from estimation of separate quantitative indicators of characteristics of separate elements of the enterprise logistics system to a complex system of identification of the status and quality of implementation of logistics functions at the enterprise.

Conclusions. Diagnostics of logistics activities is a functional diagnostics that provides the identification, analysis, forecasting, modeling and elimination of problems in the field of enterprise logistics.

The implementation of the diagnostic process is carried out within the framework of a special mechanism, which, based on the principles of diagnostics, integrates into a single system methods, indicators, special measures and procedures for researching the logistics system and logistics processes of the enterprise, the influence of external and internal factors, the choice of which is determined by the goals and tasks of the diagnostics.

Characteristic features of the proposed mechanism of diagnostics of the enterprise logistic activity are its purposefulness, complexity, adaptability and multicriteria, which makes it possible to investigate a wide range of issues of organization and functioning of the logistics system of the enterprise, as well as to evaluate the effectiveness of logistics solutions.

Application of the mechanism of logistic activity diagnostics equips the enterprise management with an effective tool of operational, tactical and strategic management, which not only prevents further deterioration of logistic activity efficiency and prevents possible logistical risks, but also identifies opportunities for development and optimization of logistic activity, correctly positions logistics in the overall structure of the enterprise, balance the logistics goals and strategy with the global strategy of the enterprise.

Prospects for further research are to improve the scientific and methodological basis of diagnostics on the basis of a combination of analytical and intellectual methods of business processes research, which will greatly expand the possibilities and efficiency of the mechanism of diagnostics of the enterprise logistic activity and may become the basis for its automation, which will lead to lower material costs for the diagnostics.

References

1. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : монографія / за заг. ред. А.Е. Воронкової. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 448 с.
2. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика підприємства: теорія, методологія та практика застосування : монографія. Луцьк : Надтир'я , 2007. 260 с.
3. Marion A., Asquin A., Everaere C., Vinot D., Wissler M. Diagnostic de la performance de l'entreprise. Concepts et methods. Paris: Dunod, 2012. 320 p.
4. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій : монографія. Львів: Видавництво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. 344 с.
5. Korytov R., Faingloz L., Cernavskis K. Using principle of complementarity when diagnosing complex logistic activities by applying alternative approach. *Transport and Telecommunication*. 2012. Vol. 13. No 4. P. 310–321. DOI 10.2478/v10244-012-0027-3.
6. Посилкіна О.В., Хромих А.Г. Діагностика потенціалу внутрішньологістичної інтеграції процесів на вітчизняних фармацевтичних підприємствах. *Фармаком*. 2013. № 3. С. 90-98.
7. Чухрай Н. І., Гірня О. Б. Основні аспекти аудиту логістики в системі менеджменту. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2008. № 624. С. 110–116.
8. Коваленко Л.В., Филонов Н.Г. Позиционирование логистического анализа в управленческом анализе. *Вестник ТГПУ*. 2011. № 12 (114). С. 166–172.
9. Зернюк О.В., Ігнатенко В.О. Логістичний аналіз управління збутовою діяльністю промислового підприємства. *Економіка і регіон*. 2015. № 5 (54). С. 60–65.
10. Rafele C. Logistic service measurement: a reference framework. *Journal of Manufacturing Technology Management*. 2004. Vol. 15 No. 3, pp. 280-290. DOI <https://doi.org/10.1108/17410380410523506>.
11. Лукинський В.В., Шульженко Т.Г. Оценка эффективности логистической деятельности компании на основе ключевых показателей. *Аудит и финансовый анализ*. 2011. № 4. С. 160–167.
12. Саплина Т.И., Курлыкова А.В. Формирование системы сбалансированных показателей логистической деятельности предприятия. *Вестник ОГУ*. 2012. № 13 (149). С. 314–317.
13. Сумець О.М. Система оцінних показників результативності логістичної діяльності підприємства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 6. Ч. 3. С. 161–164.
14. Скриньковський Р.М. Діагностика логістичної діяльності підприємства: теоретико-методичні аспекти. *Молодий вчений*. 2015. № 3(18). Ч. 2. С. 48–51.
15. Ткачова А.В. Оцінка ефективності логістичної діяльності промислового підприємства: інтегральний підхід. *Прометей*. 2011. № 2 (35). С. 156–161.
16. Чернописька Н.В. Методичні підходи оцінювання логістичної діяльності підприємства. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: Логістика. 2008. № 623. С. 265–271.
17. Кривякин К.С., Макаров Н.Н., Полухина А.А. Методика оценки эффективности логистической деятельности предприятия. *Экономинфо*. 2018. Т. 15. № 4. С. 54–59.
18. Веретенникова А.Б. Диагностика закупочной деятельности промышленного предприятия. *Бизнес-Информ*. 2013. № 10. С. 93–95.
19. Телішевська О.Б. Оцінювання та діагностування витрат на логістично-постачальницьку діяльність підприємств за місцями їх виникнення та процесами логістично-постачальницького управління. *Економіка: реалії часу*. 2016. № 4 (26). С. 176–183. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n4.html>.

20. Kolos I. Diagnostics in lean management system of industrial enterprise. *Technology audit and production reserves*. 2018. № 2/4 (40). P. 19–23.
21. Шпак С.А. Обоснование комплекса задач диагностики системы сбыта в планировании реструктуризации предприятий. Целевой подход. *Бизнес-Информ*. 2013. № 4. С. 345–351.

References

1. Diahnastyka stanu pidpriemstva: teoriia i praktyka (2008) [Diagnostics of the enterprise state: theory and practice]. Voronkova A.E. (Ed.). Kharkiv : VD «INZhEK» [in Ukrainian].
2. Kryvovyazyuk, I.V. (2007) Ekonomichna diagnostyka pidpriemstva: teoriya, metodologiya ta praktyka zastosovannya [Economic diagnostics of the enterprise: theory, methodology and practice of application]. Lutsk : Nadstyria [in Ukrainian].
3. Marion A., Asquin A., Everaere C., Vinot D., Wissler M. (2012) Diagnostic de la performance de l'entreprise. Concepts et methodes [Diagnostics of company performance. Concepts and Methods]. Paris: Dunod [in French].
4. Melnyk O.H. (2010) Systemy diahnostryky diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv: polikryterialna kontsepsiia ta instrumentarii [Diagnostic systems for the activity of machine-building enterprises: a multicriteria concept and tools]. Lviv : Vydavnytstvo Nats. un-tu «Lvivska politekhnika» [in Ukrainian].
5. Kopytov R., Faingloz L., Cernavskis K. (2012) Using principle of complementarity when diagnosing complex logistic activities by applying alternative approach. *Transport and Telecommunication*, Vol. 13, No 4, 310–321. DOI 10.2478/v10244-012-0027-3.
6. Posylkina O.V., Khromykh A.H. (2013) Diahnastyka potentsialu vnutrishnolohistychnoi intehratsii protsesiv na vitchyznianskykh farmatsevtichnykh pidpriemstvakh [Diagnostics of the potential of intra-integration processes in domestic pharmaceutical enterprises]. *Farmakom - Pharmacom*, No 3, 90-98 [in Ukrainian].
7. Chukhrai N.I., Hirna O.B. (2008) Osnovni aspekty audytu lohistyky v systemi menedzhmentu [The main aspects of the audit of logistics in the management system]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Seriya: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku - Herald Nat. University of Lviv Polytechnic. Series Management and Entrepreneurship in Ukraine: Formation Stages and Development Problems*, No 624, 110–116 [in Ukrainian].
8. Kovalenko L.V., Fylonov N.H. (2011) Pozitsionirovanie logisticheskogo analiza v upravlencheskom analize [Logistic analysis positioning in management analysis]. *Vestnik TGPU - Bulletin of TSPU*, Vol. 114, No 12, 166–172 [in Russian].
9. Zerniuk O.V., Ihnatenko V.O. (2015) Lohistychnyi analiz upravlinnia zbutovoiu diialnistiu promyslovoho pidpriemstva [Logistic analysis of sales management of an industrial enterprise]. *Ekonomika i rehion - Economy and region*, Vol. 54, No 5, 60–65 [in Ukrainian].
10. Rafele C. (2004) Logistic service measurement: a reference framework. *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol. 15, No. 3, 280-290. DOI <https://doi.org/10.1108/17410380410523506>.
11. Lukinskiy V.V., Shulzhenko T.G. (2011) Otsenka effektivnosti logisticheskoy deyatelnosti kompanii na osnove klyuchevykh pokazateley [Evaluation of the effectiveness of the company's logistics activities based on key indicators]. *Audit i finansovyyi analiz - Audit and financial analysis*, No. 4, 160–167 [in Russian].
12. Saplina T.I., Kurlyikova A.V. (2012) Formirovanie sistemyi sbalansirovannykh pokazateley logisticheskoy deyatelnosti predpriyatiya [Formation of a system of balanced indicators of the logistics activities of the enterprise]. *Vestnik OGU - Bulletin of OSU*, Vol. 149, No. 13, 314–317 [in Russian].
13. Sumets O.M. (2014) Sistema otsinnykh pokaznykiv rezul'tatyvnyi lohistychnoi diialnosti pidpriemstva [The system of performance indicators of the logistics activity of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economics*, No 6/3, 161–164 [in Ukrainian].
14. Skrynkovskyi R.M. (2015) Diahnastyka lohistychnoi diialnosti pidpriemstva: teoretyko-metodychni aspekty [Diagnostics of the logistics activities of the enterprise: theoretical and methodological aspects]. *Molodyi vchenyi - Young scientist*, Vol. 18, No. 3/2, 48–51 [in Ukrainian].
15. Tkachova A.V. (2011) Otsinka efektyvnosti lohistychnoi diialnosti promyslovoho pidpriemstva: intehralnyi pidkhid [Evaluation of the effectiveness of the logistics of an industrial enterprise: an integrated approach]. *Prometei - Prometheus*, Vol. 35, No. 2, 156–161 [in Ukrainian].
16. Chornopyska N.V. (2008) Metodychni pidkhody otsiniuvannia lohistychnoi diialnosti pidpriemstva [Methodological approaches to assess the logistics activities of the enterprise]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Seriya: Lohistyka - Herald Nat. University of Lviv Polytechnic. Series: Logistics*, No. 623, 265–271 [in Ukrainian].

17. Krivyakin K.S., Makarov N.N., Poluhina A.A. (2018) Metodika otsenki effektivnosti logisticheskoy deyatel'nosti predpriyatiya [Methodology for assessing the effectiveness of the logistics activities of the enterprise]. *Ekonominfo - Econominfo*, Vol. 15. No. 4, 54–59 [in Russian].

18. Veretennikova A.B. (2013) Diagnostika zakupochnoy deyatel'nosti promyshlennogo predpriyatiya [Diagnostics of the procurement activities of an industrial enterprise]. *Biznes-Inform - Business-Inform*, No. 10, 93–95 [in Russian].

19. Telishevska O.B. (2016) Otsiniuvannya ta diahnostuvannya vytrat na lohistychno-postachalnytsku diialnist pidpriemstv za mistsiamy yikh vynyknennia ta protsesamy lohistychno-postachalnytskoho upravlinnia [Assessing and diagnosing the costs of logistics activities of enterprises at their places of origin and processes of logistics management]. *Ekonomika: realii chasu - Economics: the realities of time*, Vol. 26, No. 4, 176–183. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n4.html> [in Ukrainian].

20. Kolos I. (2018) Diagnostics in lean management system of industrial enterprise. *Technology audit and production reserves*, Vol. 40, No. 2/4 (40), 19–23.

21. Shpak S.A. (2013) Obosnovanie kompleksa zadach diagnostiki sistemyi sbyita v planirovanii restrukturizatsii predpriyatiy. Tselevoy podhod [Justification of a set of tasks for diagnosing a sales system in planning enterprise restructuring. Target approach]. *Biznes-Inform - Business-Inform*, No. 4, 345–351 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 08.02.2020 р.

УДК 339.138

Коноваленко Анастасія,
кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет ім. Д. Моторного,
кафедра маркетингу,
м. Мелітополь, ORCID ID 0000-0001-9061-5989
e-mail: anastasiia.konovalenko@tsatu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-129-136>

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ МАРКЕТИНГОВОГО МЕХАНІЗМУ

Стаття присвячена розгляду проблематики формування системної основи всебічного управління безпекою харчування дітей шкільного віку із залученням широкого кола суб'єктів маркетингу. Така необхідність обумовлена відсутністю у дітей шкільного віку сталої моделі споживчої поведінки при виборі ними продуктів та послуг харчування, що робить дітей вразливими перед агресивною маркетинговою політикою виробників. Створення соціально-економічних умов, за яких людина здатна задовольнити свої потреби у повноцінному харчуванні є одним з стратегічних завдань держави. Автором запропоновано державне регулювання питань підвищення безпеки харчування дітей розглядати не як єдиний можливий інструмент, а як елемент цілісного маркетингового механізму. У статті представлено концептуальну ідею взаємодії суб'єктів маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку, що становить ядро маркетингового механізму.

Ключові слова: маркетинговий механізм, суб'єкт маркетингу, безпека харчування дітей, функції управління.

Коноваленко Анастасія,
кандидат економічних наук, доцент,
Таврический государственный агротехнологический университет им. Д. Моторного,
кафедра маркетинга,
г. Мелитополь

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СУБЪЕКТОВ МАРКЕТИНГОВОГО МЕХАНИЗМА

Статья посвящена рассмотрению проблематики формирования системных основ разностороннего управления безопасностью питания детей школьного возраста с привлечением широкого круга субъектов маркетинга. Такая необходимость обусловлена отсутствием у детей школьного возраста сформированной модели потребительского поведения при выборе ими продуктов и услуг питания, что повышает уязвимыми перед агрессивной маркетинговой политикой производителей. Создание социально-экономических условий, при которых человек способен удовлетворить свои потребности в полноценном питании является одной из стратегических задач государства. Автором предложено государственное регулирование вопросов повышения безопасности питания детей рассматривать не как единственно возможный инструмент, а как элемент целостного маркетингового механизма. В статье представлена концептуальная идея взаимодействия субъектов маркетингового механизма управления безопасностью питания детей школьного возраста, которая представляет ядро маркетингового механизма.

Ключевые слова: маркетинговий механізм, суб'єкт маркетинга, безпека харчування дітей, функції управління.

Anastasiia Konovalenko
PhD (Economics), Associate Professor,
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University,
Department of Marketing,
Melitopol, Ukraine

THE INTERACTION BETWEEN THE SUBJECTS IN MARKETING MECHANISM

Introduction. The strategic task of the state is to ensure the proper health of children, the implementation of preventive measures aimed at preventing diseases that can be caused by malnutrition, creating conditions for improving the demographic situation in Ukraine. Children do not have a well-formed model of consumer behavior, so when choosing products and services, schoolchildren become vulnerable to aggressive marketing policies of business. Therefore, state regulation of food safety for children should not be considered as the only possible option, but as one element of a comprehensive marketing mechanism for managing schoolchildren food safety with the involvement of stakeholders.

The purpose of the article is to determine the conceptual basis of interaction between the subjects of the marketing mechanism of schoolchildren food safety management.

Results. School-age children are becoming market participants. The realization of the rights acquired by the child is based on the physical and mental immaturity of the child, which necessitates the specific protection and care. The marketing mechanism involves involving the state and the marketing subjects in solving the urgent problems of managing the child nutrition. The structure of the marketing mechanism contains the following components: "login" in the system; "exit" of the system; the internal structure of a marketing mechanism containing several elements. The article describes the characteristics of the elements of the marketing mechanism for managing child nutrition and the content of management functions. It is advisable to consider the three levels of child nutrition management, each with different subjects of the marketing mechanism (personal, social and system levels). The implementation of integrated child safety management at all three levels simultaneously provides the opportunity to gain synergies and achieve the most significant results from the coherence of interaction between all actors. The core of the child safety management marketing mechanism is the interaction of its key actors (namely, the management entity and the marketing entities). The article provides a graphical interpretation of the interaction model of subjects of the marketing mechanism of food safety management of school-age children. The metric interaction of the subjects of the marketing mechanism — the index of group reciprocity of the marketing subjects — characterizes the interrelation of the subjects, the cohesion and the closeness of their interaction. The conceptual principles of the interaction of subjects of the marketing mechanism determine its characteristic features.

Conclusions. According to the results of the research, the key idea of the interaction of the subjects of marketing mechanism is identified as the core model of the marketing mechanism for managing the safety of food of school-age children. It is proved that food safety management has to take place at three levels, each of which corresponds to different subjects of the marketing mechanism: personal, social and system levels. The implementation of integrated child safety management at all three levels simultaneously provides the opportunity to gain synergies and achieve the most significant results from the coherence of interaction between all subjects. Determining the conceptual bases of the model and approaches to determining the parameters of functioning of the marketing mechanism of food safety management of school-age children requires further research.

Key words: marketing mechanism, subjects of marketing, children' food safety, functions of management.

Постановка проблеми та її значення. Стратегічним завданням держави є забезпечення збереження та покращення стану здоров'я дітей, здійснення профілактичних заходів, спрямованих на запобігання захворюванням, які можуть бути спричинені порушеннями харчування, створення умов для покращення демографічної ситуації в Україні. Створення соціально-економічних умов, за яких людина здатна задовольнити свої потреби у повноцінному харчуванні є одним з стратегічних завдань держави у сфері забезпечення основних прав людини, у тому числі всебічний захист інтересів дитини є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Дитина шкільного віку отримує право на здійснення дрібних угод, що призводить до потрапляння учнів закладів загальної середньої освіти у дорослий ринковий сегмент. В умовах відсутності у дітей сталої моделі споживчої поведінки при виборі ними продуктів та послуг харчування такі споживачі стають вразливими перед агресивною маркетинговою політикою виробників. Тому державне регулювання питань підвищення безпеки харчування дітей слід розглядати не як єдиний можливий варіант, а як один з елементів комплексного маркетингового механізму, який дозволить формувати системну основу всебічного управління безпекою харчування дітей шкільного віку із залученням широкого кола стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові підходи до вивчення проблематики окремих питань продовольчої безпеки держави, аспекти безпечності суспільного розвитку, методичні основи їх дослідження розкриті у роботах таких вітчизняних вчених, як О. Амоша, О. Барановський, О. Белов, І. Бінько, О. Бодрук, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Гончаренко, В. Горбулін, Б. Губський, О. Дзьобань, Я. Жаліло, А. Качинський, О. Ладюк, Н. Лакіза-Сачук, О. Новікова, Г. Пастернак-Таранушенко, Д. Прейгер, С. Пирожков, Г. Ситник, А. Сухоруков та інших.

Необхідність забезпечення належного рівня безпечності та якості харчування у дитинстві як одного з важливіших чинників, що формують потенціал здоров'я, тривалість, якість життя та працездатність людини у своїх роботах довели дослідники Козярін І.П., Спиричев В.Б., Кучма В.Р., Лапшин В.Ф., Педан В.Б. та інші. Не применшуючи значення наукових напрацювань у сфері продовольчої безпеки та питань регулювання харчування дітей, досі науковцями не сформовано гармонійної моделі взаємодії усіх зацікавлених сторін з метою управління рівнем безпеки харчування дітей на основі маркетингового механізму. До того ж здебільшого науковці ставлять під сумнів можливість залучення суб'єктів господарювання до вирішення гострих соціальних проблем сучасного суспільства.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає у визначенні концептуальних основ взаємодії суб'єктів маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку. Для досягнення мети статті необхідно сформулювати ключову ідею доцільності взаємодії суб'єктів маркетингового механізму, як ядра маркетингового механізму, та визначити підхід до оцінки взаємодії зазначених суб'єктів.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ключовою особою на ринку є споживач, потреби якого обумовлюють зміст та напрями маркетингової діяльності. Однак, існують певні розбіжності у питаннях сприйняття дитини як споживача продуктів харчування. Діти шкільного віку стають «гравцями» на сучасному ринку, оскільки вони є повноцінними членами суспільства. Діти отримують ширший спектр прав, однак є певні особливості реалізації цих прав, що обумовлені фізичною та розумовою незрілістю та обумовлюють необхідність специфічної охорони й піклування. Учні українських шкіл, за умови отримання кишенькових коштів, здійснюють обмін товарами та послугами, в результаті якого виникають та реалізуються стосунки, пов'язані з просуванням товарів та послуг від виробника до споживача та відбуваються операції купівлі-продажу. Отримуючи кошти, діти отримують права виступати покупцем та споживачем, однак змістовне наповнення даного права, здебільшого, дітям не відоме, що посилює їх вразливість.

Споживчі стереотипи формуються у дитинстві, тому маркетинговий вплив на дітей – це частина бізнес-стратегії проникнення брендів у свідомість дитини [1]. Існує думка, що споживачами дитячих товарів є батьки, які володіють та розпоряджаються ресурсами, а діти стають лише користувачами придбаного, але у шкільному віці головним споживачем продуктів та послуг харчування все ж таки є дитина, що керується власними потребами [2].

Тривалий час науковці, досліджуючи різні аспекти безпеки харчування дітей акцентували увагу на необхідності забезпечення ефективного механізму контролю якості харчових продуктів, інформування, освіти й консультування суб'єктів господарської діяльності протягом усього продовольчого ланцюгу «від виробників до столу» [3]. Саме ідея залучення усіх суб'єктів маркетингу до управління безпекою харчування дітей лежить в основі ідеї взаємодії суб'єктів маркетингового механізму.

Поняття маркетингового механізму широко використовується науковцями у економічній літературі. Проведений контекстний аналіз наукових праць, у яких використовується термін «маркетинговий механізм» у назві та зазначений як ключова категорія, дозволив дійти висновку, що здебільшого його застосовують як синонім понять «маркетинг», «маркетинговий підхід» або «інструменти маркетингу», що є хибним. За результатами дослідження етимології терміну та його економічного змістовного наповнення, пропонується категорію «маркетинговий механізм» розглядати як стійку керовану систему взаємодії суб'єктів маркетингу, які використовують відповідні важелі та маркетинговий інструментарій у їх ланцюговій реакції задля досягнення цільової мети (цільового результату) [4].

На нашу думку, маркетинговий механізм управління безпекою харчування дітей доцільно розглядати як багаторівневу маркетингову систему, яка враховує стан ринку та взаємодіє із внутрішнім та зовнішнім середовищем функціонування суб'єктів маркетингу, а також допомагає адаптуватись ним до мінливих умов бізнес-середовища. Враховуючи спрямованість маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей на вирішення важливого соціального завдання, він має передбачати державне регулювання як процесу його функціонування, так й прояви взаємодії ключових суб'єктів. Маркетинговий механізм містить такі складові:

- «вхід» у систему;
 - «вихід» із системи;
 - внутрішню будову маркетингового механізму, яка, у свою чергу, містить суб'єкт управління, цільову мету функціонування механізму, об'єкт управління, суб'єктів маркетингу (які беруть участь у функціонуванні механізму) та наявні взаємозв'язки між ними; важелі впливу суб'єктів маркетингу на об'єкт управління, методи впливу та ключові принципи, що лежать в основі його функціонування [4]. Характеристика елементів маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика елементів маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку

Елементи механізму		Характеристика
«Вхід»		Наявна соціальна та ринкова проблема – поточний рівень харчування дітей до впливу маркетингового механізму
Внутрішня будова маркетингового механізму	Суб'єкт управління	Держава (формує поле взаємодії суб'єктів маркетингу, здійснює регулювання стану маркетингового механізму, встановлюючи обмеження для діяльності та повноважень суб'єктів маркетингу, забезпечуючи стійкість маркетингового механізму)
	Цільова мета	Досягнення максимально можливого за наявних умов рівня безпеки харчування дітей шкільного віку
	Об'єкти управління	Модель споживчої поведінки дітей шкільного віку на ринку продуктів та послуг харчування
	Суб'єкти маркетингу	Споживачі (діти шкільного віку) Родина (домогосподарства з дітьми шкільного віку) Громадськість (засоби масової інформації, громадські організації, об'єднання громадян, громадські активісти, діяльність яких пов'язана із різними аспектами харчування дітей шкільного віку) Провайдери освітніх послуг для школярів (заклади освіти, позашкільні заклади) Бізнес-структури (виробники продуктів харчування, система ритейлу, заклади громадського харчування, оператори харчового сервісу) Органи державної влади та місцевого самоврядування
	Взаємозв'язки між суб'єктами маркетингу	Інтеграційні процеси взаємного впливу суб'єктів маркетингу один на одного, їх зміни, дії, рішення, які характеризуються взаємною обумовленістю та забезпечують адаптивність маркетингового механізму до змін у зовнішньому середовищі
	Важелі впливу	Загальні та специфічні маркетингові інструменти, засоби, ресурси, які використовують суб'єкти маркетингу для досягнення зміни стану інших суб'єктів маркетингу та об'єкту впливу
	Принципи функціонування	Системність, цільова спрямованість, перспективність, інноваційність, гнучкість, комплексність, конкуренція, стимулювання, партнерство, глобалізація
	Методи впливу	Прямі, непрямі, змішані
«Вихід»		Вирішення наявної соціальної або ринкової проблеми, потреби, запиту – досягнення максимально можливого за наявних умов рівня безпеки харчування дітей шкільного віку

Джерело: власна розробка автора

Функціонування маркетингового механізму передбачає керуваність процесами, що відбуваються у його внутрішній структурі, що відображається на наявності, відповідно, суб'єктів та об'єктів управління. Здебільшого такі елементи передбачають державну підтримку розвитку тієї чи іншої сфери або галузі. Згідно принципів концепції соціально-етичного маркетингу, управління маркетинговою діяльністю має передбачати процес ухвалення управлінських рішень, що відповідають

очікуванням і вимогам ринку (споживачів) та потребам суспільства. Тож управлінський аспект маркетингового механізму необхідно розглядати через функції менеджменту.

Сучасна наука управління виділяє чотири основні функції управління: планування, організація, мотивація та контроль [5, с. 56]. Особливістю маркетингового механізму є здійснення конкретних управлінських функцій шляхом використання специфічних маркетингових інструментів та важелів впливу. Відповідно маркетинговий механізм управління безпекою харчування дітей також має передбачати виконання загальних функцій управління, змістовне наповнення яких обумовлюється специфікою об'єкту управління та його маркетинговою природою (табл. 2).

Таблиця 2

Функції маркетингового механізму

Зміст функцій маркетингового механізму	Зміст функцій маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку
Планування	
Встановлення мети	Встановлення мети, що полягає у досягненні максимально можливого за наявних умов рівня безпеки харчування дітей шкільного віку
Визначення завдань, які необхідно виконати для досягнення мети	Визначення операційних завдань, які необхідно виконати для підвищення рівня безпеки харчування дітей
Вибір стратегії та засобів досягнення мети	Формування національної стратегії управління безпекою харчування дітей шкільного віку Розробка міжвідомчих та регіональних програм реалізації заходів спрямованих на використання існуючого потенціалу підвищення рівня безпеки харчування дітей шкільного віку
Організація	
Розподіл завдань між суб'єктів маркетингового механізму	Розподіл програм управління безпекою харчування дітей між суб'єктами маркетингового механізму
Координація діяльності суб'єктів маркетингового механізму	Здійснення періодичного узгодження та координації діяльності суб'єктів маркетингового механізму в межах програм Створення інтегрованої системи управління в межах поля взаємодії суб'єктів маркетингового механізму та узгодження важелів та методів їх впливу на модель споживчої поведінки споживача
Мотивація	
Спонування учасників процесу до реалізації завдань, необхідних для досягнення мети,	Спонування суб'єктів маркетингу на різних рівнях управління безпекою харчування дітей до виконання завдань, необхідних для досягнення мети
Забезпечення узгодженості функціонування підсистем маркетингового механізму	Створення системи оперативного узгодження ключових параметрів функціонування підсистем маркетингового механізму
Контроль	
Визначення ступеню досягнення мети	Фіксація поточних параметрів та визначення на їх основі ступеню досягнення мети та виконання поставлених завдань Визначення відхилень та причин, що обумовили їх виникнення
Запровадження корегувальних заходів	Запровадження корегувальних заходів, корекція стратегії та програм

Джерело: власна розробка автора

Безпека харчування дітей залежить від значної кількості чинників. Доцільно розглядати декілька її рівнів, кожному з яких відповідають різні суб'єкти маркетингового механізму, а саме:

- особистий рівень (управління на рівні споживача на основі самоконтролю та сформованої моделі споживчої поведінки);
- соціальний рівень (управління під впливом соціального оточення, передбачає створення відповідного середовища для поступового формування особистого рівня управління безпекою харчування);
- системний рівень (формування суб'єктом управління поля для взаємодії суб'єктів маркетингу, передумова для створення сприятливого соціального рівня).

Дані рівні можуть існувати окремо один від одного, що характеризує ситуацію відсутності єдиного механізму управління безпекою харчування дітей. Реалізація інтегрованого управління безпекою харчування дітей на всіх трьох рівнях водночас дає можливість отримати синергетичний ефект та досягти найзначніших результатів від узгодженості взаємодії усіх суб'єктів. Стратегічним пріоритетом функціонування маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку є реалізація довгострокових програм у цій сфері. При цьому науковці зазначають, що важливо знайти ту межу, яка забезпечить баланс державного регулювання та приватного функціонування суб'єктів господарювання [6], таке співвідношення державно-партнерських відносин, яке є економічно та соціально ефективним.

Ядром маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей є взаємодія його ключових суб'єктів (а саме: суб'єкту управління та суб'єктів маркетингу), інтеграційні процеси їх взаємного впливу один на одного (зміни, дії, рішення, які характеризуються взаємною обумовленістю прагненням досягти цільової мети), тобто діяльність у їх взаємодії, що обумовлена необхідністю вирішення актуальних питань управління безпекою харчування дітей шкільного віку (рис. 1).

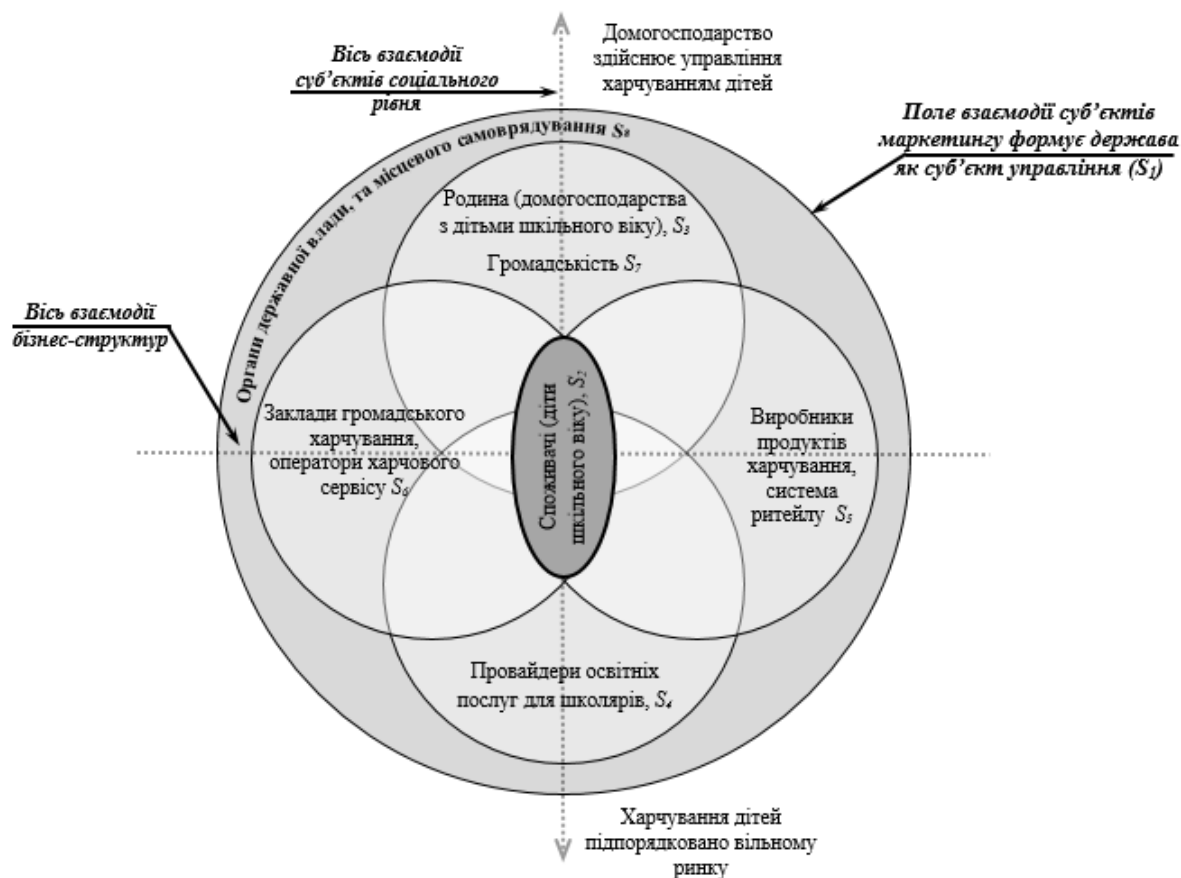

Рис. 1. Взаємозв'язки суб'єктів маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку

Джерело: власна розробка автора

Надмірна експансія впливу домогосподарства на систему харчування дітей шкільного віку відповідатиме ситуації, яка свідчить про повний контроль харчування дітей з боку домогосподарства. Протилежною ситуацією є відсутність контролю безпеки харчування дітей з боку домогосподарства, що призводить до потрапляння дітей в умови вільного ринку під вплив маркетингової активності ринкових суб'єктів. Ймовірність настання негативних наслідків маркетингового впливу на дітей зменшуватиметься за умов споживчої соціалізації дитини шкільного віку та поступового формування свідомої моделі її споживчої поведінки. Зростання рівня свідомої мотивації споживчої поведінки дітьми відбувається у процесі їх споживчої соціалізації, що обумовлює можливість поступового зниження контролю з боку батьків та держави.

Взаємозв'язок суб'єктів маркетингового механізму (S_1, S_2, \dots, S_n) управління безпекою харчування дітей шкільного віку передбачає їх цілеспрямовану діяльність задля досягнення цільової мети. Тоді характер взаємодії суб'єктів функціонування маркетингового механізму можливо описати інтегральним показником — індексом групової взаємності суб'єктів маркетингу (I), що є функцію цих аргументів:

$$I = f(S_1, S_2, \dots, S_n), \quad (1)$$

де I – індекс групової взаємності суб'єктів маркетингу;

S_n – суб'єкт маркетингового механізму;

n – кількість суб'єктів маркетингового механізму.

Здійснити кількісну оцінку якості процесу взаємодії суб'єктів маркетингового механізму дозволить кваліметричний підхід. Вихідні дані для оцінки взаємодії суб'єктів маркетингового механізму формують за результатами проведення соціометричного дослідження, тоді показником взаємодії сукупності суб'єктів маркетингового механізму стане індекс групової взаємності суб'єктів маркетингу (I), що характеризує взаємозв'язок суб'єктів, згуртованість та тісноту взаємодії та визначається за формулою:

$$I = \frac{n - |n|}{n}, \quad (2)$$

де n – кількість суб'єктів маркетингового механізму;

$|n|$ – кількість суб'єктів, які не отримали та не зробили жодної оцінки в ході соціометричного

дослідження.

Отримане значення індексу I коливається у діапазоні від 0 до n :

$$0 \leq I \leq n \quad (3)$$

Нульове значення індексу вказує на відсутність взаємодії між суб'єктами маркетингового механізму, якщо значення індексу дорівнює n , взаємозв'язок між суб'єктами можна охарактеризувати, як максимально тісний за існуючих умов.

Складність маркетингового механізму здебільшого залежить від складності процесів, які у ньому відбуваються, масштабів та кількості ланок. У цьому випадку слушною є думка науковців, які стверджують, що чим складніший соціальний процес, тим складнішим є механізм його регулювання [7, с. 200]. Однак, ефективний маркетинговий механізм здатен забезпечити синергетичний ефект за рахунок створення умов інноваційного розвитку на основі впровадження новітніх підходів суб'єктами маркетингу до вирішення існуючих проблем суспільства. Таким чином концептуальні принципи взаємодії суб'єктів маркетингового механізму визначають його характерні ознаки:

- функціонування маркетингового механізму є керованим процесом, суб'єкт управління формує поле взаємодії суб'єктів маркетингового механізму та обґрунтовані обмеження;
- основу маркетингового механізму складає система суб'єктів маркетингу;
- суб'єкти маркетингу використовують відповідні важелі (маркетингові інструменти, засоби та ресурси) та методи впливу;
- взаємодія суб'єктів маркетингу характеризується наявністю ланцюгових реакцій, що викликані наявністю взаємозв'язків між суб'єктами;
- функціонування маркетингового механізму спрямоване на отримання конкретного ефекту (цільового результату) та спільної мети суб'єктів маркетингу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження визначено ключову ідею взаємодії суб'єктів маркетингу, як ядра моделі маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку. Доведено, що управління безпекою харчування має відбуватись на трьох рівнях, кожному з яких відповідають різні суб'єкти маркетингового механізму: особистий, соціальний та системний рівні. Реалізація інтегрованого управління безпекою харчування дітей на всіх трьох рівнях водночас дає можливість отримати синергетичний ефект та досягти найзначніших результатів від узгодженості взаємодії усіх суб'єктів. Визначення концептуальних основ моделі та підходів до визначення параметрів функціонування маркетингового механізму управління безпекою харчування дітей шкільного віку становить необхідність подальших досліджень.

Джерела та література

1. Кумбер С. Брендинг ; пер. с англ. – С.-П. : Вільямс, 2004. 170 с.
2. Шубін О.О., Кривоніс А.О. Особливості формування та просування дитячого бренду. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2012. № 4. С. 105-111.
3. Skydan O. and Chaikin O. World food security overview. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир, 2018. С. 3–8.
4. Коноваленко А.С. Елементи маркетингового механізму. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*, 2019. № 23. С. 66-73. doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2019.23.0.66
5. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента ; пер. с англ. Москва : Вільямс, 2007. 672 с.
6. Чаплай І. В. Інструментальна роль маркетингового механізму у системі державного управління. *Механізм публічного управління*, 2015. № 7-8 (21-22). С. 70-76.
7. Білоткач І. А. Маркетинговий механізм виробництва та збуту органічної продукції. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. матеріалів доп. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : Полісся, 2015. С. 84–88.

References

1. Kumber, S. (2004), *Brending* [Brending], Translated by Geresemcuk L.V. and Guseva A.S., Vil'jms, St. Petersburg, p. 170. [in Russian].
2. Shubin O. O. and Kryvonis A. O. (2012), Osoblyvosti formuvannia ta prosuvannia dytiachoho brenda. Marketynh i menedzhment innovatsii [Features of formation and promotion of children's brand]. *Marketing and innovation management*, vol. 4. P. 105-111. [in Ukrainian].
3. Skydan O. and Chaikin O. (2018), World food security overview. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka: Materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. – Proceedings of the III International scientific-practical conference. Zhytomyr: Polissia. С. 3–8. [in Ukrainian].
4. Konovalenko A. S. (2019), Elementy marketynhovoho mekhanizmu [Elements of the marketing mechanism]. *Problems and prospects of entrepreneurship development*, vol. 23. P. 66-73. doi.org/10.30977/PPB.2226-8820.2019.23.0.66 [in Ukrainian].
5. Meskon M. Kh. Al'bert M., Khedouri F. (2007), Osnovy menedzhmenta [Management], Vil'yams, Moscow. P. 672. [in Russian].
6. Chaplay I.V. (2015), Instrumentalna rol marketynhovoho mekhanizmu u systemi derzhavnoho upravlinnia. [Instrumental role of marketing mechanism un the system of public administration]. – *Public Alministratıon Aspects*. № 7-8 (21-22). P. 70-76. [in Ukrainian].
7. Bilotkach I. A. (2015). Marketynhovyi mekhanizm vyrobnytstva ta zbutu orhanichnoi produktsii [Marketing mechanism of production and sale of organic products]. *Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka: Materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi*. – Proceedings of the III International scientific-practical conference. Zhytomyr: Polissia. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до друку 20.02.2020 р.

УДК 338.367

Сур'як Алла,
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-3094-9941,
e-mail: avsuriak@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-137-145>

ІННОВАЦІЙНЕ СПОЖИВАННЯ ЯК СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА СПОЖИВАЧА

У статті розглядається інноваційне споживання як сучасна економічна поведінка споживача через визначення сутності інноваційного споживання, ролі в оновленні споживання мотивації сучасного споживача товарів та послуг. Охарактеризовано основні складові інноваційного споживання в економічній поведінці споживача, шляхи рівноваги інноваційних процесів у виробництві та споживанні, забезпеченні необхідного обсягу платоспроможного попиту на інновації та інноваційні продукти які досягаються інноваційним споживанням. Обґрунтовано шляхи оновлення сприйняття споживачами інновацій та інноваційних продуктів, запропоновано шляхи формування інноваційного споживання в економічній поведінці споживача.

Ключові слова: інноваційне споживання, мотивація споживання, оновлення мотивації споживача, економічна поведінка споживача, економічна поведінка споживача інноваційних товарів та послуг.

Сурьяк Алла,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

ИННОВАЦИОННОЕ ПОТРЕБЛЕНИЕ КАК СОВРЕМЕННОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ

В статье рассматривается инновационное потребление как современное экономическое поведение потребителя через определение сущности инновационного потребления, роли обновления потребления мотивации современного потребителя товаров и услуг. Охарактеризовано основные составляющие инновационного потребления в экономическом поведении потребителя, пути равновесия инновационных процессов в производстве и потреблении, обеспечении необходимого объема платежеспособного спроса на инновации и инновационные продукты который достигается инновационным потреблением. Обосновано пути обновления восприятия потребителями инноваций и инновационных продуктов, предложено пути формирования инновационного потребления в экономическом поведении потребителя.

Ключевые слова: инновационное потребление, мотивация потребления, обновление мотивации потребителя, экономическое поведение потребителя, экономическое поведение потребителя инновационных товаров и услуг.

Alla Suriak,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Natural Resources Management,
Lutsk

THE INNOVATIVE CONSUMPTION AS A MODERN ECONOMIC BEHAVIOR

The article considers the innovative consumption as the modern consumer's economic behavior being viewed herein through the essence of its definition, as well as through the motivation character of the modern consumer of goods and services within the consumption updating. Moreover, the innovative consumption is a challenge of the modern world, as well as the conscious and responsible demand generation, the guarantee of the environmentally and

friendly maintenance of the production and resource use, and the assistance in the alternative promising ways for the efficient production and responsible profitability.

The motivation of consumer's innovations is a set of needs and motives encouraging consumers to active activities towards the innovative renewal of their behavior based on scientific and technological progress and the use of innovations. It is reached through the purchase of innovative products and their use for the conscious and responsible consumption as the final phase of the social production and component of every business process.

The motivation is considered in the innovative consumption as the choice of methods and directions of operations of motive forces (motives). The last-mentioned are involved to achieve our goals and responsibility for all the previous manufacturers' and sellers' actions, their behavior on the market and the impact of the implementation of the goal on the further development of the scientific and technological progress, innovation and eco-friendly environment. The motivation of consumer innovations should be considered in two vectors: 1) the motivation to support the creation of production of innovations that meet the needs of modern demand and affordable sales of these innovations and 2) the motivation to understand these innovations, the conscious purchase and consumption of these innovations.

The innovative consumption is one of the important tools for creating a solvent demand for innovations. This leads economic entities, as the main collective consumers of innovations, to produce, to consume and to work with innovations. Moreover, they may demand and participate in the development of technology and high technologies, raising standards and quality of the life through a quantitative and qualitative change in the factors causing its growth, namely, a multiple increase in the share of products received from the innovation.

The following ways have been proposed for forming a balance of innovative processes in the production and consumption, ensuring the necessary volume of effective demand for innovations and innovative products:

1. The encouragement concerning the exchange of innovations and innovative products through the import of innovations and export of domestic innovations from other countries and in our country, to expand those who own new technologies or ideas for their production, creating conditions for increasing investment resources that will provide support for an effective domestic innovation investment process. The exchange of innovations and the results of using innovative products contributes to the establishment of innovative behavior of producers and consumers, maintaining solvent innovative demand.

2. The assurance of the accessibility and predictability of investment resources and their cost in the state, which will stimulate direct and indirect instruments to force institutions and organizations to resource- and energy-saving, environmentally friendly, modern high-tech technologies, as well as to the innovative management and organization of economic activity. The predicted value of investment and innovative resources will ensure the expected, efficient and responsible use of investment resources and increase innovative products.

3. The promotion of mechanisms: the economic behavior of producers and consumers as the innovative behavior, and the formation of sustainable innovative interests.

4. The assistance in the formation and implementation of the state innovation programs, national innovation projects, targeted innovation development programs of territorial communities.

5. The formation of the innovative demand in the form of consumption patterns of new, more advanced goods and services inherent in countries with developed market economies and growing consumer cultures.

6. The reorientation of the socio-economic activity of consumers at the micro level in order to increase or expand the consumption to increase the consumption of innovations and innovative products as a subject of innovative development for the development of the economy and society.

This will ensure the formation of the balanced innovative processes in the production and consumption, in their consistency and simultaneity, and will form the necessary volume of the solvent demand for the innovation and innovative products. The state assistance forms listed herein will become the basis for the formation of the necessary and sufficient volume of the solvent demand for innovations through the mechanisms of the investment and innovative behavior. That will be approved as a progressive, correct and mutually beneficial innovative development in the economy, ensuring the Ukrainian economy development as an innovative type of economy, not only by the growth of the investment, but also primarily innovation activity of economic entities.

Key words: innovative consumption, consumption motivation, consumer motivation updating, consumer's economic behavior, economic behavior of the consumer of innovative goods and services.

Постановка проблеми та її значення. Оновлення мотивації споживання та впровадження інновацій у споживанні потребує глибокого усвідомлення для визначення змін існуючої мотивації споживання, формування нової у всіх сучасних споживачів. Ці виклики виходять із особливостей сучасного господарювання, зміни умов формування економічної поведінки виробників та споживачів, зміни факторів виробництва, актуалізації природоохоронної діяльності та екологічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність аналізу та глибокого теоретичного вивчення поведінки споживачів як елемента впливу на виробництво і управління інноваційною діяльністю виробника зумовила увагу до цієї проблеми багатьох вчених. Окремі теоретичні і методологічні аспекти даної проблеми досліджували та висвітлили у своїх працях Г. Армстронг, Е. Блекуел, В. Вонг, К. Гренроос, Д. Енджел, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, А. Маслоу, П. Мініард, Д. Сондерс. Е. Стігліц П. Холанд. Проблеми сприйняття споживачами інноваційної діяльності досліджували: Б. Амбале, Р. Піндайк, М. Портер, Б. Санто, Д. Рубинфельд, Шумпетер. Особливості поведінки споживача на ринку також визначили у своїх працях вчені української школи маркетингу: М. Бутко, В. Геєць, І. Гут, В. Захарченко, О. Зозульов, В. Ільчук, В. Кардаш, Л. Пан, А. Старостіна, А. Федорченко, Л. Чернюк, О. Шафалюк, та інших. Деякі аспекти споживчої поведінки які враховують в своїй діяльності підприємства торгівлі визначено в працях багатьох вітчизняних вчених, серед яких Л. Балабанова, С. Бай, Б. Гинів, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, В. Марцин, Н. Новальська, Н. Ушакова та ін.

Однак, багато питань, щодо інноваційних змін поведінки споживача в сучасних умовах розвитку ринку які мають враховуватись у стратегічному управлінні виробництвом, залишаються недостатньо вирішеними.

Мета і завдання статті. Саме тому метою статті є визначення сутності інноваційного споживання, особливості інноваційної поведінки споживача, мотивів поведінки споживачів у виборі інвестиційних товарів та послуг та шляхи комплексного використання характеристик інноваційного споживання для оновлення економічної поведінки споживача, покращення отриманих результатів, формування виробничої стратегії для підвищення результативності та ефективності діяльності суб'єктів економіки

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Інноваційне споживання є викликом сучасного світу, свідомим та відповідальним формуванням попиту та запорукою збереження екобезпечного виробництва та використання ресурсів, допомогою у виборі перспективних шляхів результативного виробництва та відповідальної прибутковості.

Якщо розглядати мотивацію як сукупність потреб, зовнішніх і внутрішніх спонукань до системи дій та вчинків, що ми називаємо мотивами, то оновлення мотивації відбувається постійно. Мотивація змінює активну діяльність у певному напрямку під впливом більше зовнішніх, а не внутрішніх спонукань і не тому що внутрішні спонукання не сформувались чи не проявились, а тому що зовнішні впливи є більш активними. Зовнішні для людини чинники їх споживання формують виробники при виробництві товару, маркетингологи при просуванні цього продукту на ринок. Практики використовують досягнення всієї сучасної науки, при чому, не тільки економічної, але і багатьох інших. Тому і споживачу потрібно постійно оновлювати своє споживання на всіх стадіях його планування, формування, реалізації, контролю,

Мотивація інновацій споживача - це сукупність потреб і мотивів, які спонукають споживача до активної діяльності в напрямку інноваційного оновлення своєї поведінки на основі науково-технічного прогресу та використання інновації. а також шляхом покупки інноваційних продуктів та їх використання для свідомого та відповідального споживання як кінцевої фази суспільного виробництва та складової кожного господарського процесу.

У інноваційному споживанні мотивація розглядається нами як вибір методів та напрямів дії спонукальних сил (мотивів) для досягнення своєї мети та відповідальності за всі попередні дії виробника та продавця, їх поведінки на ринку та впливу реалізації поставленої мети на подальший розвиток науково-технічного прогресу, інновацій та екобезпечного середовища. Мотивацію інновацій споживача треба розглядати в двох векторах: 1) мотивація до підтримки створення виробництвом інновацій, які відповідають запитам сучасного попиту та доступного продажу цих інновацій та 2) мотивація до розуміння цих інновацій, свідомо купівля і споживання цих інновацій.

Сприйняття інновацій споживачами в сучасних умовах цікавить більше виробників ніж споживачів [1]. Виробники та продавці основою для формування попиту і збільшення обсягу продажів вбачають у найбільш повному та всебічному знанні споживача, його цілей, намірів, смаків та уподобань, доходів та їх розподілу, економічної поведінки, потреб та їх зміни, мотивацій до покупки, поінформованості та реакції на інновації.

Практика вивчення споживачів першу чергу зосереджується на дослідженні потреб споживача та його очікуваннях, запитах і аналізі ступеня задоволеності споживача. Для максимального задоволення вимог споживача проводять дослідження факторів впливу на ступінь задоволеності потреб споживача як важливого та визначального суб'єкта ринку та споживача інновацій. Цими факторами визнано: 1) рівень доходу споживача; 2) належність до певної групи покупців (оптові та роздрібні покупці, посередники, організації-споживачі, споживачі сировини, матеріалів, обладнання, кінцеві користувачі та ін.); 3) рівень обізнаності та інформованості споживача; 4) можливості отримання найбільш повної інформації про фірму, особливості її виробництва, використання ресурсів, відповідність стандартам та особливо міжнародним стандартам і головне, якостей продукту; 5) тип поведінки споживача (консерватори, помірні, новатори і авангардисти); 6) досвід задоволеності минулими покупками у даного чи інших виробників; 7) тип реакції сприйняття нового продукту (первинне впізнавання, ідентифікація, співвідношення зі своїми потребами і можливостями, негативне ставлення чи негативний попередній досвід та ін.).

Сучасна практика інноваційного ведення бізнесу розглядає процес прийняття нового товару споживачем як цілісний процес, який складається з таких послідовних етапів.

1. Первинна поінформованість споживача який дізнається про інновації чи інноваційний продукт, але не має достатньо інформації.

2. Пізнавання товару споживачем який вже має певну інформацію, сформував для себе цікавість до нового продукту; можливий пошук додаткової інформації про інновацію (реклама, проспекти, довідники).

3. Ідентифікація нового товару, який споживач зіставляє зі своїми потребами.

4. Оцінка споживачем можливостей використання інновації та прийняття ним рішення про купівлю та використання нововведення.

5. Апробація інновації споживачем з метою отримання більш точних відомостей про інновації та про можливість придбання.

6. Прийняття рішення за результатами апробації про придбання або інвестуванні в створення інноваційного продукту.

Крім етапів сприйняття нового товару маркетингісти стараються класифікувати споживачів за ступенем їх сприйнятливості інновацій. Визначено, що, у більшості споживачів існує психологічний поріг для сприйняття та використання інновацій. Та тверде переконання, що після ефективних рекламних і маркетингових заходів співвідношення між тими, які готові сприйняти і не сприйняти інновації змінюється, а саме, число перших неухильно зростає.

Практика також вказує на те що особливість та характер інновації позначається на темпах її сприйняття [2]. Деякі види інновацій отримують прихильність споживачів та популярність миттєво, а іншим для цього потрібен тривалий час та поступовий прогрес у сприйнятті. Інноваційна сприйнятливість і темпи сприйняття та прийняття інновації залежать від різноманітних економічних, економіко-організаційних, психологічних, соціальних, соціально-економічних, науково-технічних та організаційно-технічних факторів.

Серед основних вимог споживача до загальних властивостей, необхідних для інноваційних продуктів та послуг, є ціна інноваційного продукту, споживчі властивості, конкретні показники якості, енергоємність, конструкторські характеристики, експлуатаційні можливості, дизайн, комфортність, упакування.

Зокрема, розгляд та оцінка загальних властивостей інноваційного продукту відбувається за такими напрямками:

- переваги над існуючими товарами чи послугами. Наприклад, чим кращі технічні характеристики продукту, тим швидше він знайде свого споживача і тим швидшим буде сприйняття інновації виробництва споживачами.

- наступність і сумісність методів вибору споживачем інноваційного продукту, тобто відповідність прийнятим споживчим поведінковим моделям та досвіду споживачів інновації. Так, більший успіх буде у інноваційного продукту який не потребує інноваційного застосування, є не новим для психології та звичок споживачів, усталеної процедури використання і дає можливість мінімізувати психологічний стрес при використанні інноваційного продукту;

- складність, або нечіткість розуміння сутнісних особливостей інноваційного продукту чи послуги, принципів її використання чи впровадження, а також переваг використання цього нового продукту для задоволення вже існуючих потреб споживача.

- поступовість, структурованість та подільність процесу використання інновації, тобто можливість поступового та поетапного використання інноваційного продукту та поступової оцінки результатів використання;

- зрозумілість, відчутність та наочність вигоди та відповідності особистим запитам споживача, тобто можливість чітко виразити корисність і вигоду від застосування інновації;

- матеріальна оцінка інновації та результатів використання інновації, тобто, корисність для споживача інновації, яка може бути виражена кількісно (матеріально), часто видається на перший погляд більш привабливішою, ніж інновації, спрямовані на якісне удосконалення та покращення життя, господарювання та функціонування системи в цілому, хоча на практиці об'єктивна та суб'єктивна корисність інноваційних продуктів може мати не тільки прямий вплив на матеріальні вигоди а й значні комплексні матеріальні та нематеріальні вигоди та ефекти.

Виходячи з такого бачення оцінки споживачем інноваційного продукту та його аналізу кожного продукту, що містить інновації і шукає свого споживача то можемо зробити висновок що для забезпечення необхідного і достатнього рівня сприйняття споживачем інновацій потрібне створення умов, які будуть забезпечувати формування платоспроможного попиту на інноваційні продукти та послуги, і досягнення зростаючого рівня розвитку інноваційної сфери для формування інноваційно-інвестиційного процесу, що забезпечує безперервну генерацію інновацій і здатного задовольнити попит на інновації буде правильними.

Однак врахування змін самого споживача, його унікальності, бажання до удосконалення використання власних обмежених та необмежених ресурсів для максимізації ефективності, максимізації корисності, збереження та покращення фізичних можливостей, бачення себе не тільки як споживача, але й водночас як учасника виробництва цих товарів та послуг відповідального за наслідки споживання цих інноваційних продуктів самому, іншими споживачами, впливу на екологію та довкілля, забезпеченість ресурсами майбутні покоління сприяє розгляду інноваційного споживання як комплексного явища і складової інноваційно-інвестиційних процесів в економіці, суспільстві, світі [3].

Тому, не виробники чи продавці мають організувати зміни попиту на інновації та споживання інноваційного продукту [4]. А саме споживачі мають вимагати від себе в першу чергу, а вже потім від виробників та держави необхідного рівня розвитку інноваційної сфери [5]. Держава та її інституційні можливості зміни споживання та споживання інноваційного продукту відносяться до сфери державного стратегічного управління, планування і прогнозування на відповідних рівнях економіки, створення системних умов для випереджального розвитку інноваційної сфери; формування необхідного рівня компетенцій, знань та вмінь для підготовки достатньої кількості та якості інноваційного управління, зростання освітнього рівня населення в цілому; підвищення інноваційної управлінської культури суб'єктів економіки на всіх рівнях господарювання.

Оновлення сприйняття споживачами інновацій та інноваційних продуктів, формування інноваційного споживання можливе через:

1. Підвищення поінформованості існуючих та потенційних споживачів інноваційних продуктів про наявність інновацій. Це може відбуватися через забезпечення дієвого державного регулювання доступу до інформації в першу чергу фахівців, які мають теоретичні знання та результати наукових досліджень, можуть запропонувати практичні рекомендації про шляхи розширення знання як для індивідуальних так і колективних споживачів інновацій позитивних та негативних впливів та наслідків для споживачів інновацій, суспільного виробництва, використання обмежених та невідновлюваних ресурсів, екології та природокористування, забруднення навколишнього середовища.

2. Підвищення рівня доходів споживачів які визначають їх економічну, а особливо споживчу поведінку [6]. Це можливе через зростання платоспроможного попиту в економіці, із забезпеченням можливістю підвищувати свою платоспроможність тих працівників, які володіють вміннями продукувати інновації та інноваційні продукти внаслідок задіяння у виробництві продуктів та послуг рівня їх освіти і творчих здібностей можливістю створити нові споживчі властивості, технічні,

естетичні та соціальні цінності інноваційних продуктів, а також підвищувати запити інших споживачів, їх здатності сприймати, використовувати і працювати з інноваціями [7]. По суті, підвищувати платоспроможний попит кваліфікованих інноваційно результативних працівників, які своєю працею створюючи інноваційні продукти сприяють розвитку попиту на інновації в споживачів та виробників

3. Підвищення рівня вимог до інноваційних продуктів, розширення запитів споживачів до рівня стандартів на продукти, послуги, технології. Це можливо через підвищення та дотримання стандартів управління, використання ресурсів, утилізації чи переробки відходів. впливу на життя населення політикою економічного та технічного регулювання, реалізації національних стандартів, які допоможуть суб'єктам економіки як основним колективним та індивідуальним споживачам інновацій та інвестиційних продуктів розширити споживання, змінити його комплектацію та компоновання інноваціями [8]. З одного боку, стандартизація продукції унеможливує інновації чи утруднює їх, а з іншого боку, стандартизація продукції сприяє появі нового в межах вимог, чітко визначених основних запитів споживачів до продукції та її безпеки. витрат виробництва та його результативності Крім того, стандартизація продукції в умовах конкуренції швидше формує попит на інновації у виробників які планують розширювати ринки збуту та збільшувати свою прибутковість. Це виникає тільки у випадку, якщо суб'єкт економіки вчасно зрозумів виклики сучасного господарювання де зміни запитів споживачів зумовлені змінами умов їх життя та діяльності, і виникає розуміння того, що без змін вони вже не зможуть продовжувати ефективно виконувати свої завдання, чи загалом існувати як виробник[9].

Отже, інноваційне споживання є одним з важливих інструментів формування платоспроможного попиту на інновації, що змушує суб'єктів економіки як основних колективних споживачів інновацій продукувати, споживати і працювати з інноваціями, а також вимагати та брати участь у розвитку техніки і високих технологій, підвищення стандартів і якості життя через кількісну та якісну зміну факторів, які обумовлюють його ріст, а саме: багаторазове підвищення частки продукції, отриманої від інноваційної діяльності.

Такий рух на формування інноваційного споживання сприятиме зростанню культури споживання та забезпечить інноваційний тип розвитку формування рівноваги інноваційно-інвестиційних процесів у виробництві та споживанні що має знаходити підтримку в державній та приватній соціально-економічній стратегії розвитку із забезпечувальною допомогою державного регулювання попиту споживачів та виробників на інновації, інноваційні продукти, інноваційні процеси [10]. Для формування рівноваги інноваційно-інвестиційних процесів у виробництві та споживанні, забезпеченні необхідного обсягу платоспроможного попиту на інновації та інноваційні продуктиварто запропонувати такі шляхи:

1. Стимулювання обміну інноваціями та інноваційними продуктами через імпорт інновацій та експорт вітчизняних інновацій з інших країн та в нашу країну, для розширення тих хто володіє новими технологіями чи ідеями для їх виробництва, формування умов для збільшення інвестиційних ресурсів, які забезпечать підтримку ефективного вітчизняного інноваційно-інвестиційного процесу [11]. Обмін інноваціями та результатами використання інноваційних продуктів сприяє утвердженню інноваційної поведінки виробників та споживачів, підтримання платоспроможного інноваційного попиту.

2. Забезпечення доступності та прогнозованості вартості інвестиційних ресурсів в державі, яка буде стимулювати прямими та опосередкованими інструментами спрямування установ та організацій на ресурсозберігаючі та енергозберігаючі, екологічно безпечні, сучасні наукомісткі технології, а також на інноваційні управління і організацію господарською діяльністю. Прогнозована вартість інвестиційних та інноваційних ресурсів забезпечить очікуване, результативне та відповідальне використання інвестиційних ресурсів та збільшення інноваційної продукції.

3. Сприяння формуванню механізмів: економічної поведінки виробників та споживачів як інноваційної поведінки, сприяти формуванню стійких інноваційних інтересів.

4. Забезпечення формування та реалізації державних інноваційних програм, національних інноваційних проектів, цільових програм інноваційного розвитку територіальних громад.

5. Формування інноваційного попиту у вигляді моделей споживання нових, більш досконалих товарів та послуг властивих країнам з розвинутою ринковою економікою та зростаючою споживчою культурою.

6. Переорієнтації соціально-економічної активності споживачів на мікрорівні з цілей збільшення чи розширення споживання назбільшення споживання інновацій та інноваційних продуктів як суб'єкта інноваційного розвитку для розвитку економіки та суспільства.

Такі шляхи формуванні рівноваги інноваційно-інвестиційних процесів у виробництві та споживанні у їх системності та одночасності сформуєть необхідний обсяг платоспроможного попиту на інновації та інноваційні продукти [12]. Перераховані форми державного сприяння стануть основою для формування необхідного і достатнього обсягу платоспроможного попиту на інновації через механізми інвестиційної та інноваційної поведінки утвдять як прогресивний, правильний та взаємовигідний інноваційний розвиток в економіці забезпечать розвиток економіки України як економіки інноваційного типу, шляхом зростання не тільки інвестиційної, а, насамперед, інноваційної активності суб'єктів економіки.

Успіх інновацій виробника та продавця значно залежить від здатності споживача оновити свою економічну поведінку, яка сформує відповідне інноваційному виробництву інноваційне споживання [13].

Пропонуємо п'ять основних складових інноваційного споживання в економічній поведінці споживача:

1) оцінка відносної переваги нового продукту перед вже існуючими, які мають здатність задовольняти певні потреби і ці переваги забезпечені новими технологіями, є ресурсозберігаючими, енергоощадними, екологічно безпечними.

2) оцінка сумісності нового продукту з іншими продуктами та послугами, які доступні та використовуються споживачем, не потребує кардинальної зміни смаків та уподобань;

3) оцінку стимулювання новим продуктом який має новизну і деяку складність до формування нових знань, вмінь, навиків, створює потребу у підвищенні компетенцій та сприяє цілеспрямованому підвищенню професійності, технічної обізнаності, для можливості повноти та результативності використання інноваційного продукту;

4) оцінку можливості використання нового продукту для більш раціонального використання своїх ресурсів, збільшення ефективності власного господарювання, зменшення витрат в наступних періодах;

5) оцінку здатності нового товару сприяти підвищенню конкурентоспроможності виробника діяльність якого здійснюється у відповідності до міжнародних стандартів виробництва, умов праці на їх підприємствах, природоохоронних заходах наповненні бюджету.

Інноваційне споживання в економічній поведінці споживача в першу чергу має оцінювати основні технічні та технологічні переваги інноваційних товарів та послуг через:

1) розширення технічних можливостей та можливостей роботи у відповідності до вимог часу, здатність відповідати сучасним технічним новаціям, бути конкурентоспроможним як виробник і як споживач, ;

2) можливість уникати чи мінімізувати моральне старіння у методах та моделях поведінки;

3) можливість мати своєчасну інформацію про громадської реакції та виражати свої реакції на товари та послуги ;

4) розширення можливостей використання технічних інновацій для запобігання різноманітного пошкодженням товарів та результатів праці..

5) можливість випробувати чи тестувати товар в стислі терміни, що збільшує можливості вибрати товар споживачем

6) доступність, опису переваг товару які відображені в його технічних характеристиках. і зрозумілі потенційному споживачу.

7) економія часу, уникнення бюрократизму та упередженості при отриманні послуги).

Така модель формування інноваційної поведінки споживача щодо технічних інновацій та товарів збільшують його можливості у подоланні стереотипів своєї поведінки та стимулюють роботу виробників та продавців у пошуку свого споживача.

Зберігаючи свої індивідуальні особливості, споживач може краще зробити свій вибір саме через залучення технічних інновацій. На його рішення помітновпливає його технічні можливості вчасно та цілісно отримати інформацію про споживчі властивості товарів, які він аналізує та вивчає перед прийняттям рішення про купівлю товару чи замовлення послуги. Водночас він активізує вплив виробників та продавців до активного пошуку нових виробничих та їх інновацій, які будуть застосовуватись ними у майбутній діяльності для реалізації своїх проектів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Оновлення споживачем своєї поведінки щодо технічних інновацій розширює його готовність прийняти інновацію інших агентів ринку чим сприяє розвитку всіх сфер економіки, ведення бізнесу, управління розвитком та конкурентоспроможністю.

Отже, шляхами формування інноваційного споживання як інноваційної моделі сучасної економічної поведінки споживача є:

1. Збільшення вимог споживача до властивостей та безпечності товарів що сприятиме збільшенню можливостей у конкурентоспроможних виробників та продавців, збільшення рівня розповсюдження інновацій в економіці. Виробники, які хочуть бути конкурентоспроможними на ринку все ширше можуть використовувати не тільки стратегії гнучкого ціноутворення, але й виділяти все більше ресурсів на врахування вимог споживачів у виробництві нових товарів.

2. Покращення іміджу виробника чи продавця що сприятиме тому, що його інноваційні товари будуть розглядатись споживачем на відповідність його інноваційним вимогам, а при виправданні довіри потенційних споживачів виробник розширить збут своєї продукції, чим забезпечить інноваційний розвиток та інноваційно-інвестиційні можливості.

3. Розповсюдження інноваційних товарів які швидше знаходять свого інноваційного споживача, якщо при виробництві цих товарів використовується нова ресурсозберігаюча, екобезпечна технологія. Цей вибір буде характерний для всіх товарів, які планує купувати споживач з інноваційною поведінкою. Споживачі будуть вважати купівлю неприйнятною, якщо у них немає впевненості в тому, що технологія виробництва відповідає їх відповідальному споживанню і стане стандартною для виробника в подальшому.

4. Посилення координації учасників суспільного виробництва а саме їх діяльності у фазі виробництва, розподілу, обміну та споживання. Посилення координації збільшує інформаційний потік від виробників до споживачів. У результаті зростає доцільність, очікуваність, поширення та визнання ринком інноваційного продукту. Врахування вимог інноваційного споживання до інновацій у зворотному порядку (від споживачів до виробників) споживачі-новатори можуть допомогти у визначенні вибору нових характеристик та властивостей товару.

5. Збільшення вимог та актуалізація витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи виробників що позитивно впливає на розвиток їх інновацій, вдосконалення технологій і розвиток нових форм розповсюдження та збуту інноваційної продукції.

В умовах сучасного глобалізованого ринку інноваційне споживання як основна складова сучасної економічної поведінки споживачів визначає ситуацію на ринку. Саме споживачі, а не виробники ухвалюють рішення щодо придбання інновацій. Кожен споживач має свою особисту інноваційну мотивацію придбання товарів та послуг, своє бачення раціонального вибору, який ґрунтується на критеріях ціни, якості, чим впливає на економічну поведінку виробників, шляхи ведення їх бізнесу, дотримання безпечності технології виробництва. Інноваційне споживання своїм вибором поєднує особисту мету та мету економічного розвитку України.

Джерела та література

1. Зозульов О. Критерії ефективного ринкового позиціонування товарів на споживчому ринку // Маркетинг в Україні. – 2015. - № 2 (89). – С. 39-45.

2. Ілляшенко С. М. Маркетинг інновацій та інноваційний маркетинг, їх місце серед концепцій ведення бізнесу / С. М. Ілляшенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elkniga.info/book_144_gl_9_1.3_Marketing_innovaciji_ta.html

3. Інноваційна практика польських підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.management.com.ua/cases/case017_3.html.
4. Котлер Ф. Латеральный маркетинг: технология поиска революционных идей /Филипп Котлер, Фернандо Триас де Бес; пер. с англ. – М. : Альпина паблишерз, 2010. – 206 с.
5. Портер М. Стратегія конкуренції / Портер М.; [пер. з англ.]. — К.: Основи, 1998. — 390 с.
6. Соломон Майкл Р. Поведение потребителя. Искусство и наука побеждать на рынке : пер. с англ. /Майкл Р.Соломон. – Санкт-Петербург : ООО «Диа Софт ЮП», 2003. –784 с.
7. Функції інноваційного менеджменту - стратегічний маркетинг. URL: libsib.ru/innovatsionniy-menedzhment/funktsii-innovatsionnogo-menedzhmenta/strategicheskiy-marketing (дата звернення: 16.07.2013).
8. Якушев А. Ж., Філін С. А. Інноваційна економіка і стандартизація // Економічний аналіз: теорія і практика. 2009. № 14. С. 32. Поведінка споживача інноваційної продукції
9. C. Anderson, James A. Narus, Woutervan Rossum. Customer Value Propositionsin BusinessMarkets– [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.academia.edu/10395145/Customer_Value_Propositions_in_Business_Markets
10. Carr N. Neuro marketing could make mind reading theadman's ultimate tool / NickCarr [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.guardiaii.co.uk/technology/2008/apr/03/news.advertisig>
11. Creating a uniqueselling pro position – [Електронний ресурс] – Режим доступу:<http://www.slideshare.net/mistykortes/creating-a-unique-selling-proposition>
12. Marketing Strategy: What Makes You Special? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.b2binternational.com/publications/marketing-strategy-what-makesyou-special/>
13. Rogers E.M., Shoemaker F.F. Communication of Innovations. A cross cultural approach. — 2nd ed. — NewYork, FreePress, 1971.

References

1. Zozul'ov O. (2015). Kryteriyiefektyvnohorynkovohopozytsionuvannyatovarivnaspozhyvchomuryнку [Criteria for the effective market positioning of goods in the consumer market]. *Marketynh v Ukraini – Marketing in Ukraine*, № 2 (89), 39-45 [in Ukrainian].
2. Ilyashenko S. M. Marketynhinnovatsiy ta innovatsiynyy marketynh, yikhmistseseredkontseptsyivedennyabiznesu [Marketing of innovations and innovative marketing, their place among business concepts]. Retrieved from: http://elkniga.info/book_144_gl_9_1.3_Marketing_innovaciji_ta.html
3. Innovatsiynapraktykapol's'kykhpripriyemstv [Innovative Practice of Polish Enterprises. Retrieved from: http://www.management.com.ua/cases/case017_3.html.
4. Kotler P., Trias de Bes F. (2010). Lateral'nyymarketynh: tekhnolohyyapoyskarevolutysonnykhydey [Lateral marketing: the technology of the search for revolutionary ideas]. M.: Al'pynapablysheré, [Translation from Russian].
5. Porter M. (1998). Stratehiyakonkurentsiyi [Competition Strategy]. K.: Osnovy [Translation from English].
6. Solomon Michael R. (2003). Povedenyepotrebytelya. Yskusstvo y naukapobezhdat' narynke [Consumer Behavior. The Art and Science of Winning the Market] Sankt-Peterburh: ООО «DyaSoftYUP».
7. Funktsiyiinnovatsiynohomenedzhmentu - stratehichnyymarketynh. [Functions of the innovative management - strategic marketing]. Retrieved from: libsib.ru/innovatsionniy-menedzhment/funktsii-innovatsionnogo-menedzhmenta/strategicheskiy-marketing
8. Yakushev A. Zh., Filin S. A. (2009).Innovatsiynaekonomikaistandartyzatsiya [Innovative economics and standardization]. *Ekonomichnyyanaliz: teoriyaipraktyka – Economic analysis: theory and practice*, 14, 32 [in Ukrainian].
9. Anderson C., James A. Narus, Wouter van Rossum. Customer Value Propositions in Business Markets. Retrieved from: http://www.academia.edu/10395145/Customer_Value_Propositions_in_Business_Markets
10. Carr N. (2008). Neuromarketing could make mind reading the adman's ultimate tool. Retrieved from: <http://www.guardiaii.co.uk/technology/2008/apr/03/news.advertisig>
11. Creating a unique selling proposition. Retrieved from: <http://www.slideshare.net/mistykortes/creating-a-unique-selling-proposition>
12. Marketing Strategy: What Makes You Special? Retrieved from: <https://www.b2binternational.com/publications/marketing-strategy-what-makesyou-special/>
13. Rogers E.M., Shoemaker F.F. (1971). Communication of Innovations. A cross-cultural approach. (2nd ed.). New York, Free Press.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2020 р.

РОЗДІЛ IV

Регіональна економіка та економіка природокористування

УДК 620.9-048-38

Павлова Олена,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-8696-5641
e-mail: pavlova.olena@eenu.edu.ua

Павлов Костянтин,
доктор економічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0003-2583-9593
e-mail: pavlov.kostiantyn@eenu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-146-154>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В РЕГІОНІ

Стаття присвячена малодослідженості суті природи, структури та соціально-економічному значенню використання енергії з відновлювальних джерел. Опрацьовано величезний масив фундаментальних та прикладних досліджень вчених в контексті забезпечення розвитку енергоресурсів з відновлювальних джерел походження; здійснено екскурс використання відновлювальних джерел енергії розвиненими країнами світу в умовах обмеженості запасів викопних паливних ресурсів, лімітованістю згідно Кіотського протоколу викидів парникових газів та в контексті дотримання норм енергетичної безпеки.

Структуровано специфічні особливості та види енергетичних ресурсів відновального походження за рівнем їх використання в господарських функціях регіональних систем. Визначено енергетичний потенціал регіонів України відносно впровадження сучасних методів та способів ВДЕ.

Ключові слова: регіональні енергетичні системи, енергетична безпека, енергетичний потенціал регіону.

Павлова Елена,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

Павлов Костянтин,
доктор экономических наук, профессор,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВИТЕЛЬНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В РЕГИОНЕ

Статья посвящена малодосліджености сути природы, структуры и социально-экономическому значению использования энергии из возобновляемых источников. Обработано огромный массив фундаментальных и прикладных исследований ученых в контексте обеспечения развития энергоресурсов из возобновляемых источников происхождения; осуществлено экскурс использования возобновляемых источников энергии развитыми странами мира в условиях ограниченности запасов ископаемых топливных ресурсов, лимитованістю согласно Киотскому протоколу выбросов парниковых газов и в контексте соблюдения норм энергетической безопасности.

Структурировано специфические особенности и виды энергетических ресурсов видновального происхождения по уровню их использования в хозяйственных функциях региональных систем. Определены энергетический потенциал регионов Украины относительно внедрения современных методов и способов ВИЭ.

Ключевые слова: региональные энергетические системы, энергетическая безопасность, энергетический потенциал региона.

Pavlova Elena,
Ph. D. in Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

Pavlov Constantine,
Ph. D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk

THE CURRENT SITUATION AND THE PROSPECTS OF RENEWAL DEVELOPMENT ENERGY IN THE REGION

Introduction. The article is devoted to the lack of research into the nature, structure and socio-economic importance of the use of energy from renewable sources. A huge array of fundamental and applied research of scientists in the context of ensuring the development of energy resources from renewable sources of origin has been elaborated; the excursion of the use of renewable energy sources by the developed countries of the world is made in the conditions of limited fossil fuel reserves, limitation according to the Kyoto Protocol of greenhouse gas emissions and in the context of compliance with energy security standards.

The specific features and types of energy resources of renewable origin are structured according to the level of their use in the economic functions of regional systems. The energy potential of Ukrainian regions in relation to the implementation of modern RES methods and methods has been determined. The quantity and objectivity of the centers of introduction of energy supply of RES in the regions of Ukraine have been clarified. The research conducted earlier is summarized and the directions of scientific, industrial, technological and infrastructural overcoming of obstacles for the introduction of widespread use of RES in the socio-economic environment of the regions are proposed.

The purpose of the article. The purpose of this work is to review the nature and efficiency of renewable energy sources, to find out their energy potential in the regional context and to outline ways to improve the practice of using renewable energy sources in the country's economic circulation. The outlined goal led to a further solution of a number of problems:

- specification of the nature, nature and methods of application of RES;
- practical experience in achieving a proper supply of RES in EU countries;
- social and economic effects from the introduction of regional energy systems with an increased share of RES, unlike traditional energy;
- probable ways of diversification of energy resources from renewable energy sources in Ukraine;
- monitoring of certain energy potential of regions of Ukraine.

Key words: regional energy systems, energy efficiency, renewable energy, energy security.

Постановка проблеми та її значення. Незадовільний стан навколишнього середовища та енергодифіцитність вітчизняних регіональних енергетичних систем нашоухують на необхідність теоретичного та практичного впровадження подолання труднощів енергозабезпечення населення та промисловості в напрямі використання відновлювальних джерел енергії. Обмеженість та раціональність при сьогоденному використанні органічних ресурсів дозволить людству господарювати в такий спосіб не більше 50-60 років. Що в решті решт спричинить глобальну проблему відсутності енергоресурсів задля забезпечення будь якої господарської функції. Тому за викликом часу особливої важливості набувають перспективні шляхи розвитку світової енергетики в контексті пошуку та використання відновлювальних джерел енергії в процесі переходу від традиційних форм та видів енергопостачання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження вже доволі тривалий час є результатом жвавої полеміки теоретиків та практиків нетрадиційних або відновлювальних джерел енергії та традиційного способу енергопостачання. Представлені фундаментальні та прикладні дослідження свідчать про глибинність та стратегічність окресленого напрямку. Відтак актуальність посилюється з недостатністю конкретизації суті, природи походження, різновидів, способів та методів застосування відновлювальних джерел енергії в регіональних межах господарювання. Теоретичні підвалини щодо сучасних методів, інструментів, технологічних рішень використання важливих форм відновлювальних джерел – вітру, сонця, біомаси, докільля та геотермальної енергії розглянуто вченими С. Кудрвою, Р. Гевком, В. Купчаком, Б. Горбовим, Л. Яценком.

З'ясування економічного потенціалу, шляхів розширення та перспективи реалізації джерел відновлювальної енергетики, підвищення ефективності енергетичного обладнання всебічно розглянуто дослідниками: Б. Алексєєвим, В. Лагодієнком, Н. Гнедою, В. Баранніком, тощо.

Постановка завдання. Тому метою роботи є огляд суті природи та ефективності відновлювальних джерел енергії, з'ясування їх енергетичного потенціалу в регіональному розрізі та окреслення шляхів підвищення практики використання відновлювальних джерел енергії в господарському обігу країни. Окреслена мета обумовила подальше вирішення ряду завдань:

- конкретизація суті, природи та методики застосування ВДЕ;
- практичного досвіду досягнення належного запасу ВДЕ країнами ЄС;
- соціальні та економічні ефекти від запровадження регіональних енергетичних систем з підвищеною частиною ВДЕ на відміну від традиційної енергетики;
- ймовірні шляхи диверсифікації енергоресурсів з джерел відновлювальної енергетики на теренах України;
- моніторинг стану напевного енергетичного потенціалу регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед широко масиву визначень «відновлювальна енергетика» (ВЕ) найбільш влучно відповідає твердження, що це сфера господарської діяльності, котра охоплює відповідний науково-технічний потенціал задля отримання (виробництва) передачі, перевтілення, нагромадження та споживання механічної, теплової, електричної енергії в напрямі застосування відновлювальних джерел енергії в якості первинних енергетичних ресурсів (ВДЕ). Водночас, відновлювані або невичерпані енергоресурси структуруються на первинні та вторинні. До перших, слід відносити енергію сонячного випромінювання прямої дії, вторинні, в свою чергу є результатом видозміненої енергії вітру, гідроенергії, енергії біомаси, теплової енергії, біомаси тощо. Відновлювальні джерела енергії (ВДЕ) вирішують проблему отримання (виробництва) передачі, перевтілення, нагромадження, споживання та утилізації побічних залишків традиційних енергетичних систем в умовах їх відносної невичерпності, екологічного балансу та дотримання норм енергетичної безпеки. На сьогодні, країнами світу обрано стратегії виведення з експлуатації атомних електростанцій з поступовою заміною їх на альтернативні та відновлювальні джерела енергії.

В контексті енергетичної безпеки, важливість використання відновлювальних джерел енергії в розвинених країнах світу обґрунтовується не лишень обмеженими запасами викопних палив, але й лімітованістю згідно Кіотського протоколу викидів парникових газів в атмосферу. Парниковий ефект є надзвичайно негативним екологічним явищем, яке спричиняє підвищення температури та вологості повітря Землі, внаслідок потрапляння в атмосферу вуглекислого газу і поглинання ним

інфрачервоного випромінювання. На відміну від традиційного енергоспоживання, використання енергії відновлювальних джерел майже не впливає на тепловий баланс планети, дозволяє знизити масштаби парникових викидів та в перспективі збільшуватиме передачу (виробництво) енергії. Відновлювальні джерела енергії за даними Світової енергетичної ради класифікуються за обсягами та рівнями на традиційні та нетрадиційні [1, с. 33-42].

Традиційні джерела енергії структуруються в енергії силового навантаження людини та тварини, гідроенергетичного поштовху води, торфу, деревини, нетрадиційні включають біомасу (за винятком дров), сонячну, геотермальну, вітрову, теплову енергії, а також енергію хвиль, річок та припливів.

Окрім того, в науковому обігу часто можна зустріти твердження «нові відновлювальні джерела енергії», тобто ті, які є результатом технологічних нововведень.

Будь-яке джерело відновлювальної енергії має свої специфічні особливості отримання, різну потужність (кВт) та різні форми свого використання. Тобто на кожне джерело відновлювальної енергії чинить вплив ряд чинників: 1) геологічні та пошукові роботи відповідних джерел (осередків) з моніторингом навколишнього середовища; 2) з'ясування потреб конкретного регіону для втамування промислового, споживацького та сільськогосподарського секторів; 3) моделюючі сценарії в перспективі досягнення енергетичного потенціалу від конкретного джерела (ВДЕ). Енергетичний потенціал – це показник, який з'ясовує об'єм енергетичного запасу, який притаманний певному виду ВДЕ. Зазвичай застосування ВДЕ впливає на економічний розвиток переважно сільського а не місцевого осередку.

Темпи росту потужностей електростанцій із застосуванням відновлювальних джерел енергії значно підвищилися порівняно з традиційними електростанціями. Частка відновлювальних джерел енергії у енергоспоживанні розвинених країн світу складає близько 23,7% [2].

Європейський Союз теж здійснює політику використання ВДЕ та запровадив ряд вимог, котрі встановлюють частку енергії відновлювальних джерел в макроекономічному регулюванні енергоспоживання країн, які прагнуть до співдружності з ЄС та варіюється від 6% до 12%. Це дозволяє країнам ЄС близько 18% отримувати електроенергії з джерел відновлювальних ресурсів. Лідером серед Європейських країн по частці використання нетрадиційних джерел енергії є Німеччина, за рахунок імплементації законотворчих документів та усталеним нормам поведінки в даній галузі. Серед видів ВДЕ найбільш застосованими є енергія біомаси, вітрова та геотермальна енергії.

Час віддачі капітальних інвестицій в енергетичному секторі в межах 8-15 років. Зокрема, окупність спорудження теплоелектростанції коливається від 6-8 років, атомних електростанцій 10-15 років, вітроелектростанції 8-10 років. Вітчизняними та зарубіжними дослідниками доведено що, централізовані енергетичні системи мають термін окупності від 5 до 10 років та визначаються загальними капітальними інвестиціями 1500 дол./кВт при терміні використання встановленої річної потужності 220⁰C. Це характерно майже для всіх видів обладнання енергетики з використанням ВДЕ [3].

З огляду на пріоритетний характер потужності, розповсюдження дії осередків відновлювальної енергії потребує систематичних та продуманих кроків, які враховують баланс між навантаженням та генерованою потужністю і є залежними від багатьох чинників, вагомими з яких є:

- застосування значної кількості та видовості відновлювальних джерел енергії з їх системним поєднанням;
- енергоощадний погодинний графік споживання та можливість збереження і нагромадження енергії про запас;
- перегляд стратегічних поглядів та дій у застосуванні ГАЕС;
- моніторинг та регулювання реверсних поставок електроенергії ТЕЦ;
- задіяння резервних можливостей та регуляторних інструментів;
- пошук шляхів та інструментів використання водню, як нагромаджувача енергетичних ресурсів.

В результаті цього інвестиційне забезпечення в країнах Європи щодо застосування енергоотримання виключно з ВДЕ склало в 2014 році 211 млрд., а у 2020 планується досягти 0,5 трлн. дол. інвестиційної підтримки [9].

Окрім того, розвиток ВДЕ містить значно більший соціально-економічний ефект на розвиток

регіонів та національне зростання, а ніж традиційні енергетичні системи. За даними Renewables 2017 Global Status Report (Paris REN21 Secretariat) у 2017 році більше 4,5 млн. чоловік було задіяно у галузях відновлювальної енергетики, з них 800 тис. чоловік були залученими в сфері сонячної енергетики, 3 600 тис. працівників вітроенергетики, близько 2 млн. чоловік акумулювали свої зусилля в біоенергетичній галузі. Тобто свідченням є зростання кількості робочих місць даної галузі, зокрема в таких країнах як США, Японія, Німеччина, Китай, Бразилія, де активно здійснюються науково-дослідні роботи та технологічні рішення щодо комерційного використання відновлювальних джерел. Технологічне вдосконалення відновлювальної енергетики є динамічним процесом, котрий залежить від діючих та нових інструментів стимулювання розвитку ВДЕ з одночасним відходом від традиційних джерел, витрати на субсидування виконаних палив енергетичної сфери, згідно МЕА для країн розвитку та країн трансформаційного типу сягають близько 0,5 трил. дол. щороку. Рядом країн застосовано практику стимулюючої політики для розвитку ВДЕ. Зокрема, Китай низив податкове навантаження виробників викопних джерел; Канада прийняла законопроект про відміну пришвидшеної амортизації для інвестицій при добуванні нафти та бітумізованих нафтових родовищ, Німеччина припинила фінансове стимулювання вугільної галузі до 2022 року; Корея зупинила видобування антрациту; Туреччина не підтримує політику щодо розширення вугільних шахт. Окрім того, застосовується продаж парникових емісій з встановленням ліміту на парникові викиди, як один із способів зменшення використання виконаного палива [3].

Інтенсивність науково-технічних розвідок в сфері освоєння відновлювальних джерел енергії розпочалася в 70-80 роках минулого століття в тих країнах, які сформували для цього належний державний, нормативний та економічний супровід. З огляду на важливість дотримання норм екологічної безпеки, промислові країни світу задля уникнення або зменшення екодеструктивних наслідків збільшили енерговиробництво та енергоспоживання до 3% свого валового внутрішнього продукту [8].

Науково-дослідницькими установами здійснено моніторинг та стратегічний прогноз запасів вугілля, нафти та природного газу. Згідно результатів запаси нафти дозволяють використовувати її як ресурс протягом 40 років, природний газ за оптимістичними прогнозами буде вичерпано за 50 років, з огляду на те, що великі осередки родовищ газових ресурсів є у віддалених місцях від країн Європи, які схильні маніпулювати його дефіцитністю не лишень з економічних але й політичних цілях. Вугілля, як органічний енергоресурс, який є в достатній кількості має побічну дію свого використання, що супроводжується значним обсягом викидів, які навантажують атмосферу та населення. Для прикладу ТЕС, яка функціонує з використання вугілля за потужністю 2400 МВт, спричинює викид в атмосферу 2300 т/рік вуглекислого газу, 34 т/рік – діоксину сірки, 9 т/рік – оксиду азоту, 192 т/рік – золи та 35 т/рік – твердих відходів.

До недавня існувала перспектива забезпечення людства новими видами енергетичних ресурсів таких, як ядерна та термоядерна енергія. Однак, невтішний досвід, особливо для України є свідченням того, що експлуатація атомних електростанцій, дивлячись на ступінь технічного забезпечення, навіть за новітніх адаптивних умов є надзвичайно ризиковою відносно аварійності, що найменше регіонального, а той національного чи світового масштабу. Ядерні запаси мають теж тенденцію до вичерпання, їх видобуток та постачання постійно супроводжується подорожчанням та енергоємністю. Окрім того, результатами застосування даного енергоресурсу є нагромадженням відходів, що ставить необхідним перед людством вирішення проблеми безпечного захоронення.

Тобто, майже всі існуючі види традиційного палива (органічна, ядерна та термоядерна енергія) в тій чи іншій мірі негативно впливають на навколишнє середовище, де технологічні процеси в решті-решт призводять до так званого «теплого забруднення». Думка вчених є однозначною з приводу того, що перегрів оточуючого середовища більше 3,5⁰ С призведе в майбутньому до глобальних змін атмосфери та клімату. За їх прогнозами це відбудеться в 2060 роках. Тому основою поступального та стійкого розвитку людства вважається перехід від традиційних до нетрадиційних джерел енергоспоживання. Тому ключовою важливістю характеризується моделювання оптимального енергетичного майбутнього, де слід враховувати вплив кожного з джерел енергії з огляду на всі сфери застосування, особливо на екологію та економіку. Однак, глобалізаційні проблеми практично не можна цілісно регулювати, тому цей аспект слід реалізовувати в рамках групи держав або певних регіональних угруповань.

На сьогодні, в Україні, створено значні прикладні та технічні рішення щодо енергоефективності технологічної сторони відновлювальної енергетики. Об'єми енергозабезпечення за рахунок ВДЕ є специфічними та відмінними в кожній області країни, виходячи з її соціально-економічного потенціалу. Низький потенціал 20-30% є характерним для розвинених областей з високим енергоспоживанням, що пояснюється на рис. 1.

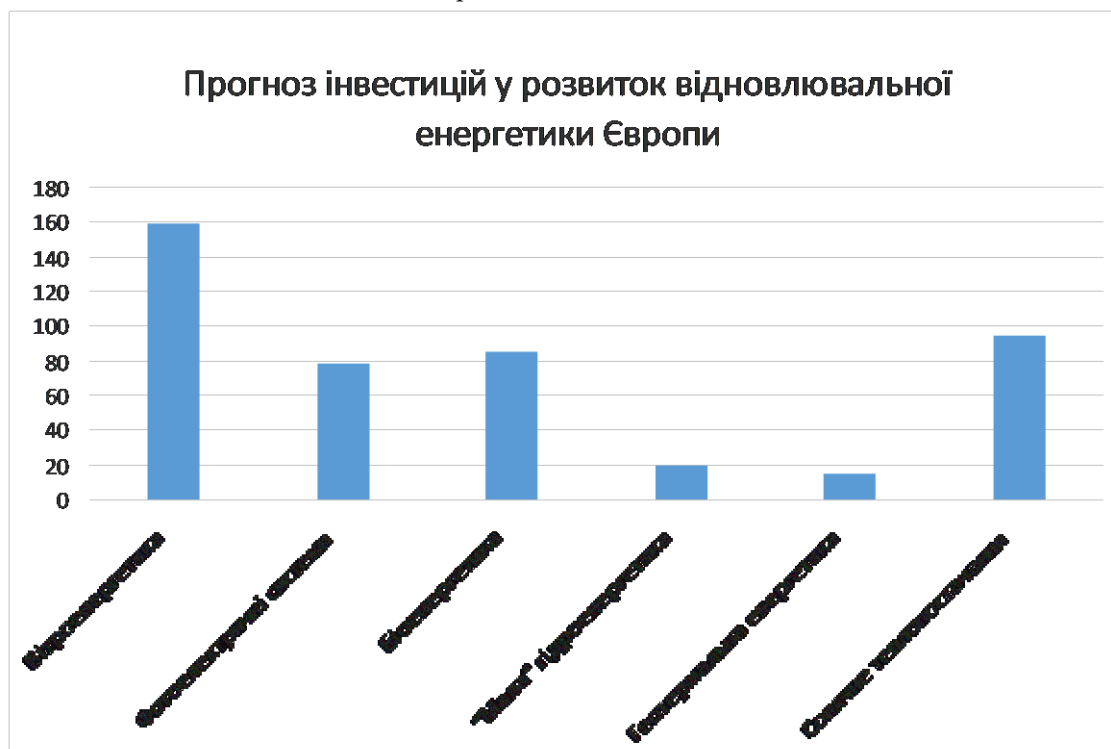

Рис. 1. Прогностичні дані інвестиційного забезпечення джерел відновлювальної енергетики Європи Джерело: Власна розробка автора

Проблемним питанням залишається інвестиційне забезпечення, хоча дієвий Закон України з 2009 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення «зеленого» тарифу з терміном дії до 2030 року». Значні та потужні розробки і науково-дослідні результати представляє Інститут відновлювальної енергетики НАН України щодо відбору місця для будівництва, устаткування тощо. На разі, значних успіхів досягнуто в напрямі «малої вітроенергетики», існують близько 450 установок в різних областях України на основі вітрогенераторів потужністю до 10 кВт, та понад 50 вітроустановок українського виробництва успішно функціонують за кордоном.

Також належний рівень продемонстровано по масовому виробництві сонячних фотоелементів, модулів, батарей на основі напівпровідникового кремнію, що дозволяє знизити вартість виробництва сонячних фотоперетворювачів. Відтак збільшується виробництво геліотехнічного обладнання виходячи з промислового потенціалу регіонів та створеної ефективною нормативно-правової бази досліджень. На разі, ініціюються дослідження подальшого використання видів сонячної енергетики при вдосконаленні існуючої техніки, розробці нових технічних та ресурсних рішень і комбінацій для автономних систем енергопостачання, подачі гарячої води, опалення житлових та промислових будівель тощо. Майже у всіх регіонах України розроблено та постійно вдосконалюються обласні та регіональні програми підвищення енергоефективності за рахунок використання енергії відновлювальних джерел.

При достатній дефіцитності та рідкості енергоресурсів, а також екодеструктивному ефекту, розвиток відновлювальної енергетики країни займає вагоме та чільне місце у теоретичних та практичних векторах дослідження. З цього випливає підвищення рівня диверсифікації енергоресурсів та зміцнення енергетичної та екологічної безпекових умов держави.

Реалізації політики широкомасштабного розвитку вітчизняних джерел відновлювальної

енергетики сприяє:

- поглиблення дефіцитної традиційної системи енергопостачання, зростання цінового еквіваленту на споживчому ринку та відсутність зовнішнього постачання;
- загрозливість матеріально-технічного ресурсного оснащення паливно-енергетичного комплексу з недостатністю та неефективністю застосування традиційних паливно-енергетичних ресурсів;
- негативний екологічний результат, який пов'язаний з безповоротністю прийняті рішень згідно Кіотського протоколу.

На разі, частка використання ВДЕ України сягає низького рівня, лишень 5% від сукупного енергозабезпечення України, хоча це не завадило їй посісти перше місце серед країн бывшего СНД.

Нормативними підвалинами, котрі здійснили внесок у розвиток відновлювальної енергетики стали реалізація заходів Комплексної програми будівництва вітрових, електростанцій, яка розроблена на виконання Указу Президента України від 03.02.1997 року №137 «Про стан енергетичної безпеки України» від 9 грудня 2005 року; введеним в реалізацію Указом Президента України №1863; Закон України №106-УІ прийнятий у 2009 році «Про внесення змін до деяких Законів України щодо встановлення «зеленого тарифу»; «Енергетична стратегія України до 2030 року», тощо.

Варто відмітити, що Україна має значний енергетичний потенціал, який дозволить їй масштабно освоювати джерела відновлювальної енергетики. Однак, є наявним чимала кількість перешкод задля створення ефективної бази для розвитку фундаментальних та прикладних досліджень науково-технологічного забезпечення ВДЕ України. Зокрема:

- теоретична порозумілість сутті, природи та способів реалізації різних видів енергії;
- науково-технічний та венчурний базис створення та застосування нових технологічних рішень для енергосистеми на основі ВДЕ;
- вдосконалення системи експлуатаційних робіт по устаткуванню джерел відновлювальної енергії;
- комбінування різноманітних матеріальних ресурсів шляхом синтезу ВДЕ та різних видів суміжних режимів енергозабезпечення;
- синтезування різних видів ВДЕ в регіональних енергетичних системах.

Варто відзначити значний навколишній та соціальний ефект від ВДЕ, щодо першого то під час згорання органічного палива відбувається значний потік в навколишнє середовище шкідливих відходів, які забруднюють атмосферу та чинять негативний вплив на господарський та побутовий устрій населення. Водночас, енергія відновлювальних джерел використовує існуючі та адаптовані до навколишнього середовища теплові потоки, котрі не чинять значного забруднення атмосфери та соціуму.

Також важливим є і соціальний ефект, який дозволяє вирішити проблему безробіття у дотичних галузях діяльності, а також підняття норм та якості життя сільського населення та територій. Мова йде про невичерпність деяких видів ВДЕ, що дозволяє стверджувати про стабільність забезпечення енергоресурсами в такий спосіб, на відміну від традиційних джерел енергії. Особливістю ВДЕ є низька ціліність та просторова розсіяність, що при ефективному використанні ВДЕ та відповідних регіональних методах стимулювання сприятиме розповсюдженню населення та промислових об'єктів сільських територій, а ніж зростанню витрат та концентрації енергії в мегаполісах, що сприятиме розвитку агропромислового комплексу по всій території України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ефективне впровадження завдань відносно практики освоєння енергії відновлювальних джерел в Україні, передусім вимагає створення власної української моделі, сприяння та розвитку окремої енергетичної галузі з дієвими нормативно-правовими інструментами, відносно до кожного з видів відновлювальних джерел енергії, з'ясування стимулюючої політики держави, в тому числі пільгових умов для виробників та споживачів енергії, пошук шляхів фінансування. Досягнення балансу важливих техніко-економічних показників традиційної та відновлювальної енергетики в Україні є можливим шляхом проведення ряду реформ в ціноутворенні традиційної енергетики. Оскільки, досвід передових країн по засвоєнню ВДЕ показує те, що ціна є одним із найважливіших чинників інтернаціоналізації світових ринків енергоносіїв.

Тому, на разі негайним до вирішення напрямів впровадження відновлювальної енергетики слід

вважати:

- організацію та реалізацію здійснення наукових, фундаментальних та прикладних досліджень, науково-дослідних та конструкторсько-розвідкових;
- формування навчально-освітнього плацдарму щодо можливості якісної кваліфікованої підготовки фахівців;
- вдосконалення діючої виробничої та фахової інфраструктури задля провадження теоретичних та практичних видів діяльності;
- пошук шляхів доступності об'єктів ВДЕ до електричних та теплових систем енергетичних компаній шляхом нормативно-правового рішення;
- формування моніторингового, сертифікаційного та метрологічного осередків всебічного дослідження ВДВ;
- організація та функціонування закладів по створенню технічних пристроїв, обслуговуючого інвентарю, проведення монтажу, здачі в експлуатацію, ремонтного та сервісного обслуговування;
- інвестиційне стимулювання відповідних державних програм по ВДЕ, в тому числі популяризація в межах регіонального, національного та світового ринків;
- заохочення діяльності відповідних громадських організацій;
- імплементація державних заходів з освоєння ВДЕ до стандартів Європейського Союзу;
- сприйняття позитивного іміджу відновлювальної енергетики в суспільних формаціях та зацікавленості інвесторів та споживачів за умов масових та наявних засобів інформації;
- створення єдиної інформаційно-аналітичної мережі, яка системно та оперативно зможе вирішити питання раціональності та оптимальності запровадження енергетичного обладнання відновлювального типу в конкретній населеній локації.

Джерела та література

1. Алексеев Б.А. Возобновление источники энергии за рубежом. *Приложение к журналу «Энергетик». Энергетика за рубежом.* 2005. №2. С. 33-42.
2. Енергоефективність та відновлювальні джерела енергії: колективна монографія / за заг. ред. А.К. Шидловського. Київ: Українські енциклопедичні знання, 2007. 559 с.
3. Кудря С.О. Нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії: підручник. Київ: НТУУ «КПІ», 2012. 489 с.
4. Купчак В.Р., Павлова О.М., Павлов К.В., Лагодієнко В.В. Формування та регулювання регіональних енергетичних систем: теорія, методологія та практика. монографія. Луцьк. СПД Гадак Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2019. 346 с.
5. Павлова О.М., Павлов К.В., Купчак В.Р., Червоняк В. Функціонування мережі підземних газових сховищ в контексті енергетичної безпеки країни. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк. Вежа-Друк, 2019. №3(19). С. 105-112.
6. Стрішенець О.М. Рольта значення аутсорсингів енергоефективності та енергозбереженні житлово-комунальної галузі. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк. Вежа-Друк, 2016. – № 3(7). С. 7-11.
7. Стрішенець О.М. Світові тенденції розвитку економіки енергетики у ХХІ ст.: адаптація до українських реалій. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Луцьк. Вежа-Друк, 2016. – № 1(5). С. 73-80 с.
8. Шидловський А.К. Енергоефективність та відновлювальні джерела енергії: монографія. Київ: Українські енциклопедичні знання, 2007. 559 с.
9. Шкардюк И.Е., Чупров В.А. Технологическая картина мировой энергетики до 2050 года. Москва. 2010. 78 с.

References

1. Alekseyev, B.A. (2005) *Vozobnovleniye istochniki energii za rubezhom. Prilozheniye k zhurnalu «Energetik». Energetika za rubezhom,* №2. 33-42 [in Russian].
2. Shydlovs'koho, A.K. (2007) *Enerhoefektyvnist' ta vidnovlyuval'ni dzhерela enerhiyi: kolektyvna monohrafiya / za zah. red. A.K. Shhulovs'koho.* Kyuyiv: Ukrayins'ki entsyklopedychni znannya [in Ukrainian].
3. Kudrya, S.O. (2012) *Netradytsiyni ta vidnovlyuval'ni dzhерela enerhiyi: pidruchnyk.* Kyuyiv: NTUU «KPI» [in Ukrainian].

4. Kupchak, V.R., Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Lahodiyenko, V.V. (2019) Formuvannya ta rehulyuvannya rehional'nykh enerhetychnykh system: teoriya, metodolohiya ta praktyka. monohrafiya. Luts'k: drukarnya «Volyn'polihraf» [in Ukrainian].
5. Pavlova, O.M., Pavlov, K.V., Kupchak, V.R., Chervonyak, V. (2019) Funktsionuvannya merezhi pidzemnykh hazovykh skhovyshch v konteksti enerhetychnoyi bezpeky krayiny. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. Luts'k, 3(19). 105-112 [in Ukrainian].
6. Strishenets', O.M. Rol'ta znachennya aut-sorsynhuv enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhenni zhytlovo-komunal'noyi haluzi. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. Luts'k, 3(7). 7-11 [in Ukrainian].
7. Strishenets', O.M. Svitovi tendentsiyi rozvytku ekonomiky enerhetyky u KHKHI st.: adaptatsiya do ukrayins'kykh realiiv. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*. Luts'k, 1(5). 73-80 [in Ukrainian].
8. Shydlovs'kyi, A.K. (2007) Enerhoefektyvnist' ta vidnovlyuval'ni dzherela enerhiyi: monohrafiya. Kyiv: Ukrayins'ki entsyklopedychni znannya [in Ukrainian].
9. Shkardyuk, I.Ye., Chuprov, V.A. (2010) Tekhnologicheskaya kartina mirovoy energetiki do 2050 goda. Moskva [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 13.02.2020 р.

УДК 338.439.4:637.5(477)

Ищук Светлана,
доктор економічних наук, професор,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України»,
завідувач відділу проблем реального сектора економіки регіонів,
м. Львів; ORCID ID 0000-0002-3698-9039
e-mail: iso.ird@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-155-164>

СУЧАСНИЙ СТАН І КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАГОТІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА М'ЯСА У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

В Україні відбувається системне скорочення сировинної бази для промислової переробки м'яса у зв'язку з кризою у тваринництві, передусім у свинарстві і скотарстві. Відтак, у статті досліджено сучасний стан, тенденції та основні напрямки нарощення вітчизняного потенціалу виробництва м'яса. Зокрема, проведено структурно-динамічну оцінку заготівлі та промислового виробництва м'яса в Україні у регіональному розрізі за видами м'ясної сировини і м'ясної продукції, здійснено групування регіонів за масштабами заготівлі та промислової переробки м'яса, проаналізовано зовнішньоекономічні операції у сегменті виробництва м'яса та продуктів із нього, визначено проблеми заготівлі м'ясної сировини в Україні та окреслено перспективи розширення зовнішніх ринків збуту м'яса.

Ключові слова: заготівля м'ясної сировини, виробництво м'яса і м'ясної продукції, курятина, свинина, яловичина, регіони, експорт, імпорт.

Ищук Светлана,
доктор экономических наук, профессор,
ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины»,
заведующая отделом проблем реального сектора экономики регионов,
г. Львов

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И КЛЮЧЕВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЗАГОТОВКИ И ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА МЯСА В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

В Украине происходит систематическое сокращение сырьевой базы для промышленной переработки мяса через кризисное состояние животноводства, особенно свиноводства и скотоводства. В статье исследованы текущее состояние, тенденции и основные направления увеличения внутреннего потенциала отечественного мясного производства. В частности, проведена структурно-динамическая оценка заготовки и промышленного производства мяса в Украине в региональном измерении по видам мясного сырья и мясной продукции, осуществлена группировка регионов по масштабам закупок и промышленной переработки мяса, проанализированы внешнеэкономические операции в сегменте производства мяса и продукции, определены проблемы заготовки мясного сырья в Украине и определены перспективы расширения внешних рынков сбыта мяса.

Ключевые слова: заготовка мясного сырья, производство мяса и мясной продукции, куриное мясо, свинина, говядина, регионы, экспорт, импорт.

Ishchuk Svitlana,
Dr. Sc. (Econ.), Professor, SI «Institute of Regional Research
n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
Head of the Department of problems of real sector of regions economy,
Lviv

CURRENT SITUATION AND KEY TRENDS OF MEAT PROCUREMENT AND INDUSTRIAL PRODUCTION IN REGIONS OF UKRAINE

Production of meat and meat products is one of the key segments of domestic processing industry. In 2018, its share in total food production in Ukraine reached 17.78% (vs. 15.93% in 2013). At the same time, the main problem holding back the development of this segment is the reduction of the raw material base for the industrial processing of meat due to the crisis in animal husbandry, especially in pig and cattle breeding. The purpose of the article is to define the current state, trends and prospects of increasing the capacity of meat production in the regions of Ukraine. According to the results of research, during 2014-2018 the total volume of meat procurement by livestock farms in Ukraine decreased by 1.41%. The cuts in procurement were characteristic for all types of meat except poultry. Accordingly, chicken dominates the structure of procured meat (with a share of 53.46% in 2018) and in the structure of industrial meat production (57.36%). Despite the reduction of the raw material base, there is a gradual increase in meat production in Ukraine. Thus, in 2018, 87.81% of raw materials procured by agricultural producers were sent for processing (vs. 82.11% in 2013). However, only the five regions specialize in meat products, meaning that in their meat production structures the advanced meat processing is dominated. Based on the differentiation of the regions of Ukraine by the scale of raw material procurement and meat production, it is determined that the vast majority (15) of regions do not have significant potential in this segment of the economy. The meat procurement and meat industrial production are highly concentrated in the territories – in 2018, 54.67% of meat and 64.51% of meat products were produced in five regions (Vinnytsia, Dnipro, Kyiv, Lviv and Cherkasy). Despite the negative trends in the production of meat and meat products in general, there has been a positive foreign trade balance of these goods since 2014 in Ukraine. The current global economic environment offers significant opportunities for increasing Ukrainian exports of chicken and other niche poultry meat. With the increase in livestock, the prospects for increasing external supplies of pork and beef are promising.

Keywords: raw meat procurement, production of meat and meat products, chicken, pork, beef, regions, exports, imports.

Постановка проблеми та її значення. Виробництво м'яса та м'ясних продуктів – один із ключових сегментів вітчизняної харчової промисловості. У 2018 році його частка у загальному виробництві харчових продуктів в Україні досягла 17,78% (проти 15,93% у 2013-му). Водночас основною проблемою, яка стримує розвиток названого сегмента, є скорочення сировинної бази для промислової переробки м'яса через кризовий стан тваринництва. Своєю чергою, негативні зміни у заготівлі основних видів тваринницької продукції стали наслідком несистемної та неефективної трансформації українського агропрому шляхом руйнування великих спеціалізованих господарств із вирощування та відгодівлі, передусім, великої рогатої худоби і свиней. У підсумку, до 2013 року (порівняно з 1990-м) виробництво продукції тваринництва в усіх категоріях сільськогосподарських підприємств в Україні скоротилось на понад 50%. У подальшому падіння значень цього показника призупинилось, але внаслідок зростання лише одного сегмента – птахівництва (заготівлі м'яса курятини). Натомість вітчизняне свинарство і скотарство продовжує перебувати у кризовому стані, передусім через скорочення поголів'я свиней і великої рогатої худоби (ВРХ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на стратегічну важливість агропромислової сфери для забезпечення соціально-економічного розвитку, вітчизняними науковцями проведено ряд комплексних досліджень аграрного ринку, зокрема, інституційного середовища продовольчого ринку в Україні з урахуванням світового досвіду [1; 2]. У [3] широко висвітлено науково-аналітичні засади формування організаційно-економічного механізму збалансованого розвитку ринку м'яса та м'ясопродуктів, а сучасні тенденції функціонування сектора м'ясопереробки в Україні досліджено в [4].

Мета і завдання статті. Метою дослідження є визначення сучасного стану, тенденцій та перспектив нарощення потенціалу виробництва м'яса у регіонах України. Для досягнення поставленої мети було вирішено низку завдань: проведено структурно-динамічну оцінку заготівлі та промислового виробництва м'яса в Україні у регіональному розрізі за видами м'ясної сировини і м'ясної продукції; здійснено групування регіонів за масштабами заготівлі та промислової переробки м'яса; проведено аналіз зовнішньоекономічних операцій у сегменті виробництва м'яса та продуктів із нього; визначено проблеми заготівлі м'ясної сировини в Україні та окреслено перспективи розширення зовнішніх ринків збуту м'яса.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Упродовж 2014-2018 років загальний обсяг заготівлі м'яса тваринницькими господарствами зменшився на 1,41% (табл. 1). Проте, у 2018 році відбулось зростання значень цього показника, яке

було досягнуто у 13-ти регіонах, а найбільше – у Миколаївській (на 15,38%) і Вінницькій (на 9,85%) областях.

Таблиця 1

Темпи приросту заготівлі м'яса в Україні (у забійній масі), %

Показник	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016	2018/2017	2018/2013
М'ясо птиці	-0,31	-1,80	2,02	1,53	6,26	7,75
Свинина	-0,76	2,30	-1,59	-1,57	-4,53	-6,11
Яловичина і телятина	-3,53	-6,95	-2,19	-3,22	-1,27	-16,11
Інші види м'яса	-12,24	-9,04	-4,55	1,49	1,17	-21,77
Всього	-1,25	-1,53	0,04	-0,23	1,58	-1,41

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [5]

В Україні спостерігається стала тенденція до зростання заготівлі м'яса *птиці*. Упродовж аналізованого періоду потенціал розвитку птахівництва найбільше наростили Вінницька (+133,56%), Житомирська (+92,45%) і Сумська (+55,56%) області. У 2018 році додатних темпів приросту заготівлі м'яса птиці було досягнуто у 16-ти регіонах, зокрема, найвищих – у Херсонській (54,55%) та Івано-Франківській (47,55%) областях. Також із 2017 року в Україні зростали обсяги заготівлі *інших видів м'яса* (конини, кролятини, баранини та козлятини). У 2018 році приріст цих видів м'яса забезпечили шість областей: Вінницька (+23,53%), Житомирська (+13,89%), Закарпатська (+17,65%), Запорізька (+15,38%), Київська (+5,56%) і Львівська (+5,0%).

Водночас відбувається зменшення заготівлі *свинини* – у 2018 році лише в 7-ми регіонах зросло значення цього показника. Із них Сумська і Тернопільська області є лідерами за нарощенням потенціалу свинарства за останні 5 років: +53,33% і +41,53% відповідно. Подібна ситуація і з заготівлею *яловичини та телятини* – у 2018 році зростання було досягнуто лише в 6-ти регіонах, із них найбільше у Миколаївській – 39,69% (+57,76%, порівняно з 2013-м).

Наслідком описаної динаміки стали зміни у структурі заготовленого м'яса. Так, упродовж 2014-2018 років частка м'яса птиці у цій структурі збільшилась на 4,55 в.п., але, натомість, частка свинини зменшилась на 1,49 в.п., яловичини і телятини – на 2,67 в.п., інших видів м'яса – на 0,39 в.п. (табл. 2). У 2018 році 74,10% заготовленого в Україні м'яса птиці припадало на чотири області: Вінницьку (24,55% проти 12,07% у 2013-му), Черкаську (22,11% проти 23,95%), Дніпропетровську (16,17% проти 15,06%) і Київську (11,27% проти 14,93%). Загалом на заготівлі м'яса птиці спеціалізуються тваринницькі господарства 8-ми регіонів, до яких, окрім названих, входять ще Волинська, Львівська, Рівненська і Харківська області.

Таблиця 2

Структура заготовленого в Україні м'яса (за видами у забійній масі), %

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018
М'ясо птиці	48,91	49,38	49,24	50,22	51,10	53,46
Свинина	31,33	31,48	32,71	32,17	31,74	29,84
Яловичина і телятина	17,91	17,50	16,53	16,16	15,68	15,24
Інші види м'яса	1,85	1,64	1,52	1,45	1,47	1,46
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [5]

На відміну від висококонцентрованої (територіально) заготівлі м'яса птиці, заготівля свинини, яловичини і телятини, а також інших видів м'яса в Україні є більш диверсифікованою. Так, на чотири області (Київську, Донецьку, Львівську і Полтавську), які є лідерами із заготівлі свинини, у 2018 році сумарно припадало 31,63% обсягу цього виду м'яса. Заготівля свинини є профільною спеціалізацією тваринницьких господарств у 14-ти регіонах. Ще більш диверсифікованою у

регіональному розрізі є заготівля яловичини і телятини – у 2018 році 27,95% обсягу цього виду м'яса припало на чотири області-лідери у цьому сегменті: Івано-Франківську, Львівську, Харківську і Хмельницьку. На заготівлі яловичини і телятини традиційно спеціалізується Миколаївська область, а з 2015 року – і Луганська (внаслідок втрати виробничих потужностей птахофабрик). Близько 50% заготівлі конини, кролятини, баранини та козлятини сконцентровано у 6-ти областях: Вінницькій (6,09%), Житомирській (11,88%), Закарпатській (11,59%), Київській (5,51%), Львівській (6,09%) і Одеській (8,12%). На заготівлі цих видів м'яса не спеціалізуються тваринницькі господарства жодного регіону.

Попри скорочення сировинної бази, в Україні відбувається поступове нарощення промислового виробництва м'яса. Так, у 2018 році 87,81% м'ясної сировини, заготовленої сільськогосподарськими товаровиробниками, було спрямовано на промислову переробку, що на 5,7 в.п. більше, ніж у 2013-му. У двох областях – Дніпропетровській і Полтавській – обсяги промислового виробництва м'яса перевищують обсяги його заготівлі (у забійній масі) на 25,22% і 5,39% відповідно (табл. 3). Дуже високий потенціал розвитку м'ясопереробних виробництв демонструють також Донецька і Львівська області. У цих регіонах частка промислового виробництва м'яса і м'ясопродуктів у заготівлі м'ясної сировини (у забійній масі) становила 96,49% (проти 89,35% у 2013 році) і 83,25% (проти 46,83%) відповідно.

Таблиця 3

Співвідношення між обсягами промислового виробництва і заготівлі м'яса, %

Область	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Вінницька	26,11	16,81	14,57	9,93	61,50	17,66
Волинська	54,72	51,92	41,83	4,82	10,09	12,31
Дніпропетровська	111,35	114,78	128,94	122,70	122,96	125,22
Донецька	89,35	85,47	79,58	97,14	97,76	96,49
Житомирська	35,28	48,24	51,87	50,02	47,17	36,36
Закарпатська	4,40	4,02	4,79	5,33	5,99	5,83
Запорізька	51,44	54,43	51,11	51,55	58,25	53,17
Івано-Франківська	31,11	26,87	26,72	22,13	17,64	19,68
Київська	61,60	67,94	69,78	63,68	59,20	64,04
Кіровоградська	61,43	59,81	53,94	48,66	43,01	41,04
Луганська	98,00	78,93	3,70	3,30	5,36	4,60
Львівська	46,83	50,25	62,70	71,40	81,39	83,25
Миколаївська	7,38	5,54	6,77	5,03	3,92	4,30
Одеська	24,45	22,27	17,22	15,52	14,67	14,86
Полтавська	105,32	117,03	58,16	112,34	113,84	105,39
Рівненська	8,15	7,82	12,54	17,73	17,95	17,90
Сумська	20,14	17,33	15,30	12,20	12,71	12,43
Тернопільська	24,55	16,60	15,91	21,80	30,93	37,78
Харківська	31,41	33,90	30,71	29,73	40,16	68,69
Херсонська	4,52	4,55	7,40	5,82	6,83	4,65
Хмельницька	32,44	27,99	20,97	21,27	21,11	19,06
Черкаська	43,30	32,90	30,68	33,71	33,54	20,73
Чернівецька	24,93	22,00	19,65	14,56	15,15	10,12
Чернігівська	24,79	18,51	24,01	21,11	23,18	23,82

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [5; 6]

Згідно з попередніми даними ДССУ, у 2019 році, після 3-річної позитивної динаміки, темп приросту промислового виробництва м'яса та м'ясних продуктів в Україні знову став від'ємним (табл. 4). Найбільше падіння виробництва відбулось у сегментах іншого м'яса (конини, кролятини, баранини та козлятини) і субпродуктів, а також яловичини і телятини (негативний тренд із 2017 року).

Упродовж аналізованого періоду нарощення потенціалу промислового виробництва м'яса та м'ясних продуктів досягли третина областей, зокрема: Рівненська (+115,24%), Харківська (+97,73%), Тернопільська (+82,68%), Львівська (+75,37%), Вінницька (+33,76%), Закарпатська (+27,94%), Дніпропетровська (+22,0%) і Житомирська (+4,01%). Однак, у 2018 році позитивну динаміку

виробництва у цьому сегменті харчової промисловості продемонстрували лише чотири перші області з наведеного переліку, а також Волинська, Київська і Миколаївська.

Таблиця 4

**Темпи приросту промислового виробництва м'яса
та м'ясних продуктів в Україні, %**

<i>Код продукції</i>	<i>Назва продукції</i>	<i>2014/ 2013</i>	<i>2015/ 2014</i>	<i>2016/ 2015</i>	<i>2017/ 2016</i>	<i>2018/ 2017</i>	<i>2019/ 2018</i>
10.11	М'ясо (охолоджене і заморожене), в т.ч.:	6,46	-0,05	4,24	-2,04	1,08	-10,95
	яловичина і телятина	-10,93	-0,12	7,89	-3,51	-1,47	-19,97
	свинина	16,59	-0,45	2,99	-1,47	2,23	-5,82
	інше м'ясо та субпродукти	4,60	31,23	-16,53	5,83	2,36	-84,86
10.12	М'ясо свійської птиці	-3,12	1,69	5,37	5,41	7,77	-2,10
10.13	М'ясні продукти	-11,68	-8,02	-3,62	1,00	2,22	-3,38
Всього		-3,67	-1,24	2,92	2,72	5,08	-4,21

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [6]

Промислове виробництво м'яса та м'ясних продуктів в Україні, як і заготівля м'ясної сировини, є територіально висококонцентрованим. Так, у 2018 році 52,4% (проти 39,80% у 2013-му) обсягу цього виробництва було зосереджено у 3-х областях: Дніпропетровській, Київській і Львівській. Порівняно значними (>5%) у цій структурі є також частки Вінницької, Донецької, Полтавської, Харківської і Черкаської областей. Водночас частка решти 16-ти регіонів сумарно становила лише 16,0%.

У структурі промислового виробництва м'яса та м'ясних продуктів в Україні домінує м'ясо свійської птиці, частка якого за останні 6 років зросла на 7,22 в.п. (табл. 5). Натомість частка м'ясних продуктів (які включають ковбасні, копчені, консервовані та інші вироби із м'яса) скоротилась на 6,54 в.п. Такі тенденції свідчать про згортання поглибленої переробки м'ясної сировини, зокрема, свинини, яловичини і телятини та ін. видів. Значною мірою це спричинено низьким рівнем операційної рентабельності виробництва м'ясних продуктів в Україні – 2,6% у 2018 році проти (3,7% у 2013-му), тоді як рентабельність виробництва м'яса свійської птиці досягла 11,3% (проти 9,1%).

Таблиця 5

**Структура промислового виробництва м'яса
та м'ясних продуктів в Україні, %**

<i>Код продукції</i>	<i>Назва продукції</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>
10.11	М'ясо (охолоджене і заморожене), в т.ч.:	19,93	22,02	22,29	22,58	21,53	20,71	19,25
	яловичина і телятина	7,25	6,71	6,78	7,11	6,68	6,26	5,23
	свинина	12,49	15,11	15,23	15,24	14,62	14,23	13,99
	інше м'ясо та субпродукти	0,19	0,20	0,27	0,22	0,23	0,22	0,04
10.12	М'ясо свійської птиці	51,40	51,69	53,23	54,49	55,92	57,36	58,62
10.13	М'ясні продукти	28,67	26,29	24,49	22,93	22,55	21,93	22,13
Всього		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [6]

Негативна динаміка наведених структурних показників пов'язана зі скороченням поглибленої переробки м'яса. Так, упродовж 2014-2019 років частка м'ясних продуктів у структурі промислового виробництва м'яса в Україні зменшилась на 22,78% – від 286,6 кг/т у 2013 році до 221,3 кг/т у 2019-му. Серед регіонів лідерами за значенням цього показника є Одеська, Кіровоградська і Житомирська області, в яких частка м'ясних продуктів у структурі промислового виробництва м'яса стабільно перевищує 60%.

На виробництві м'ясних продуктів спеціалізується сектор м'ясопереробки харчової промисловості 10-ти регіонів, до яких (окрім названих вище) входять: Волинська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Миколаївська, Полтавська і Харківська області. За останні 5 років лише шість регіонів сумарно збільшили обсяги виробництва м'ясних продуктів, тобто наростили свій потенціал поглибленої промислової переробки м'яса. Це передусім області, які спеціалізуються на виробництві м'ясних продуктів – Житомирська (+25,95%), Закарпатська (+194,67%), Запорізька (+25,95%) і Харківська (+27,61%), а також Вінницька (+246,95%) і Дніпропетровська (+37,51%). Понад 50% виробництва м'ясних продуктів в Україні сконцентровано у 3-х областях: Дніпропетровській (27,39%), Донецькій (12,0%) і Полтавській (11,67%), тобто у тих регіонах, де найвище значення показника співвідношення між обсягами промислового виробництва м'яса і обсягами його заготівлі.

Таблиця 6

**Групування регіонів України за обсягами заготівлі (у забійній масі)
і промислового виробництва м'яса**

№ групи	Характеристика групи	2013	2018
I	Значні обсяги заготівлі і промислового виробництва м'яса	Волинська Дніпропетровська Донецька* Київська Львівська Черкаська	Вінницька Дніпропетровська Київська Львівська Черкаська
II	Значні обсяги промислового виробництва м'яса при невеликих обсягах його заготівлі	Луганська Полтавська*	Донецька* Полтавська* Харківська*
III	Невеликі обсяги промислового виробництва м'яса при значних обсягах його заготівлі	Вінницька	Волинська*
IV	Невеликі обсяги заготівлі і промислового виробництва м'яса	Житомирська* Закарпатська Запорізька Івано-Франківська Кіровоградська* Миколаївська* Одеська* Рівненська Сумська Тернопільська Харківська* Херсонська Хмельницька Чернівецька Чернігівська	Житомирська* Закарпатська* Запорізька* Івано-Франківська Кіровоградська* Луганська Миколаївська* Одеська* Рівненська Сумська Тернопільська Херсонська Хмельницька Чернівецька Чернігівська

* Спеціалізація регіону на виробництві м'ясних продуктів

Джерело: авторська розробка

Результати проведених оцінок дали підстави для диференціації регіонів України на чотири групи за масштабами заготівлі м'ясної сировини та промислового виробництва м'яса і м'ясопродуктів. Як видно з табл. 6, переважна більшість (15) областей належать до 4-ї групи, тобто не володіють значним потенціалом ані заготівлі, ані промислового виробництва м'яса. Водночас у межах перших трьох груп упродовж 2014-2018 років відбулись певні зміни. Так, дві області – Вінницька і Харківська – піднялись,

відповідно, у 1-шу і 2-гу групи завдяки нарощенню обсягів промислової переробки м'яса. Але натомість три області перемістились у нижчі групи. Зокрема, Волинська – у 3-тю (внаслідок скорочення промислового виробництва м'яса), а Донецька – у 2-гу (внаслідок зменшення заготівлі м'яса). Луганська область практично втратила свій виробничий потенціал у сегменті промислової переробки м'яса, тоді як обсяги заготівлі м'ясної сировини скоротились до мінімуму – 0,3% у регіональній структурі (проти 2,2% у 2013 році).

Виробництво м'яса є експортоорієнтованим сегментом вітчизняної харчової промисловості. Так, у 2018 році частка експорту у промисловому випуску м'яса склала 23,42%, що на 10,86 в.п. більше, аніж у 2013-му. Водночас частка експорту у випуску м'ясних продуктів становила лише 0,68% (проти 0,53%). Тобто на зовнішніх ринках реалізується лише продукція первинної переробки м'яса. У структурі українського експорту м'яса та продуктів із нього стабільно домінують товари групи «М'ясо та їстівні субпродукти» (20 код за Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД)). У 2018 році їх частка становила 99,19% (98,34% у 2013-му), зокрема, на товари підгрупи «М'ясо та їстівні субпродукти птиці» (207 код) припало 86,09% (81,44%). За 11 місяців 2019 року значення цих показників досягли 99,36% і 88,91% відповідно.

Таблиця 7

Коефіцієнт покриття імпорту експортом

Код за УКТЗЕД	Назва продукції	2013	2014	2015	2016	2017	2018	11 місяців 2019
20	М'ясо та їстівні субпродукти	0,55	1,59	3,74	4,70	4,70	3,88	4,48
201	М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	38,11	18,67	26,53	40,15	26,52	28,10	26,74
202	М'ясо великої рогатої худоби, морожене	3,37	8,00	23,07	13,85	29,67	19,53	23,13
203	Свинина	0,05	0,33	6,71	1,22	1,06	0,07	0,11
204	Баранина, козлятина	0,02	1,81	0,25	0,40	2,15	2,00	4,47
206	Субпродукти великої рогатої худоби, свиней, овець, коней	0,03	0,13	0,18	0,46	0,78	0,41	0,25
207	М'ясо та їстівні субпродукти птиці	2,29	4,79	6,06	8,53	8,03	9,76	11,03
208	Інші м'ясо та їстівні субпродукти	0,00	0,02	3,00	0,03	0,01	0,07	0,45
209	Сало, свинячий жир і жир птиці	0,00	0,00	0,24	0,00	0,00	0,00	0,00
210	М'ясо та м'ясні субпродукти	0,40	0,72	0,11	0,18	0,74	1,22	0,61
16	Продукти з м'яса	2,30	1,83	1,34	1,22	1,98	1,82	2,72
1601	Ковбаси та аналогічні вироби з м'яса	1,03	1,25	1,79	4,33	3,00	3,33	5,91
1602	Інші готові чи консервовані м'ясопродукти	3,21	2,12	1,26	1,03	1,81	1,57	2,13
	Всього (код 20 + код 16)	0,55	1,51	3,46	4,22	4,19	3,56	3,91

Джерело: авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України [7]

Упродовж 2014-2018 років сумарні темпи приросту українського експорту м'яса та продуктів із нього склали 113,89%. Зокрема, обсяги експорту м'яса та їстівних субпродуктів зросли на 115,74%,

тоді як продуктів із м'яса (код 16) – лише на 4,3%. Водночас сумарний імпорт м'яса за вказаний період скоротився на 19,13%, а надто продуктів із м'яса – на 61,29%. Товарна структура українського імпорту в досліджуваному сегменті харчової промисловості аналогічна структурі експорту – у ній домінують м'ясо та їстівні субпродукти птиці (55,78% у 2019 році). Проте, Україна імпортувала дешевші види м'ясної продукції: середньорічна ціна експорту м'яса та їстівних субпродуктів птиці у 2018 році становила \$1,54/кг, а імпорту – \$0,38/кг; експорту свинини – \$2,15/кг, а імпорту – \$1,82/кг.

Із 2014 року в Україні позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами у сегменті м'яса та продуктів із нього. Так, за 11 місяців 2019 року коефіцієнт покриття імпорту експортом склав 3,91 проти 0,55 у 2013-му (табл. 7). Найвище значення цього показника характерне для м'яса великої рогатої худоби (коди 201, 202) і птиці (код 207). Натомість імпорт свинини (коди 206, 208-210) із 2018 року після 3-річної перерви знову домінує над експортом, що є прямим наслідком зменшення поголів'я свиней, спричиненого Африканською чумою свиней (АЧС).

У регіональному розрізі найбільшими імпортерами м'яса та їстівних субпродуктів є Львівська, Волинська і Дніпропетровська області, на які у 2019 році сумарно припадало 60,03% увезеного м'яса (проти 77,24% у 2018-му). Водночас ключовим експортером м'яса та їстівних субпродуктів з України є Київська область – 26,05% за 11 місяців 2019 року (проти 33,47%). У вітчизняному роздрібному товарообороті частка імпорту у сегменті м'яса та продуктів із нього становить понад 25% [8]. Найвище значення цього показника у Харківській (≈58%), Рівненській (>46%) і Вінницькій (35%) областях. Зокрема, у Вінницькій області 30% консервів і готових м'ясних продуктів, а у Харківській – 26,5% м'ясних напівфабрикатів, реалізованих у торговельній мережі, мають імпортне походження. Натомість Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська і Полтавська області демонструють найвищий ступінь забезпеченості внутрішнього споживчого ринку м'ясом та продуктами з нього вітчизняного походження.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В Україні домінує виробництво курятини. За останні 6 років наша країна перетворилась із нетто-імпортера цього виду м'яса в його нетто-експортера, увійшовши у ТОП-10 світових постачальників курятини і ТОП-3 – у країнах ЄС. Стрімкому розвитку названого сегмента сприяло нарощення потужностей та оновлення виробничої інфраструктури (у т.ч за рахунок дотацій із Держбюджету). Окрім того, виробництво курятини має ряд конкурентних переваг, порівняно з іншими видами м'яса, серед яких найкоротший цикл заготівлі м'ясної сировини і найнижча ціна. Як наслідок, упродовж останніх років стабільно зростає попит на цей вид м'яса як на внутрішньому, так і на світовому ринку, зокрема, у країнах, де інтенсивно збільшується кількість населення. Загалом позитивна динаміка виробництва м'яса птиці в Україні вказує на перспективи до подальшого розширення його експорту. За прогнозами, до 2030 року в ЄС можливе 24%-е зростання попиту на імпорту продукцію в цьому сегменті, який могли б частково задовільнити вітчизняні виробники курятини. Підстави для оптимізму у цьому контексті дала наприкінці 2019 року ратифікація Європарламентом угоди з Україною, згідно з якою передбачено суттєве (на понад 50 тис. т) збільшення безмитних квот для експорту українського м'яса птиці до країн ЄС: до 68,4 тис. т у 2020 році і до 70 тис. т – у 2021-му. З огляду на досить високий рівень ввізного мита до ЄС для цієї продукції (від EUR19 до EUR130 за 100 кг чистої ваги), досягнуті домовленості сприятимуть посиленню позицій України як експортера цього виду продукції.

У 2021 році планується перегляд умов Поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA)). Відтак, важливо ставити питання щодо диференціації квот на експорт різних видів продукції птахівництва, зокрема, курятину, індичатину та інші види м'яса. Це сприятиме виходу на європейські ринки нішевих видів продукції (м'яса качок, гусей, цесарок). Перевагою нішевих ринків птахівництва (і зовнішніх, і внутрішнього) є те, що вони не монополізовані великими агропромисловими компаніями, що надає додаткові перспективи для вітчизняних товаровиробників як у площині експорту, так і в площині імпортозаміщення. Можливість нарощення експортного потенціалу і задоволення внутрішнього попиту на нішеві види м'ясної продукції стане додатковим стимулом для розвитку в Україні малого і середнього агробізнесу, оскільки в невеликих індивідуальних господарствах зосереджено вирощування близько 97% поголів'я качок і 94% – гусей. Своєю чергою, розширення сировинної бази сприятиме збільшенню обсягів промислового виробництва м'яса птиці та продуктів із нього, а саме: паштетів, м'ясних мусів та інших видів продукції поглибленої переробки. З огляду на новітні

тенденції у зміні споживчих уподобань на користь дієтичних (нішевих) видів м'яса, цей напрямок розвитку птахівництва в Україні має великі перспективи, передусім у тих регіонах, де відсутні великі агропромислові компанії.

На противагу птахівництву, тренди у вітчизняному свинарстві здебільшого негативні. Так, станом на 1 січня 2020 року поголів'я основного стада свиней в Україні зменшилось на 4,9%, порівняно з аналогічним періодом минулого року [5]. Водночас зменшення у 2019 році дефіциту свинини на внутрішньому ринку унаслідок активної реалізації свиней на забій, а також менш сприятливої для імпорتنних операцій цінової кон'юнктури (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках) стали основними причинами скорочення імпорту цього виду м'яса в Україну.

Ще критичніша ситуація в Україні з виробництвом яловичини і телятини, що є прямим наслідком зменшення за останні 25 років поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) у понад 6 разів. Однією з основних причин скорочення поголів'я ВРХ заготівельного призначення і, як наслідок, - виробництва яловичини і телятини, була упродовж 1994-2016 років збиткова діяльність цього сегмента вітчизняного агропрому через високу собівартість виготовлення м'ясної продукції, високі терміни окупності капіталу, а також низькі закупівельні ціни на м'ясу сировину. Однак, продукція з яловичини є одним із найбільш перспективних напрямків агропромислового експорту. Якщо всі умови і дозволи на експорт цього виду м'яса будуть погоджені з країнами Близького Сходу і Північної Африки, вітчизняний тваринницький сектор отримає новий імпульс для розвитку. Том пошук нових і розширення традиційних ринків збуту вбачається ключовим драйвером нарощення потенціалу вітчизняного виробництва яловичини в умовах низького внутрішнього попиту. У цьому напрямку будуть спрямовані подальші авторські дослідження за окресленою тематикою.

Джерела та література

1. Охріменко І.В. Наукові основи макроекономічного аналізу аграрного ринку. *Агросвіт*. 2015. №17. С. 3-7.
2. Ібатулін М.І. Інституційне середовище продовольчого ринку: зарубіжний досвід і вітчизняне сьогодення. *Вісник аграрної науки*. 2015. №10. С. 64-68.
3. Мамчур Л.В. Формування організаційно-економічного механізму збалансованого розвитку ринку м'яса та м'ясопродуктів. *Економіка АПК*. 2017. №8. С. 38-47.
4. Бергер А.Д. Сучасні тенденції розвитку м'ясопереробної галузі України. *Інтелект XXI*. №1. 2017. С. 41-51.
5. Статистичний збірник "Тваринництво України". Офіційний сайт Державної служби статистики України. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/05/zb_tu2018.pdf
6. Виробництво промислової продукції за видами по регіонах. 2019. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html
7. Митна статистика. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. 2019. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>
8. Ішук С. О., Созанський Л. Й. Динаміка структурних змін у роздрібному товарообороті регіонів України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. 2018. Випуск 6 (134). С. 8-14.

References

1. Okhrimenko, I. V. (2015). Naukovi osnovy makroekonomichnoho analizu ahrarnoho rynku [Scientific basis of macroeconomic analysis of the agricultural market]. *Агросвіт – Agrosvit*. No 17, P. 3-7. [in Ukraine].
2. Ibatullin, M. I. (2015). Instytutsiynе seredovyshe prodovol'choho rynku: zarubizhnyy dosvid i vitchyznyane s'ohodennya [Institutional environment of the food market: foreign experience and domestic present] *Вісник аграрної науки – Bulletin of Agricultural Science*. No 10, P. 64-68. [in Ukraine].
3. Mamchur, L. V. (2017). Formuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu zbalansovanoho rozvytku rynku m'yasa ta m'yasoproduktiv [Formation of organizational and economic mechanism for balanced development of the meat and meat products market]. *Економіка АПК – The Economy of Agro-Industrial Complex*. No 8, P. 38-47. [in Ukraine].
4. Berger, A.D. (2017). Suchasni tendentsiyi rozvytku m'yasopererobnoyi haluzi Ukrayiny [Current trends in the meat processing industry in Ukraine]. *Інтелект XXI – Intellect XXI*. No 1, P. 41-51. [in Ukraine].
5. Statystychnyy zbirnyk "Tvarynnytstvo Ukrayiny". Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/05/zb_tu2018.pdf [in Ukrainian].

6. Vyrobnystvo promyslovyi produktsiyi za vydamy po rehionakh. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statyky Ukrainy. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2003/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp.html [in Ukrainian].
7. Mytna statyky. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statyky Ukrainy. 2019. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> [in Ukrainian].
8. Ishchuk, S. O., & Sozanskyi, L. Y. (2018). Dynamika strukturnykh zmin u rozdrubnomu tovaroboroti rehioniv Ukrainy [The dynamics of structural changes in rectangular warehouses of Ukraine regions]. In Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy [*Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*]: Vol. 134 (6) (pp. 8-14). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

УДК 338.45(477.8):662.76]:330.341.1

Новосад Оксана,
аспірант,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналітичної економіки та природокористування,
м. Луцьк, ORCID: 0000-0001-7156-643X
e-mail: novosad_ox@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-165-172>

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ НА ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу стану газорозподільних підприємств України та необхідності реалізації інноваційних заходів на вказаних підприємствах. Окреслено фактори впливу внутрішньої та зовнішньої дії на функціонування вітчизняних газорозподільних підприємств в напрямі інноваційно-інвестиційних зрушень: констатовано, що організаційно-економічна система управління інноваційно-інвестиційною діяльністю знаходиться на етапі занепаду та стагнації усєї газотранспортної системи України на всіх рівнях. Виходячи з кризового стану газорозподільних підприємств Західного регіону, нами запропоновано впроваджувати ряд інноваційних заходів на мікро, макро та мезорівнях, системах діяльності підприємств. Розроблені теоретичні положення та практичні рекомендації, які включають концепцію діючих інновацій, дуальності інноваційно-інвестиційного капіталу, гнучкості тарифу розподілу газу. Результативність запропонованих нами заходів дозволить імплемувати організаційно-управлінські, технологічні, фінансові, кадрові інновації в діяльності газорозподільних підприємств з метою подолання сформованих негативних тенденцій, пов'язаних з входженням їх у стадію занепаду та зміною вектору їх розвитку з орієнтацією на інноваційне впровадження.

Ключові слова: інноваційність, газорозподільні підприємства, організаційно-економічна система, інноваційно-інвестиційна діяльність, дієві інновації, дуальність інноваційно-інвестиційного капіталу, мікроекономічний рівень, макроекономічний рівень, мезоекономічний рівень.

Новосад Оксана,
аспірант,
Восточноевропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра аналитической экономики и природопользования,
г. Луцк

НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ ГАЗОРАСПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗАПАДНОГО РЕГИОНА

Аннотация. Статья посвящена анализу состояния газораспределительных предприятий Украины и необходимости реализации инновационных мероприятий на указанных предприятиях. Определены факторы влияния внутреннего и внешнего воздействия на функционирование отечественных газораспределительных предприятий в направлении инновационно-инвестиционных сдвигов: констатировано, что организационно-экономическая система управления инновационно-инвестиционной деятельностью находится на этапе упадка и стагнации всей газотранспортной системы Украины на всех уровнях. Исходя из кризисного состояния газораспределительных предприятий Западного региона, нами предложено внедрять ряд инновационных мероприятий на микро, макро и мезоуровне, системах деятельности предприятий. Разработаны теоретические положения и практические рекомендации, которые включают концепцию действующих инноваций, дуальности инновационно-инвестиционного капитала, гибкости тарифа распределения газа. Результативность предложенных мероприятий позволит имплементировать организационно-управленческие, технологические, финансовые, кадровые инновации в деятельности газораспределительных предприятий с целью преодоления сложившихся негативных тенденций, связанных с входением их в стадию упадка и изменением вектора их развития с ориентацией на инновационное внедрение.

Ключевые слова: инновационность, газораспределительные предприятия, организационно-экономическая система, инновационно-инвестиционная деятельность, действенные инновации, дуальность

инновационно-инвестиционного капитала, микроэкономический уровень, макроэкономический уровень, мезоэкономических уровень.

**Novosad Oksana,
Postgraduate, Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Analytical Economics and Nature Management,
Lutsk**

AREAS OF IMPLEMENTATION OF INNOVATION MEASURES ON THE GAS DISTRIBUTION ENTERPRISES OF THE WESTERN REGION

Summary. The article is devoted to the analysis of the state of gas distribution companies in the western region of Ukraine and the need to implement innovative measures at these companies, since the organizational system of regional gas pipelines is characterized by significant static, conservative, the absence of separate innovative units, and there is a weakened focus of traditional units on the implementation of separate functions related to innovation and investment. The purpose of the article is to investigate innovative policy measures and ways of their implementation at gas distribution companies in Western Ukraine.

The preconditions of forming an effective mechanism for managing innovation and investment activity at gas distribution companies are the theoretical provisions and practical recommendations we have proposed for: 1) existing innovations (innovative business processes); 2) the dualities of private investment capital; 3) flexibility of gas distribution tariff.

The concept of existing innovations involves the widespread use of innovations that cover the entire range of business processes of the enterprise, the priority of which is the improvement of activities in order to choose a vector of orientation for consumers of gas services, and which are aimed at achieving the synergistic effect of the enterprise due to the impact of increasing the efficiency of all its functional units.

The duality of innovation-investment capital at gas-distributing enterprises implies the creation of a complex of both internal (at the enterprise level) and external conditions for attracting such capital in order to solve the problems of innovative development by partial (spot, selective) privatization of existing gas-distributing capacities within the existing enterprises, which require major overhaul, modernization, technical re-equipment, as well as the creation of new logistic and distribution facilities.

Practical implementation of the approach on the unification of distribution tariffs makes it possible to form a mechanism for the distribution of the total tariff revenue received by gas distribution companies or the gas transmission system operator between the entities in proportion to the volume of services provided or to individual components of these services, or on other bases that do not contravene the current legislation.

The effectiveness of measures we proposed will allow us to implement organizational-managerial, technological, financial, personnel innovations in the activities of gas distribution companies in order to overcome the negative trends associated with their entry into the stage of decline and change their development vector with a focus on innovation.

Key words: innovation, gas distribution enterprises, organizational and economic system, innovation and investment activity, effective innovations, duality of innovation and investment capital, microeconomic level, macroeconomic level, mesoeconomic level.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інноваційність, як рушійна сила будь-якої підприємницької структури, без сумніву фінансово доступна великим фірмам, які є локомотивами економічного розвитку. Так, величезні транснаціональні корпорації в умовах міждержавного суперництва постійно удосконалюють інноваційні розробки технологічних, організаційних та збутових параметрів своєї діяльності.

З огляду на панування мережевих підприємницьких систем, інноваційність спроможна себе проявити і на газорозподільних підприємствах регіону.

Підсумовуючи ефективність діючої організаційно-економічної системи управління інноваційно-інвестиційної діяльності газорозподільних підприємств, слід зробити оцінку наскільки є традиційною організаційно-економічна система управління підприємством, яка запроваджується через методи та форми господарської діяльності та реалізує інноваційний розвиток.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні підходи до різностороннього дослідження інноваційних заходів, як невід'ємних складових успішного функціонування ГРП України окреслено в працях таких дослідників, як М. Басовим, М. Сорокою, В. Купчаком, К. Павловим, В. Петренком,

С. Кіселем. Методичні підходи до реалізації або способів запровадження інноваційних шляхів розвитку газорозподільних підприємств досліджено іншою плеядою науковців: Н. Лінчевською, О. Дзьобою, З. Осінчуком, Д. Якимовим, О. Павловою, М. Коротьою.

Однак, обраний вектор дослідження в не достатній мірі визначає пріоритетність та вимірність теоретико-методичного базису, що і послужило підставою для запропонованого нижче сценарію вирішення зазначеної проблеми.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є – дослідження заходів інноваційної політики та шляхи їх реалізації на газорозподільних підприємствах Західної України.

Встановлена мета потребувала реалізації ряду завдань:

- оцінити наявну організаційно-економічну систему, газорозподільних підприємств в напрямі готовності сприйняття інноваційних заходів;
- здійснити огляд інституційного середовища газорозподільної сфери;
- змоделювати концепцію інноваційної політики на ГРП;
- підсумувати ефективність теоретико-практичних напрацювань та економічного ефекту від запропонованих заходів в ретроспективній стратегії росту ГРП.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Можна стверджувати, що під дією технологічних, науково-технічних, економічних, соціально-політичних, екологічних, демографічних, організаційно-правових та інших факторів впливу неефективно запроваджувались основні тенденції зростання ринку, аналіз сильних і слабких сторін функціонування суб'єкта господарювання, ринкових загроз та можливостей, що підтримують чи ускладнюють інвестиційно-інноваційну діяльність, вибір та оцінку ефективних варіантів інноваційного розвитку. Результатами цього виявились процеси переходу до етапу стагнації та занепаду вітчизняних газорозподільних підприємств.

За основними напрямками розвитку газорозподільних підприємств, можна виокремити такі види їх діяльності: науково-технічні, виробничо-господарські, збутові. Враховуючи матеріально-технічне забезпечення, інноваційно-інвестиційну діяльність і організаційно-технологічну політику, слід зауважити що саме організаційно-технологічна політика розвивалася впродовж певного періоду загалом неефективно, зокрема у частині запровадження стратегій, оскільки газорозподільні підприємства були майже позбавлені наданих їм повноважень та відповідних ресурсних продуктів.

Сьогодні існуючі газорозподільні підприємства є досить обмежені у визначенні пріоритетів свого існування, оскільки тут збережене централізоване управління та його вагомий вплив зі сторони НАК «Нафтогаз України», Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, ПАТ «Укртрансгаз», НКРЕКП. Саме тут необхідно наголосити, що організаційна система регіональних газопроводів характеризується значною статичністю, консервативністю, відсутністю окремих інноваційних підрозділів, а також існує послаблена орієнтація традиційних підрозділів на впровадження окремо виділених функцій, які пов'язані з інноваційно-інвестиційною діяльністю. Отже, в умовах економічної та політичної криз і зростання нестабільності чинників зовнішнього середовища, доцільність реформування організаційних структур управління діючих газорозподільних підприємств обумовлюється зокрема потребами їх адаптації до сприйняття та активного використання типових організаційно-економічних інструментів забезпечення інноваційного розвитку у стані політичної та економічної криз і зростаючої нестабільності чинників зовнішнього середовища [1].

Вивчення обов'язків стимулювання та заохочення інноваційних процесів, а також інструментів їх вдосконалення на існуючих газорозподільних підприємствах, показало, що вони, ґрунтуються зокрема на традиційних системах щодо морального та матеріального стимулювання (допомога на оздоровлення, заробітна плата, подяки та трудові відзнаки, квартальне та річне преміювання тощо). Щодо ефективності діяльності будь-якої структури, то вона є значно залежною саме від обґрунтованості зростання і точності використання його інформаційного потенціалу, який має бути спрямований на підтримку протягом тривалого проміжку часу належного стану конкурентоспроможності, це можливо удосконалити шляхом інноваційності його системи управління.

Варто зазначити, що першою з базових умов ефективного розвитку підсистеми інформаційного забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності виступає залучення сучасних інформаційних

технологій, а також спроможність підсистеми до адаптації та легкої гнучкості у поставлених управлінських задачах за мінімальних витрат.

На вторинному етапі інноваційного розвитку необхідно здійснювати двостороннє узгодження роботи підрозділів (інженерно-конструкторського відділу, виробничо-технічного відділу матеріально-технічного постачання), котрі разом приймають участь у проекті.

На кінцевому етапі інвестування варто здійснювати нагляд проектів за термінами робіт, змістом та контролем втілення бюджетів інноваційно-інвестиційних проектів, розробку рекомендацій для прийняття управлінських рішень, розгляд відхилень, а також їх впливу на інвестиційний інтерес підприємства.

Ще одна важлива складова ефективності функціонування інноваційної діяльності є своєчасність надходження інформаційних ресурсів та достовірність джерел. Саме ці фактори формують якість управлінських рішень та їх дієвість у визнанні проблем інноваційного піднесення господарюючих суб'єктів, а це свідчить, що постає проблема відкриття релевантних та надійних зародків інформації, які здатні сприяти результативному розвитку вітчизняних компаній та підприємств в умовах раптовості та високої прогнозованості чинників їх виробничо-комерційної діяльності. Таким чином, доводиться відзначити присутність певних проблем, пов'язаних саме із недосконалістю та застарілістю існуючих систем обробки, забезпеченням якості та достовірності наявної інформації, нагромадженням і передачі інформації, неквапністю впровадження сучасних інформаційних технологій на газорозподільних підприємствах, гальмуючою реакцією на зміни в інформаційному просторі [2].

Виходячи з вищесказаного, слід констатувати низьку інноваційну привабливість газорозподільних підприємств в результаті впливу чинників внутрішньої та зовнішньої дії. Домінуючі чинники слід групувати за мікро, мезо та макрорівнями. Зокрема, елементами мікроекономічного впливу пропонуємо вважати чинники рівня газорозподільного підприємства, які чинять пряму або дотичну дію на направленість інноваційного розвитку формуючи натуральні, організаційні, соціальні, фінансові, кадрові, збутові та інформаційні інструменти. Водночас, мезоекономічний рівень охоплює систематизовані критерії організаційно-адміністративного, інституційного, інвестиційного та поляризаційного походження.

Відтак, макроекономічний рівень реалізації інноваційної активності поєднується, насамперед із формуванням та втіленням державної та регіональної політики, інституційним вдосконаленням інновацій, ефективністю реалізації методів та інструментів впливу.

Радикальні організаційно-інноваційні зміни одночасно мають включати і мікроекономічний рівень, таким чином розвиваючи належне інноваційне середовище, безпосередньо на підприємствах, а також виходячи із пріоритетів стратегічного розвитку, сучасного їх стану, існуючих загроз та ризиків, які безпосередньо пов'язані із мінливістю зовнішнього середовища. Управління такими ефективними змінами на газорозподільних підприємствах потребує вирішення ряду важливих питань, першочерговими з яких є: формування сучасної бази теоретико-методичного обґрунтування системних інноваційно-інвестиційних заходів з урахуванням екстернальних та синергетичних форм, формування системи управління інноваційним розвитком з чинним інструментарієм управління інноваційно-інвестиційними процесами; організаційно-інноваційне реформування цієї тарифної політики; заміна заходів до підтримки приватного капіталу на основі концепції дифузії інноваційного ланцюга.

Дослідженнями було визнано, що зниження рівня використання виробничого потенціалу газорозподільних підприємств та різка зміна його якісних характеристик було спричинено недосконалістю організаційно-економічних та нормативно-правових способів регулювання їхньої діяльності. Але найбільшою проблемою сьогодні постає дефіцит інвестиційних ресурсів, які необхідні для відновлення та модернізації ГТС на інноваційній основі, спричинений як відсутністю особистих коштів, так і складністю мобілізації позичкових і залучених коштів, а також іноземних інвестицій [3].

Складність залучення інноваційно-інвестиційного капіталу в об'єкти газотранспортної та газорозподільної інфраструктури обумовлена дефіцитом у державному та обласному бюджетах необхідних коштів, а залучення приватного капіталу обмежується відсутністю дієвих та надійних механізмів, котрі б забезпечували його ефективне використання та дозволяли гарантовано

отримувати необхідну норму прибутку на інвестований капітал. З іншого боку, в силу особливостей регіональних газорозподільних мереж, інвестиційні проекти, які пов'язані з реконструкцією та модернізацією виробничих об'єктів, характеризуються тривалим періодом окупності та потребують значних інвестицій.

Саме в таких умовах великий вплив має мінімізація потреб в інвестиційних джерелах, це означає максимально безпечно визначити інвестиційну пріоритетність, виокремлених аспектів: 1) забезпечення надійності газопостачання; 2) максимальне зниження виробничих та позавиробничих витрат; 3) енергозбереження; 4) приведення у відповідність наявних виробничих потужностей до фактичних потреб. Значними перешкодами для залучення приватного інноваційно-інвестиційного капіталу є також законодавчо закріплений майновий статус газорозподільних підприємств України, виробничі об'єкти яких належать до загальнодержавної власності та є частково приватизованими [4], а також ризиків пов'язаних із створенням конкуруючих маршрутів та монополізмом постачальника газу і наявність значних зовнішніх ризиків, найсуттєвішими з яких, на наш погляд, є політичні та фінансові ризики. Так, приватизація ГТС та газових сховищ України, на думку Європейської комісії, вплинула б на зниження корупційної складової [5].

Позитивні і негативні сторони цього підходу варто оцінити у порівнянні із потенційними запасними варіантами майбутнього розвитку ГТС, а саме: 1) збереження існуючого статус-кво, тобто ГТС перебуває у державній власності [6] та управління в межах існуючої компанії «Укртрансгаз»; 2) створення дво- чи тристороннього консорціуму; 3) часткова приватизація окремих об'єктів ГРП із збереженням державного контролю та управління за регіональними та газорозподільними підприємствами загалом.

При даних умовах найбільш надійним видається варіант включення приватного інвестиційного капіталу методом часткової приватизації окремих об'єктів ГРП із збереженням державного нагляду та керування за діяльністю ГТС в цілому на основі використання певної концепції вибіркової дифузії особистого інвестиційного капіталу. Запровадження цього підходу потребує внесення змін до діючого законодавства України, а саме до Закону України «Про трубопровідний транспорт» в частині присвоєння дозволу потенційним інвесторам на приватизацію окремих елементів ГТС, які є цілісними дискретними предметами інвестування, або ж передачу у довготривалу оренду таких об'єктів. В даному випадку з'являється можливість включення приватного інноваційно-інвестиційного капіталу для відновлення та покращення саме тих об'єктів ГТС, яким це найбільше необхідно у даний період. Ця система може запроваджуватись і при спорудженні нових об'єктів ГТС, які технологічно дадуть змогу вилучати з експлуатації старі та неефективні елементи і механізми газотранспортної системи.

Практичне підключення приватного інноваційно-інвестиційного капіталу для вимог газорозподільних підприємств може виконуватись і через систему державно-приватного партнерства (ДПП), для чого в Україні існують відповідні нормативно-правові передумови, що опираються на ряд законодавчих актів. Реалізація рекомендованого підходу потребуватиме і перегляду існуючих методів до визначення тарифів на послуги з транспортування, зберігання та розподілу природного газу. Так, з наміром забезпечення окупності та ефективності інноваційно-інвестиційних проектів рекомендується механізм фінансового забезпечення інтересів приватних інвесторів, в основі якої лежить процес розподілу тарифної виручки між приватними інвесторами та газорозподільними підприємствами пропорційно до обсягів вартості інвестованого капіталу.

Отже, імплементація організаційно-інноваційних змін у діяльність газорозподільних підприємств, посилює свій реальний зміст за умов включення приватного інноваційно-інвестиційного капіталу. Задля ліквідації ризиків і загроз, які можуть бути пов'язані із потенційною можливістю наявного конфлікту між приватним та державним інвестиційним капіталом, між державними та приватними суб'єктами господарювання ми можемо запропонувати включити до складу організаційно-економічного механізму управління інноваційно-інвестиційними процесами газорозподільних підприємств певні елементи, що систематизовані єдиним механізмом залучення приватного, а також іноземного капіталу [7]:

1) передача зазначених комплексів у приватну власність або довгострокову оренду; 2) узгодження механізму ціноутворення в межах виробничо-технологічних комплексів на основі дезінтеграції тарифів на розподіл, шляхом формування відокремлених структурних складових тарифів за

окремими стадіями технологічних процесів з виділенням тарифів на подачу та передачу по газу лінійною частиною; 3) залучення на конкурсній основі приватних інвесторів до реалізації інноваційно-інвестиційних проектів в межах зазначених дискретних виробничо-технологічних комплексів; 4) централізоване визначення пріоритетних об'єктів інвестування в межах всієї ГТС; 5) формування дискретних виробничо-технологічних комплексів у межах діючих газорозподільних підприємств з отриманням в подальшому такими комплексами статусу самостійних або частково самостійних господарюючих суб'єктів; 6) забезпечення жорсткого державного та регіонального контролю за реалізацією інноваційно-інвестиційних проектів на всіх стадіях; 7) забезпечення централізованого державного контролю за діяльністю всіх суб'єктів господарювання, що входять до складу ГТС, централізоване державне управління та координація їх операційної діяльності з транспортування газу існуючим Об'єднаним диспетчерським управлінням «Укртрансгазу» та «Укргазу».

Передумовами формування ефективного механізму управління інноваційно-інвестиційною активністю на газорозподільних підприємствах є запропоновані нами теоретичні положення та практичні рекомендації щодо: 1) діючих інновацій (інноваційних бізнес-процесів); 2) дуальності приватного інноваційно-інвестиційного капіталу; 3) гнучкості тарифу розподілу газу.

Концепція діючих інновацій передбачає широке використання нововведень, які охоплюють весь спектр бізнес-процесів підприємства, пріоритетом яких є удосконалення діяльності з метою вибору вектору орієнтації на споживачів газових послуг, і які спрямовані на досягнення синергетичного ефекту підприємства за рахунок впливу росту ефективності всіх його функціональних одиниць. Концепція ґрунтується на використанні дієвого та стадійного підходу, сутність якого у даному випадку полягає у комплексному розгляді взаємопов'язаних і взаємодіючих бізнес-процесів, об'єднаних у мережу, яка охоплює всі основні функції, що виконуються в підрозділах підприємства (рис. 1). Таким чином, сутність дієвого та стадійного підходу, до управління полягає у формуванні множини бізнес-процесів, як сукупності видів діяльності підприємства з подальшим управлінням цими процесами [8].

Рис.1. Передумови формування інноваційної політики на ГРП за стадійними підходами
Джерело: Власна розробка автора

Враховуючи, що реалізований дієвий підхід пов'язаний із виникненням синергетичних зав'язків між процесами, то дієві інновації пропонується розглядати в рамках комбінованого процесно-синергетичного підходу, виділяючи такі їх види: 1) дієві інновації мікро-рівня: організаційні, збутові, кадрові, інформаційні, фінансові, безпечні; 2) процесні інновації макро-рівня: правові (регламентні), організаційно-економічні, інформаційно-мережеві, зовнішні, інституційні.

Системність дієвості та стадійності інноваційно-інвестиційної активності відтворення діяльності ГРП спричинило розгляд візуалізованої взаємоузгодженої класифікації інноваційної активності на мікро та макро рівнях (рис 2).

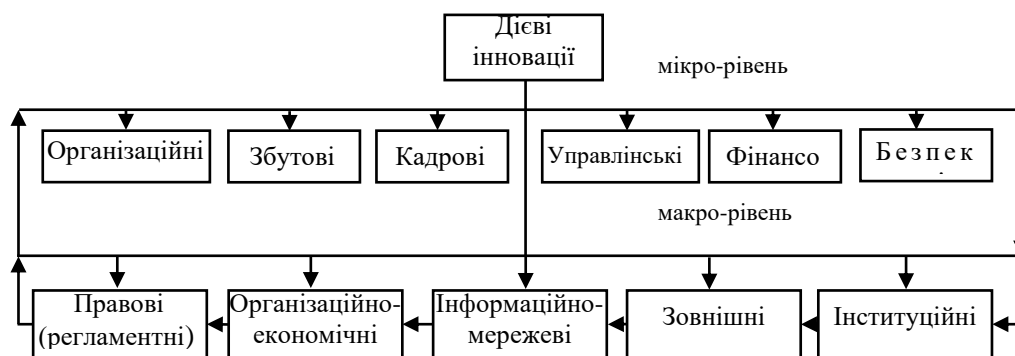

Рис. 2. Класифікація дієвих інновацій

Джерело: Удосконалено автором на основі [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Передумови формування інноваційної політики дозволяють стверджувати про синергетичний ланцюговий ефект між складовими інноваційної політики та теоретико-методологічного базису.

Дуальність інноваційно-інвестиційного капіталу на газорозподільних підприємствах передбачає створення комплексу як внутрішніх (на рівні підприємства), так і зовнішніх умов для залучення такого капіталу з метою вирішення завдань інноваційного розвитку шляхом часткової (точкової, вибіркової) приватизації існуючих газорозподільних потужностей в межах діючих підприємств, які потребують капітального ремонту, модернізації, технічного переоснащення, а також створення нових об'єктів логістичного та розподільного використання.

Зміни у зовнішньому правовому полі, а також зміни у механізмі управління інноваційно-інвестиційними процесами на рівні газорозподільних підприємств, дали б можливість для існування окремих виробничих об'єктів та технологічних комплексів, що знаходяться у приватній власності, які в принципі відповідають світовій практиці та росту процесів формування газотранспортних потужностей у різних державах світу з поступовою зміною форм власності та підпорядкування цих процесів домінанті економічної доцільності та ефективності залежно від етапності розвитку національних газових ринків.

Практична реалізація підходу щодо уніфікації тарифів з розподілу, який дозволяє виділяти окремі структурні складові тарифів з прив'язкою їх до окремих виробничо-комерційних процесів чи частин таких процесів, дозволяє сформувати механізм розподілу загальної тарифної виручки, отриманої газорозподільними підприємствами чи оператором газотранспортної системи, між суб'єктами господарювання пропорційно до обсягів наданих ними послуг чи окремих складових цих послуг або ж на інших засадах, що не суперечать чинному законодавству. При цьому, даний підхід повністю інтегрується з більшістю відомих методик розрахунку тарифів, що застосовуються у європейській та світовій практиці. Те ж саме стосується і методики, яка застосовується в Україні при розрахунку тарифної виручки від надання послуг з постачання природного газу.

Отже, результат проведеного аналізу інноваційних напрямів, дозволить імплементувати концепцію дієвих інновацій, концепцію дуальності приватного інвестиційно-інноваційного ресурсу та підходи щодо уніфікації тарифів по газорозподілу, в діяльність газорозподільних підприємств з метою подолання сформованих негативних тенденцій.

Джерела та література

1. Лінчевська Н. М. Формування організаційно-економічного механізму управління інноваційно-інвестиційними процесами на газотранспортних підприємствах : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.04. / Н. М. Лінчевська. — Івано-Франківськ : Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, 2015. — 301 с.

2. Петренко В.П., Кісь С. Я., Швидкий Е. А. Управління діяльністю підприємств нафтогазового комплексу на засадах інтелектуалізації та інтелектокористування: монографія. Івано-Франківськ, 2013. 278 с.

3. Дзьоба О. Г., Лінчевська Н. М. Нові підходи до залучення інноваційно-інвестиційного капіталу в об'єкти газотранспортної інфраструктури. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. 2014. Вип. 7 (158). С. 24—29.
4. Відомості Верховної Ради України: Закон України "Про трубопровідний транспорт" від 15 травня 1996 року. №192/96-ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-вр>.
5. Энергоавантюры ЕС на Украине: приватизация ГТС, передел доходов от транзита и виртуальный реверс. URL: www.regnum.ru/news/polit/1781733.html.
6. Дзьоба, О. Г. Організація і планування виробничо-комерційної діяльності підприємств транспорту і зберігання нафти і газу : навч. посіб. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. 466 с.
7. Діак І. В., Осінчук З.П., Карп І.М. Газова галузь України. Становлення, досягнення, особистості. Монографія: Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 231 с.
8. Якимів В. І., Касинець О. О., Галазюк Н. М. Теоретико-методологічні аспекти регулювання діяльності природних монополій. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип.20.8. С. 265-269.
9. Сидорова А.В., Курносова О.А. Процессные инновации в системе управления развитием предприятий. Економіст. 2008.№1.С. 28-32.

References

1. Linchevs'ka N. M. (2015) Formuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnya innovatsiyno-investytsiynymy protsesamy na hazotransportnykh pidpryyemstvakh [Formation of organizational and economic mechanism of management of innovation and investment processes in gas transportation enterprises]. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].
2. Petrenko V. P., Kis' S. YA., Shvydkyy E. A. (2013) Upravlinnya diyal'nosti pidpryyemstv naftohazovoho kompleksu na zasadakh intelektualizatsiyi ta intelektokorystuvannya [Management of Oil and Gas Complex Enterprises on the Basis of Intellectualization and Intellectual]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Dz'oba O. H. & Linchevs'ka N. M. (2014) Novi pidkhody do zaluchennya innovatsiyno-investytsiynoho kapitalu v ob'yekty hazotransportnoyi infrastruktury [New approaches to attracting innovative investment capital in the objects of gas transport infrastructure]. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini- Formation of market relations in Ukraine: a collection of scientific works. 7 (158), 24—29. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro truboprovidnyy transport" pryiniaty 15 travnya 1996 roku. №192/96-VR. [Law of Ukraine "On Pipeline Transport" of May 15, 1996. №192/96-BP]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96vr>. [in Ukrainian].
5. Energoavanturyu YES na Ukraine: privatizatsiya GTS, peredel dokhodov ot tranzita i virtual'nyy revers [EU energy ventures in Ukraine: privatization of gas transportation systems, redistribution of transit revenues and virtual reverse]. Retrieved from www.regnum.ru/news/polit/1781733.html [in Russian].
6. Dz'oba, O. H. (2011) Orhanizatsiya i planuvannya vyrobnycho-komertsyynoyi diyal'nosti pidpryyemstv transportu i zberihannya nafty i hazu [Organization and planning of production and commercial activity of oil and gas transport and storage enterprises]. Ivano-Frankivs'k, 466 [in Ukrainian].
7. Diyak I. V. & Osinchuk Z.P. & Karp I.M. (2000) Hazova haluz' Ukrayiny [Gas industry in Ukraine]. Stanovlennya, dosyahnennya, osobystosti-Becoming, achieving, personality. Monograph: Ivano-Frankivsk: Lilya-NV [in Ukrainian].
8. Yakymiv V.I., Kasynets' O.O., Halazyuk N.M. (2010) Teoretyko-metodolohichni aspekty rehulyuvannya diyal'nosti pryrodnykh monopoliy [Theoretical and methodological aspects of regulating the activity of natural monopolies]. Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny-Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine. 20 (8), 265-269. [in Ukrainian].
9. Sidorova AV, Kurnosova O.A. (2008) Protsessnyye innovatsii v sisteme upravleniya razvitiyem predpriyatiy [Process innovations in the enterprise development management system]. 1, 28-32. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

РОЗДІЛ V

Гроші, фінанси та кредит

УДК 336:331.1.

Возняк Галина,
доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»,
провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики,
м. Львів; ORCID ID: 0000-0003-2001-0516
[e-mail: gvoznvak@gmail.com](mailto:gvoznvak@gmail.com)

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-173-181>

ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуто основні форми порушень та зловживань, що виникають на різних рівнях управління місцевими фінансами (область, міста, райони, села, ОТГ) в процесі реалізації реформи децентралізації. Подано їх характеристику. Виявлено проблемні аспекти ефективного використання коштів місцевих бюджетів ОТГ окремих областей Центральної України. З метою мінімізації фінансових зловживань та порушень на місцевому рівні, запропоновано низку практичних рекомендацій в частині: удосконалення системи внутрішнього контролю; нормативно-правового забезпечення; запровадження наскрізного моніторингу рішень ОТГ; належного планування потреби бюджетних коштів та формування єдиної інформаційної бази, що фіксує виявлені правопорушення, пов'язані із управлінням коштами місцевих бюджетів.

Ключові слова: порушення, зловживання, фінансові ресурси, місцеві бюджети, децентралізація.

Возняк Галина,
доктор экономических наук, старший научный сотрудник,
ДУ «Институт региональных исследований им. М. И. Долишнего НАН Украины»,
ведущий научный сотрудник отдела региональной финансовой политики,
г. Львов

НАРУШЕНИЯ И ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ В УПРАВЛЕНИИ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ НА МЕСТНОМ УРОВНЕ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ

В статье рассмотрены основные формы нарушений и злоупотреблений, возникающие на различных уровнях управления местными финансами (область, города, районы, села, ОТГ) в процессе реализации реформы децентрализации. Подано их характеристику. Виявлені проблемні аспекти ефективного використання коштів місцевих бюджетів ОТГ окремих областей Центральної України. С целью минимизации финансовых злоупотреблений и нарушений на местном уровне, предложен ряд практических рекомендаций в части: совершенствование системы внутреннего контроля; нормативно-правового обеспечения; введение сквозного мониторинга решений ОТГ; надлежащего планирования потребности бюджетных средств и формирования единой информационной базы, фиксирует выявленные правонарушения, связанные с управлением средствами местных бюджетов.

Ключевые слова: нарушения, злоупотребления, финансовые ресурсы, местные бюджеты, децентрализация.

Halyna Voznyak
Dr. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Leading Researcher of
Department of Regional Financial Policy
SI "Institute of Regional Research named after M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine",
Lviv

VIOLATIONS AND ABUSES IN THE MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES AT THE LOCAL LEVEL IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

The initiated processes of reforming the government and public finances in Ukraine have provided real opportunities for increasing the resources of sustainable development of economic systems at different levels, especially the basic ones. At the same time, as practice shows, the deepening of the processes of financial decentralization causes the emergence of financial irregularities and abuses at different levels of local financial management, which ultimately does not allow to achieve the set goals. These aspects actualize the increased interest in the scientific and practical problem of detecting financial irregularities and abuse in managing local finances.

The purpose of the article is to identify the main forms of abuse and irregularities that arise at different levels of local financial management in the process of implementing decentralization reform and outlining the directions for their elimination.

Methods of system-structural and functional analysis were used in the study of local financial management processes.

The peculiarities of financial resources management in the context of administrative-territorial units in the process of implementation of the decentralization reform on the example of Cherkasy, Poltava, Vinnytsia, and Kirovograd regions are revealed. The main forms of violations were identified, namely: misuse of budget funds; borrowing by budgetary institutions contrary to the BCU (oblast); lack of a systematic approach to planning the need for budgetary funds (including education, health, and social protection); dispersion of funds between different programs; decision making not supported by financial resources (cities); ineffective decisions regarding the allocation of intergovernmental transfers (in the field of OZ) low level of control over the use of land resources by local authorities; loss of opportunities to mobilize financial resources (districts); low budget planning and administration of local taxes and fees; formal planning of the socio-economic development of the UGT and financing of measures for its implementation (villages, UGT). Based on the results of the research, recommendations were made to reduce financial abuse and abuse by local governments.

Keywords: abuse, abuse, financial resources, local budgets, decentralization.

Постановка проблеми. Підсумки реалізації першого етапу реформи адміністративно-фінансової децентралізації в Україні дають підстави стверджувати, що попри чималі здобутки та можливості (збільшення кількості укрупнених територіальних громад; зростання дохідної бази місцевих бюджетів; отримання нових повноважень ОМС за принципом субсидіарності – надання соціальних та адміністративних послуг; планування розвитку громад тощо) викристалізувалася низка недоліків та проблемних питань, які перешкоджають успішному її завершенню та досягненню ключових цілей: підвищення спроможності місцевих громад і надання їм нових повноважень в частині формування доходів та фінансування видатків. Ключовими серед таких, на наше переконання, є політизація процесу об'єднання громад обласними радами та ігнорування критеріями формування спроможних громад. В підсумку, зазначене призвело до того, що за останні п'ять років лише 87,6% території України покрито перспективними планами формування громад областей (наприклад, у Вінницькій і Черкаських областях перспективний план охоплює 75% території, в Одеській - 40%, в Закарпатській він взагалі був схвалений обласною радою 26.09.2019р.)[1], а неврахування положень формування спроможних громад відобразилось в нездатності та неспроможності таких ОТГ надавати якісні і доступні суспільні послуги (здебільшого в силу дефіциту фінансових ресурсів). Окрім того, в рамках формування нової територіальної основи України до кінця 2020 року новим Урядом одним із завдань визначено необхідність посилення контролю за формуванням та ефективним використанням коштів місцевих бюджетів, і що не менш важливо – виявлення додаткових резервів наповнення місцевих бюджетів для подальшого стимулювання розвитку ОТГ та задоволення потреб населення.

В цьому контексті питання підвищення ефективності використання коштів місцевих бюджетів, мінімізація фінансових порушень та зловживань є ключовим елементом управління місцевими фінансами, на основі якого можна судити про роботу органів місцевого самоврядування та їх спроможність забезпечити громаду фінансовими ресурсами, а відтак і гарантувати якісні суспільні послуги в повному обсязі.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Окреслена проблематика в силу своєї значимості перебуває у фокусі наукових досліджень вітчизняних вчених [2-6]. Так, вагомий внесок у дослідження проблем державного фінансового контролю зробив О. А. Шевчук [2]. Потреба у посиленні контролю за використанням фінансових ресурсів територіальних громад обґрунтовується в працях [3-5]. Фінансові шахрайства та зловживання у сфері публічних закупівель, а також обґрунтування напрямів удосконалення системи протидії їм знайшли відображення в роботі С. В. Юшко [6] і ін. Водночас, перші підсумки впровадження реформи фінансової децентралізації в Україні свідчать про появу низки ризиків послаблення бюджетного контролю та збільшенні порушень і зловживань при управлінні коштами на місцевому рівні.

Метою даного дослідження є визначення основних форм зловживань та порушень, що виникають на різних рівнях управління місцевими фінансами в процесі реалізації реформи децентралізації та окреслення напрямів їх усунення. Дослідження проведено на прикладі новостворених громад Черкаської, Полтавської, Вінницької та Кіровоградської областей в період з 2015 по 2019 рр.*

Виклад основного матеріалу. Аналіз результатів рейтингового оцінювання розвитку регіонів у 2015-2018 рр. за методикою КМУ (№ 856 від 21.10.2015 р.) свідчить, що всі без винятку аналізовані регіони за період впровадження реформи адміністративно-фінансової децентралізації зуміли покращити своє соціально-економічне становище, а Вінницька область у 2018 році ввійшла в п'ятірку лідерів, що безумовно, розцінюється позитивно (табл.1).

Таблиця 1

Рейтинг областей Центральної України за окремими показниками соціально-економічного розвитку, 2015-2018 рр.

Регіони	Загальний рейтинг		МІСЦЕ РЕГІОНУ ЗА НАПРЯМОМ																	
	2015	2018	Соціально-економічна згуртованість			Інвестиційно-інноваційний розвиток та зов.економ співпраця			Фінансова самодостатність			Розвиток інфраструктури			Доступність та якість послуг в освіті			Доступність та якість послуг в ОЗ		
			2015	2017	2018	2015	2017	2018	2015	2017	2018	2015	2017	2018	2015	2017	2018	2015	2017	2018
Полтавська	14	10	11	17	14	3	7	15	20	6	2	11	9	24	12	13	12	12	15	11
Вінницька	7	4	16	4	9	19	10	3	7	17	6	5	7	20	9	16	21	10	9	10
Черкаська	10	9	15	16	16	23	22	12	13	12	8	16	11	14	3	2	3	13	11	13
Кіровоградська	21	15	22	21	20	22	17	14	19	13	24	18	10	7	7	5	4	19	14	16

Джерело: Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за вказані роки. URL: http://www.minregion.gov.ua/press/prezentatsiyni-materiali/page/3/?fbclid=IwAR2WA3ZyGofdZ_qTcnj4wVQNEZ7nhRf9JnWrFL2K4YE1LnQmc7h9-Ja4rjQ.

* У статті представлено результати дослідження, проведеного в 2019 році в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» в рамках виконання проекту «Механізми адміністративно-фінансової децентралізації: оцінка ефективності, напрями удосконалення» за бюджетною програмою «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Водночас, якщо судити в розрізі напрямів оцінювання, які викликають жвавий інтерес з позиції впровадження реформи децентралізації, то картина виглядає не настільки привабливою, особливо якщо вести мову в частині покращення якості послуг в освіті (наприклад, Вінницька область опустилась в рейтингу з 9 в 2015 р. на 21 в 2018 р. позицію) та охороні здоров'я (взагалі відсутні позитивні зрушення у всіх, окрім Кіровоградської області).

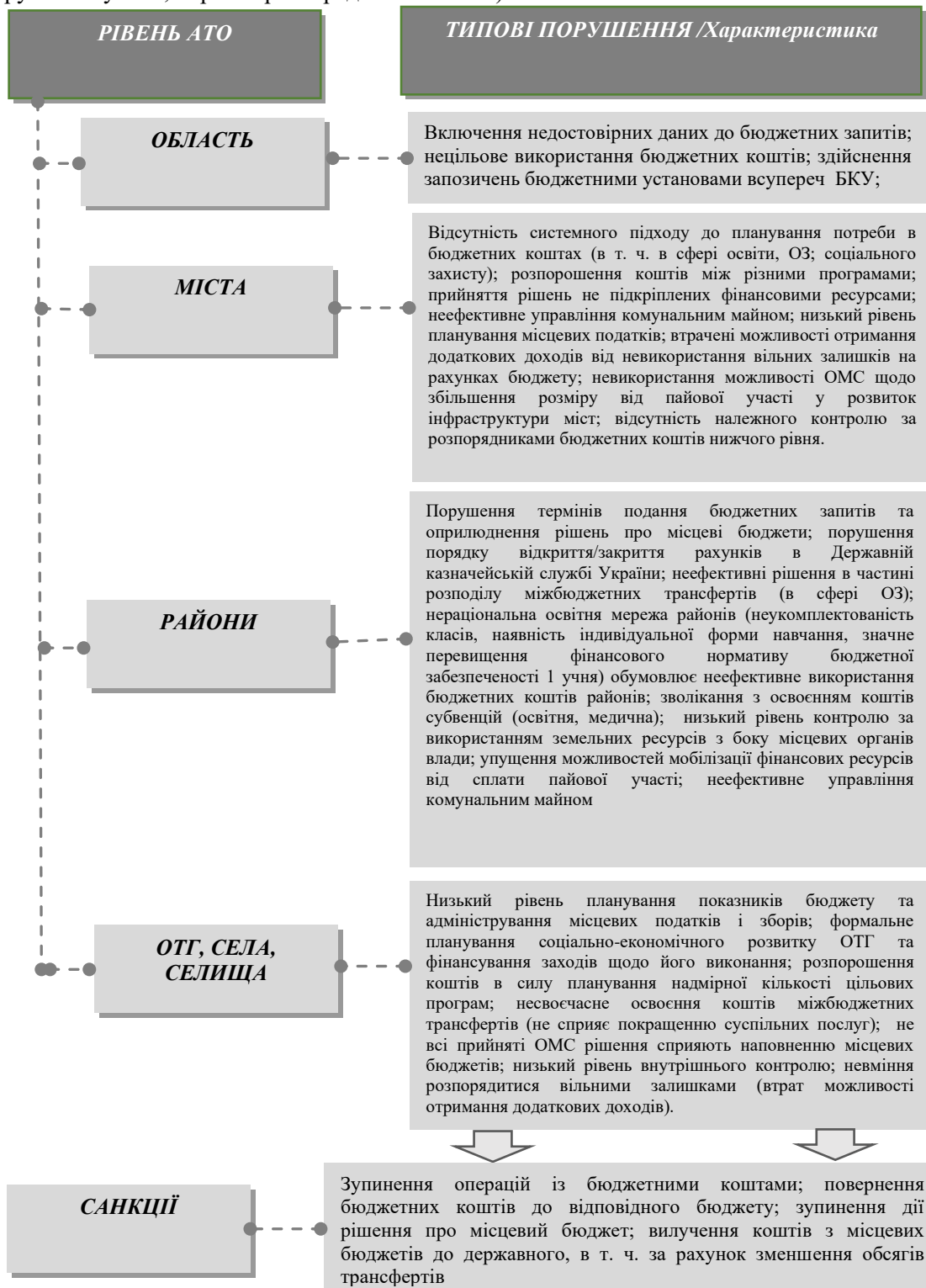

Рис.1 Типові фінансові порушення при управлінні бюджетними коштами в окремих областях Центральної України за 2015-2019 рр.

Джерело: Складено із використанням даних контролюючих органів: Державної аудиторської служби України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>; Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>; Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua>.

Інший аспект, на кому слід наголосити – це зростання ролі фінансів місцевого самоврядування. Логічно, що результатом вдало проведеної адміністративно-фінансової децентралізації повинні бути фінансово самодостатні громади, а це значить, що їх представницькі органи мають бути спроможними в повному обсязі здійснювати фінансування власних та делегованих повноважень за рахунок ефективного використання наявних та потенційних фінансових ресурсів. В цьому плані всі області за аналізований період зуміли суттєво покращити фінансові показники, окрім Кіровоградської (табл.1).

Чи є аналогічною ситуація по новоутворених громадах в обраних регіонах? Які ресурси доступні громадам і на які цілі вони витрачаються? Чи всі громади спроможні ефективно розпорядитися фінансовим ресурсом? Інакше кажучи, реформа адміністративно-фінансової децентралізації дала змогу суттєво наростити фінансовий потенціал територій, але чи всі громади спроможні належним чином в законний спосіб розпорядитися ним – це питання на порядку денному. Для відшукування відповідей на ці питання в нагоді стає бюджетний контроль як діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що спрямована на забезпечення законності дій учасників бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджетів і звітування про їх виконання.

Станом на вересень 2019 року в Україні створено 848 ОТГ (в яких відбулися перші вибори), з яких 162 складають громади: Черкаської (56), Полтавської (45), Вінницької (40) та Кіровоградської (21) областей [1]. Надалі, проаналізуємо особливості ефективного і результативного управління бюджетними коштами окремих областей центральної України в розрізі АТО (рис.1).

Спираючись на дані служб, наділених контрольними повноваженнями слід зазначити, що найбільш масштабними та такими, що мають місце, практично на всіх рівнях бюджетної системи є фінансові порушення, які призводять до втрат ресурсів, а саме: незаконні витрати, витрати, проведені не за цільовим призначенням, недоотримані вигоди та недостачі коштів і матеріальних цінностей (табл.2).

Таблиця 2

Фінансові порушення, що призвели до втрат ресурсів, тис грн

Найменування області	незаконні витрати, виявлено		нецільові витрати, виявлено		Недостачі, виявлено	
	Січень-серпень, 2018	Січень-серпень, 2019	Січень-серпень, 2018	Січень-серпень, 2019	Січень-серпень, 2018	Січень-серпень, 2019
Вінницька	11613,63	12092,26	1075,05	5794,58	2167,28	1001,16
Кіровоградська	19709,81	7143,87	0,0	9,19	212,21	218,76
Полтавська	20991,35	14121,31	912,29	0,0	28586,56	83018,12
Черкаська	44301,73	45879,13	646,26	1365,13	24877,72	39,51
Разом	96616,52	79236,57	2633,60	7168,90	55843,77	84277,55
Всього по Україні	9975 31,58	84392 6,64	46900, 00	64341,5 3	70426, 06	17573 7,45

Джерело: Державна аудиторська служба України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>

На рівні аналізованих областей поширеними порушеннями бюджетної дисципліни були: недотримання вимог оплати праці (Вінницька, Черкаська); понаднормове списання коштів та матеріальних цінностей (Кіровоградська); недостача матеріальних ресурсів (Полтавська – великі обсяги нестачі зерна кукурудзи на ДП «Полтавський комбінат хлібопродуктів»); зайва оплата за виконані роботи внаслідок завищення їх вартості/обсягів (Кіровоградська, Черкаська, Вінницька).

Серед вагомих чинників, які обумовлюють виникнення наведених вище порушень, а відтак і нерациональне управління бюджетними коштами місцевих бюджетів усіх рівнів є: низький

внутрішній контроль та рівень бюджетної дисципліни розпорядників і одержувачів бюджетних коштів; незаконна передача майна суб'єктам недержавної форми власності тощо.

Виявлені характерні порушення, притаманні містам, пов'язані із відсутністю системного підходу до планування потреби в бюджетних коштах; прийняттям рішень не підкріплених фінансовими ресурсами (особливо при затвердженні різних цільових програм); неефективним управлінням комунальним майном та низьким рівнем планування місцевих податків.

Окремо варто наголосити на такій вагомій складовій порушень як недоотримані вигоди міських бюджетів від контролю за сплатою пайової участі для інвесторів, позаяк ці кошти є джерелом надходжень до бюджетів розвитку міст та можуть використовуватись на створення і розвиток інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури населеного пункту. Відсутність договорів та застосування заниженої бази обрахунку величини пайової участі – найбільш поширені форми цього типу порушень. (Укладання договору між виконавчим комітетом Канівської міської ради та КП «Міський ринок Канівської міської ради» дозволило б міському бюджету Канева в 2018 році отримати додатковий дохід в сумі 20,0 тис грн; занижена база обрахунку пайової участі не дала змоги Долинську отримати додаткові надходження до міського бюджету в 2016-2018 рр. в сумі 630,89 тис грн) [7].

Деяко несподіваною виявилась ситуація із утворенням вільних залишків на рахунках бюджету міста Долинська Кіровоградської області (станом на 01.01.2019 4960,55 тис грн) [7]. Зрозуміло, що така ситуація призводить до втрати можливості отримати додаткові доходи до місцевого бюджету, розміщуючи їх, наприклад, на депозиті.

Особливістю формування доходів районних бюджетів областей центральної України (і не тільки) є домінування в них міжбюджетних трансфертів (близько 70%). Поряд з цим, фінансовий аудит таких бюджетів засвідчив, наявність невикористаних залишків. Серед найпоширеніших – освітня та субвенція на соціально-економічний розвиток. Наприклад, на кінець 2017 року, Чечельницький район (351,2 тис грн та 670,5 тис грн відповідно), при тому, що район є ще і постійним отримувачем базової дотації [7]. Якщо причину невикористання розвиткової субвенції, а саме: надходження в кінці бюджетного року, ще можна виправдати, то зовсім незрозумілими є залишки по освітній субвенції. Ситуація є типовою і для Барського району Вінницької області і ін.

Низький рівень контролю з боку районних рад за використанням земель комунальної власності та неефективне використання власних повноважень в частині регулювання орендних відносин (надання майна в оренду за заниженими ставками, не перегляд діючих договорів оренди тощо) - чергові порушення, які призводять до недоотримання значних обсягів фінансових ресурсів районних бюджетів.

Типовим порушенням, притаманним всім без винятку рівням бюджетів, є розпорошення коштів між затвердженими програмами соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Яскравий приклад: впродовж 2016-2019 рр. Чечельницьким районом було затверджено 192 програми, кошти за якими передбачені для 167, з яких профінансовано 101 програму (причому, рівень фінансування за роками на перевищував 50% в жодному році!). Природньо постає питання: навіщо затверджувати програму і не передбачати на неї фінансування?

Одним із ключових завдань органів місцевого самоврядування ОТГ є формування дієвого механізму результативного і раціонального використання бюджетних коштів задля вирішення соціально-економічних проблем територій та надання якісних суспільних послуг.

Аналіз аудиторських звітів за результатами аудитів, проведених в ОТГ Черкаської, Полтавської та Вінницької областей в період з 2015 по 2019 рр. свідчить, що органам місцевого самоврядування притаманні типові недоліки та порушення бюджетної дисципліни, які завадили використанню в повному обсязі наявних ресурсів, не сприяли максимальному залученню додаткових джерел доходів та ефективному управлінню комунальним майном.

Так, низький рівень планування місцевих бюджетів ОТГ не забезпечив фактичного їх виконання. Наприклад, аудит доходної частини загального фонду бюджету Рокитнянської сільської ради ОТГ Полтавської області за 2018 рік встановив виконання річного плану запланованих доходів з орендної плати з фізичних осіб 225,6% (при плануванні 60,0 тис грн надійшло 135,4 тис грн), при цьому тільки за діючими договорами сума надходжень повинна була становити 94,8 тис грн на рік)

[7]. Заниження планових показників спостерігається і по земельному податку, єдиному, адміністративних зборах. Були виявлені випадки коли до спеціального фонду не були передбачені надходження від екологічного податку. Інакше кажучи неякісне планування показників бюджету, з одного боку, дозволяє звітувати про перевиконання плану, з іншого - не дає змоги якісно прогнозувати видаткову складову і все, що з нею пов'язано.

Некомпетентність виконавчих комітетів сільських рад в ОТГ вряди-годи призводила до того, що бюджети громад втратили можливість отримати додаткові надходження від операцій з майном та земельними ресурсами, а це призвело до недоотримання доходів, які можна було б спрямувати в соціальну сферу, розвиток інфраструктури. Говорячи про цю проблему маємо на увазі важливу складову фінансової основи місцевого самоврядування – комунальну власність. Справа в тому, що зі всіх джерел формування фінансового потенціалу територіальної громади саме їй (комунальній власності) належить домінуюча роль. Так, згідно з Конституцією України (ст.143) територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності [8]. Це означає, що до об'єднаної територіальної громади повинно бути передано майно із комунальної власності тих сільських рад, які об'єдналися. Зволікання із затвердженням рішень сільською радою ОТГ про передачу комунального майна, їх перелік, класифікацію, а також належна оцінка вартості орендованого майна унеможливають якісне планування доходів, а отже і наповнення бюджету. Сюди ж можна віднести і низький рівень контролю за використанням земельних ресурсів з боку виконавчого комітету селищних рад ОТГ.

До слова, неврахування органом місцевого самоврядування норм чинного законодавства при передачі комунального майна в оренду та недостатній рівень контролю з боку територіальної громади в частині виконання умов договорів оренди землі для Набутівської ОТГ (Черкаська область) за 2018 р., 5 міс.2019 року результувалось в недоотримання надходжень до місцевого бюджету в обсязі 1082,68 тис грн, для Рокитнянської ОТГ за 2018 рік було втрачено таких можливих доходів на 13,9 тис грн [7].

Надмірна кількість місцевих програм, не підкріплена фінансовими ресурсами, негативно позначилась на їх якості, а отже не сприяла досягненню запланованих цілей. Зафіксовані і такі випадки, коли програмами передбачено заходи, на які фінансування не виділялося взагалі. Потрібно визнати, що такі порушення мали місце у всіх ОТГ, обраних для дослідження регіонів.

Найбільш болючою темою для всіх без винятку аналізованих ОТГ (і не тільки по громадах, це характерно і для районів, особливо) є питання оптимізації мережі закладів освіти. Неможливість доукомплектування класів, відсутність належної матеріально-технічної бази, зростання комунальних виплат тощо обумовлюють доцільність оптимізації мережі закладів освіти, що сприятиме ефективному і раціональному використанню бюджетних коштів та дозволить вирішити нагальні питання з підвищення якості надання освітніх послуг новоутворених територіальних громад.

Слід вказати на ще одну негативну рису управління бюджетними коштами в ОТГ центральних областей України - незабезпечення своєчасного і повного освоєння коштів міжбюджетних трансфертів та контролю за їх використанням. В результаті утворюються залишки субвенцій, що звісно не сприяє поліпшенню надання суспільних послуг. Наприклад, станом на 01.01.2019 на залишках Клепачівської ОТГ (Полтавська область) рахувалося 556,6 тис грн коштів невикористаних субвенцій (освітня, медична, на соціально-економічний розвиток та інфраструктурна)[7]. Якщо ще освітню і медичну було використано в наступних бюджетних періодах, то останні дві були повернуті до державного бюджету в обсязі 1,0 тис грн та 321,0 тис грн відповідно.

В підсумку зазначимо, що серед вагомих чинників, які обумовлюють виникнення наведених вище порушень, а відтак і нераціональне управління бюджетними коштами місцевих бюджетів усіх рівнів є: низький внутрішній контроль та рівень бюджетної дисципліни розпорядників і одержувачів бюджетних коштів тощо.

Проведені результати свідчать, що фінансовий потенціал, якими володіють територіальні громади обраних регіонів, в переважній більшості, дозволяє забезпечити належні соціальні гарантії її мешканців. Водночас потрібно наголосити, що впродовж досліджуваного періоду було виявлено низку чинників, які обумовили неможливість використання в повному обсязі наявних та потенційних фінансових ресурсів громад. Необгрунтовані управлінські рішення, а подекуди несумлінне (іноді

фінансово не грамотне) виконання посадових обов'язків працівниками органів місцевого самоврядування, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, що призвело до нераціонального використання фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів, обумовлює посилення необхідності здійснення безперервного контролю за ефективним використанням бюджетних коштів, комунального майна тощо.

Висновки та пропозиції. З огляду на вище зазначене, а також нові умови функціонування місцевих фінансів, зменшенню фінансових порушень та зловживань на рівні місцевого самоврядування сприятиме реалізація низки таких кроків:

- враховуючи значну кількість суб'єктів, уповноважених провадити контрольні заходи на рівні органів місцевого самоврядування (часто із дублюючими повноваженнями), доречним може бути створення єдиного органу бюджетного контролю на рівні місцевого самоврядування із законним делегуванням йому контрольних функцій та забезпеченням незалежного статусу від державної влади та ОМС. Такий підхід спрямований на результат (забезпечення виконання планових індикаторів та одержання очікуваних ефектів), а не на процес;

- оскільки реформа адміністративно-фінансової децентралізації передбачає збільшення повноважень ОМС в частині формування і використання коштів місцевих бюджетів, то логічно було б посилити та законодавчо закріпити рівень контролю та відповідальності голів ОТГ, бо саме вони є розпорядниками бюджетних коштів, окрім того доцільно уповноважити голову новоствореної громади здійснювати внутрішній контроль за дотриманням бюджетної дисципліни на всіх етапах бюджетного процесу;

- запровадження наскрізного моніторингу прийнятих рішень ОТГ на предмет їх відповідності чинним законам України сприятиме мінімізації ризиків неефективного та нецільового використання коштів місцевих бюджетів;

- повна інвентаризація земель ОТГ та їх нормативна грошова оцінка, незалежно від їх цільового призначення, перегляд існуючих та укладання нових договорів оренди (земельних, водних, комунальних), а також посилення контролю за використанням комунального майна дадуть змогу відшукати додаткові резерви наповнення місцевих бюджетів;

- мінімізації можливостей неефективного використання коштів місцевих бюджетів сприятиме інвентаризація діючих програм з одночасним зменшенням їх кількості, особливо тих, які без конкретних результативних показників та не мають домінуючого впливу на соціально-економічний розвиток територій;

- належне планування потреби в бюджетних коштах, в .ч на реалізацію заходів, передбачених місцевими програмами, сприятиме виконанню основної місії бюджету – задоволенню суспільних потреб територіальної громади;

- формування єдиної інформаційної бази, що фіксує виявлені правопорушення, пов'язані із управлінням коштами місцевих бюджетів, а відтак і законодавче посилення відповідальності за бюджетні правопорушення також здатні покращити бюджетну дисципліну на місцевому рівні.

Джерела та література

1. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10.09.2019. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/470/10.09.2019.pdf> (дата звернення: 15.10.2019)

2. Шевчук О. А. Система державного фінансового контролю: формування та розвиток в Україні : монографія / О. А. Шевчук. Ірпінь : Університет ДФС України. 2016. 378 с.

3. Власюк Н. І. Фінансовий контроль як напрям підвищення ефективності бюджетного процесу на місцевому рівні. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.2. С. 231-236.

4. Vatslavskiy O. I. Question of improvement budget control at the local level. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2. N 5. P. 35–40.

5. Жадан О. В. Фінансовий контроль планування бюджетних програм для місцевих бюджетів. *Наукові праці НДФІ*. 2016. Вип. 2. С. 114-122.

6. Юшко С.В. Фінансові шахрайства і зловживання у сфері публічних закупівель та способи протидії їм. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. Вип. 21. 2018. С. 118-125.

7. Державна аудиторська служба України (ДАСУ). URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index> (дата звернення: 30.09.2019)

8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.09.2019).

References

1. Monitoringh procesu decentralizaciji vlady ta reformuvannya miscevogho samovrjaduvannya stanom na 10.09.2019. [Monitoring of the process of decentralization of power and reform of local self-government as of 10.09.2019.]. Retrieved from: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/470/10.09.2019.pdf> (Accessed 10 September 2019). [in Ukrainian].
2. Shevchuk, O. A. (2016). Systema derzhavnoho finansovoho kontroliu: formuvannya ta rozvytok v Ukraini [System of state financial control: formation and development in Ukraine]. Irpin [in Ukrainian].
3. Vlasyuk, N. I. (2015). Finansovyi kontrol yak napriam pidvyshchennia efektyvnosti biudzhethnoho protsesu na mistsevomu rivni [Financial control as a direction of increasing the efficiency of the budget process at the local level]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy — Scientific Bulletin of UNFU, 25.2, 231—236 [in Ukrainian].
4. Vatslavskiy, O. I. (2016). Question of improvement budget control at the local level. Baltic Journal of Economic Studies, 2, 5, 35—40.
5. Zhadan, O. V. (2016). Finansovyi kontrol planuvannya biudzhethnykh prohram dlia mistsevykh biudzhethiv [Financial control of planning of budget programs for local budgets]. Naukovi pratsi NDFI — RFI scientific papers, 2, 114— 22 [in Ukrainian].
6. Yushko S. V. (2018). Finansovi shakhrajstva i zlovzhyvannya u sferi publichnykh zakupivelj ta sposoby protydiji jim. [Financial frauds and abuses in the sphere of public procurement and measures of counteracting them]. Suchasni problemy ekonomiky i pidpryjemnyctvo. — Modern Problems of Economics and Business, 21, 2018, 118-125 [in Ukrainian].
7. Derzhavna audytorsjka sluzhba Ukrainy (DASU). [The State Audit Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index> (Accessed 09 September 2019). [in Ukrainian].
8. Konstytucija Ukrainy. [The constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 30 September 2019).

Стаття надійшла до редакції 24.11.2019 р.

УДК 336.7

Версаль Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
м. Київ, [ORCID ID 0000-0002-8801-6351](https://orcid.org/0000-0002-8801-6351)
e-mail: nataly.versal@gmail.com

Шолохова Ганна,
магістр,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
м. Київ,
e-mail: anna.sholokhova@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-182-194>

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ЗОВНІШНІХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Для повноцінного функціонування і сталого розвитку мале та середнє підприємництво потребує зовнішнього фінансування. Сучасний ринок фінансових послуг пропонує безліч джерел такого фінансування, як традиційних, так і новітніх, які можуть бути як каталізаторами розвитку малих підприємств, так і «борговими пастками». У статті здійснено характеристику зовнішніх джерел фінансування суб'єктів малого та середнього підприємництва в Україні, а також оцінено їх переваги та недоліки за низкою критеріїв. У результаті з'ясовано, що державні та міжнародні кредитні програми підтримки малого та середнього підприємництва є найбільш прийнятними за більшістю критеріїв, а банківський кредит, фінансовий лізинг, краудфандинг і мікрокредитування поступаються за деякими критеріями, зокрема, за ціною та завищеними вимогами до позичальників.

Ключові слова: малий та середній бізнес, фінансові послуги, банківський кредит, краудфандинг, фінансовий лізинг, мікрокредитування, міжнародні програми підтримки МСП

Версаль Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра страхування, банківського дела і ризик-менеджменту,
г. Киев

Шолохова Анна,
магістр,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра страхування, банківського дела і ризик-менеджменту,
г. Киев

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ВНЕШНИХ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Для полноценного функционирования и устойчивого развития малое и среднее предпринимательство нуждается во внешнем финансировании. Современный рынок финансовых услуг предлагает множество источников такого финансирования, как традиционных, так и новых, которые могут быть как катализаторами развития малых предприятий, так и «долговыми ловушками». В статье представлена характеристика внешних источников финансирования субъектов малого и среднего предпринимательства в Украине, а также оценены их преимущества и недостатки по определенным критериям. В конечном итоге выяснено, что государственные и международные кредитные программы поддержки малого и среднего предпринимательства являются наиболее приемлемыми по большинству критериев, а банковский кредит, финансовый лизинг, краудфандинг и

микрокредитование уступают по некоторым критериям, в частности, по цене и завышенным требованиями к заемщикам.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, финансовые услуги, банковский кредит, краудфандинг, финансовый лизинг, микрокредитование, международные программы поддержки МСП

Versal Nataliia,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Insurance, Banking and Risk Management, Kyiv

Sholokhova Hanna,
Master,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Insurance, Banking and Risk Management, Kyiv

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF EXTERNAL FUNDING OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN UKRAINE

Introduction. For comprehensive functioning and sustainable development, SMEs need external funding. The financial services market offers many sources of such funding, both traditional and new, that can be either catalysts for the development of small business or 'debt traps'. At the same time, in Ukraine, traditional funding is not always available for SMEs. This is due to the lack of sufficient collateral and the significant riskiness of SMEs projects, which results in the high interest rates or in the lending refusal. Accordingly, *the purpose of the article* is to identify existing external funding sources for domestic SMEs, to compare the advantages and disadvantages of each of the alternative types of funding, as well as to search the optimal sources of financing for SMEs, taking into account their availability and cost. *Results.* The article describes the characteristics of external sources of funding for small and medium-sized enterprises in Ukraine (state and international SME's support programs, bank credit, financial leasing, crowdfunding, and micro-credit). To achieve this goal, first of all, the activity of SMEs in Ukraine was analyzed, in particular by the sold products volume and investments in comparison with other non-financial corporations. It should be noted that over the analyzed period (2014-2018), the share of SMEs increased significantly by the products sales, while investments in all non-financial corporations remain almost unchanged with a significant prevalence of equity in funding. The structure and dynamics of volumes of bank loans to non-financial corporations depending on their size are examined, and the analysis of the dynamics of interest rates is carried out. As a result, it should be highlighted that the possibilities of bank lending for small and medium enterprises are certainly expanding, however, interest rates remain extremely high. That is why other funding options for small and medium-sized enterprises were considered, and international programs were analyzed in detail. Ultimately, the sources of funding were evaluated according to the following criteria: price, term of financing, flexibility, a limited number of specific conditions, the absence of significant requirements for the borrower, the provision of additional services, and accessibility. *Conclusions.* It was found out that state and international SME's support programs are the most acceptable by most criteria, and bank credit, financial leasing, crowdfunding, and micro-credit are inferior to some criteria, in particular, price and over-demanding standards in lending.

Keywords: small and medium-sized businesses, financial services, bank credit, crowdfunding, financial leasing, micro-credit, international SME's support programs

Постановка проблеми та її значення. Діяльність малих та середніх підприємств (далі – МСП) є рушієм економічного зростання, оскільки саме ці підприємства забезпечують здорову конкуренцію на ринку і задовольняють широке коло потреб споживачів, створюють робочі місця, втілюють у життя інноваційні проекти тощо. Для реалізації окремих проектів або нарощення масштабів діяльності (виробництва, надання послуг) МСП може бракувати фінансових ресурсів. У такому разі, є сенс звернення до кредиторів. Тим не менш, сьогодні традиційне банківське кредитування в Україні є не завжди доступним для широкого кола МСП. Це зумовлено відсутністю достатнього забезпечення і значною ризиковістю їх проектів, внаслідок чого кредитори або встановлюють високі відсоткові ставки, або взагалі відмовляють у кредитуванні. Відповідно, виникає необхідність у пошуку та визначенні найбільш прийнятних зовнішніх джерел фінансування для вітчизняних МСП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика доступу МСП до зовнішнього фінансування вивчається як іноземними, так і вітчизняними науковцями, що обумовлено важливістю функціонування МСП для розвитку національної економіки. Серед іноземних дослідників доцільно відзначити таких вчених як А. Abdulsaleh, А. Worthington [22], G. Cassar [25], С. Ou, G. W. Haynes [31], R. van Hoinaru, G. O. Stănilă [27], А. Cariola, M. La Rocca, T. La Rocca [28], Н. Р. V. Machado [30] та інші.

Зокрема, Н. Р. V. Machado у своєму дослідженні чинників зростання МСП зазначає, що для розвитку малих підприємств важливим є накопичення доходів та отримання стійкого прибутку в поєднанні з вивченням того, як і коли можна отримати доступ до зовнішнього фінансування, і яким чином зовнішні інвестори можуть бути поінформовані про проекти, що потребують фінансування [30].

А. Abdulsaleh та А. Worthington здійснили комплексний аналіз існуючих джерел фінансування МСП, які включають як внутрішні (власні заощадження та прибутки підприємця), так і зовнішні джерела, які у свою чергу поділяються на неформальні (товариські позики, торгові кредити, венчурне фінансування та фінансова допомога бізнес-ангелів) і формальні (класичні кредитні послуги банків та інших фінансово-кредитних установ) [22].

За даними дослідження Industrial Systems Research МСП відчувають більшу потребу в банківському кредитуванні, аніж великі компанії, оскільки останні мають доступ до ринків цінних паперів та широкого кола інших небанківських джерел фінансування. У свою чергу, МСП можуть користуватися небанківськими кредитними ресурсами в обмеженому обсязі, а тому значною мірою залежать від залучення строкових банківських кредитів та овердрафтів. Такі джерела фінансування можуть бути достатньо дорогими і поглинати всі вхідні грошові потоки малих підприємств, унаслідок чого більшість підприємців надає перевагу або короткостроковим банківським кредитам, або взагалі - використанню лише власних фінансових ресурсів [35]. G. Cassar шляхом аналізу 292 австралійських підприємств дійшов висновку, що чим «крупніші» малі підприємства, тим більшою мірою вони схильні залучати довгострокове фінансування, включаючи банківські кредити [25].

З іншого боку, як зазначили R. van Hoinaru і G. O. Stănilă, різні джерела фінансування можуть бути неоднаково доступними не тільки для окремих МСП, але і для одного й того ж самого підприємства на різних етапах його розвитку. Наприклад, фінансова допомога бізнес-ангелів найбільш прийнятна для стартапів, а на наступних етапах життєвого циклу підприємства доцільно використовувати більш складні схеми фінансування [27].

Специфіку діяльності та чинники розвитку МСП, а також джерела фінансування таких підприємств, вивчали і вітчизняні науковці, серед яких З. С. Варналій [1], О. Д. Вовчак, П. М. Сенищ, О. І. Антонюк [3], І. О. Лютий, Р. В. Пікус, Н. В. Приказюк [19], Я. І. Чайковський [21] та інші.

З. С. Варналій відзначає, що розвиток малого підприємництва сприяє зростанню національної економіки, проте, має чималі труднощі з доступом до зовнішнього фінансування, внаслідок чого потенціал малого підприємництва реалізується не повною мірою. Найчастіше для реалізації бізнес-проектів українські підприємці використовують лише власні грошові кошти, а також запозичення від родичів та друзів. Інші джерела фінансування (наприклад, банківський кредит) мають меншу популярність через їх високу вартість, а також через те, що МСП не мають достатнього забезпечення у вигляді застави або високоліквідних активів [1]. Я. І. Чайковський наголошує, що оскільки малий і середній бізнес не має змоги надати банкам достатні фінансові гарантії, такий бізнес не може повноцінно функціонувати без кредитної підтримки, оскільки у протилежному випадку він буде неконкурентоспроможним порівняно з великими корпораціями [21]. Н. В. Приказюк та інші підкреслюють важливість фінансування МСП, зокрема, з залученням наднаціональних зовнішніх донорів (Світовий банк, ЄБРР та інші) [19].

Таким чином, **метою дослідження** є визначення існуючих зовнішніх джерел фінансових ресурсів для вітчизняних суб'єктів МСП, здійснення порівняння переваг і недоліків кожного з альтернативних видів фінансування, а також з'ясування оптимальних джерел фінансування МСП з огляду на їх доступність і вартість.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Малі та середні підприємства в Україні займають 99,98% у загальній структурі вітчизняних підприємств (99,08% і 0,9% відповідно, за даними на кінець 2018 р.), проте їх кількість з кожним

роком скорочується. У 2018 р. кількість суб'єктів малого та мікропідприємництва становила 1 823 тис. одиниць, що на 5% менше порівняно з 2014 р., а кількість суб'єктів середнього підприємництва становила 16 тис. одиниць, що на 1% менше ніж у 2014 р.

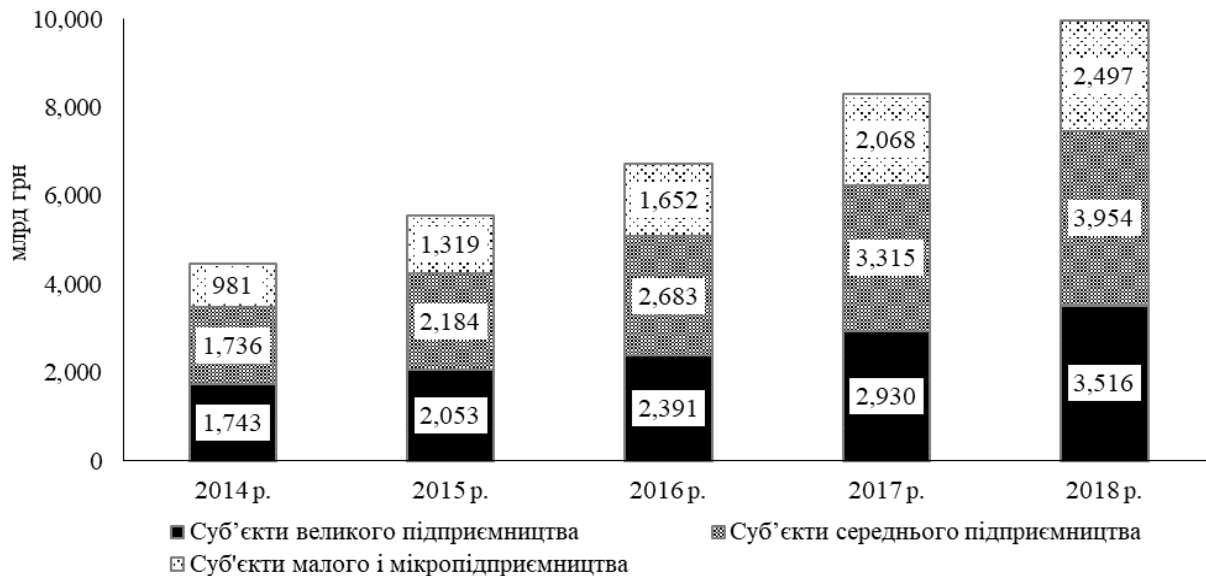

Рис. 1. Обсяг реалізованої продукції, (товарів, послуг) суб'єктами господарювання з розподілом за їх розмірами у 2014-2018 рр., млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [13]

За видами економічної діяльності найбільша кількість вітчизняних МСП станом на 2018 р. залучена у сферах оптової та роздрібною торгівлі (44,5% всіх МСП), інформації та телекомунікацій (9,5%), професійної, наукової та технічної діяльності (6,9%) та переробної промисловості (6,3%).

На противагу скороченню кількості підприємств обсяги виручки українських МСП від реалізації продукції та послуг зростали протягом 2014-2018 рр. Станом на кінець 2018 р. сумарний обсяг виручки МСП становив 6 451 млрд грн (65% від загальної суми по всім підприємствам), що у 2,4 рази більше у порівнянні з 2014 р. (рис. 1) [13].

Незважаючи на малі розміри та обмежені обсяги діяльності, суб'єкти малого та середнього підприємництва мають надзвичайне значення для національної економіки, оскільки вони сприяють економічному зростанню, забезпечують конкурентне середовище в країні, створюють робочі місця для населення та втілюють у життя інноваційні рішення. З огляду на це важливим є стимулювання зростання та розвитку МСП.

За даними Державної служби статистики України основним джерелом капітальних інвестицій для вітчизняних підприємств залишаються власні кошти (70,8% всіх інвестицій у 2018 р.), кошти державного і місцевих бюджетів (12,6%), а також кредити банків та інші позики (7,7%) (рис. 2).

Хоча власні кошти залишаються основним джерелом фінансування зростання підприємств, досить часто МСП бракує коштів для започаткування нових проектів, підтримання життєздатності бізнесу або його розширення. Сьогодні в Україні існує велика кількість зовнішніх джерел фінансування, кожне з яких має свої переваги та недоліки та ступінь доступності для позичальників. Передусім, це традиційне банківське кредитування [2].

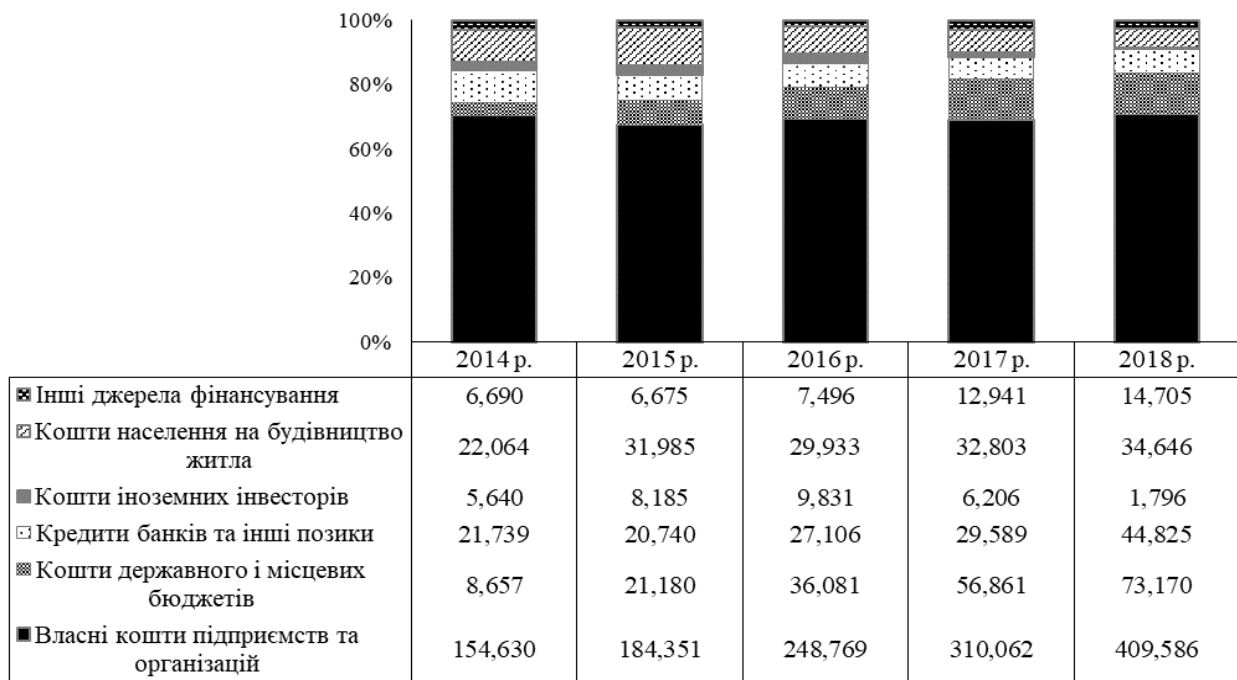

Рис. 2. Капітальні інвестиції підприємств України за джерелами фінансування у 2014-2018 рр., млн грн
Джерело: складено авторами на основі [6]

Національний банк України надає статистичну інформацію про банківські кредити МСП станом на жовтень 2017 р. і більш пізні періоди. Тим не менш, навіть з цих даних можна визначити, яку частку кредитів нефінансовим корпораціям становлять кредити для МСП. Станом на кінець 2018 р., залишки коштів у банках за кредитами суб'єктам середнього підприємництва становили 212,5 млрд грн, суб'єктам малого підприємництва – 94,5 млрд грн, а суб'єктам мікропідприємництва – 129,3 млрд грн (рис. 3).

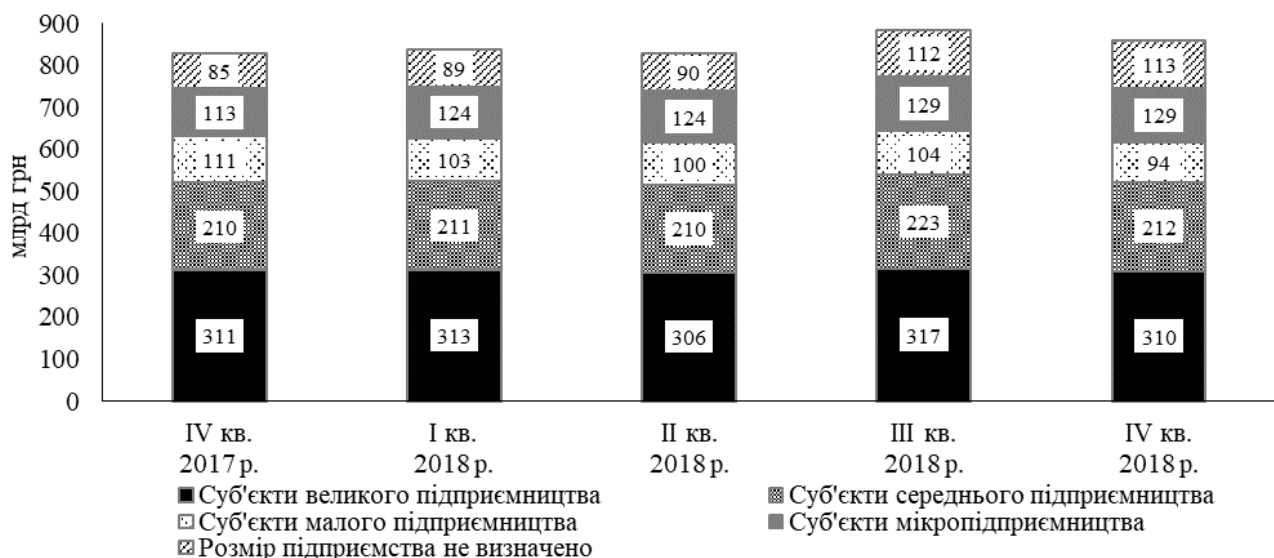

Рис. 3. Структура та динаміка обсягів кредитів, наданих вітчизняними банками нефінансовим корпораціям, у IV кв. 2017- IV кв. 2018 рр., млрд грн
Джерело: складено авторами на основі [8]

Отже, загальний обсяг банківських кредитів для МСП станом на кінець 2018 р. склав 436,3 млрд грн, що складає 50,7% всіх кредитів нефінансовим корпораціям. З іншого боку, на 1 суб'єкта великого підприємництва припадає 695,2 млн грн кредитних коштів, на 1 суб'єкта середнього підприємництва – 12,9 млн грн, а на 1 суб'єкта малого і мікропідприємництва – лише 1,6 млн грн і 0,1 млн грн відповідно. Такий результат можна пояснити меншими потребами МСП у великих банківських кредитах.

Найбільш поширеними видами кредитів для МСП є такі: овердрафт, бізнес-кредит, кредитна лінія, кредит під депозит і гарантія. Перелічені кредитні послуги широко пропонуються основними гравцями вітчизняного ринку банківських послуг для МСП (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика кредитних продуктів для малого бізнесу трьох найбільших банків України

Банк	Кредитний продукт	Відсоткова ставка, річних
АТ КБ «ПриватБанк»	Поновлювана кредитна лінія	до 19%
	Інвестиційний кредит (непоновлювана кредитна лінія до 5 років)	19%
	«Бізнес-розстрочка» (кредитна лінія для придбання та оновлення обладнання)	19%
	Гарантовані платежі постачальнику	24%
	Кредит під заставу депозиту	2%
	Овердрафт	до 18,5%
АТ «Ощадбанк»	Кредит на поповнення обігових коштів	від 18,2%
	Кредит на придбання Т/З та обладнання	від 18,2%
	Овердрафт	від 19%
	Послуга «Авто-овер» (швидкий кредит)	56%
	Кредит під депозит	2,5%
	Банківські гарантії	за запитом
АТ «Укресімбанк»	Фінансування аграрного сектору	від 17,05%
	Кредит «Оборотний капітал»	від 17,05%
	Кредит «Овердрафт»	від 17,30%
	Кредит під заставу депозиту	2,5%
	Інвестиційне фінансування (фінансування основних засобів)	від 17,05%

Джерело: складено авторами на основі [11, 14, 20]

Середня відсоткова ставка за кредитами розглянутих банків коливається в межах 18-19%, що відповідає загальній тенденції на ринку банківських послуг України. Станом на кінець 2018 р. середня ставка за кредитами у гривні для МСП склала 20,8%, причому спостерігається її зростання на 2,5 п.п. порівняно зі значенням на кінець 2017 р. (рис. 4). Отже, українські банки надають широкий спектр кредитних послуг для МСП, проте вартість кредитування є достатньо високою.

Фінансовий лізинг є ще одним важливим джерелом фінансування МСП. Згідно законодавства України фінансовий лізинг визначається як «цивільно-правові відносини щодо зобов'язання лізингодавця набути у власність майно (об'єкт лізингу) у постачальника і передати його у користування лізингоодержувачу на визначений строк (не менше одного року) за встановлену плату» [17]. Фактично, протягом строку дії лізингової угоди майно залишається у власності лізингодавця, яке він надає в оренду лізингоодержувачу з правом викупу такого майна із закінченням строку дії такої угоди. Об'єктами лізингу можуть бути транспортні засоби, обладнання, устаткування, будівельна та сільськогосподарська техніка тощо.

Лізингодавцями можуть бути як банки, так і спеціалізовані лізингові компанії. У другому випадку об'єкт лізингу набувається лізинговою компанією у власність або за рахунок власних коштів, або за рахунок кредиту, наданого банком-партнером. В Україні станом на початок 2018 р. право на надання послуг з фінансового лізингу має 551 установа, з яких 280 фінансових компаній, 88 банків та 183 юридичні особи, які не є фінансовими установами.

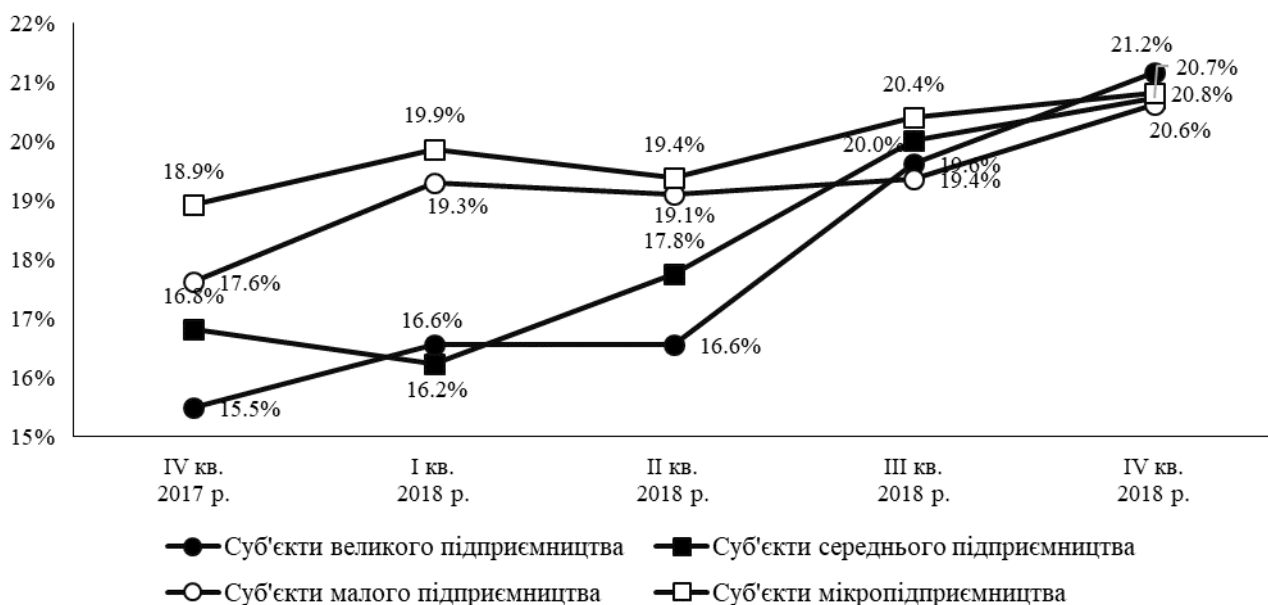

Рис. 4. Динаміка процентних ставок банків за новими кредитами у гривні нефінансовим корпораціям у IV кв. 2017- IV кв. 2018 рр., відсотків

Джерело: складено авторами на основі [8]

Найбільш поширеними об'єктами лізингу у 2017 р. були такі: 61% – транспортні засоби, 19% – сільськогосподарська техніка (50% трактори, 25% зернозбиральні комбайни і 25% оброблювальна техніка) та 19% – інші види будівельної техніки та промислового устаткування.

Лізинг є зручним джерелом фінансування для суб'єктів малого та середнього підприємництва, оскільки дозволяє підприємцям оптимізувати витрати на придбання необхідного обладнання. Згідно «Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року», затвердженої Кабінетом Міністрів України, фінансовий лізинг визнається можливим інструментом подолання проблеми недостатнього фінансування МСП в Україні. Основною перешкодою для розвитку такого виду послуг для вітчизняних МСП залишається низька обізнаність суб'єктів малого підприємництва про можливість отримання основних засобів у лізинг [9].

Безперечно, що з огляду на роль, яку МСП відіграють в економіці, необхідно запроваджувати й державні програми їх підтримки. Держава має бути особливо зацікавлена у розвитку малого бізнесу, оскільки прибуткові, стабільно діючі малі підприємства сприяють загальному економічному добробуту прямо і опосередковано – шляхом податкових відрахувань у бюджет. Уряд України розробляє та запроваджує низку регуляторних заходів, що покликані стимулювати діяльність МСП. Нормативно-правовою базою, у якій визначені особливості державної політики з підтримки малого бізнесу, є Закон «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI від 22.03.2012 р. [16], а також Закон «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» № 1555-VII від 02.08.2018 р. [15].

Підтримка МСП державою може здійснюватися на декількох рівнях. По-перше, на рівні запровадження державних програм фінансування МСП. Так, нововведенням 2020 р. стала Державна кредитна програма «5-7-9%», що покликана спростити малим підприємцям доступ до банківського кредитування. У рамках програми передбачене застосування трьох відсоткових ставок, що залежать від тривалості існування бізнесу та його розміру: «5% річних – якщо виручка підприємства не перевищує 25 млн грн і створюються мінімум 2 робочих місця протягом першого кварталу; 7% річних – для бізнесу з виручкою до 25 млн грн; і 9% річних – для бізнесу з виручкою до 50 млн грн. Крім того, для позичальників існує можливість знизити процентну ставку ще на 0,5% за кожне створене нове робоче місце, але остаточний розмір процентної ставки за кредитом не може бути нижче 5% річних» [5].

Банками-кредиторами в рамках програми «5-7-9%» є АТ КБ «ПриватБанк», АБ «Укргазбанк», АТ «Ощадбанк» та АТ «Укрексімбанк», а Уряд фактично покриває банкам різницю між звичайною

вартістю кредиту та тією вартістю, що сплачує позичальник-учасник програми [5]. Основною ідеєю цієї програми є посилення конкурентоспроможності суб'єктів малого і мікропідприємництва та стимулювання створення нових робочих місць для українського населення.

По-друге, на рівні посилення співпраці з міжнародними організаціями з метою залучення іноземних інвесторів для запровадження програм підтримки підприємців. Фактично, найбільшим джерелом фінансування МСП в Україні вже тривалий час є програми підтримки МСП міжнародних організацій. Кредиторами у цих ініціативах є такі міжнародні організації, як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Німецький державний банк розвитку (KfW) і створений за його участю Німецько-український фонд (НУФ), Європейський інвестиційний фонд (ЄІФ), Western NIS Enterprise Fund та інші (табл. 2).

Зважаючи на розвиток діджиталізації, все більшого поширення набувають нові види фінансування МСП, зокрема краудфандинг і краудлендинг.

Так, краудфандинг – це процес акумулювання капіталу для певного проекту за рахунок невеликих грошових внесків значної кількості інвесторів – фізичних осіб. Збір грошових коштів відбувається на спеціалізованих онлайн-платформах, а інвестором може бути будь-яка особа, що має доступ до мережі Інтернет.

Суб'єктами краудфандингу є: ініціатор проекту (позичальник), який представляє свою ідею, для якої він потребує фінансування; група людей («натовп» інвесторів), яка задовольняє потребу ініціатора проекту у грошових коштах; а також організатор краудфандингової платформи (модеруюча сторона), який обслуговує учасників такої фінансової операції [34]. Як правило, таким видом фінансування користуються малі підприємці-початківці, які бажають реалізувати цікавий проект, проте не мають змоги отримати кредитні кошти в банку внаслідок низької кредитоспроможності і високого ризику збитковості проекту [36].

Найбільш популярними вітчизняними краудфандинговими платформами є Спільнокошт (з 2012 р. зібрано 19,7 млн грн, реалізовано 271 проект); Na-Starte (з 2014 р. зібрано 12,1 млн грн, реалізовано понад 50 проектів); RazomGo (з 2018 р. зібрано 221,6 тис грн, реалізовано 3 проекти) [7].

Краудфандинг може передбачати як безоплатну фінансову допомогу, так і надання позик під певний відсоток або навіть участь інвесторів у капіталі ініціатора проекту. Якщо мова йде про позики, то така форма краудфандингу називається краудлендинг. Розрізняють два підвиди краудлендингу - peer-to-peer (P2P) кредитування і peer-to-business (P2B) кредитування. P2P-кредитування означає, що кредитна угода укладається виключно між фізичними особами, без залучення фінансових посередників. У випадку P2B-кредитування, позичальником виступає бізнес, і як правило, це суб'єкти МСП. Краудлендинг вважається ефективнішим, ніж традиційні види фінансування, оскільки дозволяє значно спростити і скоротити процес ухвалення кредитних заявок на противагу бюрократизованому банківському кредитуванню [29].

З точки зору позичальника, краудфандинг має як переваги, так і недоліки. Основними перевагами для позичальника є те, що краудфандинг – це дешевший вид фінансування порівняно з традиційним банківським кредитом; існує вища вірогідність швидко зібрати необхідну суму грошей, оскільки до краудфандингу залучається велика кількість інвесторів. Крім того, з'являється можливість одразу забезпечити себе клієнтами – майбутніми споживачами розробленого продукту. Проте, існує загроза втрати довіри інвесторів у випадку, якщо проект виявиться неуспішним, або отриманий результат не відповідає очікуванням [23].

Досить часто малі підприємці звертаються й до мікрофінансування. Особливістю мікрофінансування є те, що всі виконувані транзакції не дуже великими за обсягами (50 – 500 дол США) і розрахованими на дрібних підприємців, у яких зазвичай немає можливості звертатися до традиційних фінансових установ. Наразі для таких мікропідприємств пропонуються й інші фінансові послуги, зокрема, страхування [32].

За даними Всеукраїнської асоціації фінансових компаній та її учасника – процесингової компанії PSP Platon, в Україні діє 63 мікрофінансових організацій (враховані лише ті організації, що надають послуги через мережу Інтернет). Оціночний середньомісячний обсяг наданих мікрокредитів становить 900 млн – 1 млрд грн. Станом на грудень 2018 р., середній розмір кредиту на одного позичальника становив 2362 грн, що на 13,8% більше, ніж на початок періоду, причому

спостерігається стала тенденція до зростання цього показника [10]. Середня відсоткова ставка за мікrokредитом коливається у межах 1,3%-2% на день, що відповідно становить 474,5%-730% річних [12].

Таблиця 2

Умови кредитування МСП за участі міжнародних установ та фондів

Умови кредитів	WNISEF	ЄІБ	ЄІБ+ЄІФ	НУФ
Попередні умови	<ul style="list-style-type: none"> не менше 50% працівників – соціально незахищені верстви населення (інваліди, ветерани та постраждалі від збройних конфліктів, внутрішньо - переміщені особи, тощо); від 10% чистого прибутку підприємство передає на вирішення соціальних питань, працевлаштовує соціально незахищені верстви населення (менше 50% працівників); від 20% чистого прибутку підприємство передає на вирішення соціальних проблем. 	Кредити на розвиток бізнесу. Пріоритетні напрямки кредитування: агросектор, промисловість, послуги	-	Фізичні особи-підприємці (ФОП) Мікропідприємства (не більш ніж 20 постійних працівників) Малі підприємства (не більш ніж 250 постійних працівників) Середні підприємства (не більш ніж 500 постійних працівників) Фінансування виробництва, сфери послуг, сільського господарства, торгівлі (тільки для ФОП та мікропідприємств)
Валюта кредиту	гривня	гривня, долар США, євро		гривня
Сума кредиту	10000 – 100000 дол США	до 12500000 євро	до 5 000 000 євро (або еквівалент в гривні/доларах США)	Максимальний обсяг кредиту: 25000 євро (для ФОП та мікропідприємств) 100000 євро (для малих підприємств) 250000 євро (для середніх підприємств)
Строк кредиту	до 3 років	24 - 60 місяців	на поповнення обігових коштів – від 6 місяців до 36 місяців; на створення/придбання основних засобів від 6 до 60 місяців	3 роки (для фінансування обігового капіталу); 5 років (для фінансування інвестицій в основні засоби)
Відсоткова ставка	від 5% річних	в національній валюті: знижена на 1,25% річних від стандартної; в іноземній валюті: знижена на 0,5% річних від стандартної	за домовленістю	для діючих кредитів, які переводяться на програму НУФ: мінус 0,5% річних від діючої процентної ставки; для нових кредитів: мінус 1% річних;
Забезпечення	депозит фонду WNISEF, транспорт, нерухомість, обладнання	за домовленістю	70% кредиту забезпечено гарантією ЄІБ 30% від суми кредиту – заставою/іпотекою рухомого та/або нерухомого майна	за домовленістю

Джерело: [19]

Зіставлення переваг та недоліків розглянутих вище альтернатив зовнішніх джерел фінансування діяльності МСП наведено у табл. 3. Для оцінки застосовувалися такі умовні позначення:

— найбільш вигідні умови для позичальника (+2 бали);

— посередні умови (+1 бал);

— найбільш не вигідні умови (0 балів).

Загальна оцінка складається з суми балів, що були отримані за кожним критерієм.

Таблиця 3

Зіставлення переваг та недоліків альтернатив джерел фінансування діяльності МСП в Україні

Критерії оцінювання	Пояснення	Альтернативи джерел фінансування для МСП					
		Банківський кредит	Фінансовий лізинг	Державні програми	Міжнародні програми	Краудфандинг	Мікрокредит
Ціна	Позичальник зацікавлений у сплаті якомога меншої суми процентних і комісійних платежів за кредитні послуги. Чим нижча ціна за кредитні ресурси, тим більш привабливим є джерело фінансування.	•	•	+	+	+	—
Строк фінансування	Чим довший строк залучення кредитних ресурсів, тим легше позичальнику вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями та не вилучати всі кошти з обороту для покриття процентів.	•	+	•	•	•	—
Гнучкість	Гнучкість характеризується спроможністю кредитора підлаштуватися під потреби конкретного позичальника і пропонувати особливі умови фінансування.	•	•	•	•	+	—
Обмежена кількість специфічних умов	Чим менше специфічних умов, яким повинен відповідати позичальник, тим більше ймовірність того, що він може подати заявку на кредит.	•	•	—	—	—	+
Відсутність значних вимог до позичальника	Малі підприємства мають у своєму розпорядженні обмежений обсяг майна, що може виступати заставою для кредитора, а тому не завжди здатні надати достатнє забезпечення.	—	—	•	•	+	+
Надання додаткових послуг	Цими послугами, наприклад, є послуги з бізнес-консультування. Отже, позичальник отримує не лише фінансову допомогу, а й поради щодо ефективного ведення бізнесу.	•	•	+	+	—	—
Доступність	Окремі види фінансових послуг можуть потребувати додаткових знань клієнта про механізм здійснення таких послуг, що може стати завадою для потенційних позичальників.	+	•	•	•	—	+
Загальна оцінка		7	7	8	8	7	6

Джерело: власні розробки авторів

За результатами оцінки на сьогодні оптимальними джерелами фінансування для МСП в Україні було визначено державні та міжнародні кредитні програми підтримки МСП. Необхідно зауважити, що результати в табл. 3 є усередненими, і для специфічних проектів може бути більш доцільним застосування інших джерел фінансування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для розширення діяльності, а також запровадження проектів розвитку, МСП потребують додаткових фінансових ресурсів. Найбільш поширеними є такі види фінансування МСП як традиційний банківський кредит, фінансовий лізинг, державні програми підтримки та розвитку бізнесу та аналогічні програми міжнародних організацій, краудфандинг і краудлендинг, а також мікрофінансові послуги. У результаті з'ясовано, що державні та міжнародні кредитні програми підтримки малого та середнього підприємництва є найбільш прийнятними за такими критеріями, як ціна, строк фінансування, гнучкість, відсутність значних вимог до позичальника, надання додаткових послуг, а також доступність. Своєю чергою, банківський кредит, фінансовий лізинг, краудфандинг і мікрокредитування поступаються за деякими критеріями, зокрема, за ціною та завищеними вимогами до позичальників.

Отже, сьогодні на ринку фінансових послуг України наявна значна кількість послуг з фінансування діяльності МСП, але важливим є подальший розвиток якості та стандартів надання

таких послуг, сприяння запровадженню новітніх видів послуг (як, наприклад, краудфандинг і краудлендінг) для задоволення потреб МСП у зовнішньому фінансуванні.

Джерела та література

1. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. - К. : Знання, 2001. - 276 с.
2. Версаль Н. І. Теорія кредиту: навч. пос. / Н. І. Версаль, Т. В. Дорошенко. - Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. - 483 с.
3. Банківське мікрокредитування малого бізнесу в Україні: монографія / О. Д. Вовчак, П. М. Сенищ, О. І. Антонюк. - К.: УБС НБУ, 2012. - 322 с.
4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15>.
5. Державна кредитна програма «Доступні кредити 5-7-9%» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://5-7-9.gov.ua/>.
6. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2018 роки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Конкуренти «Кікстартера»: що пропонують вітчизняні краудфандингові платформи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://mind.ua/publications/20192799-konkurenti-kikstartera-shcho-proponuyut-vitchiznyani-kraudfandingovi-platformi>.
8. Кредити МСП. Грошово-кредитна статистика Національного банку України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial>.
9. Лізингова галузь в Україні: тенденції та рекомендації для зростання. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uul.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/Leasing_report_ukr_final_09202018.pdf.
10. Монополія великих компаній: огляд мікрокредитування в Україні платформи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://platon.ua/news/monopoliya_krupnykh_kompanij_obzor_mikrokredito-vaniya_v_ukraine.html.
11. Ощадбанк – Фінансування малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.oschadbank.ua/ua/business/finansuvannya-biznesu>.
12. Перспективи ринку мікрокредитування в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://financer.com.ua/kredyty-onlajn-ukrayina>.
13. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємств (2010-2018) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. ПриватБанк - Послуги для бізнесу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://privatbank.ua/business>.
15. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18>.
16. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
17. Закон України «Про фінансовий лізинг» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>.
18. Програми підтримки підприємців [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5dee0c19-31f9-4a56-9f86-c05dc322cbb4&tag=ProgramiPidtrimkiPidprintsiv?jqxbcesiqqezwjcc>.
19. Ринок фінансових послуг: підручник / кол. авторів; за ред. Н. В. Приказюк. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2019. - 757 с.
20. Укрексімбанк – Кредити клієнтам МСБ. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.eximb.com.ua/business/klientam-msb/msb-kredyty/>.
21. Чайковський Я.І. Кредитування малого і середнього бізнесу як чинник вирішення проблем зайнятості населення / Я.І. Чайковський // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Терноп. акад. нар. госп-ва. Тернопіль: 2004. - № 9. - С. 224-228.
22. Abdulsaleh A. Small and Medium-Sized Enterprises Financing: A Review of Literature / A. Abdulsaleh, A. Worthington // International Journal of Business and Management. - 2013. - № 8. - P. 36-54.
23. Agrawal A. Some Simple Economics of Crowdfunding / A. Agrawal, C. Catalini, A. Goldfarb // Innovation Policy and the Economy. - 2014. - Vol. 14(1). - P. 63-97.
24. Annual report on European SMEs. SME Performance Review [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/performance-review_en.

25. Cassar G. The Financing of Business Start-Ups / G. Cassar // Journal of Business Venturing. - 2004. - №19. - P. 261-283.
26. Entrepreneurship and Small and medium-sized enterprises (SMEs) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/smes_en.
27. Hoinaru van R. The SMEs literature review: perspective of studies. / van R. Hoinaru, G. O. Stănilă // New Models of Financing and Financial Reporting for European SMEs. Springer Books, Springer, 2019. Number 978-3-030-02831-2, December.
28. La Rocca M. Capital Structure Decisions During a Firm's Life Cycle. / M. La Rocca, T. La Rocca, A. Cariola // Small Bus Econ. - 2011. - Vol. 37. - P. 107-130.
29. Landstrom H. Handbook of Research on Crowdfunding / H. Landstrom, A. Parhankangas A., C. Mason. Edward Elgar Publishing, 2019. - 416 p.
30. Machado H. P. V. Growth of small businesses: a literature review and perspectives of studies / H. P. V. Machado // Gestão & Produção. – 2016. - 23(2). - P. 419-432 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://dx.doi.org/10.1590/0104-530x1759-14>.
31. Ou C. Acquisition of Additional Equity Capital by Small Firms – Findings from the National Survey of Small Business Finances / C. Ou, G. W. Haynes // Small Business Economics. - 2006. - №27(2). - P. 157-168.
32. Sarkar S. Microfinance: concepts, systems, perceptions and impact: a review of SGSY operations in India / S. Sarkar, S. Nath Dhar. New Delhi: Readworthy Publications, 2011. - 366 p.
33. Structural Business Statistics & Global Business Activities [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/structural-business-statistics/sme>.
34. Tasca P. Banking Beyond Banks and Money: A Guide to Banking Services in the Twenty-First Century / P. Tasca, T. Aste, L. Pelizzon, N. Perony. Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG, 2016. - 316 p.
35. The Business Finance Market: A Survey – Manchester, England: Industrial Systems Research, 2011. 151 p.
36. Vass T.E. Accredited Investor Crowdfunding: A Practical Guide for Technology Executives and Entrepreneurs / T. E. Vass. First Edition Design Pub., 2014. - 82 p.

References

1. Varnalij, Z. S. (2001). *Male pidpryjemnyctvo: osnovy teorii i praktyky [Small business: the foundations of theory and practice]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
2. Versal, N. I., & Doroshenko, T. V. (2007). *Teoriya kredytu [Theory of credit]*. Kyiv: Vydavnychyj dim «Kyjevo-Moghyljansjka akademija» [in Ukrainian].
3. Vovchak, O. D., Senyshh, P. M., & Antonjuk O. I. (2012). *Bankivsjke mikrokydyuvannja malogho biznesu v Ukrajinі [Banking microlending of small business in Ukraine]*. Kyiv: UBS NBU, 2012 [in Ukrainian].
4. Ghospodarsjkyj kodeks Ukrajinі [Commercial Code Ukraine]. (n.d.). [rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15> [in Ukrainian].
5. Derzhavna kredytna prohrama «Dostupni kredyty 5-7-9%» [State loan program ‘Available loans 5-7-9%’]. (n.d.). 5-7-9.gov.ua. Retrieved from <https://5-7-9.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Kapitaljni investyciji za dzherelamy finansuvannja za 2010-2018 roky [Capital investments by financing sources for 2010-2018]. (n.d.). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Konkurenty «Kikstartera»: shho proponujutj vitchyznjani kraudfandynghovi platformy [Kickstarter’s competitors: offering domestic crowdfunding platforms]. (n.d.) [mind.ua](https://mind.ua/publications/20192799-konkurenti-kikstartera-shcho-proponuyut-vitchiznyani-kraudfandyngovi-platformi). Retrieved from <https://mind.ua/publications/20192799-konkurenti-kikstartera-shcho-proponuyut-vitchiznyani-kraudfandyngovi-platformi> [in Ukrainian].
8. Kredyty MSP. Ghroshovo-kredytna statystyka Nacionaljnogho banku Ukrajinі [SME loans. National Bank of Ukraine Monetary Statistics]. (n.d.). [bank.gov.ua](https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial). Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial> [in Ukrainian].
9. Lizynghova ghaluzj v Ukrajinі: tendenciji ta rekomendaciji dlja zrostannja. Proekt USAID «Transformacija finansovogho sektoru» [Leasing industry in Ukraine: trends and recommendations for growth. USAID Project ‘Financial Sector Transformation’]. (n.d.). [uul.com.ua](http://uul.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/Leasing_report_ukr_final_09202018.pdf). Retrieved from http://uul.com.ua/wp-content/uploads/2018/10/Leasing_report_ukr_final_09202018.pdf [in Ukrainian].
10. Monopolija velykykh kompanij: oghljad mikrokydyuvannja v Ukrajinі platformy [Monopoly of big companies: an overview of the microlending platform in Ukraine]. (n.d.). [platon.ua](https://platon.ua/news/monopoliya_krupnykh_kompanij_obzor_mikrokredito-vaniya_v_ukraine.html). Retrieved from https://platon.ua/news/monopoliya_krupnykh_kompanij_obzor_mikrokredito-vaniya_v_ukraine.html [in Ukrainian].
11. Oshhadbank – Finansuvannja malogho ta serednjogho biznesu [Oshhadbank - Financing of small and medium business.]. (n.d.). [oshadbank.ua](https://www.oshadbank.ua/ua/business/finansuvannya-biznesu). Retrieved from <https://www.oshadbank.ua/ua/business/finansuvannya-biznesu> [in Ukrainian].
12. Perspektyvy rynku mikrokydyuvannja v Ukrajinі [Prospects of the microcredit market in Ukraine]. (n.d.). [financer.com](https://financer.com/ua/kredyty-onlajn-ukrayina). Retrieved from <https://financer.com/ua/kredyty-onlajn-ukrayina> [in Ukrainian].

13. Pokaznyky dijajlnosti sub'ektiv velykogho, serednjogho, malogho ta mikropidpryjemstv (2010-2018). [Indicators for large, medium, small and micro-entities (2010-2018)]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
14. PryvatBank - Poslughy dlja biznesu [PryvatBank - Services for Business]. (n.d.). *privatbank.ua*. Retrieved from <https://privatbank.ua/business> [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu dopomoghu sub'ektam ghospodarjuvannja» [The Law of Ukraine «On State Aid to Business Entities»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18> [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrainy «Pro rozvytok ta derzhavnu pidtrymku malogho i serednjogho pidpryjemnytva v Ukraini» [The Law of Ukraine «On the development and state support of small and medium-sized enterprises in Ukraine»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17> [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy «Pro finansovyj lizyng» [The Law of Ukraine «On Financial Leasing»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
18. Prohramy pidtrymky pidpryjemciv [Business support programs]. (n.d.). *me.gov.ua*. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=5dee0c19-31f9-4a56-9f86-c05dc322cbb4&tag=ProgramiPidtrimkiPidprintsiv?jqxbcesiqezwjcc> [in Ukrainian].
19. *Rynok finansovykh poslugh [Financial services market]* (2019). N. V. Prykazjuk (Ed.). Kyiv: FOP Jamchynsjkyj O.V. [in Ukrainian].
20. Ukreksimbank – Kredyty klientam MSB [Ukreksimbank – SME loans]. (n.d.). *eximb.com*. Retrieved from <https://www.eximb.com/ua/business/klijentam-msb/msb-kredyty/> [in Ukrainian].
21. Chajkovskij, Ja. I. (2004). Kredytuvannja malogho i serednjogho biznesu jak chynnyk vyrishennja problem zaynjatosti naselennja [Small and medium business lending as a factor for solving employment problems]. *Reghionalni aspekty rozvytku i rozmishhennja produktyvnykh syl Ukrainy [Regional Aspects of Development and Deployment of Productive Forces of Ukraine]*. Ternopilj. 9. P. 224-228 [in Ukrainian].
22. Abdulsaleh, A., & Worthington A. (2013). Small and Medium-Sized Enterprises Financing: A Review of Literature. *International Journal of Business and Management*. 2013. № 8. P. 36-54 [in English].
23. Agrawal, A., Catalini, C., & Goldfarb, A. (2014). Some Simple Economics of Crowdfunding. *Innovation Policy and the Economy*. Vol. 14(1). P. 63-97 [in English].
24. Annual report on European SMEs. SME Performance Review. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/performance-review_en. [in English].
25. Cassar, G. (2004). The Financing of Business Start-Ups. *Journal of Business Venturing*. 19. P. 261-283. [in English].
26. Entrepreneurship and Small and medium-sized enterprises (SMEs). (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/smes_en. [in English].
27. Hoinaru, van R., & Stănilă G. O. (2019). *The SMEs literature review: perspective of studies. New Models of Financing and Financial Reporting for European SMEs*. Springer Books, Springer. Number 978-3-030-02831-2, December. [in English].
28. La Rocca, M., La Rocca, T. & Cariola, A. (2011). Capital Structure Decisions During a Firm's Life Cycle. *Small Bus Econ*. Vol. 37. P. 107–130. [in English].
29. Landstrom, H., Parhankangas, A. & Mason, C. (2019). *Handbook of Research on Crowdfunding*. Edward Elgar Publishing. [in English].
30. Machado, H. P. V. (2016). Growth of small businesses: a literature review and perspectives of studies. *Gestão & Produção*. 23(2), P. 419-432. (n.d.). *dx.doi.org*. Retrieved from <https://dx.doi.org/10.1590/0104-530x1759-14>. [in English].
31. Ou, C., & Haynes, G. W. (2006). Acquisition of Additional Equity Capital by Small Firms – Findings from the National Survey of Small Business Finances. *Small Business Economics*. 27(2). P. 157-168. [in English].
32. Sarkar, S., & Nath Dhar, S. (2011). *Microfinance: concepts, systems, perceptions and impact: a review of SGSY operations in India*. New Delhi: Readworthy Publications. [in English].
33. Structural Business Statistics & Global Business Activities. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/structural-business-statistics/sme>. [in English].
34. Tasca, P., Aste, T., Pelizzon, L., & Perony, N. (2016). *Banking Beyond Banks and Money: A Guide to Banking Services in the Twenty-First Century*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG. [in English].
35. *The Business Finance Market: A Survey* (2011). Manchester, England: Industrial Systems Research. [in English].
36. Vass, T.E. (2014). *Accredited Investor Crowdfunding: A Practical Guide for Technology Executives and Entrepreneurs*. First Edition Design Pub. [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2020 р.

УДК 336.7

Ільчук Павло,
доктор економічних наук, професор,
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра технологій управління,
м. Львів, ORCID ID: 0000-0003-4636-2309,
e-mail: pavlo.g.ilchuk@lpnu.ua

Коць Ольга,
кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра фінансів,
м. Львів, ORCID ID: 0000-0001-7123-3635,
e-mail: olha.o.kots@lpnu.ua

Кудь Анастасія,
Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра фінансів, м. Львів,
ORCID ID: 0000-0001-5424-0972,
e-mail: kudnasta3@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-195-205>

ПОКАЗНИКИ КАПІТАЛІЗАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ФАКТИЧНИЙ СТАН ТА ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІЗ ПОКАЗНИКАМИ ПОЛЬЩІ, ШВЕЙЦАРІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

У статті основну увагу зосереджено на аналізуванні капіталізації банківської системи України. Недостатній рівень капіталізації банківської системи України є проблемою впродовж усіх років незалежності. Визначення рівня капіталізації банківської системи України виконано на основі розрахунку та аналізування такого показника як частка капіталу у ВВП. Окремо було проаналізовано структуру капіталу банків. Порівняння капіталізації банківських систем України, Польщі, Швейцарії та Німеччини виконано на основі аналізування динаміки капіталу, активів та зобов'язань, окремих відносних показників (структури капіталу та ефективності його використання), а також коефіцієнта капіталізації. Виконане порівняння дає змогу використовувати найбільш відповідні українським реаліям практики управління капіталізацією банківської системою.

Ключові слова: банк, капітал, капіталізація, банківська система, оцінювання, порівняння.

Ильчук Павел,
доктор экономических наук, профессор,
Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра технологий управления,
г. Львов

Коць Ольга,
кандидат экономических наук, доцент,
Национальный университет «Львовская политехника», кафедра технологий управления,
г. Львов

Кудь Анастасия,
Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра технологий управления,
г. Львов

ПОКАЗАТЕЛИ КАПИТАЛИЗАЦИИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ: ФАКТИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ И СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА С ПОКАЗАТЕЛЯМИ ПОЛЬШИ, ШВЕЙЦАРИИ И ГЕРМАНИИ

В статье основное внимание сосредоточено на анализе капитализации банковской системы Украины. Недостаточный уровень капитализации банковской системы Украины является проблемой на протяжении всех лет независимости. Определение уровня капитализации банковской системы Украины выполнено на основе расчета и анализа такого показателя как доля капитала в ВВП. Отдельно были проанализирована структура капитала банков. Сравнение капитализации банковских систем Украины, Польши, Швейцарии и Германии выполнено на основе анализа динамики капитала, активов и обязательств, отдельных относительных показателей (структуры капитала и эффективности его использования), а также коэффициента капитализации. Выполненное сравнение дает возможность использовать наиболее подходящие украинским реалиям практики управления капитализацией банковской системы.

Ключевые слова: банк, капитал, капитализация, банковская система, оценки, сравнения.

Pavlo Ilchuk,
ScD, Prof.,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Management Technologies, Lviv

Olha Kots,
PhD, Ass. Prof.,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Finance, Lviv

Anastasiia Kud,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Finance, Lviv

UKRAINIAN BANKING SYSTEM CAPITALIZATION INDICATORS: FACT STATE AND COMPARATIVE CHARACTERISTIC WITH POLAND, SWITZERLAND AND GERMANY

Introduction. The development of both the banking sector of the country and the entire economy is dependent on the level of capitalization, because its insufficiency hinders economic development. That is why the study of capitalization, as well as finding ways to increase it, is relevant.

There are different indicators of determining the level of banking sector's capitalization, but the main one is the share of banks' capital in GDP. However, in practice, the dynamics and structure of banks' capital and the its usage efficiency are often analyzed.

The purpose of the article is to analyze the banking system capitalization, to make comparative characteristic with Poland, Switzerland and Germany, as well as to develop theoretical and applied recommendations on the formation of bank capital and increase the Ukrainian banking system capitalization.

Results. The level of Ukrainian banking system capitalization was determined on the basis of the share of banks' capital in GDP for 2000-2019. The decrease in the level of Ukrainian banking system capitalization by the analyzed indicator is caused by several factors: 1) excess of GDP growth rate over the growth rate of bank capital; 2) significant decrease in the number of banks in the banking system of Ukraine and, as a result, a decrease in banking capital. The main share in the banks' capital structure is the authorized capital, which is formed due to the owners' funds. Uncovered loss, which reaches more than 100% from 2016 to 2019, has a negative impact on the amount of equity, that is, in the post-crisis period there is an accumulation of uncovered loss in the banking system of Ukraine. Despite the large number of banks in the Ukrainian banking system, 49.96% (half) of the banking system's capital is accounted for by only 5 banks.

Considering the significant changes in the banking system of Ukraine that have come under the pressure of financial crises and as a result of the implementation of international standards of banking regulation, we consider it advisable to perform a comparative analysis of the capitalization of the banking systems of Ukraine, Poland, Switzerland and Germany. We can say that the National Bank of Ukraine should consider the experience of Germany in the reorganization and capitalization of the banking system, since 2012 they become similar in structural indicators. The experience of Poland was useful in the period 2010-2014, but in the current conditions banking systems of Ukraine and Poland are beginning to differ significantly.

Conclusions. The research results have showed a low level of Ukrainian banking system capitalization, revealed the prospects of applying the capitalization management experience of other countries in the Ukrainian economy. It is necessary additional capitalization of the Ukrainian banking system, because banking risks are significant, requiring

increasing bank capital and requires a volume increase of banking activities in general and its role in the formation of Ukraine's GDP in particular.

Keywords: bank, capital, capitalization, banking system, valuation, comparison.

Постановка проблеми та її значення. Недостатній рівень капіталізації банківської системи України є проблемою впродовж усіх років незалежності, проте саме в умовах глобалізації та міжнародної фінансової інтеграції воно набуває особливої актуальності. Розвиток як банківського сектору країни, так і всієї економіки є залежним від рівня капіталізації, адже її недостатність стримує економічний розвиток. Саме тому дослідження капіталізації, а також знаходження шляхів її підвищення є актуальним.

Капітал банку є одним із найважливіших показників надійності капіталовкладень для вкладника, адже капітал стає джерелом відшкодування збитків, якщо настане банкрутство банку. Поняття капіталу банку тісно пов'язане із такою економічною категорією як капіталізація. Частка статутного капіталу банківської системи України ніколи не перевищувала 35%, в той же час в Європі вона становить більше 40%, а в США – 80% [1]. Тому сьогодні є необхідним збільшення рівня капіталізації банківської системи України, що допоможе банкам здійснювати ефективне фінансове посередництво на ринку банківських послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні індикатори рівня капіталізації банківського сектора, проте основним можна назвати відношення сукупного банківського капіталу до ВВП. Його нормативне значення становить близько 6%. Для того щоб відбулося збільшення рівня капіталізації потрібно, щоб капітал банківської системи зростав швидше, ніж ВВП в країні [2].

Сьогодні НБУ здійснює активну політику капіталізації банківської системи України. У 2018 р. було започатковано проведення щорічної оцінки стійкості банків та банківської системи України. Результатом оцінки є визначення суми нестачі в капіталі. Якщо в банку виявлено потребу в ньому, то він повинен забезпечувати покриття нестачі у капіталі шляхом виконання програми капіталізації та плану реструктуризації. Проте даною процедурою користується менше 20% банків, які збільшують статутний капітал. У своїй практиці НБУ для оцінювання рівня капіталізації користується певними нормативами, а саме: Н1 як показник абсолютного рівня капіталізації (500 млн. грн.) та Н2 – норматив достатності регулятивного капіталу як відносний визначник (не менше 10%) [3, 4].

Капіталізацію банківської системи, достатність капіталу та способи підвищення обсягів капіталу і рівня капіталізації широко досліджують вчені-економісти. Сьогодні дослідженням капіталу банків та капіталізації банківської системи України займаються Р. V. Gudź, Р. В. Фірман [5, с. 241-247], З. М. Васильченко, І. В. Доманецький [6, с. 3-10], Л. О. Вдовенко, О. С. Черненко [7, с. 85-96], О. В. Добровольська, С. М. Халатур [8], О. В. Лисенок [9, 10], О. В. Неізнестна, Г. О. Верич [11, с. 141-144], Н. С. Островська, О. Ю. Швець [12, с. 145-150], Ю. О. Швець, М. Ю. Вернидуб [13, с. 52-57], А. М. Шевчук [14, 15] та інші.

Так, Є. М. Андрущак, О. І. Щуревич стверджують, що «капітал банку має бути адекватним обсягу здійснюваних банком активних операцій. Це означає, що елементи капіталу повинні бути якісними з точки зору можливостей поглинання ризиків» [3, с. 129]. І. Б. Дмитренко зазначає, що банки надають перевагу мінімальному обсягу капіталу, що дає змогу покращити показники рентабельності акціонерного капіталу і збільшити активи; а от НБУ вимагає більшого обсягу капіталу задля зменшення ризику неплатоспроможності банку [16, с. 121]. О. В. Лисенок запропоновано систему показників для оцінювання капіталізації банку, що включає як макро-, так і мікро-економічні показники [9, с. 262; 10].

Метод оцінювання капіталізації банку на основі комплексу моделей пропонують Ю. Ю. Гусева та С. В. Байталюк [13, с. 75-83], які враховують такі показники: коефіцієнт капіталізації, коефіцієнт покриття зобов'язань, темп приросту капіталу. Також ці моделі передбачають розрахунок дохідності капіталу, мультиплікатора капіталу, дохідності активів, коефіцієнта співвідношення приростів капіталу та активів, фінансового левериджу та темпів приросту активів. Така методика є багатосторонньою, враховує ключові показники діяльності банку, проте вимагає систематизації значного масиву даних та використання засобів моделювання для отримання результатів, що будуть придатними для використання при розробленні управлінських рішень.

Попри значні теоретичні дослідження капіталізації банків і банківської системи недостатньо уваги приділено практичним підходам до аналізування капіталізації банківської системи, не виявлено порівняльного аналізу рівнів капіталізації банківської системи України та інших країн, а також потребує удосконалення інструментарій оцінювання рівня капіталізації, задля чого потрібно ґрунтовно дослідити її рівень та ідентифікувати перспективи змін.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналізування капіталізації банківської системи України, порівняльна характеристика із показниками Польщі, Швейцарії та Німеччини, а також ідентифікація найбільш доцільних для імплементації закордонних практик організування банківської діяльності.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проаналізуємо рівень капіталізації банківської системи України на основі частки капіталу банків у ВВП за 2010-2019 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень капіталізації банківської системи України на основі частки капіталу банків у ВВП за 2010-2019 рр. (дані за станом на 01.01)

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Капітал, млн. грн.	120208	137725	155487	170196	192599	148063	94914	116434	157364	154960
Темп приросту капіталу, %	-	14,57	12,9	9,46	13,16	-23,12	-35,9	22,67	35,15	-1,53
ВВП, млн. грн.	947042	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2385367	2983882	3558706
Темп приросту ВВП, %	-	13,97	20,44	8,05	4,31	8,31	25,31	19,96	25,09	19,26
Частка капіталу у ВВП, %	12,69	12,76	11,96	12,12	13,14	9,33	4,77	4,88	5,27	4,35

Джерело: сформовано авторами на основі даних [4]

Зниження рівня капіталізації банківської системи України за аналізованим показником із 12,69% у 2010 р. до 4,35% у 2019 р. зумовлено кількома чинниками: 1) перевищенням темпів зростання ВВП над темпами зростання капіталу банків; 2) значним зменшення кількості банків у банківській системі України у період 2015-2019 рр., і як наслідок – зменшення банківського капіталу, обсяг якого не перевищує значень 2014 р., хоча й зростає впродовж 2016-2018 рр. Враховуючи зміни у банківській системі внаслідок фінансової кризи 2014-2015 рр., різких змін валютного курсу, що вплинули на значення ВВП, цей показник є малоінформативним при аналізуванні у динаміці – доцільно здійснювати порівняння його значень у певні періоди із значеннями капіталізації банківської системи інших (еталонних або подібних) країн.

Таблиця 2

Структура капіталу банків України за 2010-2019 рр., %

Роки	Статутний капітал	Емісійні різниці	Незареєстрований статутний капітал	Інший додатковий капітал	Резервні та інші фонди банку	Резерви переоцінки	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)
2010	97,75	7,55	0,00	0,00	12,89	7,10	-25,28
2011	106,57	6,27	0,00	0,00	9,67	9,08	-31,58
2012	110,76	5,93	0,00	0,00	7,75	8,78	-33,23
2013	103,55	6,87	0,51	0,00	11,30	7,70	-29,93
2014	95,52	7,10	8,02	0,00	6,45	7,27	-24,36
2015	121,03	8,47	18,73	0,00	9,61	10,26	-68,11
2016	209,63	21,95	12,22	0,48	12,63	11,45	-168,35
2017	239,58	15,98	94,94	0,66	9,43	-4,28	-256,31
2018	305,42	8,15	6,47	4,01	10,92	14,63	-249,58
2019	292,06	8,80	2,88	3,98	11,97	10,94	-230,63

Джерело: сформовано авторами на основі даних [4]

Темп приросту ВВП є досить нерівномірним. Найменший темп приросту був у 2014 р. (4,31 %), а найбільший – в 2016 та в 2018 рр. (25,31 % та 25,09 % відповідно), проте якщо взяти до уваги в цих роках інфляцію, то зміна реального ВВП буде іншою. Темп приросту капіталу банків впродовж аналізованого періоду є також різним, що, в першу чергу, відображає стан фінансової сфери України у відповідні періоди (наявність криз, піднесення тощо), а також корелює із кількістю учасників банківської системи.

У табл. 2 наведено структуру капіталу банківської системи України за 2010-2019 рр.

Основну частку в структурі капіталу банків займає статутний капітал, який формується за рахунок коштів власників. Бачимо, що з 2016 р. він суттєво зростає (майже вдвічі). На це вплинула політика НБУ щодо збільшення норм власного капіталу банків (докапіталізація баків). Також вагому частку займає незареєстрований капітал, емісійні різниці та резерви. Негативний вплив на величину власного капіталу має непокритий збиток, який з 2016 р. до 2019 р. сягає більш ніж 100 %, тобто у посткризовий період відбувається накопичення непокритого збитку у банківській системі України.

У табл. 3 наведено поділ банків за величиною капіталу. Метою даного оцінювання є розмежування банків за величиною капіталу, адже чим більша величина капіталу, тим ефективніше і стабільніше функціонує банк. В свою чергу низький рівень капіталізації свідчить про малу надійність банку та його непривабливість для клієнтів.

Таблиця 3

Поділ банків за величиною власного капіталу за 2010-2019 рр.

Роки	Менше 500 млн. грн		500-1000 млн. грн.		1000-5000 млн. грн.		Більше 5000 млн. грн.		Кількість банків, од.
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	
2010	138	77,09	16	8,94	19	10,61	6	3,35	179
2011	129	73,71	22	12,57	19	10,86	5	2,86	175
2012	128	73,14	19	10,86	22	12,57	6	3,43	175
2013	125	71,43	19	10,86	25	14,29	6	3,43	175
2014	130	72,22	21	11,67	22	12,22	7	3,89	180
2015	113	71,52	20	12,66	18	11,39	7	4,43	158
2016	80	73,39	12	11,01	13	11,93	4	3,67	109
2017	57	61,29	15	16,13	15	16,13	6	6,45	93
2018	48	57,14	13	15,48	14	16,67	9	10,71	84
2019	41	53,25	14	18,18	12	15,58	10	12,99	77

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі даних [4]

Хоча абсолютна кількість банків практично за усіма групами зменшувалася, проте у структурі банківської системи за критерієм обсягу капіталу відбулися певні зміни. Так, частка банків із обсягом капіталу понад 5000 млн. грн. зросла з 3,35% у 2010 р. до 12,99% у 2019 р., тобто збільшилася частка великих банків в банківській системі України. Значним було зменшення частки малих банків (із капіталом менше 500 млн. грн.) – із 77,09% у 2010 р. до 53,35% у 2019 р. Також мало місце зростання і проміжних груп банків за обсягом капіталу. У 2019 р. 15,58% банків мали капітал 1000-5000 млн. грн., а 18,18% - 500-1000 млн. грн. Такі зміни у банківській системі є позитивними та сприятимуть стабільному її функціонуванню.

Розглянемо топ-5 банків України за часткою капіталу (табл. 4).

Не зважаючи на велику кількість банків в банківській системі України, з табл. 4 бачимо, що у 2019 р. 49,96% (половина) капіталу банківської системи припадає лише на 5 банків. Найменше значення показника спостерігається на початку 2017 р., що пов'язане зі зменшенням загальної суми капіталу всієї банківської системи (збитковістю банківської діяльності) та окремих банків зокрема. Найбільше значення показника спостерігається у 2018 р., однією з причин чого є влиття коштів в банківську систему, а саме в АТ КБ «ПРИВАТБАНК», частка капіталу якого у 2019 р. становить 22,32% (для порівняння – у 2010 р. 8,54%, у 2017 р. – 10,24%), тобто практично чверть капіталу банківської системи України зосереджено в АТ КБ «ПРИВАТБАНК». Кожен банк із топ-5 за обсягом капіталу збільшував частку капіталу у банківській системі України впродовж аналізованого періоду, тобто має місце концентрація банківського капіталу.

Таблиця 4

Топ-5 банків України за часткою капіталу, за 2010-2019 рр. %

Банки \ Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
АТ КБ «ПРИВАТБАНК»	8,54	8,63	10,77	10,75	10,55	15,33	29,34	10,24	16,02	22,32
АТ «Ощадбанк»	13,63	12,07	11,35	10,65	10,62	15,36	7,84	12,07	19,75	10,91
АТ «Райффайзен Банк Аваль»	4,42	4,68	4,16	3,73	3,76	4,15	6,69	0,88	6,82	7,27
АТ «Укрексімбанк»	9,04	12,67	11,40	10,49	9,39	9,14	-3,34	4,25	9,04	5,24
АТ «УКРСИББАНК»	4,08	3,53	0,81	1,54	1,38	1,20	1,92	0,91	3,49	4,22
Разом	39,72	41,57	38,49	37,16	35,69	45,19	42,46	28,36	55,13	49,96

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі даних [4]

Враховуючи значні зміни у банківській системі України, що відбулися під тиском фінансових криз та внаслідок імплементації міжнародних стандартів регулювання банківської діяльності, вважаємо за доцільне виконати порівняльне аналізування капіталізації банківських систем України, Польщі, Швейцарії та Німеччини (табл. 5)

Таблиця 5

Темп приросту капіталу, активів та зобов'язань банків України, Польщі, Швейцарії та Німеччини за 2011-2019 рр.

Країни	Показники	Темп приросту, %								
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	Капітал	14,57	12,9	9,46	13,16	-23,12	-35,9	22,67	35,15	-1,53
	Активи	7,86	11,91	6,92	13,34	3,07	-7,32	1,85	50,95	1,84
	Зобов'язання	6,79	11,74	6,48	13,37	7,72	-3,59	-0,67	6,38	1,19
Польща	Капітал	12,75	27,48	-3,89	-5,51	16,98	6,63	5,89	-10,16	10,72
	Активи	9,35	12,03	2,69	3,89	9,65	4,79	13,99	-0,38	8,12
	Зобов'язання	9,85	14,37	1,58	2,39	10,73	5,07	12,71	-1,83	8,48
Швейцарія	Капітал	0,21	0,48	-1,54	6,45	-5,33	4,69	2,49	-4,17	1,83
	Активи	1,74	2,89	-0,53	2,55	6,76	-0,51	2,49	4,77	-0,75
	Зобов'язання	1,75	2,91	-0,52	2,51	6,88	0,36	1,55	4,86	-0,77
Німеччина	Капітал	-0,48	3,42	4,1	3,22	6,44	6,33	3,9	15,98	1,4
	Активи	11,68	1,07	-1,99	-8,48	3,63	-1,76	1,66	-1,05	0,85
	Зобов'язання	12,47	0,93	-2,35	-9,22	3,43	-2,35	1,48	-2,45	0,79

Джерело: розраховано авторами на основі даних [4, 18, 19, 20]

Середньорічний темп приросту капіталу банків в Україні становить 2,86%, активів – 9,09%, а зобов'язань – 5,36%, тобто темпи приросту капіталу є меншими за темпи приросту активів та зобов'язань. Найбільше зростання активів банківської системи України спостерігається у 2018 р. (на 50,95%), що пов'язано із зростання кредитних портфелів банків, які в загальній сумі активів становлять близько 30%. Вплив фінансової кризи бачимо по від'ємних значеннях темпів приросту аналізованих показників банківської системи України.

Середньорічний темп приросту капіталу банків в Польщі становить 6,18%, активів – 7,04%, а зобов'язань – 6,91%. Аналогічно, як і в Україні, темп приросту капіталу є нижчим, ніж темпи приросту активів та зобов'язань, проте вони є вищими в Польщі, ніж в Україні. Кризові періоди в Польщі не співпадають із кризами в Україні, що свідчить про внутрішній характер фінансових явищ та процесів.

Здійснивши аналізування темпів приросту капіталу, активів та зобов'язань банків Швейцарії за 2011-2019 рр., бачимо, що вони є нижчими, ніж в інших аналізованих країнах. Середньорічний темп приросту капіталу банків Швейцарії становить 0,5%, активів – 2,13%, а зобов'язань – 2,14%. Активи і зобов'язання зростають майже однаковими темпами впродовж усього аналізованого періоду, а капітал – значно повільнішими. Високо розвинута банківська система Швейцарії у аналізованому

періоді практично не змінювалася – не піддавалася кризам та не реагувала на зміну кон'юнктури фінансового ринку на відміну від банківських систем України та Польщі.

Середньорічний темп приросту капіталу банків в Німеччини становить 4,83%, активів – 0,5%, а зобов'язань – 0,16%. Тобто зі всіх аналізованих країн лише в Німеччині капітал банків зростає набагато швидшими темпами, ніж активи та зобов'язання. Щодо капіталу, то він зростає найшвидшими темпами в 2018 р. (на 15,98% порівняно із 2017 р.). Найсуттєвіше зменшення відбулося в 2011 р. (-0,48%). Найбільше зростання активів спостерігається у 2011 р. (на 11,68%). Найбільший приріст зобов'язань спостерігається теж в 2011 р. (на 12,47%). Фактично 2011 р. для Німеччини є одним із ключових періодів відновлення банківської системи після негативного впливу світової фінансової кризи.

Порівняємо також структурні показники – частку капіталу в активах, зобов'язаннях та коштах клієнтів для банків України, Польщі, Швейцарії та Німеччини за 2010-2019 рр. (табл. 6).

Таблиця 6

Частка капіталу в активах, зобов'язаннях та коштах клієнтів для банків України, Польщі, Швейцарії та Німеччини за 2010-2019 рр.

Роки	Частка капіталу в активах,%				Частка капіталу в коштах клієнтів,%				Частка капіталу в зобов'язаннях,%			
	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина
2010	13,76	14,70	0,99	6,12	25,43	28,30	1,89	16,14	15,96	17,30	1,00	6,51
2011	14,62	15,10	0,98	5,45	23,03	29,20	1,91	15,47	17,12	17,80	0,99	5,76
2012	14,75	16,9	0,96	5,58	21,83	33,2	1,82	15,43	17,3	20,3	0,96	5,91
2013	15,1	15,9	0,95	5,92	28,48	30,3	1,70	15,76	17,78	19	0,95	6,3
2014	15,08	14,7	0,98	6,68	27,4	26,9	1,67	16,07	17,75	17,3	0,99	7,16
2015	11,24	15,5	0,87	6,86	20,62	29,1	1,50	16,74	12,67	18,4	0,88	7,37
2016	7,68	15,8	0,00	7,43	12,51	28,7	0,00	17,21	8,31	18,7	0,00	8,02
2017	9,95	14,8	0,92	7,59	14,55	27,9	1,60	17,34	11,05	17,4	0,92	8,21
2018	8,52	13,6	0,84	8,9	17,19	24,1	1,52	19,44	13,43	15,7	0,84	9,77
2019	8,44	13,8	0,86	8,95	17,53	24,5	1,53	19,1	14,28	16,1	0,87	9,82

Джерело: сформовано та розраховано авторами на основі даних [4, 18, 19, 20]

Частка капіталу в активах є найвищою в Польщі, а найнижчою – у Швейцарії, що зумовлено високими ризиками ведення банківської діяльності, що потребують збільшеного фінансування за рахунок капіталу (і зменшеного – за рахунок зобов'язань) у порівнянні з країнами зі стійкими та розвинутими банківськими системами. Україна є близькою за значеннями цього показника до Польщі у період 2010-2014 рр., та до Німеччини у період 2015-2019 рр. Тобто внаслідок кризи 2014-2015 рр. в Україні відбувається не лише реорганізація банківської системи, але й зміна структури капіталу банків. Частка капіталу в коштах клієнтів за 2010-2019 рр. зростала лише в Німеччині. Найбільшою у 2019 р. вона була в Польщі, а найнижчою – в Швейцарії. Аналогічною є ситуація і з часткою капіталу у зобов'язаннях. Тобто можемо стверджувати, що НБУ доцільно враховувати досвід Німеччини при реорганізації та капіталізації банківської системи України, адже починаючи з 2012 р. вони стають схожими за структурними показниками, а от досвід Польщі був корисним у період 2010-2014 рр., проте в сучасних умовах банківські системи України та Польщі починають суттєво відрізнятись.

Результати розрахунку ефективності використання (рентабельності) капіталу та активів для банків України, Польщі, Швейцарії та Німеччини за 2010-2019 рр. наведено в табл. 7.

Висока волатильність рентабельності капіталу та активів банків України, перш за все, зумовлена впливом фінансових криз, невмінням зменшувати їхні негативні наслідки, проактивно реагувати на зміни господарської кон'юнктури тощо. Динамічність фінансової сфери вимагає цих вмінь та навиків, адже адаптивність не дає змоги ефективно вести банківську діяльність в сучасних мінливих ринкових умовах. Висока рентабельність капіталу у Швейцарії та стабільна рентабельність капіталу Польщі є ознаками проактивного банківського бізнесу в цих країнах, адже рентабельність активів у цих же країнах має стабільні додатні значення. Банківська система Німеччини функціонує в межах

нульової ефективності по активах та практично нульової ефективності по капіталу, незначні коливання в яких то перевищують 0, то є нижчими 0 (тобто характеризують збитковість банківської діяльності в Німеччині).

Таблиця 7

Результати розрахунку рентабельності капіталу та активів для банків України, Польщі, Швейцарії та Німеччини за 2010-2019 рр.

Роки	Рентабельність капіталу, %				Рентабельність активів, %			
	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина
2010	-26,20	5,88	9,02	-1,03	-3,61	0,87	0,09	-0,06
2011	-9,46	5,64	40,08	-0,15	-1,38	0,85	0,39	-0,01
2012	-4,96	6,01	48,73	-0,17	-0,73	1,01	0,47	-0,01
2013	2,88	6,24	0,71	-0,04	0,43	0,99	0,01	0,00
2014	0,75	6,43	37,63	-0,33	0,11	0,95	0,37	-0,02
2015	-35,44	5,76	27,85	0,36	-3,99	0,90	0,24	0,02
2016	-75,74	4,35	56,99	0,47	-5,89	0,69	0,52	0,04
2017	-136,11	4,46	27,86	0,76	-12,75	0,66	0,26	0,06
2018	-16,50	4,89	35,90	0,47	-1,38	0,66	0,30	0,04
2019	5,96	4,22	41,55	-0,14	0,46	0,58	0,36	-0,01

Джерело: розраховано авторами на основі даних [4, 18, 19, 20]

Можемо стверджувати, що для банківської системи України першочерговим завданням є стабілізація фінансових результатів, для чого доцільно скористатися досвідом Німеччини, а от для подальшого розвитку та закріплення отриманих результатів можна буде впроваджувати досвід країн із прибутковими банківськими системами. Сьогодні ж значні коливання у показниках банківської діяльності не дають змоги забезпечити фінансову стабільність ні в банківській системі, ні в країні в цілому.

На заключному етапі порівняльного аналізування банківських систем України, Польщі, Швейцарії та Німеччини виконаємо розрахунок та порівняння коефіцієнтів фінансової незалежності та капіталізації за 2010-2019 рр. (табл. 8).

Таблиця 8

Результати розрахунку коефіцієнтів фінансової незалежності та капіталізації банківських систем України, Польщі, Швейцарії та Німеччини за 2010-2019 рр.

Роки	Коефіцієнт фінансової незалежності, %				Коефіцієнт капіталізації, %			
	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина	Україна	Польща	Швейцарія	Німеччина
2010	15,96	17,28	1,00	6,51	12,69	13,66	4,02	12,13
2011	17,12	17,82	0,99	5,76	12,76	14,15	4,55	12,09
2012	17,30	20,27	0,96	5,91	11,96	16,35	3,81	11,35
2013	17,78	18,98	0,95	6,30	12,12	16,59	3,93	12,55
2014	17,75	17,26	0,99	7,16	13,14	14,97	4,06	12,25
2015	12,67	18,41	0,88	7,37	9,33	16,84	3,73	12,51
2016	8,42	18,73	0,92	8,02	4,77	20,50	4,08	15,39
2017	10,40	17,40	0,92	8,21	4,88	21,97	4,23	15,50
2018	13,22	15,69	0,84	9,77	5,27	17,68	4,00	17,02
2019	12,29	16,07	0,87	9,82	4,35	17,60	3,93	16,00

Джерело: розраховано авторами на основі даних [4, 18, 19, 20]

Коефіцієнт фінансової незалежності банківської системи України впродовж аналізованого періоду постійно змінюється як в позитивному, так і в негативному напрямі. Середнє значення показника становить 14,29% – це означає, що капітал покриває 14,29% активів. Щодо коефіцієнта фінансової незалежності банківської системи Польщі, то тут ситуація дещо краща, ніж в Україні. Середнє значення становить 17,80%, тобто капітал покриває 17,80% активів. Динаміка коефіцієнта фінансової незалежності банківської системи Швейцарії значно відрізняється від інших країн – його

середнє значення становить 0,93%. Коефіцієнт фінансової незалежності банківської системи Німеччини впродовж аналізованого періоду є значно меншим, ніж в Україні і Польщі, проте більший, ніж у Швейцарії, а його середнє значення дорівнює 7,48%.

Порівнюючи значення коефіцієнта фінансової автономії та капіталізації для чотирьох аналізованих країн, бачимо, що для Швейцарії характерний низький рівень капіталізації (близько 4%), а от для Німеччини та Польщі – доволі високий – 16-17% у 2019 р. Загальною тенденцією є зростання капіталізації банківської системи Польщі та Німеччини впродовж аналізованого періоду та стабільність капіталізації банківської системи Швейцарії. В Україні ж мало місце зниження капіталізації банківської системи із максимальних 13,14% у 2014 р. до поточних 4,35% (у 2019 р.).

Така ситуація є аномальною та потребує зміни, тобто необхідною є докапіталізація банківської системи України, адже ризики банківської діяльності є значними, що потребує нарощення капіталу банками, а також необхідним є нарощення обсягів банківської діяльності загалом та її ролі у формуванні ВВП України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У дослідженні детальну увагу було приділено оцінюванню капіталізації банківської системи України, а також порівняльному аналізуванню капіталізації банківських систем України, Польщі, Швейцарії та Німеччини. Можемо стверджувати, що НБУ доцільно враховувати досвід Німеччини при реорганізації та капіталізації банківської системи України, адже починаючи з 2012 р. вони стають схожими за структурними показниками, а от досвід Польщі був корисним у період 2010-2014 рр., проте в сучасних умовах банківські системи України та Польщі починають суттєво відрізнятися. Для банківської системи України першочерговим завданням є стабілізація фінансових результатів, для чого доцільно скористатися досвідом Німеччини, а от для подальшого розвитку та закріплення отриманих результатів можна буде впроваджувати досвід країн із прибутковими банківськими системами. Виконане дослідження показало низький рівень капіталізації банківської системи України, дало змогу виявити перспективи застосування досвіду управління капіталізацією банківської системи інших країн в умовах української економіки.

У подальших дослідженнях основну увагу доцільно зосередити на розробленні моделей управління капіталізацією банківської системи України.

Джерела та література

1. Грудзевич Я. В., Грудзевич У. Я. Капіталізація банківської системи України на сучасному етапі. *Вісник Університету банківської справи*. 2016. №1-2. С. 24-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2016_1-2_6.
2. Блашук-Дев'яткіна Н. З., Петик Л. О. Капіталізація банківської системи України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №4(1). С. 12-15. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4(1)_5).
3. Андрушак Є. М., Щуревич О. І. Проблеми капіталізації банківської системи України. *Стратегія економічного розвитку України*. 2018. № 42. С. 128-138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2018_42_14.
4. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення : 26.12.2019).
5. Gudź P. V., Фірман Р. В. Аналіз капіталізації комерційних банків України та шляхи її нарощення. *Економічний форум*. 2014. №3. С. 241-247. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_3_38.
6. Васильченко З. М., Доманецький І. В. Капіталізація банків України: сучасний стан та проблеми нарощення. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2013. Випуск 1 (14). С. 3-10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2013_1_3.
7. Вдовенко Л. О., Черненко О. С. Високий рівень капіталізації - основа зміцнення банківської системи України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4. С. 84-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efmapnp_2017_4_10.
8. Добровольська О. В., Халатур С. М. Капіталізація банків України в умовах глобалізації фінансових ринків. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2011. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddau_2011_2_48 (дата звернення : 26.12.2019).
9. Лисенок О. В. Капіталізація вітчизняних банків та її вплив на валовий внутрішній. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки*. 2013. №2. С. 261-266. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2013_2_34.

10. Лисенок О. В., Ляховецька В. М. Сучасний стан та шляхи підвищення рівня капіталізації вітчизняних банків. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки.* 2017. Вип. 27(3). С. 55-58. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_27\(3\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_27(3)_14).
11. Неізнана О. В., Верич Г. О. Проблеми капіталізації банківської системи України та рекомендації щодо їх вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.* 2016. Вип. 22. С. 141-144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_22_33.
12. Островська Н. С., Швець О. Ю. Капіталізація банківської системи: сучасний стан та перспективи у трансформаційних умовах розвитку економіки України. *Причорноморські економічні студії.* 2017. Вип. 21. С. 145-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_21_30.
13. Швець Ю. О., Вернидуб М. Ю. Проблеми та способи підвищення капіталізації банків України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2016. № 8. С. 52-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2016_8_13.
14. Шевчук А. М. Аналіз капіталізації банківської системи України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка.* 2017. Вип. 4. С. 186-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2017_4_37.
15. Шевчук А. Підвищення капіталізації банківської системи України шляхом макропруденційного регулювання Національного банку України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2018. № 8. С. 190-211. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2018_8_16.
16. Дмитренко І. Б. Сучасні підходи до оцінки достатності (адекватності) капіталу банків в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління.* 2019. Т. 30(69). №4(1). С. 120-127. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2019_30\(69\)_4\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2019_30(69)_4(1)_23).
17. Гусева Ю. Ю., Байталюк С. В. Діагностика рівня капіталізації банківської установи. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі.* 2012. №2. С. 75-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eupmg_2012_2_8.
18. Офіційний сайт Національного банку Польщі. URL: <http://www.nbp.pl> (дата звернення : 26.12.2019).
19. Офіційний сайт Національного банку Швейцарії. URL: <http://www.snb.ch> (дата звернення : 26.12.2019).
20. Офіційний сайт Федерального банку Німеччини. URL: <http://www.bundesbank.de> (дата звернення : 26.12.2019).

References

1. Hrudzevych Ya. V., Hrudzevych U. Ya. (2016) Kapitalizatsiia bankivskoi systemy Ukrainy na suchasnomu etapi [Capitalization of the banking system of Ukraine at the present stage]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy – Bulletin of the Banking University*, 1-2, 24-29 [In Ukrainian].
2. Blashchuk-Deviatkina N. Z., Petyk L. O. (2017) Kapitalizatsiia bankivskoi systemy Ukrainy [Capitalization of the banking system of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economic. Finance. Law*, 4(1), 12-15 [In Ukrainian].
3. Andrushchak Ye. M., Shchurevych O. I. (2018) Problemy kapitalizatsii bankivskoi systemy Ukrainy [Problems of capitalization of the banking system of Ukraine]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – Strategy of economic development of Ukraine*, 42, 128-138 [In Ukrainian].
4. Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua>.
5. Gudź P. V., Firman R. V. (2014) Analiz kapitalizatsii komertsiiynykh bankiv Ukrainy ta shliakhy yii naroshchennia [Analysis of the capitalization of commercial banks of Ukraine and ways to increase it]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 3, 241-247 [In Ukrainian].
6. Vasylichenko Z. M., Domanetskyi I. V. (2013) Kapitalizatsiia bankiv Ukrainy: suchasnyi stan ta problemy naroshchennia [Capitalization of Ukrainian banks: current state and problems of growth]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 1(14), 3-10 [In Ukrainian].
7. Vdovenko L. O., Chernenko O. S. (2017) Vysoky riven kapitalizatsii - osnova zmitsnennia bankivskoi systemy Ukrainy [High level of capitalization - the basis of strengthening the banking system of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economy. Finance. Management: actual issues of science and practice*, 4, 84-96 [In Ukrainian].
8. Dobrovolska O. V., Khalatur S. M. (2016) Kapitalizatsiia bankiv Ukrainy v umovakh hlobalizatsii finansovykh rynkiv [Capitalization of Ukrainian banks in the conditions of globalization of financial markets]. *Visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo ahrarnoho universytetu – Bulletin of the Dnipropetrovsk State Agrarian University*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddau_2016_2_48 [In Ukrainian].
9. Lysenok O. V. (2013) Kapitalizatsiia vitchyznianykh bankiv ta yii vplyv na valovy vnutrishnii produkt [Capitalization of domestic banks and their impact on gross domestic product]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo*

tehnologichnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky – Bulletin of the Zhytomyr State Technological University. Avg. : Economic Sciences, 2, 261-266 [In Ukrainian].

10. Lysenok O. V., Liakhovetska V. M. (2017) Suchasnyi stan ta shliakhy pidvyshchennia rivnia kapitalizatsii vitchyznianykh bankiv [The current state and ways of increasing the level of capitalization of domestic banks]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of the Kherson State University. Avg. : Economic Sciences, 27(3), 55-58 [In Ukrainian].*

11. Niezviestna O. V., Verych H. O. (2016) Problemy kapitalizatsii bankivskoi systemy Ukrainy ta rekomendatsii shchodo yikh vyrishennia [The problems of capitalization of the banking system of Ukraine and recommendations for their solution]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management, 22, 141-144 [In Ukrainian].*

12. Ostrovska N. S., Shvets O. Yu. (2017) Kapitalizatsiia bankivskoi systemy: suchasnyi stan ta perspektyvy u transformatsiinykh umovakh rozvytku ekonomiky Ukrainy [Capitalization of the banking system: the current state and prospects in the transformational conditions of economic development of Ukraine]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies, 21, 145-150 [In Ukrainian].*

13. Shvets Yu. O., Vernydub M. Yu. (2016) Problemy ta sposoby pidvyshchennia kapitalizatsii bankiv Ukrainy [Problems and ways of raising the capitalization of Ukrainian banks]. *Investysii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience, 8, 52-57 [In Ukrainian].*

14. Shevchuk A. M. (2017) Analiz kapitalizatsii bankivskoi systemy Ukrainy [Analysis of capitalization of the banking system of Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii : Ekonomika – Scientific Notes of the National University “Ostroh Academy”. Series: Economics, 4, 186-192 [In Ukrainian].*

15. Shevchuk A. (2018) Pidvyshchennia kapitalizatsii bankivskoi systemy ukrainy shliakhom makroprudentsiinoho rehuliuвання natsionalnoho banku Ukrainy [Increasing the capitalization of the Ukrainian banking system by macroprudential regulation of the National Bank of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University, 8, 190-211 [In Ukrainian].*

16. Dmytrenko I. B. (2019) Suchasni pidkhody do otsinky dostatnosti (adekvatnosti) kapitalu bankiv v Ukraini [Modern approaches to the assessment of capital adequacy (adequacy) of banks in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Ekonomika i upravlinnia – Scientific notes of Taurida Vernadsky National University. Series: Economics and Management, 30(69), 4(1), 120-127 [In Ukrainian].*

17. Husieva Yu. Yu., Baitaliuk S. V. (2012) Diahnostyka rivnia kapitalizatsii bankivskoi ustanovy [Diagnosis of the level of capitalization of a banking institution]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi – Economics and management of enterprises of machine-building industry, 2, 75-83 [In Ukrainian].*

18. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Polshchi [Official Website of the National Bank of Poland]. Retrieved from: <http://www.nbp.pl>.

19. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Shveitsarii [Official Website of the National Bank of Switzerland]. Retrieved from: <http://www.snb.ch>.

20. Ofitsiinyi sait Federalnoho banku Nimechchyny [Official Website of the Federal Bank of Germany]. Retrieved from: <http://www.bundesbank.de>.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.

РОЗДІЛ VI
**Бухгалтерський облік, аналіз,
статистика та математичні
методи й інформаційні технології
в економіці**

УДК [339.92(477):061.1ес]:311.17

Гринькевич Ольга,
доктор економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра статистики,
м. Львів, ORCID: 0000-0002-8646-8119
e-mail: OGrynkevych@gmail.com

Гринькевич Василь,
кандидат технічних наук, доцент,
Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ МАУП»,
кафедра менеджменту організацій,
м. Львів, ORCID: 0000-0002-6247-2850
e-mail: wgrynkevych@gmail.com

Мельничук Юлія,
студентка магістратури,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра статистики,
м. Львів, e-mail: yulia.melnichuk@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-206-215>

**ЕКОНОМІКО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ**

У статті наведено результати аналізу євроінтеграційних процесів в Україні. Здійснено оцінку динаміки і структури показників зовнішньої торгівлі товарами України з країнами Європейського Союзу, а також їх порівняльний аналіз з іншими групами країн світу. Визначено інтенсивність структурних зрушень у географічній і товарній структурі експорту та імпорту товарів в Україні за допомогою інтегральних коефіцієнтів структурних зрушень. З використанням дисперсійного аналізу виявлено істотність впливу транскордонного чинника на показники зовнішньої торгівлі з ЄС у регіонах України.

Ключові слова: євроінтеграція, зовнішня торгівля, дисперсійний аналіз, статистичний аналіз, Україна, Європейський Союз.

Гринькевич Ольга,
доктор економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра статистики,
г. Львів

Гринькевич Василий,
кандидат технических наук, доцент,
Львовский институт АО «ВУЗ МАУП»,
кафедра менеджмента организаций
г. Львов

Мельничук Юлия,
студентка магистратуры,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра статистики,
г. Львов

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

В статье представлены результаты экономико-статистического анализа евроинтеграционных процессов в Украине. Осуществлена оценка динамики и структуры показателей внешней торговли товарами Украины со странами Европейского Союза, а также их сравнительный анализ с другими группами стран мира. Определена интенсивность структурных сдвигов в географической и товарной структуре экспорта и импорта товаров в Украине с помощью интегральных коэффициентов структурных сдвигов. С использованием дисперсионного анализа выявлено существенность влияния трансграничного фактора на показатели внешней торговли с ЕС регионов Украины..

Ключевые слова: евроинтеграция, внешняя торговля, дисперсионный анализ, статистический анализ, Украина, Европейский Союз.

Olha Hrynkevych,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Statistics,
Lviv

Vasyl Hrynkevych,
PhD, Associate Professor,
Lviv Institute of Interregional Academy of Personnel Management, Management Department,
Lviv

Yulia Melnychuk,
graduate student,
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Statistics,
Lviv

ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE

Introduction. The historical experience of development and modern realities indicate that the implementation of the strategic, in particular economic goals of Ukraine as a European state is an extremely complex process. These difficulties are caused by various geopolitical, socio-economic factors and reflect the conflicting national and regional interests in the global world, primarily the neighbouring countries of Ukraine. In this regard, an urgent task for researchers and politicians is an in-depth analysis of the processes of Ukraine's integration in the European economic space, identifying opportunities and threats in the economy and other areas of the country's public life. *The paper aims* to find out the positive and negative consequences of European integration processes in Ukraine in terms of economic integration with the European Union, including their regional peculiarities. *The results.* The study identified the main trends in the dynamics of statistical and analytical indicators of foreign trade with the European Union's states, in particular, in the export and import of Ukrainian goods with the EU and other countries, the level of openness of the

economy and other indicators. The materiality level of changes in the geographical and product structure of foreign trade in goods in Ukraine using the integral index of structural changes is estimated. The level of influence of a cross-border factor on the intensity of foreign economic activity in the regions of Ukraine using the method of analysis of variance is revealed. *Conclusion.* Over the past twenty years (1998-2018) in Ukraine there has been an unstable, but a positive upward trend in the volume of foreign trade in goods with EU countries. At the same time, the negative balance of export-import of goods remains, testifies to the low pace of Ukraine's integration with the economy of the EU countries and the preservation of unequal terms of foreign trade. Since 2014, EU states have become the main partner in the foreign economic activity of Ukraine. Significant structural shifts have also occurred in the commodity structure of Ukraine's exports, but they are less related to the diversification of exports in favor of goods with high added value. A significant part of the raw materials in the commodity structure of exports determines the dependence of Ukrainian producers on market changes in the EU internal market. The cross-border factor has a significant, but not decisive influence on the intensity of foreign trade in goods in the regions of Ukraine. Regional differences in the export of Ukrainian enterprises are largely related to the region's specialization in the production of goods in high demand and export potential in the EU domestic market.

Key words: European integration, foreign trade, analysis of variance, statistical analysis, Ukraine, European Union.

Постановка проблеми та її значення. Курс України на інтеграцію у Європейський Союз (ЄС) і НАТО супроводжується комплексом політичних, економічних, соціокультурних трансформацій. Одна з головних цілей таких змін, як зазначено в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС, – «посилення економічних і торговельних відносин, які забезпечать інтеграцію до європейського ринку, зокрема, через створення «поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, завершення переходу до ринкової економіки, у тому числі через поступову адаптацію українського законодавства європейського» [1]. Період виконання умов Угоди бере свій початок з 1 січня 2016 року – моменту застосування положень про Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі і становить вісім років [2].

Проте історичний досвід і сучасні реалії свідчать, що шлях до реалізації стратегічних, у тому числі економічних цілей розвитку України як європейської держави, є надзвичайно складним. Ці труднощі зумовлені різноманітними геополітичними, соціально-економічними чинниками і відображають суперечливість національних та регіональних інтересів у глобальному світі, насамперед – сусідніх з Україною держав. У зв'язку з цим актуальним завданням для дослідників і політиків є поглиблений аналіз процесів, пов'язаних з інтеграцією в європейський економічний простір, виявлення можливостей і загроз у національній безпеці, економіці, інших сферах суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню євроінтеграційних процесів присвячено чимало публікацій теоретичного і прикладного характеру. Серед них домінуючими є праці, пов'язані з політичними наслідками євроінтеграції, а також звіти українських аналітичних центрів і незалежних експертів, підготовлених у рамках спеціальних проектів, що фінансує ЄС та інші міжнародні й регіональні об'єднання.

За результатами загальнонаціонального опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центру Разумкова і Київського міжнародного інституту соціології [3] у 2018 році 55% українців вважали, що Євросоюз має позитивний вплив на Україну; як негативний такий вплив оцінюють 29% респондентів. Опитування 2019 року дали схожі результати: 53% респондентів переконані, що Україна має приєднатися до ЄС, прихильниками Євразійського економічного союзу з Росією, Білоруссю та Казахстаном є 13%, а 24% українців вважають, що потрібно зберігати нейтралітет і не приєднуватися до жодного з регіональних союзів [4].

Найбільшими загрозами, на думку українців, в інтеграції до ЄС, є проблеми з корупцією (44%), недостатній економічний розвиток України (40%) та низький рівень життя населення (34%). Війну на Донбасі зазначили 20% респондентів [4].

Результати комплексного аналізу євроінтеграційних процесів у регіонах України опублікував у 2019 році Центр «Нова Європа» спільно з Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції. Дослідження показали, що лідерами за набором із 34 індикаторів співпраці з ЄС є Львівська, Івано-Франківська і Вінницька області. Південні та східні області є

лідерами в окремих секторах, зокрема, Миколаївщина має найкращі показники з нарощування експортного потенціалу на європейському ринку. Донецька та Луганська області мають найбільшу кількість проектів, які фінансують європейські банки, а Херсонська та Харківська — найбільші обсяги фінансування таких проектів. Дніпропетровська і Харківська області лідирують за кількістю суб'єктів бізнесу з капіталом з країн Євросоюзу [5, 7].

Незважаючи на активність учасників євроінтеграційних процесів, Д. Шульга зазначає, що станом на червень 2019 року «не відбулось жодного із передбачених Угодою про асоціацію досягнень в інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.» У багатьох сферах, на думку експерта, нові норми стають надто складними для учасників української сторони Угоди. У зв'язку з цим постає питання про доцільність гнучкішого підходу до виконання Україною своїх зобов'язань з гармонізації законодавства [6, 10].

Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України [7] зазначають, що у коротко- і середньостроковому періодах інтеграція між Україною та ЄС буде потребувати значних інвестицій та супроводжуватися економічними втратами. Серед можливих втрат – вихід з ринку економічних суб'єктів унаслідок посилення конкуренції з виробниками/постачальниками з ЄС, послаблення економічних зв'язків з партнерами країн СНД, зростання обсягів трудової міграції у зв'язку з вищим рівнем доходів на ринках праці країн ЄС.

Незважаючи на численні публікації з питань євроінтеграції, відсутні є дослідження сучасної динаміки цих процесів з поглибленим економіко-статистичним аналізом тенденцій у показниках зовнішньої торгівлі України з ЄС, оцінкою інтенсивності структурних зрушень на фоні зовнішньоекономічних зв'язків з іншими групами країн.

Мета і завдання статті. Метою статті є з'ясувати позитивні і негативні наслідки євроінтеграційних процесів в Україні в частині розвитку зовнішньоторговельних відносин. Відповідно до поставленої мети визначені такі завдання: 1) виявити основні тенденції у динаміці показників зовнішньої торгівлі з країнами Євросоюзу; 2) оцінити істотність змін у географічній і товарній структурі зовнішньої торгівлі товарами в Україні, 3) визначити рівень впливу транскордонного чинника на інтенсивність зовнішньоекономічної діяльності в регіонах України.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як показують дані статистики зовнішньої торгівлі за період 1996-2018 років, в Україні має місце нестабільна, але позитивна динаміка експорту українських товарів до інших країн Європи (рис. 1).

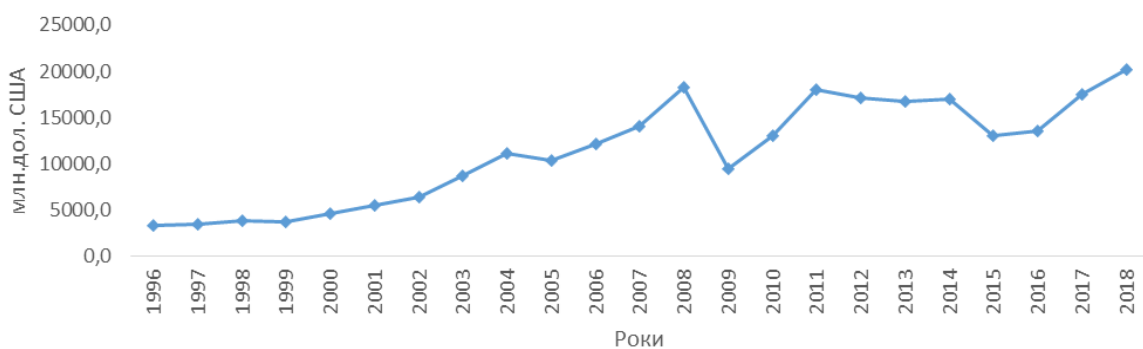

Рис. 1. Динаміка експорту товарів з України до країн Європи

Джерело: побудовано за [8].

Період стабільного зростання експорту українських товарів до країн ЄС спостерігався лише у 1996-2008 роках. Серед політичних чинників такого тренду – затвердження 11 червня 1998 року Стратегії інтеграції України до ЄС. Проте глобальна фінансово-економічна криза стала головним чинником різкого зменшення експорту українських товаровиробників у 2009 році. Зважаючи на домінування у цей період у структурі експорту металургійної продукції, різке світове падіння попиту на неї спричинило скорочення відповідної частки експорту, а відтак, валютних надходжень і зростання курсу долара на валютному ринку.

Військові події на Сході України, де зосереджено значний обсяг виробництва металургійної продукції, є головним чинником чергового помітного скорочення експорту України протягом у 2015-2016 роках. Революція Гідності, стала, на нашу думку, головним рушієм того факту, що 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. За обсягом і тематичним охопленням цей документ експерти називають найбільшим міжнародно-правовим документом за всю історію України та найбільшим міжнародним договором з третьою країною, коли-небудь укладеним ЄС. Водночас у короткостроковій динаміці спостерігаємо повільні позитивні зрушення у показниках зовнішньоекономічної діяльності в Україні (рис. 2).

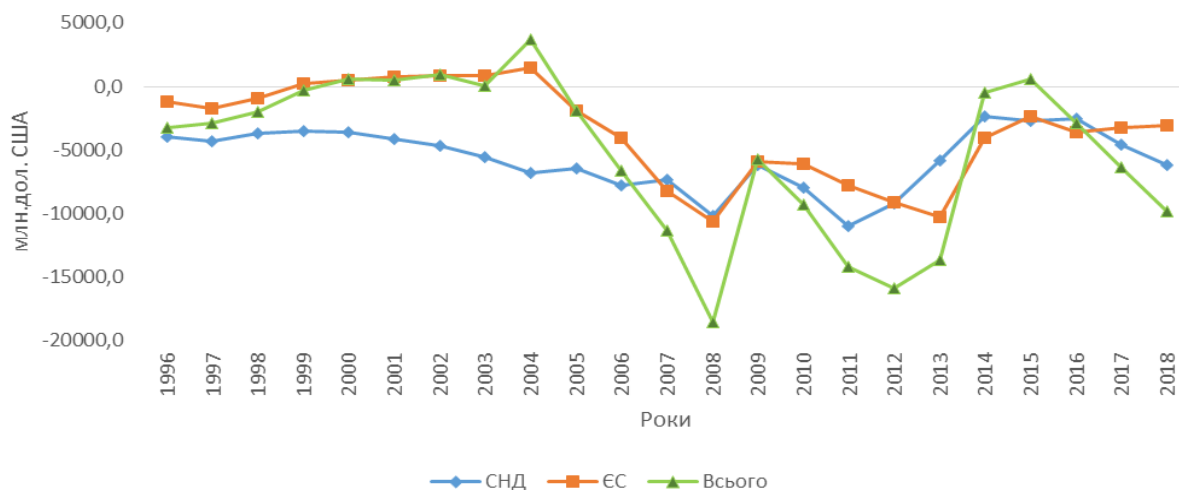

Рис. 2. Сальдо експорту-імпорту зовнішньої торгівлі товарами України з країнами ЄС і СНД
Джерело: побудовано за [8; 10].

З 2005 року в Україні зберігається негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з ЄС, яке у 2013 році було найбільшим за період 1996-2018 років. Проте позитивним є той факт, що з часу підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС спостерігаємо не лише щорічне зростання експорту товарів до країн Євросоюзу, але й зменшення негативного сальдо експортно-імпортних торговельних операцій з країнами ЄС.

На рівень інтеграції української економіки з внутрішнім ринком ЄС вказує динаміка коефіцієнта покриття експортом імпорту (рис. 3).

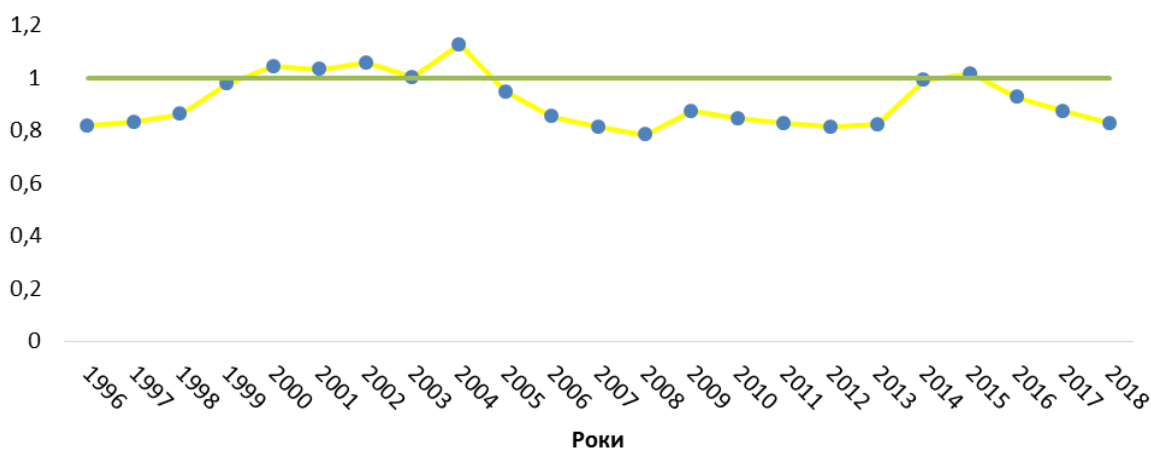

Рис. 3. Динаміка коефіцієнту покриття експортом імпорту України з ЄС
Джерело: побудовано і розраховано за [8; 10].

У зовнішній торгівлі України з ЄС з 2005 року імпорту товарів щорічно перевищує експорт за винятком 2015 року, коли ці два показники були збалансовані. Помітне пожвавлення за останні п'ять років (2013-2018 рр.) інтеграції української економіки з внутрішнім ринком ЄС відбувається головним чином через зростання імпорту європейських товарів. На підтвердження цього висновку – динаміка індексу товарності, який розрахований як відношення обсягів зовнішньоторговельного обороту (сума експорту та імпорту) з країнами Євросоюзу до ВВП України (рис. 3).

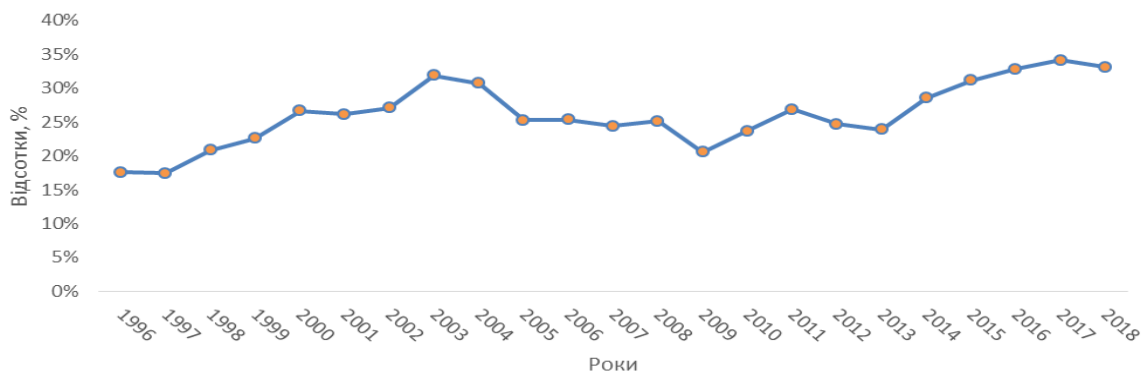

Рис. 3. Відношення зовнішньоторговельного обороту України з ЄС та ВВП України

Джерело: побудовано і розраховано за [8; 10]

В Україні продовжується зростання рівня відкритості економіки України, і значною мірою через високий рівень обсягів імпорту з країн ЄС. Така тенденція, за оцінками авторів Експортної стратегії України 2017-2021 «робить країну вразливою, оскільки нестабільність на світових ринках суттєво впливає на економіку України» [11].

За період 1998-2018 років частка країн ЄС в українському експорті зросла лише на 4,6% і становила у 2018 році 23,5%, натомість частка країн СНД зменшилася на 11,8%. Найбільш помітними є структурні зрушення у розподілі імпорту в Україну і вони стосуються країн СНД. Частка імпорту товарів з цієї групи країн зменшилася на 23,7% (табл. 1).

Таблиця 1

Географічна структура експорту та імпорту товарів з України у 1998 і 2018 роки

Групи країн	Частка експорту, % до підсумку		Частка імпорту, % до підсумку		Структурні зрушення, %, $d_i^1 - d_i^0$	
	1998 рік, de_i^0	2018 рік, de_i^1	1998 рік, di_i^0	2018 рік, di_i^1	Експорт	Імпорт
Усього	100	100	100	100	×	×
Країни СНД	19,8	8	36,8	13,1	-11,8	-23,7
Європа	18,9	23,5	23,3	25,1	4,6	1,8
Африка	2,7	4,7	0,6	0,7	2	0,1
Азія	14,4	15,7	4,1	13,5	1,3	9,4
Америка	4,1	1,9	3,5	4,1	-2,3	0,6
Австралія і Океанія	0,1	0,1	0,1	0,1	-0,1	0,0
Інші країни світу	45,1	40	31,6	43,5	5,1	11,9

Джерело: складено і розраховано за [8-10].

Для аналізу інтенсивності структурних зрушень у зовнішній торгівлі товарами в Україні використаємо інтегральний індекс Рябцева, який розраховують за формулою [12]

$$J_R = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (d_{i1} - d_{i0})^2}{\sum_{i=1}^n (d_{i1} + d_{i0})^2}}$$

де d_i^1 (d_i^0) – частка i -го структурного елемента у двох різних об'єктах порівняння або періодах. Залежно від значення індексу формулюють висновок про рівень структурних відмінностей. Їх вважають істотними, якщо індекс Рябцева більший за 0,150 і значними, якщо величина індексу перевищує 0,300.

Значення інтегрального індексу Рябцева для експорту потрапляє в інтервал 0,071-0,150, а це означає, що географічна структура експорту українських товарів за період 1998-2018 років не зазнала значних відмінностей. Індекс Рябцева для географічної структури імпорту рівний 0,271. Величина індексу вказує на те, що структура імпорту товарів в Україну за період 1998-2018 років має істотні відмінності. Головним чинником таких змін є суттєве зменшення імпорту з країн СНД – на 23,7%. Домінуючими країнами цього регіонального об'єднання у зовнішній торгівлі з Україною залишаються Російська Федерація і Білорусь.

Важливим завданням євроінтеграції України з ринком ЄС є підвищення її конкурентних позицій через орієнтацію експорту на товари з високою доданою вартістю. У зв'язку з цим окремим напрямом аналізу євроінтеграційних процесів є вивчення товарної структури експорту та відповідних структурних зрушень. Товарна структура експорту товарів України у 2010 і 2018 роках наведена у таблиці 2.

Таблиця 2

Структура і структурні зрушення в експорті товарів з України у 2010 і 2018 роках

Групи товарів	Експорт, млн дол. США		Структура експорту, %		Структурні зрушення експорту, %
	2010	2018	2010	2018	
Всього	50744,3	47334,9	100	100	100
Недорогоцінні метали та вироби з них	17272,6	11633	34,04	24,60	-9,44
Продукти рослинного походження	3949,9	9886,1	7,78	20,90	13,12
Машини, обладнання; електротехнічне обладнання	5563,2	4654,7	10,96	9,80	-1,16
Жири та олії тваринного або рослинного походження	2605	4496,5	5,13	9,50	4,37
Мінеральні продукти	6716,2	4339,6	13,24	9,20	-4,04
Готові харчові продукти	2524,1	3018,6	4,97	6,40	1,43
Продукція хімічної промисловості	3209,3	1871,3	6,32	4,00	-2,32
Деревина і вироби з деревини	827,9	1494,6	1,63	3,20	1,57
Живі тварини; продукти тваринного походження	770,8	1210,6	1,52	2,60	1,08
Текстильні матеріали та вироби	734,6	846,6	1,45	1,80	0,35
Інші групи товарів	6570,7	3883,3	12,96	8,00	-4,96

Джерело: складено і розраховано за [9;10].

На підставі значення інтегрального індексу Рябцева (0,233), обчисленого за даними табл.2, можемо стверджувати, що за період 2010-2018 рр. у товарній структурі експорту України відбулися істотні структурні зрушення. Але такі зміни лише частково можна вважати позитивними, оскільки вони не пов'язані з диверсифікацією експорту на користь товарів з високою доданою вартістю. На фоні помітного зменшення обсягів і частки експорту українських недорогоцінних металів і виробів з них, має місце одночасне зростання експорту продуктів рослинного походження. За даними Держстату та інформацією Представництва України при ЄС до основних товарних категорій українського експорту у 2018 році належали [13]: чорні метали (18,4%); електричні машини і устаткування (11,8%); зернові культури (11,0%); руди, шлаки та зола (9,0%); насіння та плоди

олійних рослин (5,8%); жири та олії тваринного або рослинного походження (5,7%); деревина і вироби з деревини (5,2%). В імпорті з ЄС до України домінують такі товарні категорії: котли, машини, апарати і механічні пристрої (13,9%); енергетичні матеріали; нафта та продукти її перегонки (13,7%); наземні транспортні засоби (9,6%); електричні машини і устаткування (8,2%); фармацевтична продукція (6,1%); полімерні матеріали, пластмаси (6,0%).

У вивченні євроінтеграційних процесів важливо брати до уваги геополітичне розташування регіонів, через які здійснюють міжнародну торгівлю. Проаналізуємо регіональні особливості євроінтеграційних процесів з використанням показників зовнішньої торгівлі у регіонах України, а саме експорту та імпорту товарів, а також зовнішньоторговельного обороту.

Для перевірки гіпотези про вплив транскордонного чинника на інтенсивність зовнішньої торгівлі проведемо групування регіонів України за ознакою наявності кордону з ЄС і виконаємо дисперсійний аналіз для показника «зовнішньоторговельний оборот у розрахунку на одного мешканця регіону». Кордон з країнами ЄС мають п'ять регіонів України – Волинська, Закарпатська, Львівська, Чернівецька та Івано-Франківська області. В окрему групу виділено м. Київ, як столицю України, яка за адміністративними та іншими функціями має особливості в умовах здійснення зовнішньої торгівлі. Таким чином варіацію показника зовнішньоторговельного обороту у розрахунку на одного мешканця здійснено на підставі аналітичного групування регіонів на три групи. Результати їх дисперсійного аналізу представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

**Дисперсійний аналіз впливу транскордонного чинника на варіацію показника
«Зовнішньоторговельний оборот товарами (ЗТО) в регіонах України»**

ПІДСУМКИ						
Групи регіонів	Кількість регіонів	Сума ЗТО	Середнє ЗТО	Дисперсія ЗТО		
мають кордон з ЄС	5	4,758	0,952	0,357		
м. Київ	1	3,803	3,803	-		
не мають кордону з ЄС	19	9,467	0,498	0,108		
Дисперсійний аналіз						
Джерело варіації	<i>SS (сума квадратів відхилень)</i>	<i>df (число ступенів свободи)</i>	<i>MS (оцінка дисперсії)</i>	<i>F (критерій Фішера)</i>	<i>P-значення</i>	<i>F критичне</i>
Між групами	10,709	2	5,354	34,986	0,00	3,443
Всередині груп	3,367	22	0,153			
Разом	14,076	24				

Джерело: складено і розраховано за [9;10] з використанням пакету «Аналіз даних» в Microsoft Excel

Значення статистичних параметрів дисперсійного аналізу, наведені у табл. 3 (фактичне значення F -критерію Фішера більше за критичне; p -значення (p -value) менше за 0,05), дають підстави стверджувати, що з ймовірністю 95 % географічне положення регіону має істотний і не випадковий вплив у зовнішньоекономічній діяльності. На основі емпіричного кореляційного відношення (між груповою дисперсією до загальної) можна дійти висновку, що найбільше транскордонний чинник впливає на варіацію значень зовнішньоторговельного обороту з країнами ЄС, оскільки його варіація на 77,5% пов'язана з кластером регіонів.

Значно слабший вплив транскордонного чинника на такі показники зовнішньої торгівлі України, як частка експорту товарів у ВВП регіону і в розрахунку на одного мешканця. Такий висновок можемо пояснити тим, що на експорт українських товарів більшою мірою впливає спеціалізація регіону у виробництві продукції, що користуються вищим попитом і експортним потенціалом на внутрішньому ринку ЄС. Яскравим прикладом на підтвердження цього висновку є високі значення обсягів експорту для окремих південних і східних областей України, а саме Миколаївської, Херсонської, Донецької та Луганської областей. Ці регіони не межують з ЄС, але

мають високі значення експорту товарів завдяки спеціалізації на виробництві продукції сільського господарства, важкої і добувної промисловості, що користується попитом на ринку ЄС.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Економіко-статистичний аналіз євроінтеграційних процесів в Україні на прикладі зовнішньої торгівлі товарами дає підстави дійти таких висновків.

1. Протягом останніх двадцяти років в Україні зберігається нестабільна, але позитивна тенденція зростання обсягів зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. Водночас темпи зростання імпорту з ЄС перевищують аналогічні показники експорту на внутрішні ринки Євросоюзу. В результаті для України зберігається негативне сальдо експорту-імпорту товарів, що свідчить про низькі темпи її інтеграції з економікою країн ЄС та збереження нерівних умов зовнішньої торгівлі.

2. З 2014 року ЄС став головним партнером у зовнішньоекономічній діяльності України. Про це свідчить вища частка обсягів зовнішньоторговельного обороту у географічній структурі цього показника порівняно з СНД та іншими групами країн світу. У товарній структурі експорту України теж відбулися істотні структурні зрушення. Але такі зміни лише частково можна вважати позитивними, оскільки вони меншою мірою пов'язані з диверсифікацією експорту на користь товарів з високою доданою вартістю. На фоні помітного зменшення обсягів експорту українських недорогочінних металів і виробів з них, має місце одночасне зростання експорту продуктів рослинного походження.

3. Транскордонний чинник має істотний, але не визначальний вплив на інтенсивність зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. На експорт українських товарів більшою мірою впливає спеціалізація регіону у виробництві продукції, що користуються вищим попитом і експортним потенціалом на внутрішньому ринку ЄС.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням кількісних та якісних чинників умов зовнішньої торгівлі в окремих секторах економіки, у тому числі за окремими групами товарів.

Джерела та література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифікована Верховною Радою України і ЄС 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print (дата звернення: 28.12.2019).
2. Шульга Д. Євроінтеграція де-факто: наскільки просунулася Україна у впровадженні Угоди про асоціацію. Українська правда від 24 липня 2019 року. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/07/24/7098848> (дата звернення: 28.12.2019).
3. Громадська думка населення щодо впливу на Україну інших країн: результати загальнонаціонального опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології. 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-vplivu-na-ukrainu-inshikh-krain> (дата звернення: 20.11.2019).
4. Європейська інтеграція України: динаміка громадської думки. Результати загальнонаціонального опитування. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київський міжнародний інститут соціології. 2019. URL : <https://dif.org.ua/article/evropeyska-integratsiya-ukraini-dinamika-gromadskoi-dumki> (дата звернення: 20.11.2019).
5. Євромапа України. Рейтинг європейської інтеграції областей. Київ: Центр «Нова Європа». 2019. 62 с. URL: <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Euomap-ukr-web.pdf> (дата звернення: 21.11.2019).
6. Інтеграція у рамках Асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною і ЄС. Аналітичний звіт. Київ: Міжнародний фонд «Відродження». 2019. 50 с.
7. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця та чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ. 2016. 184 с.
8. Державна служба статистики України: статистична інформація. Економічна статистика: зовнішньоекономічна діяльність. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Зовнішня торгівля України: статистичний збірник. Відповідальний за випуск А. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України. 2019. Частина II. 172 с.
10. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2018 році: статистичний збірник. Відповідальний за випуск А. Фризоренко. Київ: Державна служба статистики України. 2019. 74 с.

11. Про схвалення експортної стратегії України (дорожньої карти стратегічного розвитку торгівлі на 2017-2021 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80> (дата звернення: 27.11.2019).
12. Бізнес-статистика: навч. посібник / [Матковський С. О., Гринькевич О.С., Вдовин М. Л., Вільчинська О.М., Марець О.Р., Сорочак О.З.] Київ: Алєрта. 280 с.
13. Торговельно-економічне співробітництво Україна-ЄС. 2018. Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ukraine-eu/trade-and-economic/ukraine-eu-trade> (дата звернення: 27.11.2019).

References

1. Ughoda pro asociaciju mizh Ukrajinou, z odnijeji storony, ta Jevropejskym Sojuzom, Jevropejskym spivtovarystvom z atomnoji energhiji i jikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoji storony [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part]. Ratified by Verkhovna Rada of Ukraine and EU on September 16, 2014. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print [in Ukrainian].
2. Shuljgha, D. (2019). *Jevrointegracija de-fakto: naskiljky prosunulasja Ukrajina u vprovadzheni Ughody pro asociaciju* [De facto European integration: how far Ukraine has progressed in implementing the Association Agreement] *Ukrajinsjka pravda – Ukrainian truth*, July 24, 2019. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/07/24/7098848> [in Ukrainian].
3. The Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2018). *Ghromadsjka dumka naseleennja shhodo vplyvu na Ukrajinu inshykh krajin: rezuljtaty zaghaljnonacionaljnogho opytuvannja* [Public opinion of the population about the influence of other countries on Ukraine: results of a national survey]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naseleennja-shhodo-vplyvu-na-ukrainu-inshikh-krajin> [in Ukrainian].
4. The Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation (2019). *Jevropejsjka integracija Ukrajiny: dinamika ghromadsjkoji dumky. Rezuljtaty zaghaljnonacionaljnogho opytuvannja* [European integration of Ukraine: dynamics of public opinion. Results of a national poll]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/evropejska-integratsiya-ukraini-dinamika-gromadskoi-dumki> [in Ukrainian].
5. New Europe Center (2019). *Jevromapa Ukrajiny. Rejtyng jevropejskoji integraciji oblastej* [The European map of Ukraine. Rating of European Integration of Regions] Kyiv. 62 p. Retrieved from <http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Euromap-ukr-web.pdf> [in Ukrainian].
6. The International Renaissance Foundation (2019). *Integracija u ramkakh Asociaciji: dinamika vykonannja Ughody mizh Ukrajinou i JeS: analitychnyj zvit*. [Integration within the Association: dynamics of implementation of the Agreement between Ukraine and the EU] Analytical report. Kyiv. 50 p. [in Ukrainian].
7. Heyets, V.M. & Ostashko, T.O. (2016). *Implementacija Ughody pro asociaciju mizh Ukrajinou ta JeS: ekonomichni vyklyky ta novi mozhljivosti: naukova dopovid* [Implementation of the EU-Ukraine Association Agreement: economic challenges and new opportunities: scientific report] Kyiv. 184 p. [in Ukrainian].
8. State Statistics Service of Ukraine (2019). Statistical information. Economic statistics: foreign economic activity. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
9. *Zovnishnja torghivlja Ukrajiny 2018: statystychnyj zbirnyk* [Ukraine's foreign trade: statistical yearbook] Accountable for issue A. Fryzorenko. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
10. *Spivrobitnyctvo mizh Ukrajinou ta krajinamy JeS u 2018 rotsi: statystychnyj zbirnyk* [Cooperation between Ukraine and EU countries in 2018]. Accountable for issue A. Fryzorenko. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine [in Ukrainian].
11. Pro skhvalennja eksportnoji strateghiji Ukrajiny (dorozhnnjoji karty strateghichnogho rozvytku torghivli na 2017-2021 roky [On approval of the export strategy of Ukraine (Roadmap for Strategic Trade Development for 2017-2021)] Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine. December 27, 2017 No. 1017-p. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80> [in Ukrainian].
12. Matkovs'kyj, S., Hryn'kevych, O., Vdovyn, M., Vil'chyn'ska, O., Marets', O., Sorochak, O. *Biznes-statystyka: navch. posibnyk* [Business statistics: textbook] Kyiv: Alєрта [in Ukrainian].
13. Mission of Ukraine to the European Union (2019). *Torghoveljno-ekonomichne spivrobitnyctvo Ukrajina-JeS* [Ukraine-EU trade and economic cooperation]. Retrieved from <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ukraine-eu/trade-and-economic/ukraine-eu-trade> [in Ukrainian].

УДК 378.016:657:004.77

Кулинич Мирослава
кандидат економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і аудиту,
м. Луцьк, ORCID ID [0000-0001-9024-2924](https://orcid.org/0000-0001-9024-2924)
e-mail: kulmiros@gmail.com

Шворак Анатолій,
доктор економічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри обліку і аудиту,
м. Луцьк, ORCID ID [0000-0003-2077-5308](https://orcid.org/0000-0003-2077-5308)
e-mail: ams95@ukr.net

Жиленко Людмила,
судовий експерт ВТГЕБЗД та ОД,
Волинський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України;
м. Луцьк, e-mail: Lshylenko724@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-216-224>

ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ В УМОВАХ МАЙБУТНІХ ЗМІН ПРОФЕСІЇ БУХГАЛТЕРА

У статті досліджуються сучасні тенденції змін професії бухгалтера. Консервативний контекст професії бухгалтера змінюється нестандартним мисленням фахівця, який будучи менеджером-управлінцем, аналітиком приймає рішення, обґрунтовані законодавчими вимогами, які мінімізують ризики операційної діяльності, демонструє лідерські та комунікативні навички, вміння швидко оцінювати ситуацію і прораховувати можливі ризики, що особливо важливо в бізнесі. Цифрові трансформації у економіці впливають на професію бухгалтера, зокрема на формування його фахових компетенцій і цифрову грамотність. В умовах цифрових перетворень у економіці різноманітний світ ІТ-рішень пропонує бухгалтеру безліч інструментів, з яких він повинен вибрати ту комбінацію, яка максимально відображає завдання з організації бухгалтерського обліку на підприємстві.

Ключові слова. Цифрова грамотність, професія бухгалтера, фахові компетенції, автоматизація, програмне забезпечення, менеджмент.

Кулинич Мирослава,
кандидат экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки,
кафедра учета и аудита,
г. Луцк

Шворак Анатолій,
доктор экономических наук, доцент,
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
кафедра учета и аудита,
г. Луцк

Жиленко Людмила,
судебный эксперт ОТГЕСЗИ и ОД,
Волинский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр МВД Украины;
г. Луцк

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В УСЛОВИЯХ БУДУЩИХ ИЗМЕНЕНИЙ ПРОФЕССИИ БУХГАЛТЕРА

В статье исследуются современные тенденции изменений профессии бухгалтера. Консервативный контекст профессии бухгалтера меняется нестандартным мышлением специалиста, который будучи менеджером управленцем, аналитиком принимает решения, обоснованные законодательными требованиями, которые минимизируют риски операционной деятельности, демонстрирует лидерские и коммуникативные навыки, умение быстро оценивать ситуацию и просчитывать возможные риски, что особенно важно в бизнесе. Цифровые трансформации в экономике влияют на профессию бухгалтера, в частности на формирование его профессиональных компетенций и цифровую грамотность. В условиях цифровых преобразований в экономике разнообразный мир IT-решений предлагает бухгалтеру множество инструментов, из которых он должен выбрать ту комбинацию, которая максимально отражает задачи по организации бухгалтерского учета на предприятии.

Ключевые слова. Цифровая грамотность, профессия бухгалтера, профессиональные компетенции, автоматизация, программное обеспечение, менеджмент.

Kulynych Myroslava,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Accounting and Auditing
Lutsk

Shvorak Anatolii,
Doctor of Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Department of Accounting and Auditing
Lutsk

Zhilenko Lyudmila,
judicial expert of Volyn Research Experimental Forensic,
Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
Lutsk

IMPLEMENTATION OF DIGITAL LITERACY UNDER CONDITIONS OF THE FUTURE CHANGES IN ACCOUNTANT PROFESSION

Introduction. The article examines the current trends in the accountant profession. The conservative context of the accountant profession is changed by the non-standard thinking of a specialist, who being a manager-administrator and analyst makes decisions justified by legal requirements, minimizes risks of operating activity as well as demonstrates leadership and communication skills, ability to quickly evaluate the situation. It has gained key importance in business.

The purpose of the article is to study the introduction of digital literacy, digital culture in the conditions of the modern accountant professional competencies formation and future changes of this profession.

Results. Digital transformations in the economy affect the accountant profession including both the formation of his professional competencies and digital literacy. In the context of digital transformations in the economy, the diverse world of IT solutions offers the accountant many tools from which he must choose the combination that reflects the task on organization of accounting at the enterprise.

The modern accountant adopts a variety of programs for accounting and tax registration, freely guides in their advantages and selects the best decision for the enterprise. It designs business processes and sets the task for the developers in accordance with the enterprise accounting policies. He manages the new technology.

In practice, the important role of keeping the accountant's professional priorities is that he deals with the limited staff and has to:

- independently select software and hardware for automation of accounting system;
- set up accounting software;
- independently search for ways to master the latest software products.

And this requires having the appropriate level of competences acquired in the educational institutions training and the development and improvement of organizational nature competencies needed in the conditions of a particular business entity.

Conclusions. Thus, in the future a professional accountant is viewed as a driver of changes in skills that potentially affect competences and personal qualities. In doing so, the professional digital accountants will be asked for decades to come in order to help the educators, employers, and professional organizations to articulate the transformation of the accountant profession.

Key words: digital literacy, accountant profession, professional competences, automation, software, management.

Розвиток будь-якої компанії передбачає синергію сумлінного ставлення до обов'язків і захопленості професією, у тому числі й у сфері бухгалтерії. Успішність діяльності більш ніж наполовину залежить від налагодженого бухгалтерського обліку.

Бухгалтер веде бухгалтерський облік операцій підприємства або установи, займається оптимізацією оподаткування, несе відповідальність за формування облікової політики. У коло його обов'язків входить як первинна обробка документів обліку, так і завдання, які вимагають досвіду і спеціального рівня кваліфікації, зокрема оформлення податкових документів, формування квартальної та річної звітності, комунікації з податковою інспекцією та іншими контролюючими органами.

Сучасний бухгалтер – це і менеджер-управлінець, і аналітик, і досвідчений різнобічний фахівець, що приймає рішення, обґрунтовані законодавчими вимогами, які мінімізують ризики операційної діяльності, демонструє лідерські та комунікативні навички, вміння швидко оцінювати ситуацію і прораховувати можливі ризики, що особливо важливо в бізнесі.

Прийнято вважати, що професія бухгалтера – це консерватизм. Але для сучасного бухгалтера таке визначення давно не актуальне. У сучасному світі цінується нестандартне мислення – саме воно дозволяє приймати рішення на поєднанні сухих цифр і різноманітності зовнішніх факторів.

Цілком можна припустити, що через десять років бухгалтером будуть називати лише висококваліфікованого фахівця, консультанта щодо обліку, чия робота буде полягати в розробці і коригуванні правил для програми, складанні вказівок, як обробляти вхідні дані, щоб підсумок відповідав вимогам як внутрішніх, так і зовнішніх регламентів і стандартів. Але сьогодні, професія бухгалтера в першу чергу вимагає підготовки з дисципліни "Бухгалтерський облік" та ряду обліково-аналітичних дисциплін і передбачає ведення обліку за обліковими функціями на підприємстві та складання податкової і фінансової звітності.

В умовах цифрових перетворень у економіці різноманітний світ ІТ-рішень пропонує бухгалтеру безліч інструментів, з яких він повинен вибрати ту комбінацію, яка максимально відображає завдання з організації бухгалтерського обліку на підприємстві. Тому, для того щоб добитися успіху в цифрову еру, компаніям необхідно вибудувати свою цифрову культуру – унікальну впевненість у своїх цифрових силах, загальні цінності, переконання, методи і припущення, які визначають поведінку компаній.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковий доробок з дослідження впливу цифрових трансформацій у економіці на професію бухгалтера, зокрема на формування його фахових компетенцій і цифрової грамотності досить значний і свідчить про те, що ця проблематика перебуває постійно у полі зору науковців. Як зазначає Козловський Ю. М. і Яремко І. Й. однією з найважливіших проблем професійної освіти фахівців є формування у них навичок, цінностей, мотивації до особистої участі у вирішенні професійних проблем для покращення якості майбутньої діяльності. Особлива роль в цьому процесі належить формуванню професійної компетентності в контексті сучасного феномену економіки, і зокрема це стосується безпосередньо фахівців з обліку та оподаткування [1].

Досліджуючи дане питання Матюха М. М. вважає, що однією з глобальних цілей інформатизації утворення умінь є професійне навчання фахівців, що володіють високою комп'ютерною компетентністю, які вміють втілювати і поєднувати нові інформаційні технології в процесі навчання та у своїй професійній діяльності [2].

У вивченні проблеми освітньої підготовки та практичної діяльності бухгалтерів І. Е. Ахмед наголошує на важливості підготовки таких випускників, які б могли легко адаптувати свої професійні навички до мінливого середовища високих технологій, оскільки розширення світового ринку у поєднанні зі старінням наявної робочої сили створюють прецедент постійного пошуку компетентних бухгалтерів [3].

Формування професійної компетенції майбутнього фахівця з обліку і оподаткування Кулинич М. Б. і Шворак А. М. вбачають у впровадженні в навчальний процес новітніх комп'ютерних технологій, що дасть можливість підвищити ефективність надання освітніх послуг під час викладання дисциплін обліково-аналітичного циклу та в подальшому застосувати набуті знання на практиці відповідно до сучасних умов господарювання [4, 5].

Шевченко С. В. аргументує актуальність визначення параметрів готовності майбутнього бухгалтера до автоматизації обліку, показує доцільність використання компетентнісного підходу в умовах цієї готовності, наводить перелік фахових компетенцій майбутнього бухгалтера [6].

При компетентнісно – орієнтованому підході наголос робиться на компетенції, які становлять певну сферу, коло діяльності, наперед визначену систему питань щодо яких особистість повинна бути добре обізнана, тобто володіти певним набором знань, умінь, навичок та власного до них ставлення. З огляду на це Гаврілова Л. Г., Топольник Я. В. обґрунтовує цифрову грамотність, як складову цифрової компетентності вказує передусім на досконале користування електронними засобами, на сформованість умінь і навичок роботи з «цифрою» [7], що набуває особливої актуальності в умовах трансформації професії бухгалтера.

Досліджуючи запити роботодавців на предмет задоволеності ними якістю бухгалтерської освіти випускників вищих навчальних закладів Аверина О.І., Колесник Н. Ф., Свешникова О. Н. зазначають, що найбільш запитуваними для практичної роботи є бухгалтери, що володіють як професійними навичками та вміннями, так і організаційними та управлінськими здібностями і знаннями інформаційних технологій, а також іноземних мов [8].

Плікус І., Жукова Т., Осадча О., моделюючи професію бухгалтера в епоху цифрових трансформацій на основі ключових напрямів компетентностей, виокремлює цифровий фактор [9].

Оцінюючи наукові здобутки дослідників з даного питання слід зазначити, що рівень цифрової грамотності має значний вплив на формування професійних якостей фахівців з бухгалтерського обліку. Ця проблематика є актуальною в умовах сучасних цифрових перетворень і потребує подальших досліджень.

Метою даної статті є дослідження впровадження цифрової грамотності, цифрової культури в умовах формування фахових компетенцій сучасного бухгалтера і майбутніх змін даної професії.

Виклад основного матеріалу. Цифрова грамотність є загальною у використанні дефініцією зарубіжної педагогіки, яка вказує передусім на досконале користування електронними засобами, на сформованість умінь і навичок роботи з «цифрою». Утім, деякі дослідники вкладають у її тлумачення характеристики, що наближають це поняття до ІТ-компетентності. Гаврілова Л. Г. і Топольник Я. В. вважають що цифрова компетентність найчастіше визначається на основі загальноприйнятого розуміння компетентності як інтегрованої здатності особистості, яка складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Це поняття є узагальнюючим для попередніх, оскільки сформована цифрова компетентність вміщує і цифрову грамотність, і цифрову культуру [7]. Компетентність – якість особистості, її певне надбання, що ґрунтується на знаннях, досвіді, моральних засадах і проявляється в критичний момент за рахунок вміння знаходити зв'язок між ситуацією та знаннями, у прийнятті адекватних рішень нагальної проблеми.

Таким чином, бухгалтерія в сучасному світі вже давно стала не просто вмінням правильно працювати з цифрами. Тепер це — переплетення знань з різних сфер діяльності (в тому числі, юриспруденції та інформаційних технологій), які досвідчений і далекоглядний бухгалтер прагне засвоїти якомога швидше.

Сучасний бухгалтер має не тільки фундаментальні знання в обліку, а й емоційний інтелект і нестандартне цифрове мислення [12]. Підготовка фахівців з обліку та аналізу, їх професійне становлення і професійна компетентність є важливим аспектом педагогічної науки й освітньої практики. У практичній діяльності бухгалтер стикається в основному з інформацією (знаковими

системами), іншими суб'єктами (контрагентами), що беруть участь в економічних відносинах. Тобто професія бухгалтера належить до типу «людина – знакова система» і «людина – людина». Отже, основними професійними компетенціями в цій сфері будуть: енциклопедичність, високий рівень інформаційної компетентності, розуміння суті економіки і фінансів, системне мислення, одночасне оперування кількома системами, здатність оперативно оцінювати загальну ситуацію (прикидання) і прогнозувати її розвиток, толерантність, розумна педантичність тощо [1].

Формування кадрів до роботи в умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій і пов'язаного з ним зламу традиційного змісту бухгалтерської праці належить до зони відповідальності системи фахової підготовки [6].

У зв'язку з тим особливою актуальністю набуває системний критерій у вишколі спеціалістів. З позицій системного підходу Козловський Ю. М. і Яремко І. Й. розглядають формування професійної компетентності майбутніх фахівців обліку та аудиту через основну ідею: розгляд системи досліджуваного процесу з погляду всебічності, цілісності. Системний підхід забезпечує комплексне вивчення проблеми дослідження і використовується через цілісну реалізацію таких положень: формування професійної компетентності засобами самостійної роботи; дослідження системи та вивчення її структурних компонентів, системоутворюючих чинників, функціональних зв'язків і стосунків тощо [1].

Сучасний бухгалтер приймає різноманітність програм для ведення бухгалтерського і податкового обліку, вільно орієнтується в їх перевагах і сам обирає краще рішення для свого підприємства. Він створює бізнес-процеси й ставить розробникам завдання відповідно до облікових політик підприємства. Він управляє новою технологією.

На практиці важливу роль дотримання пріоритетів професійної діяльності бухгалтера відіграє те, що у зв'язку з обмеженим штатом йому доводиться:

- самостійно добирати програмні й апаратні засоби для автоматизації роботи системи бухгалтерського обліку;
- налаштовувати бухгалтерське програмне забезпечення;
- самостійно шукати шляхи опанування новітніми програмними продуктами.

А це потребує наявності належного рівня компетенцій, здобутих при підготовці в учбових закладах, розвитку і вдосконалення компетенцій організаційного характеру, необхідних в умовах конкретного господарюючого суб'єкта. Об'єктивна реальність диктує основні вимоги до бухгалтера, не пов'язані зі знанням бухгалтерського обліку: відповідальність, організованість, математичні здібності, висока концентрація уваги і пам'яті, логічне мислення, висока здатність до самостійного навчання. Також важливо, щоб компанія і співробітник відчували взаємну довіру. Однак усього цього мало. Найважливішою умовою функціонування професії обліковця в цифровому суспільстві є те, що сучасний бухгалтер повинен постійно вчитися.

Світ бухгалтера можна розділити на дві зони розвитку знань:

- знання поточного законодавства, відстеження змін і впровадження правильних законодавчо підтверджених методів обліку на підприємстві;
- технологічне вдосконалення. Зміст праці бухгалтера змінюється під впливом розвитку цифрових технологій передачі даних.

З усіма органами контролю, банками та контрагентами бухгалтер вже спілкується за допомогою сучасних інформаційних технологій. Різноманітний світ ІТ-рішень пропонує бухгалтеру безліч інструментів, з яких він повинен вибрати ту комбінацію, яка максимально відображає завдання з організації бухгалтерського обліку на підприємстві.

Бурхливий розвиток І-технологій сприяє становленню нового формату професійної діяльності бухгалтерів, що виражається в поширенні “аутсорсингу”, сутність якого полягає в бухгалтерському обслуговуванні підприємства нештатним фахівцем (або групою фахівців). Характерними ознаками такого формату роботи є віддаленість робочого місця від офісу та одночасне обслуговування бухгалтером декількох підприємств [6]. У зв'язку з цим підготовка бухгалтерів до роботи в умовах зламу традиційного змісту бухгалтерської праці належить до зони відповідальності системи фахової підготовки. Бухгалтер стає носієм цифрової культури на підприємстві, його професійні навички будуть піддаватися постійній трансформації в залежності від мінливого цифрового середовища.

Всі ці особливості, як зазначає Герасимова Є. Б., повинен враховувати менеджмент компанії, плануючи взаємодію з клієнтами, ресурсозабезпеченість, стратегію поведінки на ринку. Підбір персоналу і управління людськими ресурсами - представниками цифрової культури - потребує особливих психологічних і соціальних навичок, нової постановки завдань і організації роботи [11].

Можна припустити, що через десять років бухгалтером будуть називати лише висококваліфікованого фахівця, консультанта щодо обліку, чия робота буде полягати в розробці і коригування правил для програми, складанні вказівок, як обробляти вхідні дані, щоб підсумок відповідав вимогам як внутрішніх, так і зовнішніх регламентів і стандартів.

Міжнародна Асоціація дипломованих сертифікованих бухгалтерів (англ. ACCA - Association of Chartered Certified Accountants) у червні 2016 року опублікувала результати своїх досліджень за 2014-2015 рр. – «Drivers of change and future skills», протягом яких були зібрані думки понад 2000 професійних бухгалтерів. Найбільш одностайно учасники дослідження висловили впевненість у тому, що в найближчі десять років на професію бухгалтера вплинуть наступні зміни:

1. Гармонізація міжнародних бухгалтерських та бізнес-стандартів.
2. Освоєння бізнесом хмарних обчислень.
3. Активна участь жінок на ринку праці.
4. Аналіз даних і нові методології аналізу.
5. Розширення очікувань і вимог зацікавлених сторін щодо вимірювання цінності бізнесу (business value).
6. Ресурсні конфлікти.
7. Майбутнє цифрових технологій.
8. Посилення захисту локальних робочих місць від іноземних впливів.
9. Надання послуг аутсорсингу у публічному секторі [13].

Уже сьогодні професійні бухгалтери стали лідерами бізнес-структур, державних підприємств разом із досвідченими адвокатами і стратегічними радниками. Для зростання професійних якостей бухгалтера у майбутньому необхідним буде комбінація професійних компетенцій, що складаються з технічних знань (цифрових навиків), фахових навичок і здібностей та етичних (психологічних) якостей.

Досліджуючи розвиток фаху бухгалтера майбутнього Плікус І., Жукова Т., Осадча О. запропонували модель професії, що сформувалась під впливом цифрових технологій і включає у себе:

- Інтелект - здатність отримувати та використовувати знання для вирішення проблем.
- Креативність - здатність використовувати наявні знання в новій ситуації, установлення зв'язків, генерування нових ідей тощо.
- Цифровий фактор – застосування існуючих та нових цифрових технологій.
- Емоційний інтелект - здатність ідентифікувати власні емоції та емоції інших, використовувати їх для вирішення завдань, регулювати й управляти ними.
- Бачення - здатність точно прогнозувати майбутні тенденції шляхом екстраполяції існуючих тенденцій і фактів.
- Досвід - здатність і навички для розуміння очікувань клієнтів, створення цінності тощо.

Бухгалтер майбутнього потребує оптимального співвідношення професійних компетенцій (технічних знань, навичок та вмінь) із міжособистісною поведінкою, оскільки бухгалтери становляться лідерами, надійними експертконсультантами і стратегічними радниками для організацій у державному та приватному секторах [9, 13].

Майбутній професійний бухгалтер повинен регулювати бізнес на стійкому курсі між ризиком і можливістю. Це вимагає співробітництва, стратегічного мислення і реального розуміння оцінки бізнес- середовища, людей і їх можливостей.

З впевненістю можна сказати, що епоха бухгалтерів як виконавців суто облікових процедур дійсно закінчується. Сучасні бізнес-потреби професійних бухгалтерів є набагато більшими. Разом з фаховими, технічними, етичними, цифровими, експертними знаннями сучасний бухгалтер повинен володіти іншим набором навичок, можливо, опосередковано пов'язаних з його професією. А саме, креативність, емоційний інтелект і бачення.

Висновки. Таким чином, професійний бухгалтер у майбутньому – це рушій зміни навиків, які потенційно впливають на компетенції та особисті якості. При цьому професійні цифрові бухгалтери будуть запитувані на наступні десятиліття, що допоможе педагогам, роботодавцям і професійним організаціям сформулювати тенденції трансформації професії бухгалтера.

Осмилення цифрової культури як показника успішної професійної діяльності фактично переводить це поняття у смислове поле цифрової грамотності. Цифрова грамотність як широковживана дефініція зарубіжної педагогіки вказує передусім на досконале користування електронними засобами, на сформованість умінь і навичок роботи з «цифрою», у тому числі і сучасного бухгалтера. Цифрова компетентність найчастіше визначається на основі загальноприйнятого розуміння компетентності як інтегрованої здатності особистості, яка складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці. [7].

Сучасний бухгалтер – це і менеджер-управлінець, і аналітик, і досвідчений різнобічний фахівець, який демонструє лідерські та комунікативні навички, вміння швидко оцінювати ситуацію і прораховувати можливі ризики, що особливо важливо в бізнесі.

В сучасному цифровому суспільстві комп'ютерний бекграунд повинен мати кожен фахівець, але для бухгалтерів це просто must have, оскільки вони за родом професійної діяльності змушені працювати з величезною кількістю інформації. І цю інформацію потрібно вміти аналізувати, обробляти і ефективно використовувати при прийнятті рішень. Володіння цифровими технологіями є необхідною умовою для успішного розвитку фінансових фахівців, а отже без їх цифрової грамотності процеси автоматичного збору і обробки стануть неможливими. Тому найважливішою умовою функціонування професії бухгалтера в цифровому суспільстві є те, що сучасний бухгалтер повинен постійно вчитися, щоб відповідати вимогам сучасності.

Джерела та література

1. Козловський Ю. М., Яремко І. Й. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку та аналізу. *Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського* Випуск 22. 2018 <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/176.pdf> (дата звернення: 05.02.2020р.)
2. Матюха М. М. Інноваційні підходи до підготовки фахівців обліково-аналітичного напрямку в умовах модернізації освіти [Текст] *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну* : матеріали V міжнар. Наук.-практ. Конф. «Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України», 2 жовтня 2015 р. - 2015. - Спец. Вип. : Серія «Економічні науки». - С. 203-212.
3. Ahmed I. E. Bridging the gap between governmental accounting education and practice. *Growing Science*. 2019. Vol. 5. Issue 1. Pp. 21-30. DOI: 10.5267/j.ac.2018.6.003].
4. Кулинич М. Б., Шворак А. М. Необхідність запровадження дистанційного навчання при викладанні дисциплін обліково-аналітичного циклу / Викладання економічних дисциплін в умовах глобалізаційних та інтеграційних перетворень: *міжнародна науково-методична конференція, 1 червня 2018 р.* Харківського національного автомобільно-дорожнього університету
5. Кулинич М. Б. Застосування технологій дистанційного навчання під час викладання обліково-аналітичних дисциплін. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : журнал*. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – № 3. – С. 79 – 85
6. Шевченко С. В. Параметри готовності майбутніх бухгалтерів до автоматизації бухгалтерського обліку на малих підприємствах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pfto_2015_41_54%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pfto_2015_41_54%20(1).pdf) (дата звернення: 02.02.2020р.)
7. Гаврілова Л. Г., Топольник Я. В. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2017, Том 61, №5, DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v61i5.1744> (дата звернення: 04.02.2020р.)
8. Аверина О. И., Колесник Н. Ф., Свешникова О. Н. Подготовка бухгалтеров в системе современного отечественного высшего образования: состояние и перспективы *Интеграция образования*. Т. 21, № 3. 2017 DOI: 10.15507/1991-9468.088.021.201703.546-562

9. Плікус І., Жукова Т., Осадча О. Модель професії бухгалтер в епоху цифрових трансформацій: ключові напрями компетентностей бухгалтера. *Приазовський економічний Вісник*. 2019. Вип.1 (12). С.200-205.
10. Минковская А. А. Дигитализация бухгалтерского учета и отчетности, и возможность ее развития в Республике Беларусь. *Фізико-математична освіта*. 2018. Випуск 4(18). С. 112-114.
DOI 10.31110/2413-1571-2018-018-4-018
11. Герасимова Е. Б. Анализ деятельности экономического субъекта и цифровая культура. *Мир новой экономики*. 2019;13(2):111120. DOI: 10.26794/2220-6469-2019-13-2-111-120
12. Галелюка М. Must-have компетенції: сучасний бухгалтер та ІТ-технології. *Na chasi (онлайн-видання)*. 23.04.2018. URL: <https://nachasi.com/2018/04/23/suchasnyj-buhgalter-ta-it/> (дата звернення: 15.02.2020.).
13. Professional accountants - the future: drivers of change and future skills. *The global body for professional accountants (онлайн-видання)*. URL:<https://cutt.ly/BttZVme> (дата звернення: 15.02.2020.).
14. В. О. Кудлай, Цифрова грамотність особистості в контексті розвитку інформаційного суспільства, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: філософія, культурологія, соціологія*, вип. 10, с. 97-104, 2015.
15. «Цифрова адженда України – 2020». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://cutt.ly/NttBrYT>

References

1. Kozlovskiy Yu. M., Yaremko I. J. (2018) Formuvannya profesijnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv z obliku ta analizu [Formations of professional competence of future experts from account and the analysis] *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky. Mykolayivskiy nacional'nyj universytet imeni V. O. Suhomlyns'kogo.- Global and national problems of economy. Nikolaev national university of V. A. Sukhomlinsky* <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/176.pdf> (data zvernennya: 05.02.2020r.) [in Ukrainian].
2. Matyuha M. M. (2015) Innovacijni pidhody do pidgotovky fahivciv oblikovo-analitychnogo napryamku v umovah modernizaciyi osvity [Innovative approaches to training of specialists registration and analytical the direction in the conditions of modernization of education] *Visnyk Kyivskogo nacional'nogo universytetu tekhnologij ta dyzajnu : materialy V mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. «Efektyvni organizacijno-ekonomichnogo mexanizmu innovacijnogo rozvytku vyshchoyi osvity Ukrainy»- The bulletin of the Kiev national university of technologies and design: Materials V mizhnar. Sciences. - prakt. Konf. "Efficiency of the organizational and economic mechanism of innovative development of the higher education of Ukraine", 2 zhovtnya 2015 r. - Specz. Vy'p. : Seriya «Ekonomichni nauky»*. - С. 203-212. [in Ukrainian].
3. Ahmed I. E. (2019) Bridging the gap between governmental accounting education and practice. *Growing Science*. 2019. Vol. 5. Issue 1. Pp. 21-30. DOI: 10.5267/j.ac.2018.6.003]. [in English].
4. Kulynych M. B., Shvorak A. M. (2018) Neobhidnist' zaprovadzhennya dy'stancijnogo navchannya pry vykladanni dy'scyplin oblikovo-analitychnogo cyklu [Need of introduction of distance learning when teaching disciplines of a registration and analytical cycle] *Vykladannya ekonomichnyx dy'scyplin v umovax globalizacijnyx ta integracijnyh peretvoren': mizhnarodna naukovo-metodychna konferenciya, 1 chervnya 2018 r. Harkivskogo nacional'nogo avtomobil'no-dorozhnogo universytetu* [in Ukrainian].
5. Kulynych M. B. (2015) Zastosuvannya tehnologij dy'stancijnogo navchannya pid chas vykladannya oblikovo-analitychny'x dy'scyplin. [Of use of technologies of distance learning during teaching registration and analytical disciplines.] *Ekonomichnyj chasopis Shidnoyevropejs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrayinky Economic chasopis East European national university of Lesya Ukrainka vol 3* [in Ukrainian].
6. Shevchenko S. V. (2015) Parametry gotovnosti majbutnih buhgalteriv do avtomatyzaciyi buhgalters'kogo obliku na maly'h pidpryemstvah. [Parameters of readiness of future accountants for automation of accounting at small enterprises] *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osoby stosti u vyshhij i zagal'noosvitnij shkolas/ - Pedagogics of formation of the creative person at the highest and general education file schools* [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pfto_2015_41_54%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Pfto_2015_41_54%20(1).pdf) (data zvernennya: 02.02.2020r.) [in Ukrainian].
7. Gavrilova L. G., Topolnyk Ya. V. Cyfrova kul'tura, cyfrova gramotnist', cyfrova kompetentnist' yak suchasni osvitni fenomeny. Informacijni tehnologiyi i zasoby navchannya, 2017, Tom 61, #5, DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v61i5.1744> (data zvernennya: 04.02.2020r.) [in Ukrainian].
8. Averyna O. Y., Kolesnyk N. F., Sveshnykova O. N. (2017) Podgotovka buhgalterov v sy'steme sovremennogo otechestvennogo vysshego obrazovaniya: sostoyaniye y' perspektivy i'ntegracya obrazovaniya. [Training of accountants in the system of modern domestic higher education: state and prospects education Integration] *T. 21, # 3*.
DOI: 10.15507/1991-9468.088.021.201703.546-562 [in Russian].
9. Plikus I., Zhukova T., Osadcha O. (2019) Model' profesiyi buhgalter v epohu cyfrovy'h transformacij: klyuchovi napryamy kompetentnostej buhgaltera. [Model of a profession the accountant during an era of digital

transformations: Key directions of competences of the accountant] *Pry`azovs`ky`j ekonomichny`j Visny`k - Azov Economic bulletin*. Vol.1 (12). [in Ukrainian].

10. My`nkovskaya A. A. Dy`gy`taly`zacy`ya buhgalterskogo ucheta y` otchetnosty`, y` vozmozhnost` ee razvy`ty`ya v Respubly`ke Belarus` [Digitalization of accounting and the reporting, and a possibility of its development in Republic of Belarus]. *Fizy`ko-matematy`chna osvita. - Physical and mathematical education* 4(18). S. 112-114.

DOI 10.31110/2413-1571-2018-018-4-018 [in Russian].

11. Gerasy`mova E. B. (2019) Analy`z deyatel`nosty` ekonomy`cheskogo subekta y` cy`frovaya kul`tura. [Analysis of activity economic to the person and digital culture]. *My`r novoj ekonomy`ky`.- World of new economy*. 2019;13(2):111120. DOI: 10.26794/2220-6469-2019-13-2-111-120 [in Russian].

12. Galelyuka M. (2018) Must-have kompetencyi: suchasny`j buhgalter ta IT-texnologiyi. [Competence Must-have: Modern accountant and IT technologies] *Na chasi (onlajn-vy`dannya)*. 23.04.2018. URL: <https://nachasi.com/2018/04/23/suchasnyj-buhgalter-ta-it/> (data zvernennya: 15.02.2020).). [in Ukrainian].

13. Professional accountants - the future: drivers of change and future skills. The global body for professional accountants (onlajn-vy`dannya). URL:<https://cutt.ly/BttZVme> (data zvernennya: 15.02.2020).) [in English].

14. V. O. Kudlaj, (2015) Cy`frova gramotnist` osoby`stosti v konteksti rozvy`tku informacijnogo suspil`stva [Digital literacy of the personality in the context of development of information society] *Visny`k Mariupol`s`kogo derzhavnogo universy`tetu. - The bulletin of the Mariupol state university* [in Ukrainian].

15. «Cy`frova adzhenda Ukrainy` – 2020». [Elektronny`j resurs]. Dostupno: <https://cutt.ly/NttBrYT> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2020 р.

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО ПУБЛІКУЮТЬСЯ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

До публікації приймаються статті, які відповідають наступним вимогам.

Стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків.

Стаття може бути написана українською, російською, польською або англійською мовами, ретельно вичитана автором та відповідати тематичному спрямуванню збірника наукових праць.

Робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому журналі.

До друку приймаються тільки статті з оригінальним авторським текстом, запозичення в обсязі не більше 10 %, що повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела.

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет.

Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх включення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

Процедура рецензування:

Усі матеріали, які подані для публікації в журналі «Економічний часопис СНУ імені Лесі Українки» проходять процедуру **рецензування** у кілька етапів:

- матеріали перевіряються на відповідність тематиці журналу та вимогам до оформлення;
- стаття проходить перевірку на наявність плагіату;
- матеріали передаються на розгляд рецензенту. За підсумками рецензії рецензент може дати рекомендацію публікувати статтю, відправити на доопрацювання (з повторною рецензією або без неї), відмовити у публікації через значні недоліки матеріалів (з правом повторної подачі або без неї);
- після підтвердження, що стаття прийнята до друку, автору повідомляються реквізити для оплати.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПІСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

- ✓ Ліворуч – УДК (кегель 12).
- ✓ Починаючи з наступного рядка праворуч метадані (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, російською та англійською мовами та складаються з частин:
відомості про автора (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт, ORCID ID 0000-0000-0000-0000, E-mail) (напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0); якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується в такій же послідовності через рядок.
 - ✓ Через рядок - **назва статті (мовою статті)** (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний; інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок - **анотація українською** (або мовою статті), від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).
 - ✓ Через рядок - **ключові слова українською** (або мовою статті) 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок – **метадані російською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад),

структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок).

✓ Через рядок **назва статті російською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **анотація російською**, від 80 до 100 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт).

✓ Через рядок - **ключові слова російською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок – **метадані англійською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок.

✓ Через рядок - **назва статті англійською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний); інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - **розширена анотація англійською мовою** (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою: не менше 1800 знаків. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має уявляти собою стислий виклад статті, її реферування, (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт) і повинна складатися з таких структурних частин:

- introduction (вступ);
- the purpose of the article (мета статті);
- results (результати);
- conclusions (висновки);

✓ Через рядок - **ключові слова англійською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

Якщо мова статті англійська (польська, російська), то анотація мовою статті від 80 до 100 слів, а анотація українською мовою подається обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова, ім'я та прізвища автора й назви статті.

✓ Через рядок – **основний текст статті**, який повинен вмщати в себе такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше питань, що є частиною загальної проблеми, яким присвячується стаття;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом (згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті орієнтовно від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів). Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5 см, справа – 2,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт

основного тексту – Times New Roman, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,0; відступ першого рядка – 0,75 см.

✓ Через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок **перелік використаної літератури** (кегель 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 см) складений відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8-15 джерел) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. Допускається посилання на власні роботи авторів статті (самоцитовання), але не більше ніж 20 % від загальної кількості джерел. Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті.

✓ Через рядок після списку літератури – **References**, (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - список кирилических джерел у транслітерованому вигляді (кегель 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт); із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кирилических джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається в таблиці, що має порядковий номер, вирівнювання по правому краю (наприклад: *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом, наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**). Назва і зміст таблиці подається шрифтом Times New Roman, кегль 11, інтервал 1.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1. Класифікація показників залишкового прибутку**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Наприклад: *Джерело: Власна розробка автора*). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт “Times New Roman”, 9 кегль, звичайний.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих абревіатур і вперше введених термінів. Усі абревіатури повинні бути розшифровані при першому вживанні.

Дотримання вимог є обов'язковим! Відповідальність за зміст статті несе автор!

Матеріали потрібно надсилати на e-mail: econom.faculty@gmail.com.

Опубліковані статті надсилаються авторам у форматі PDF.

Вартість публікації обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить 650 гривень (з врахуванням вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн). Вартість статті обсягом понад 25000 знаків (без пробілів) формується з розрахунку **650 грн. + 55 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

Вартість публікації англomовних статей обсяг від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів) становить **400 грн. + 55 грн.** за кожні 1800 знаків (без пробілів).

Одноосібні статті докторів наук публікуються з оплатою вартості ідентифікатора цифрового об'єкту - DOI - 200 грн.

При потребі автору (авторам) статті друкованого примірника журналу, здійснюється відповідна доплата в сумі 150 грн. за кожен примірник.

Вимоги до статей, останні випуски журналу, архів номерів, різна інформація – на сайті видання: <http://echas.cenu.edu.ua>

Стосовно інших питань за консультацією просимо звертатися до відповідального секретаря Кулинич Мирослави Богданівни (сл. тел. 0332-24-89-78; моб. тел. (066)-960-53-61).

Файл статті назвати «Прізвище_стаття» (напр. «Степанюк_стаття»).

До статті окремим файлом («Авт.довідка_Степанюк») потрібно подати інформацію про автора:

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Назва статті _____ (українською та англійською мовами)

Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь та вчене звання, посада автора (-ів) (українською та англійською мовами) _____

ORCID (цифровий ідентифікатор автора, що відрізняє Вас від будь-якого іншого дослідника, підтримує зв'язок між Вами й Вашою професійною діяльністю. Отримати свій унікальний ідентифікатор ORCID можна, зареєструвавшись <http://about.orcid.org>, <https://orcid.org/register>) _____

Місце роботи, навчання, поштова адреса, індекс, службовий телефон (установи чи організації) (українською та англійською мовами) _____

Поштова адреса Нової пошти, № відділення, на яке редколегія при потребі надсилає друкований примірник збірника _____

Телефон _____ . **E-mail** _____

Наукове видання

**Економічний часопис
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 1 (21)

2020

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21451-11251Р від 25.06.2015 р.

Сайт журналу: echas.eenu.edu.ua

Формат 60×84¹/₈. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.

Засновник – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Винниченка, 14, тел (0332)-29-90-65)

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.